

E-41
II.

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1959.

3-4. SZÁM

T A R T A L M Á B Ó L

RÉVAI JÓZSEF

BÓKA LÁSZLÓ : Irodalomtudományunk néhány kérdéséről

KOCZKÁS SÁNDOR : A motiváló „eredet”

PÁNDI PÁL : Egy pályaszakasz Petőfi útján

TAMÁS ANNA : Örségváltás az Életképek-nél

HORLAI GYÖRGYNÉ : Népies próza a szabadságharc bukása után

SZAUDEK JÓZSEF : A kassai „Érzelmek Iskolá”-ja

BASCH LŐRÁNT : Egy literáris pőr története

VITA

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, KIRÁLY ISTVÁN, KOCZKÁS SÁNDOR,
TÓTH DEZSŐ, VARGHA KÁLMÁN, WÉBER ANTAL

Feladó szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

Segédszerkesztők:

BESSENYEI GYÖRGY ÉS WÉBER ANTAL

E szám munkatársai: Bóka László, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Koczás Sándor egyetemi adjunktus, Pándi Pál egyetemi docens, Tamás Anna egyetemi adjunktus, Horlai Györgyné középiskolai tanár, Szauder József, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének osztályvezetője, az irodalomtudományok kandidátusa, Basch Lóránt jogi szakíró, Egri Péter, a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatársa, Komlós Aladár, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, az irodalomtudományok doktora, Szerb Antalné MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa, Füst Milán író, Kiss Tamás (Debrecen) középiskolai tanár, Kristóf György (Kölcsvár) ny. egyetemi tanár, Eckhardt Sándor ny. egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora, Borzsák István, az Egyetemi Könyvtár tudományos főmunkatársa, az irodalomtudományok kandidátusa, Csatkai Endre (Sopron) főszerkesztő, László Gyula egyetemi tanár, a történettudományok kandidátusa, Hollós Róbert lektor, Kolta Ferenc (Pécs) főiskolai docens, Fenyő István lektor, Ipper Pál, a Magyar Rádió munkatársa, Rába György, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, Vezér Erzsébet, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, Fodor András író, Nagy Péter, az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, az irodalomtudományok kandidátusa.

Következő számunk tartalmából: Bóka László: Irodalomtudományunk néhány kérdéséről, Tóth Dezső: Irodalomtörténetírásunk jelenlegi helyzete, Klaniczay Tibor: A magyar későreneszansz problémái, Gáldi László: A finnugor népi verseles tipológiai áttekintése, Vargha Kálmán: Móricz Zsigmond fiatalkori tanulmányai, Egri Péter: József Attila költészetének látomás- és álomszerű mozzanatai, Somogyi Sándor: Meditáció és felkészülés, Rónay György: Ráday Gedeon, Mezei Márta: Formai problémák Kisfaludy vígjátékaiban, Rába György: Szabó Lőrinc, Diószegi András: A mai magyar novella, Nacsády József: Az irodalmi népiesség 1867 utáni problémáihoz, Horváth Zoltán: A magyar sajtó a dualizmus utolsó esztendeiben, Szilágyi János: Munkásosztályunk irodalmi műveltsége a két világháború között, Schweitzer Pál: Ady versszerkezeteinek néhány kérdéséről, Nádor György: Thomas Mann Félix Krulljának motívumai, Kovács Győző: a polgári ízlés Kazinczy nyelvújító törekvéseiben, *Vita*: Szabolcsi Miklós: Válasz Basch Lórántnak. *Adatok és adalékok*: Barta János: Babits Mihály egyetemi előadásai, R. Kocsis Rózsa: Dukai Takács Judit és Kazinczy levelezése, Mollay Károly: Dayka Gábor németnyelvű prédikációja a toleranciáról, Nacsády József: Reviczky és a Szegedi Napló, Redl Károly: Temesvári Pelbárt és az Imitáció Christi, Mezősi Károly: Móra Ferenc ifjúkori verseiből, Hevesi József: Móra Ferenc szabadkőműves beszédei, Földes Anna: Móra Ferenc szabadkőműves beszédei, Kunszery Gyula: József Attila ismeretlen verskéziratai, Péter László: Szegedi fiatalok Juhász Gyulánál, Szegedi Petőfi-legenda, A tengeri hántás kézírata, Móra Ferenc Juhász Gyulának tulajdonított verse, Ez nem az én forradalmam, *Szemle*: Bikácsi László: Tolnai Lajos válogatott művei, Szalatnai Rezső: Kortársak Móricz Zsigmondról, Péter László: Tömörkény István: Hajnali sötétben, Szentesi Miklós: Gelléri Andor Endre: Nagymosoda, Koczogh Ákos: Szabó Lőrinc: Örök barátaink, Mezei Márta: Vajda Péter: Költemények prózában, Kiss József: Az irodalomtörténeti szöveggyűjtemény egy új kísérlete, Tamás Attila: Gelléri Andor Endre: Ház a telepen.

Szerkesztőség: Budapest V. Pesti Barnabás u. 1. — Telefon: 180—960.

RÉVAI JÓZSEF .

(1898—1959)

Tudományos életünket nagy veszteség érte: Révai József, annyi kiváló tanulmány szerzője, az irodalomtudós, a történész, a marxista-leninista elmélet alkotó szellemű mestere elköltözött az élők sorából.

Az államférfi és a tudós tevékenysége összefonódik az ő munkásságában. Amit Révai elvtárs a munkásosztály ügyéért tett életének küzdelmes évtizedeiben, a történelem lapjaira kívánkozik. Az a minden akadályon keresztül felfelé ívelő életpálya, amelyet befutott, világosabban rajzolódik ki előttünk ma, mint valaha. Életműve korunk küzdelmeiből sarjadt, minden gondolata szakadatlan harc közepette fogant, a győzedelmes új társadalom lendületével együtt emelkedett egyre magasabb horizontokig.

Írásai könyvtárak polcain sorakoznak, eszméi gyökeret vertek a legjobb elmékben s eleven erőként hatnak a szellemi élet organizmusában.

Révai József alapvető munkákkal gazdagította a magyar irodalomtudományt. Kölcseyről, Petőfiről, Adyról, József Attiláról írott tanulmányai a marxista-leninista irodalomtörténetírás maradandó becsű alkotásai. Az értékes örökséget, melyet ránk hagyott, az ő szellemében gyümölcsöztetni: feladata mindazoknak, akik a szocialista kultúra fellendülése, gyarapodása, virágzása érdekében munkálkodnak.

A fájdalom és a méltatás e szavai nem jellemezhetik eléggé Révai József korszakos jelentőségű tevékenységét. Az ő munkásságának elemzése, taglalása, immár tudományos téma: a marxista-leninista magyar irodalomtudomány, melynek Révai József úttörő, fáradhatatlan munkása és kiemelkedő képviselője volt.

IRODALOMTUDOMÁNYUNK NÉHÁNY KÉRDÉSÉRŐL

I.

S hiába : a vakság már nem magyar,
Nincs magyar glóbus . . .

(Ady)

Minden antimarxista irányzat fegyvertárának kedvelt harceszköze a nacionalizmus. A századforduló idején ennek szellemében nevezték a munkásmozgalom harcosait „hazátlan bitangok”-nak, ennek értelmében nevezte magát a hitleri fasizmus „national-sozializmus”-nak s az újjáéledt revizionizmus is a sovén nacionalizmus vak indulataira számít, amikor a marxizmus-leninizmus ellen izgat, például a nemzeti szocializmusra oly kísértetesen emlékeztető „nemzeti marxizmus” jelszavával.

A nacionalista fertőzet veszélye elsősorban a társadalom-tudományok területét fenyegeti. A természettudományok terén — talán az egy biológiát kivéve — e tudományok sajátos jellege okán, nehezebben hódít teret magának : nemzeti fizikáról, nemzeti elektrokémiáról nehéz lenne a tudományosság látszatával szólni, — ezen területen legfeljebb a tudománytörténetben nyer teret, a felfedezések prioritása kérdésében.

A társadalom-tudományok azonban mindig szabad játékszerei voltak a nacionalista torzításnak, hamisításnak s eszközei a sovíniszta izgatásnak : az imperialista háborúk előkészítése nemcsak a hadianyag gyárat foglalkoztatja, hanem valóságos történettudományi nagyüzemeket hoz létre. A szépirodalom a politikai harcok eszköze lévén (gondoljunk az Ady-üldözés, az Ady közömbösítés és az Ady-kisajátítás három fázisára a két világháború között !), az irodalomtudomány gyakran abban leli feladatát, hogy alkalmas harceszközzé applikálja a hatalom számára az irodalmat (gondoljunk Farkas Gyula hirhedt „Az asszimiláció kora a magyar irodalomban” című munkájának szerepére az értelmiség fasizálása terén).

A felszabadulás ezen a téren is döntő fordulatot hozott. A szocializmus építésének útjára lépett magyar nép vezető társadalmi osztálya, irányító politikai pártja és állam-szervezete tudatos harcot indított a nacionalista fertőzet kártevése ellen s gyökeresen átalakult gazdasági-társadalmi helyzetünk, művelődési forradalmunk és külpolitikai pozíciónk gyakorlati eredményekkel segíti e harcot. A helyzet lényegesen jobb e tekintetben, mint volt valaha is, mégsem áltathatjuk magunkat azzal, hogy teljesen leszámoltunk a nacionalizmussal : a közelmúlt eseményei megmutatták, hogy milyen könnyű lángralobbantani a nacionalista szenvedélyek hűnyó parazsát.

Hogy az 1945 óta eltelt fél emberöltő nevelőereje milyen nagy volt, azt többek között az is bizonyítja, hogy — illúziók nélkül — bizvást állíthatjuk : nincs olyan irodalomtudósunk, aki tudatosan a nacionalista szenvedélyek szolgálatába állítaná munkásságát s olyan is alig akad, aki ne folytatna tudatos és tervszerű harcot a nacionalista irodalomszemlélet maradványai ellen. Ez az örvendetes tény azonban nem vezethet arra, hogy elaltassuk lelkiismeretünket. Társadalmunkban még virulens a nacionalista fertőzet, Európában új nacionalizmusok kisugárzó központjai alakulnak, ezért kell ügyelnünk arra, hogy munkásságunk, szándékaink ellenére, sőt jószándékunkat megcsúfolva, ne vállalhassék a nacionalizmus táptalajává.

Mert ez a veszély ma is fennáll.

Hadd mutassak rá most három szembeötlő jelenségre.

1. Megújhódott irodalomtudományunk egyik célja az volt, hogy kiküszöbölje a kozmopolita irodalomszemléletnek azokat a maradványait, melyek — mint módszerek — a pozitivisták hatás-kutatás és a szellemtörténeti „korszellem”-értelmezés csökevényeiként éltek, s elhomályosították a gazdasági-társadalmi fejlődés és az irodalmi fejlődés összefüggéseit. Ez a harc szükséges volt, de — utólag rá kellett döbbernünk — nem eléggé átgondoltan folytattuk. Mert a kozmopolita hatás-kurkászásnak, a történelmi-társadalmi valóságtól elrugaszkodó korszellem-kutatásnak egyik jellegzetessége az volt, hogy egyrészt nagy népek kulturális függvényévé alacsonyította a kis népek műveltségét, másrészt közvetlenül kapcsolva be a kis népek fejlődését a nagy világirodalmi áramlatokba, elterelte a figyelmet az egymás mellett élő, egysorsú népek közös fejlődéséről. Azaz: a magyar „bújdosó” le-lemaradozva, elfulva követte a biztosléptű német „vándor”-t e szemlélet szerint, mint annak alárendelt társa, de ugyanakkor, e vándor-bújdosó kapcsolat göggyével nézte le cseh, szlovák, román, szerb stb. társait, — ha egyáltalán tudomást vett róluk.

Egyszerre érezhettük magunkat gyarmatnak és alacsonyabbrendű népek közé beékeltek, mégiscsak „római” provinciának, annak bizonyosságául, hogy a kozmopolitizmus ikertestvére a sovén nacionalizmusnak. Sajnos, amikor megindítottuk a harcot az irodalomtörténeti kozmopolitizmus ellen, nem gondoltunk egy egészséges világirodalmi szemlélet kialakítására, sem arra, hogy ezen belül, a köröttünk élő népek irodalmának tervszerű, rendszeres tanulmányozására irányítsuk a kutatást, azaz, hogy megteremtsük a szocialista összehasonlító irodalomtörténet alapjait. A nagy világirodalmi távlatokat elvesztettük, a reális helyzetképet nem tisztáztuk, irodalomtörténeti munkáink a világirodalomtól sterilizáltak. Így születnek egyre-másra olyan monográfiák, melyek — jószándékú szerzők s gyanútlan olvasók ártatlan együttműködésével — akaratlanul is egy önelvű magyar fejlődés ábrándképét táplálják. A szakkritika pedig, sajnos, rendszerint beéri a helyes elvek regisztrálásával s az eredményt nem tartja szükségesnek behatóan vizsgálni.

2. A felszabadulás után irodalomtudományunk is hozzálátott a polgári irodalomtudomány eredményeinek marxista átértékeléséhez. Néhány marxista irodalomtörténeti tanulmány frappáns példája (elsősorban Révai József Kölcsey-, Petőfi- és Ady- tanulmányaira gondolok) világossá tette, hogy a történelmi materializmus módszere számos megoldatlan kérdés megoldásához vezet s az irodalomtörténeti kutatások eredményeinek minden eddiginél meggyőzőbb rendszerezését teszi lehetővé, a korszakolás kérdésétől az értékelés kérdéséig. Valójában nem is átértékelésről, hanem újjá értékelésről szólhatunk, hiszen az első eredmények úgy születtek meg, hogy a marxista irodalomtörténetírás módszerének néhány szempontja alapján kiki a maga szakterületén valósággal rádöbbsen e módszer adta lehetőségekre. Neofita hévvel, a felfedezők örömeivel vetette rá kiki magát szakterületére s egyre-másra születtek pusztán a szövegek újszempontrú átvizsgálása alapján új és meggyőző eredmények. Az első eredmények, az indulás sikere valósággal szakadást idézett elő a tegnapi és a ma között, elfordultunk elődeinktől, eredményeiket sommásan elvetettük, vitára sem méltattuk őket. Jólehet az első eredmények helyes irányba terelték irodalomtudományunkat s az a kor, melyben születtek, olyan hőskora a magyar irodalomtudománynak, melyre ma is büszkén gondolhatunk vissza, ma már világosan látjuk, hogy nem egy hibát vétettünk. Ma már nem kell sok szót vesztegetnünk arra, hogy az alap és a felépítmény viszonyát sokszor vulgarizálva értelmeztük, hogy sok jelenséget sematizáltunk, a tartalom prioritásának felismerése háttérbe szorította a tartalom és forma egységének eszméjét s hogy a polgári irodalomtudomány principiumainak elvetésekor irodalomtudományunk számos múltbeli eredményét is elvetettük, a múlt bírálatánál nem disztingváltunk lelkiismeretesen. Ez volt az az idő, amikor egy kalap alá került Beöthy Zsolt Négyesi Lászlóval, Király György Császár Elemérrel, Szerb Antal, Kerecsényi Dezső, Halász Gábor Féja Gézával és Farkas Gyulával. Nem vitatkoztunk nézeteikkel, nem tettük helyükre jó eredményeiket, hanem negligáltuk életművüket. Mikor kiderült ennek a pozíciónak tartahatatlansága, az ellenkező végletbe estünk: nemcsak elismertük elődeink kitűnő eredményeit,

hanem vita és kritika nélkül ismertük el, sőt olyanok is *salvus conductus*-t kaptak, akiket semmiféle kozmetikával sem lehet reakcióból haladó hagyománnyá avatni. Mind a két hiba megbosszulta magát. A meggyőző vita nélkül elhallgatott, mellőzött irodalomtudósok, kritikusok munkáiban a felnövekvő új nemzedék felfedezte az értékeket s olyan glóriát kaptak, melynek fénykörébe hibáikat is bevonták. A kritikátlan elhallgatásnál semmivel sem jobb kritikátlan rehabilitálás pedig igazolta rajongásukat. Ki kell mondanom, hogy a század első négy évtizedének magyar irodalomtudományja osztatlanabb, kritikátlanabb elismerést élvez, mint valaha is a felszabadulás előtt. Ez többek közt azt jelenti, hogy műveik idealista koncepciója s ennek struktív eleme, a nacionalizmus is él és hat. Sőt: éppen a koncepció, éppen a struktív szilárdságú elemek hatnak, mivel ezekhez a szerzőkhöz éppen műveik összefoglaló, rendszerező jellege vonzza azt az ifjúságot, mely máig hiába várja tőlünk — a nem lebecsülendő rész-eredmények után — a magyar irodalom marxista koncepciójú történeti összefoglalását s annál könnyebben engednek e művek vonzásának, mivel például egy Schöppflin Aladár, egy Szerb Antal munkájában a sovén nacionalizmus alpári színvonaltalansága nem riogat.

3. Felszabadulás utáni irodalompolitikánk egy szakasza ludas abban, hogy a népi írók egyébként valóban jelentős mozgalma olyan megkülönböztetett reflektor-fényt kapott a két világháború közötti irodalom történetében. Nem az volt a hiba, hogy a mozgalom jelentőségét olyan megbecsüléssel méltatták, hiszen képviselői közt jelentős írók vannak s olyan eredményeiket tartjuk számon, mint Erdélyi József első nagy lírai alkotókorszakának versei, mint Illyés Gyula *A puszta népe* című műve, mint Darvas József *Egy parasztcsalád története* című munkája, a közelmúlt irodalmának időálló remekei. S ha a mozgalom maga nem is volt forradalmi jellegű, hatása egy időben forradalmasító volt. A hiba ott volt, hogy a népi írók mozgalmanak megkülönböztetett elismerése együtt járt a munkásmozgalom irodalmának mellőzésével, elhallgatásával, melyen a protokoláris méltatások semmit sem változtattak. József Attila életművét persze nem lehetett mellőzni, de fénye magános fénynek látszott, egy magános zseni kivételes találatai lettek művei s korszakos jelentősége, központi helye elhomályosult társtalanná taszítótságában. Ha az irodalmi mozgalmakat valóságos mozgalmi jellegükben ábrázolta volna az irodalomtudomány s rámutatott volna arra, hogyan indult meg 1917—19 között egy kommunista irodalmi mozgalom, ha megmutatta volna ennek kisugárzását (részben a népi írókra!) irodalmunk egész területén, ha József Attila óriás alakja köré odaállítottuk volna azokat az úgynevezett „elfeledett írókat” is, akiknek most keresgéljük elő a por alól műveiket, ha a kommunista emigráció irodalmát tágasabban méreteztük volna akkor a helyzetkép reálisabban alakult volna. A Szabó Dezső-vita, azok a kísérletek, melyek hol Szabó Lőrincel, hol Sárközi Györggyel, de olykor már Kodolányi Jánossal sápasztgatták József Attila vagy Radnóti Miklós nagyságát, világosan megmutatták, mekkora hiba történt. Megint csak nem az volt a hiba, hogy Szabó Lőrinc kivételes tehetségét méltatták, hogy Sárközi György feledhetetlen alakjára fény hullott, — a hiba a célzatban volt és a koncepcióban. Szabó Lőrinc méltatása hamis, ha forradalmi hangú pályakezdését mellőzzük, Sárközi György útjában az az érdekes, hogyan lépett balra a Babits-i koncepciótól s Kodolányi nevét a munkásmozgalom ihletésében születt művei fogják fenntartani. De mindezen túl, a népi írók mozgalmanak központba helyezése egy internacionális proletár-forradalmi koncepciót tölt félre egy paraszt-mozgalmi koncepció érdekében, mely — legnagyobb népi íróink akarata ellenére — tele van sovén, sőt faji ragadványokkal, a 19 utáni ellenforradalmi korszak paraszthimnuszának, a harmincas évek „völkisch” nacionalizmusának fertőzetével.

Azt hiszem, a három felvillantott aspektus világosan megmutatja azt, hogy a nacionalizmus maradványai milyen virtuálisan vannak jelen. De azt is megmutatja, hogy ez a helyzet milyen bonyolult s arra is világot vet, hogy mik a következményei.

Bonyolult azért, mert mint erre igyekeztem rámutatni, ezek a maradványok nem kívülről kerültek a köztudatba s nem ellenséges kezek palántái, hanem természetes és alapjá-

ban helyes fejlődésünk hibái, gyermekbetegségei. Mert helyes volt a kozmopolita, szellem-történeti koncepciók elleni harc, mert indokolt volt az a tendencia, mely kezdetben elfordított minket a közelmúlttól s egy újszellemű kutatási irányba indított el minket, sőt még az is helyes volt, hogy a két világháború közötti irodalomnak azt a szektorát is méltattuk, melynek annyi pozitív indítást köszönhet irodalmunk. Jó intenciók helytelen végrehajtásáról van szó. S erős a gyanum, hogy mikor — felocsudva — szembefordultunk hibáink következményeivel, harcunk azért nem volt eléggé hatásos, mert nem társult a magunk útjának bírálatával, a saját hibáink leleplezésével. Mert igaz ugyan, hogy a népi írók központba helyezését egy személyhez kötött koncepció sugározta, mert igaz ugyan, hogy ennek térhódítása irodalompolitikánk egyik szakasza irányítóihoz fűződik, de mindez a mi fényes segédletünkkel teljes egyetértésünkkel, vagy befelé dohogó ellenkezésünk asszisztenciája mellett történt. Nem volt sem egy olyan irodalomtörténeti koncepció, mely tudományos megalapozottsággal ellentmondott volna ennek, nem folyt olyan következetes tényfeltáró kutatás, mely ennek a koncepciónak szilárd alapot adott volna (a szocialista realizmus magyar útjának irodalomtörténeti feldolgozása csak nemrég vált tervszerű kutatási feladattá), nem volt olyan kritikai élet, mely elvi következetességgel mutatta volna ki a ma irodalmából, hogyan hódítanak teret a tegnap árnyképei, hogyan válik művészi gyakorlattá egy-egy helytelen elgondolás. Ezt az önkritikus munkát pedig többek között azért is el kell végeznünk, hogy tanulságai a holnap hibáinak is gáncsot vessenek.

Erre intenek a kialakult helyzet felismerhető következményei.

Elegendő, ha azúttal csak egyet említek, irodalomtudományi munkásságunk aggasztó provincializmusát. Tessék behatóan tanulmányozni irodalomtörténeti monográfiánkat. Tisztelet a csekélyszámú kivételnek, alig akadunk olyan munkára, mely úgy tudná leírni s jellemezni hőse életművét, hogy az túlmutasson az izolált magyar társadalmi környezetben s szinte egy sincs olyan, mely be tudná állítani hőstét a szűkebb kelet-középeurópai s a tágabb világirodalmi fejlődés nagy áramaiba. Nagyjainkat magyar unikumokként interpretáljuk, ezoterikus nagyságokká ferdítjük őket, valamennyi egy autochton magyar fejlődés eredménye. Valaha meghatott mosollyal olvastuk, hogy Jókai Mór így interpretálta a német olvasóknak Madách Imrét: „Wir ungarn sind stolz auf unserem Madách. . .” Mintha ma sem jutottunk volna túl ezen a naiv büszkeségen. Nem a büszkeséggel, nagyjaink szeretetével van bajom, hanem azzal, hogy ennek a forrása nem nagyjaink reális értékelése, nem a tertium comparationis alkalmazása, hanem a közömbös tájékozatlanság. Csak az van, amit a magyar fejlődés, a belső fejlődés produkál s ez lassan elközböcsíti irodalom-kutatóink szakirodalmi érdeklődését is, — csak az van, ami magyar tárgyról, magyarul szól, kialakul egy olyan tudományosság, melynek sugárköre nem terjed túl a magyar nyelv határán. Ignoti nulla cupido: a látkörrel leszűkül a tudomány probléma-tudata. A provincializmus látköre eltorzítja a kutatók arányérzékét, a rövidlátó magynak látja azt, amihez közelhajol, mert csak azt látja. A provincializmus önhitt nacionalizmust termel. S ez azért akut veszély, mert provincializmusunk hibáit a marxista irodalomtudomány hibájául róják fel, holott éppen a marxizmus módszere tette lehetővé először a kozmopolita veszélytől ment világirodalmi kutatást, a reális összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálódást, mert a hasonlítás és párhuzam kutatását a társadalmi fejlődés reális alapjára fundálja, az egyetemes és a speciális között meg tudja mutatni a dialektikus kapcsolatot.

Hadd mondjak itt még egyetlen konkrét példát. Megvizsgáltam szakirodalmunkat abból a szempontból, hogyan foglalkoznak a XIX. század magyar hősi epikájával, a *Zalán futásától* a *Toldi*-ig. Azt kerestem hogyan tudják ezeket a műveket kutatóink beilleszteni az európai irodalom fejlődésbe, hol találják meg az azonosságot és a különbséget a romantika hasonló jellegű világirodalmi alkotásaival. A magyarázatok kizárólag a magyar társadalom belső fejlődéséből, mint egyetlen szempontból indultak ki s így az összefüggések feltárására sor sem került. S míg egyre csüggettebben pásztáztam végig a szaktanulmányok és mono-

gráfiák egész sorát, ott csengtek fülemben Marx levelének sorai, melyeket 1863-ban írt Engelsnek: „Es geht in der Menschengeschichte wie in der Paläontologie. Sachen, die vor der Nase liegen, werden prinzipiell, durch a certain judicial blindness, selbst von den bedeutendsten Köpfen nicht gesehn. Später, wenn die Zelt angebrochen, wundert man sich, dass das Nichtgesehene allüberall noch seine Spuren zeigt. Die erste Reaktion gegen die französische Revolution und das damit verbundene Aufklärertum war natürlich, alles mittelalterig, romantisch zu sehn, doch selbst Leute wie Grimm sind nicht frei davon. Die zweite Reaktion ist — und sie entspricht der sozialistischen Richtung, obgleich jene Gelehrten keine Ahnung haben, dass sie damit zusammenhängen —, über das Mittelalter hinaus in die Urzeit jeden Volks zu sehn. Da sind sie dann überrascht, im Ältesten das Neuste zu finden, und sogar Egalitarians to a degree, wovor Proudhon schaudern würde” (idézi Michail Lifszic: *Karl Marx, Friedrich Engels Über Kunst und Literatur*. Berlin, 1949. 191. l.) Innen a marxista (egyenesen Marx-i) irodalomszemlélet magasáról nézvést semmivel sem kisebb Vörösmarty, vagy Arany érdeme, de helyük is van a világirodalomban s alkotásuk beleillik azon népek romantikus indítású áramába, melyek csak a felvilágosodás bizonyos fokáig jutottak el, de nem a forradalomig.

Azt hiszem, a teendők is derengenek már.

Itt az ideje, hogy fordítsunk egyet a szekér rúdján s kirántsuk a kátyúból. Irodalomelméleti feladatunk az, hogy beható vitákon tisztázzuk a nemzetiség és nemzetköziség helyes viszonyát az irodalom területén. Kutatói feladatunk az, hogy a köröttünk élő népek irodalmát tervszerű munkával dolgozzuk fel, a társadalmi fejlődés közös történeti alapján, megvetve alapját egy olyan marxista összehasonlító irodalomtörténeti módszernek, mely egyszerre szünteti meg a kozmopolitizmus és a sovén nacionalizmus veszélyét s nyit valóságos perspektívát nemzeti irodalmunk köré a népek hazája-nagyvilág valóságos terepéé. S végül: a részletkutatások jelentőségéről meg nem feledkezve, meg kell alkotnunk egy olyan világ-irodalmi távlatú magyar irodalomtörténeti koncepciót, mely irodalmunkat helyes arányaiban ábrázolja.

(Folytatom)

KOCZKÁS SÁNDOR

A MOTIVÁLÓ „EREDET”*

(József Attila lírai fejlődését elemző hosszabb tanulmány részlete)

Előhang

Okos és illendő szokás a költő első verseinek elemzését élete kezdő lépéseinek történetével megelőzni. Okos, de nem problémátlan. Az első élményekről alig van költő, aki már korai verseiben is szólni tud. Csak érettebb éveiben találja meg azoknak egyéni, igazi értelmét. A gyermekkor világa József Attilánál is a harmincas években lesz valódi és jelentőségteljes költői téma. E korai esztendőkből az élmények és a versek „rímei” még csak ritkán csengenek össze. Az induló költőt inkább a hagyomány sodra ragadja magával: a mesterség, az elődök művészi magaslátának meghódítása ösztönzi.

Ami pedig az illendőséget illeti, az ember könnyen választhat — egy-két költői életrajz példája szerint — alkalmatlan vagy torzító hangnemet. Ha az adatok teljességére törekszik az apró tények egymásutánjához tapad, — esetleg magára a lényegre nem figyel. Mindent elmondhat, csak éppen homályban hagyja az élet és az életmű egymásba kapcsolódó áramköreit. A legfontosabbat: azt a különös hangsúlyt, azt a lírai varázslatot, amellyel maga a költő rendezte-értelmezte életének véletlen esetlegességeit. Mert hiszen minden költő akkor találja meg a maga egyéni „hangját”, amikor már tudja, hogy sorsa nemcsak egyéni sors. Amikor már ráébred, hogy élete véletleneiben hol erősebben, hol bújkáló patak módjára az egész élet, a társadalom mozgásának szükségszerű törvényei fejeződnek ki.

A költő életének krónikása lehet azonban egyszerű illusztrátor is, aki mondandóját az egyetemes érvényű tételek bizonyítékának szánja csupán. Óriássá növelheti, szoborrá merevítheti ilyenkor hőst, a nagyon is egyéni embert. Az általánosságok zuhatagával éppen a színt, az illatot, az egyszerűt burkolja el. Szólamot ad probléma, hangzatosságot hangulat és modoros pózt az emberi helyett.

Az esetlegesség és az általánosság leselkedő veszélyeit miképpen is kerülhetjük el? Karcusú költőiségével ezt a dilemmát Illyés Gyula Petőfi-könyve fölényesen oldja meg. A tények logikáját elmélyítve lírai hitelű képekben idézi fel a várakozással teli kort, majd a költő születését és gyermekkorát. De hogyan kövesse az ihletett író az egyszerű krónikás, aki ábrázolás helyett jobbra csak elemezni tud? Akit képzeletének szárnyalásában tudományos indítékainak nehezéke is darabosabb modorhoz, színtelenebb stílushoz köt?

A kísértés pedig igen nagy! Nem jelentéktelenebb dolgok vannak készülőkben a XX. század első éveiben, mint a XIX.-nek ama megújulással terhes huszas éveiben voltak. Sőt: a mi fiúnk születésének éve is jelképes. Az 1905-ös esztendőnek szinte történelmi sűrűsége van. S ha Illyés Gyulát az emlékezetes szilveszter áhítata szimultán körültekintésre csábította, — 1905 áprilisában sem lenne érdektelenebb a kor élő szellemeinek megidézése. Petőfi születéséhez Berzsenyi és Vörösmarty, Széchenyi és Kossuth szilveszter estéjét hívja meg bábáskodni. S Metternich meg Ferdinánd trónörökös alakjával árnyékolja sötétesre a képet. A fényt a miénkbe nemcsak a dzsentri országlásból kiábrándult, keserűen éles Mikszáth hozná s nem is csak az új lírai hangját megtalált Ady Endre, aki már „forradalmas” harcra, újjon-

gásra is képes. Nemcsak az írásban ekkor még magatudatlan Móricz és a készülődő Nyugat nemzedék. Mert az irodalom körénél nekünk idehaza is szélesebbre kell néznünk : a nép is öntudatosabb már, érettebb, mint a száz év előtti. A mozgalomban szervezkedő munkás s az arató-sztrájkot megharcolt szegényparaszt talán méltatlan lenne e szimultán freskón karjaiba emelni az újszülöttet ? De a haza határai között semmiképpen nem maradhatunk. Hiszen fény árad a forradalomra készül Moszkvából s a cári birodalom tüntető, sztrájkoló ipari városaiból. Londonban Lenin okos fejét látni vitázó gyűléseken és teleírt papírlapok fölött. És írókat kell meglátogatni Európa-szerte, akik munkások ügyétől, szocialista távlatoktól ihletettek. A „viharmadár” Maxim Gorkijt, a szkeptikus Anatole France-ot s a még kisdíák Vlagyimir Majakovszkijt, akit magával ragadott a tüntetők lendülete és a forradalmi röpcédulák harcot hirdető szava. Komor hangulatú mozaikokat is volna honnan venni. Nemcsak az akkor még kezdő Tisza Istvánt, a „geszti bolondot”, aki éppen pártja és kormánya választási kudarcán kesereg. Vagy Fejérváry Gézá, a „darabont-kormány” elnökét s a szabadelvű párt meg az ellenzéki koalíció csatáinak, „úri földrengéseinek” hangoskodó figuráit. Sötétlő árnyakkal súlyosodnak a képre a koronás uralkodók : Ferenc József és Vilmos császár, — s a Távolekten megszorított Miklós cár. De nem is a politikusok, vérengző uralkodók árnyait idéznénk meg talán, hanem inkább az igazi mozgatókat. Valakit a nagy kartellek iparmágnásai és az óriás bankok vezérei közül. Jelképnek egy „szürke eminenciás”-t a látható színpad háttéréből.

A megíratlant azonban ne dédelgessük tovább, ne játszunk a képzeletünkben megelevenedő ötlettel, amely így csak némi hangulatot, kort idéző atmoszférát ad. Az esetlegesség és az általánosság között keressünk valami konkrétabb egyensúlyt, tények és egyetemes tendenciák között a költő életében valóban jelentőset és megfoghatóat.

A gyermekkorban csak mechanikus szemlélet keresheti a lírai életmű mindent meghatározó és megmásíthatatlan alkotói elvét. József Attilát nem gyermekora, nem első élményei és tapasztalatai formálták szocialista költővé. Részük volt benne bizonyára, de a lényeges mégis fokozatosan kiharcolt, elméletben és gyakorlatban megszerzett világnézete, marxista gondolkodása volt. A proletársors csak lehetőséget adott neki is, mint másoknak, akik szintén a munkás-világból jöttek. Lehetőséget : az osztály, a szocializmus történelmi szószólójává magasodni. E lehetőséget azonban — amely nehéz egyéni áldozatokkal és megfeszített gondolati, művészi munkával járt — nem mindenki vállalta: Kassák Lajos és Szabó Lőrinc például nem. József Attila pedig — mint tudjuk — igen.

Annak, aki e lehetőséggel nem tudott élni, aki a feladatot nem vállalta, — a maga proletár gyermekora nem több mint érdekesség, mint újszerű, egyéni szint adó téma és atmoszféra. Aki azonban e lehetőségekhez felnőtt, annak gyermekora is különös, szinte történelmi fontosságot kap. Még véletlen esetlegességei is a szükségszerűség, az elhivatottság áramával telítődnek. Így tudja ezt — okkal és méltán — maga is. S így látjuk, így értjük ezt magunk is, akik kívülről és immár historikusan szemléljük mindazt, ami volt.

József Attila olyan szocialista költő, akinek megtalált világnézetéhez nem kívülről kellett az élményeket keresnie, átélnie. Az élmények, a problémák : voltaképpen a saját élete. Eredetének, gyermekkorának és ifjúságának motívumai. Mindezt tudatosabbá, a szocializmus ideológiájának értelmében általánosabbá kellett emelnie. De a későbbi gazdagodás sem változtatta meg, csak jelentősebb tette ezt a kezdetet. A „mama” életét és alakját, az ősök, a rokonság világát s a külvárosi gyermekség szenvedéseit, halvány örömet. A tájat, ahol felnőtt és hétköznapijai, ünnepei teltek. A tájat — a városit és falusit —, amely arculatával az ottélő szegénység sorsához idomult.

A gyermek még nem érthette mindenben a törvényszerűt. De a felnőtt felismerését, tudatos cselekvését megkönnyítették, hitelesebbé tették e kezdeti élmények, motívumok. Biztonságot és küldetést maga a költő is innen, az első élmények forrásvidékéről merített :

Te kemény lélek, te lány képzelet!
A valóság nehéz nyomait követve
Önnönmagadra, eredetedre
tekints alá itt!

(*Elégia*)

A *mama „legendája”*.

József Attila 1905 április 11-én született Budapesten, a Ferencvárosban. A gyermekkor keretét három helység neve jelzi: Budapest, Szabadszállás és Öcsöd. Az első volt az állandó, a lakás szerint annyira bizonytalan, de valóságában mégis biztos talaj: a külváros. Szabadszállás a szegényes menedék: az anyai rokonság kisparaszti és zsellér-világa. Öcsöd s a témát csak variáló későbbi Monor egy kissé már a kétségbeesés örvénye: próba a lelenc sorsból, amikor az anyagi kilátástalanság hosszabb-rövidebb átmenetre felbomlasztja az egységét szívósan védelmező családot.

A szívósságot, a proletár keménységet legendák is jelzik a családban. Nem tudhatni persze, hogy ezekben a legendákban kinek mennyi része van. Még a mama kezdte-e őket s azután együtt fejlesztette, variálta a család? Vagy bizonyos elemek voltak meg belőle csupán és a költő-fiú későbbi műve az egész? A korán eltávozott apa alakját — Attila még csak két éves volt — mindenesetre meseszerű légkör veszi körül. A legenda szerint kivándorolt, szerencsét próbálni Amerikába ment. József Attila is így idézi fel utolsó éveiben a maga keserű számvetéseiből átvilágítva az alig ismert apa tettét és szellemét.

Csak most értem meg az apámat,
aki a zengő tengeren
nekivágott Amerikának.

Útnak eredt — nem új jelenség,—
hogy lefülelje bátoran
a természetes jószerencsét.

El is keserült, meg is csappant
érdeke, itt az óhazán,
unta főzni a szagos szappant.

Csak most értem meg az apámat,
aki az ingó tengeren
nekivágott Amerikának.

Az urak locsogtak, fecsegtek,
ő batyut kötött, odaszállt,
hol jó munkást szép pénz kecsgetet.

Az erdőn nem volt egy szál bokra,
egész úton emlékezett
és hányt a hempergő habokra.

Elhagyta bölcsen a családját —
azért, mert keményen keres,
a csemetéi őt ne áldják,

mert megátkozzák, ha felnőnek.
Nem volt erkölcsi példatár
s nem hűse hazugság felhőnek. . .

József Áron szappanfőző-munkás valódi sorsát azóta már pontosan tudjuk. Romániai kutatók és a Romániában járt Szabolcsi Miklós kiderítették, hogy sohasem volt Amerikában. Szakmájánál megmaradva Románia több városát is bejárta s a jugoszláviai Újvidéken is dolgozott. Romániában újra megnősült és új házasságából született is egy gyermeke. Végül is Temesváron élt s ott is halt meg. Mindebből azonban máig nem derült ki, hogy miért is hagyta el a családját? S az elhagyatottak pedig miért a kétése „amerikás” változatból szőtték a legendát? A családi hagyomány sztrájkokban, mozgalomban való rétszvételéről tud és nagy örömről, hogy az életben maradt (a három első József-gyerek korán elhalt) két lány — Jolán és Etus — után harmadiknak végre fia született. A munkanélkültség kergette el vagy csak terhesnek érezte megszorodott családját? Idegen nő lépett az életébe vagy egyszerű kalandvágy űzte a véré? Megannyi hiábavaló kérdés.

De a családi legenda indítékairól sem tudunk többet. A mama őrizte ezzel egy régvolt szerelem és emberi meghittség emlékét vagy csak a gyermekek előtt akarta fenntartani az immár személytelen apai tekintélyt? Maguk előtt is takargatták az apa megbocsáthatatlan vétkeit? Vagy csak mások — idegenek — elől védték szemérmesen a család belső dolgait és jó hírét? Nem tudhatni már. Csak annyi bizonyos, amit apjáról nem megróvásként, de a tények egyszerűségével a költő írt: „nem volt erkölcsi példatár”. József Áron jól megértette a kapitalizmus törvényeit. S e törvények logikája szerint cselekedett, élt. Megszabadult családjá terhédtől, a nehéz küzdelem és felelősség kötelességétől. Más ember volt, mint a fia.

A mama alakját már maga a költő szötte-formálta legendákba. Gondolataiban és költészetében a korán — 1919 karácsonyán — elhalt édesanya képe, emléke fokozatosan szinte lírai jelképpé nőtt. Anyja életében a proletár-sors megtestesülést látta: a névtelen hősök, a gyengességükben is erős munkásasszonyok egyikét. A szegény mosónő így dicsőült meg kedves fia verseiben:

Anyám volt, apró, korán meghalt,
mert a mosónők korán hálnak,
a cipeléstől reszket lábuk
és fejük fáj a vasalástól —
— — — — —
— — — — —

Látom, megáll a vasalóval.
Törekeny természet a tőke
megtörte, mindig keskenyebb lett —
gondoljátok meg, proletárok —

A mosástól kicsit meggörnyedt,
én nem tudtam, hogy ifjú asszony,
álmában tiszta kötényt hordott,
a postás olyankor köszönt néki.

(Anyám)

Az apa alakját őrző legendák bizonytalanok, az anyáról szólók valóságosak. Pócze Borbála egyéniségét lírai versek örökítették meg, pedig élete története leginkább epikus

elemző lassú és sokoldalú előadására méltó és alkalmas tárgy. Olyan téma, amelynek érdemes ábrázolása irodalmunkból mindeddig hiányzik. Kaffka Margit megírta már a nő életének válságát a századforduló társadalmában. Az ő hősnői azonban a pusztuló dzsentrivilágból s a felső értelmiség köreiből valók. A szabadszállási parasztlány problémája azonban csak felületesen, külszínre hasonló a Pórtelky Magdában lejátszódó válsághoz. A házasság és a nő szabadságának, önállóságának konfliktusáról van nála is szó, de nem a dzsentrivilág, hanem a szegényparaszti élet törvényei szerint.

Pőcze Borbála tizenöt éves volt, amikor anyja — régi falusi szokás szerint — a lány érzéseivel, tiltakozásával mit sem törődve, férjhez akarta adni. Pórtelky Magdának nincs más választása csak a házasság. A tanulságot — amit élete tapasztalataiból leszűrt — csak lányai sorsában érvényesítheti: taníttatja őket, hogy „úri lányhoz” méltó kereső foglalkozással biztosítsa függetlenségüket. De mit tehet ilyenkor egy szegény parasztlány? Férjhez menjen vagy van más lehetősége is?

A kérdés Móricz Zsigmondot is foglalkoztatta. A feleletet több művében is keresi. A *Sárrany* Kis Borája nyílt szemérmetlenséggel vásári árunak tartja a maga szépségét. Az érzelmek és az „ésszerű” választás konfliktusában nagyon is hideg fejjel, felnőtt tapasztaltsággal képes eligazodni. Nem finnyás: nem házasság, nem boldogság kell neki, csak szerencse. „Megmondta azt nekem az anyám, — okosítja fel a paraszti dolgokban járatlan grófnét — még kisiskolás koromban, hogyha vigyázok a szépségemre, akkor még nagy szerencsét csinálhatok.” Mi ez a szerencse? Azt is tudja: „Vagy elvesz valaki, vagy annyit ad, hogy azután nem kell búsulni.” Borát tudatosan az érdekei vezetik, az érzelmei csak másodlagosan. S ha a boldogságot nem is, a szerencsét valóban kiharcolja. Turi Daninak adja magát, akit szeret, de csak adomány, a Takács Gyuri elkártyázott vagyona ellenében. Az *Égi madár* Pannija nem ilyen öntudatos. A szerencséjét nem maga kovácsolja, csak a szülők akaratának enged. Amíg szerelme, Miska, a szegény zsellérfiú a városban van, egy nagygazda felesége lesz. A szerencse azonban nála sem lesz a boldogság inleg-ágya: még csak nyugalmat sem talál, — két világ között vergődik. A zsellérek már megtagadják, a nagygazdák világa viszont lenézi, nem fogadja be. Szerelem helyett így még csak a góg boldogsága sem jut neki. Teljesen megzavarodott, kiforgatott lélekkel azután szinte öntudatlanul követi az égi madár, a paçsirta hívogató szavát s Miska biztatását. Menekül a szerencséje elől a boldogsága után. A *Pillangó* Hitves Zsuzsikája Móricz zsellér-lányai között a legkülönb: a boldogságért harcolni tud. Darabos Jósikával együtt, mindketten megpróbálkoznak a szülők „okosságával” és szinte már a szerencse „torkába” jutnak. De a biztos szerencsétől Zsuzsika visszaperli a szerelmet, a pillangó boldogságot. A lakodalmas szekérről, friss asszonya mellől hívja vissza Jósikát, az elszállt „pillangót”, hogy ki ne röpüljön többet a kezéből.

A harcot választja a fiatal Pőcze Bori is. Az anyja gondolta, tervelte „szerencsét” nem más érzelem miatt utasította el. A szerelemről még csak sejtései voltak talán. De a függetlenségét, az érzelmei szabadságát, a boldogsága lehetőségét ösztönösen is védelmezte. Inkább otthagyt mindent. A falut s a „józan” megfontolásokkal vegyített feudális törvényeit. Pestre jött szolgálni: cselédlánynak. A munkaerejét adta el inkább, mint teljes önmagát. Amit falusi legényektől tudott, azt — úgy érezte — egy zsellér-lány is megteheti. A város szabadabb, tágasabb: az embernek, lánynak több lehetősége van. S nem is lett „falusi kislány Pesten.” Miként az anyjával, falujával szemben, a fővárosban sem volt naiv. Szerencsét és boldogságot egyszerre szerzett: egy sokat vándorolt, mesterséget és nyelveket tanult szappanfőző felesége lett.

De hol volt itt a szerencse és a boldogság — kérdezheti a házasság tragikus történetének ismeretében az olvasó? Pőcze Borbála további sorsával azonban a problémának már új szakasza kezdődik. A móríci zsellérlányok történetét is csak az élet benyújtotta első konfliktus pillanatáig, a konfliktus megoldásának kezdő gesztusáig követtük. Mi történt később velük? Boráról még tudjuk, hogy a különös nász és Turi Dani gyilkossága után már

nem tudott olyan okos lenni, mint előbb. Amikor a vasvillás kísérők között megpillantja a tragikus sorsát bevégzett Danit, eszt veszti; Önmagát vádolja Turi gyilkosságáért is és pusztá kézzel ugrik az embereknek. S hogy azután mi történt vele, hogy mit kezdett a testéért kapott vagyonnal? Nem tudjuk. Panniék és Zsuzsikáék további sorsáról még ennyit sem mond Móricz. Panniék bizonyára a városba mentek s az életük nem sokban különbözhetett attól, amit Pőcze Bori választott. És Zsuzsikáékra sem várhatott több és jobb, mint amit szüleik napszamos életében megszoktak.

Mindebben azonban már nem a jellem, nem az egyéniség, hanem a társadalom objektív törvénye érvényesült. A jellemnek csak annyiban lehetett újra szerepe, ahogyan az élet csapásait fogadta, ahogyan az újabb konfliktusokkal, nehézségekkel megküzdött. S Pőcze Borbálát az első választásnál mutatott keménysége, határozottsága segítette élni és helytállni akkor is, amikor a férje három apró gyermekkel magára hagyta. Vállalt mindenféle munkát, a maga módján forgolódott, ügyeskedett és még betegen, szinte a halálban is óvta-védte, nevelte kicsibéit. József Jolán könyve, öccséről írt életrajza megdöbbentő képekben érzékelteti ezeknek az éveknek kilátástalan küszködéseit, a harcot a pusztá életért. A gyakran beteges és emberi méltóságában magát semmiképpen meg nem alázó asszony állandó munkát ritkán kaphatott. Még nehezebb volt a lakás dolga. Ki fogadott be szívesen egy három gyermekes asszonyt? Mint József Jolán írja a költőzködés volt életükben a szinte állandóan ismétlődő epizód. „Majdnem minden hónapban új lakásba költöztünk, s ezt a megszokott eseményt nagy hűhóval magunk intéztük el. A ház elé húztuk a fászincéből kölcsönkért kiskocsit, kicipeltük a bútorokat és amikor mindent felraktunk a kocsira, hárman a rúd mellé álltunk, a kötelet a derekunkra akasztottuk és nekifeszültünk a vontatásnak Gyi! Mama hátul toltá a kocsit és vigyázott, hogy semmi le ne essen róla.”

Melyik zsellérlány tudta volna az életet eképpen megharcolni Móricz hősnői közül? Melyiknek lett volna ereje, emberi kitartása ilyen következetesen a halálig végigmenni a maga választotta úton? Mert ha gyermekeit néha a Gyermekvédő Liga gondjaira is kellett bízni, nem mozdult Pestről. A külvárosból a faluhoz, Szabadszállásra nem fordult vissza. Pőcze Borbála ekként falusi szegényből városi, zsellérlányból már proletárasszony lett. Proletár-volta persze korántsem jelentett világos és egyértelmű öntudatot, ösztöneiben azonban már teljesen ehhez a világhoz tartozott. S ez éppen elegendő volt arra, hogy a maga történelmi hivatását betöltsse. Hogy „mamá”-vá magasodjék: egy jövővel terhes asszonyi sors megtestesítőjévé. Pőcze Borbála ekkor még új és ritka típus a magyar valóságban. Élete, felröplődése az anyai szolgálatban azonban célt, értelmet, igazolást kapott. S a költő-fiú — aki mindennek hordozója és kifejezője volt — még a fájdalomtát szemérmesen hetykeséggel rejtegető soraiban is anyjának e történelmi szerepét érzékeltetve emlékezik meg róla.

Nemzett József Áron,
szappanfőző, aki már
a Nagy Óceánon
szagos füveket kaszál.

Megszült Pőcze Borcsa,
kit megettek a fenék,
gyomrát, hasát sorba,
százláb súroló kefék.

(Nemzett József Áron)

Sorsának mélységeibe belegendolva így ismerjük fel fokozatosan, hogy Pőcze Borbála Gorkij „Anyá”-jának magyar rokonai közül való. Kisebb lehetőségek, szűkebb keretek között a „mama” olyanképpen magasodik József Attila alakja mögé, mint Pelagéja Nyilovna nőtt

fel Pével Vlaszov mellé. József Attila jellemét — mint mindenkiét — sokféle tényező alakította. E mozzanatok nyomait megkeresnünk éppen további elemzéseink dolga. De hol találjuk az eredetét? A nyersanyagot, a képességet, amiből és amivel nagyra nőhetett? — Mutasd a mamára! Vér szerint is, példával is és okos vagy játékos szóval ő kezdte formálni ezt a jellemet. A költő-fiú keménységében, szívóosságában nem a mama egyénisége ismétlődik, ölt új formát s alakot? S nem a mélységeket megjárta, sokat küszködött Pőcze Borcsától kapta az első indítást, hogy a dolgokat, az életet mindig a szűkebb vagy tágabb közösségek érdekei szerint ítélje meg? Mert tőle tanulhatta először, hogy az emberek együtt sokkal többet tehetnek, mint az egyedülvaló, a magános ember. A fiú természetes kedvességét is megelőzte a mama dalos kedve, keménységében is lágy és érzékeny természet. Pőcze Borbála teremtette meg azt a családi légkört, ahol József Attila tündéri játékosága kivirágzott. S éppen ő maga volt, aki fia jellemének ezt a legszemélyesebb — de egész osztálya lelkiületének szépségét is sugárzó — vonását éleszgette-nővelgette. A mama szelleme él abban a derűben és üdeségben, ami Attila verseiből oly gyöngyöző tisztasággal, oly elbűvölő erővel árad.

A „*másajta raj*.”

A bővebb családja már voltaképpen a homályba vész. Az apa eredetét csak az erdélyi havasokig követhetjük, ahol a fiú nagyapja hegyipásztor volt. Ebből a zárkózott, különös világból jött József Áron, a „félíg székely, félíg román, vagy tán egészen az”. — Az anyai ágról már többet tudunk. Szabadszállási kúnok voltak: parasztok, halászok. Az anyai rokonság jellegzetes figurái itt-ott meg is jelennek József Attila verseiben: nagyanyja, ánya, nagybátyja.

A szegénység örvénylő mélységei gyűrűzik körül mindenfelől a költő gyermekségét. A nehéz sorban élők tapasztalatait, az urakétól különböző erkölcsét, érzelmeit és logikáját egymást követő nemzedékek örökségeként kapja a fiú. A szülők már a város emberei, de mögöttük eleven emlékekkel és kapcsolatokkal ott él a paraszti lét, a falu. A gyermekkor, a szegénység életének meglevenítésében ezért is található gyakran hasonló motívumokat József Attila és a korszak szelleméből jött költői, Erdélyi József s Illyés Gyula lírájában. De nemcsak ezek a rokoni szálak, hanem a kétféle — a városi és falusi — szegénység életének, sorsának közös vonásai is ösztönzői voltak a lírai motívumok ilyenféle hasonlóságának. A lent világa előttük senkinél sem jelent meg a magyar irodalomban olyan mélységgel és teljességgel, olyan belülről átélte, éppen személyes hitele miatt tárgyilagos realizmussal. Számukra ez nem csupán újszerű, érdeklődéssel figyelt irodalmi téma, mint a századforduló novellistái — Thury, Tömörkény — szemében volt, hanem a maguk valóságos, végigszenvedett élete. Lírai szemléletükben már nyoma sincs az Adynál még jelentkező romantikus részvétnek (*Álmodik a nyomor, Proletár jói verse* stb.), s a Móricz első írásaiban megnyilatkozó túlfűtött naturalizmusnak, tematikus és ábrázolásbeli kiélezettségnek sem. A külváros és a falvak, a tanyák élete a maga természetes egyszerűségében, romantika és naturalizmus nélküli hétköznapiságában jelentkezik József Attila és kortársainak verseiben. Mindezt a természetességet a maguk gyermekkorának, családi életüknek eleven élményeiből, személyes múltjukból merítik. Így elevenednek meg József Attilánál a józsefvárosi pályaudvar fadóbaló munkásai, akiknek a figyelmét kellett kijátszania vagy jóindulatát megnyernie gyermekkorában, hogy a mama tűzhelyéhez fát szerezhesen.

Töletek féltem, kemény emberek,
ti fadóbalók, akiket csodáltam?
Most mint lopott fát, viszlek titeket
ez otthonatlan, csupa-csösz világban.
(*Kirakják a fát*)

A lent világában eltöltött gyermekkor kitörölhetetlen emlékei újra meg újra felbukkannak és motívumokká, költeményekké érlelődnek benne. Az *Iszonyat* furcsa látomásában a világgal megalkudni képtelen, vad, gyermeki ösztönök lázongása érzik: külvárosi gyermekeké, akiket a munkába ment szülők felnőtthöz mért kötelességekkel magukra hagytak. S még a Ferenc- meg a Józsefváros bérkaszányaiból kíséri „a főzelék fagyott szaga” és pályaudvarairól a tehervonatok tolatása, különös zakatolása. Mindez — a tárgy s az atmoszféra némi változtatásával — mennyire rokon a falusi lebbencs-levések sovány illatával és a zsellérgyermekek nehéz szorongásaival, amelyekről Illyés és Erdélyi adtak hírt.

Más etikát alakít ki magának a szegénység, mint amiről az urak papolnak. József Attila is, Illyés Gyula is innen, személyes közelből ismerik a lent embereinek ezt az ösztönös, az anyagi kényszerűség vezette erkölcsét, amely mindig igazabb volt az urak önzően képmutató moráljánál. Miből éljen az, akinek semmije sincsen? — morfondírozik ilyenkor városi és falusi nincstelen. És ha dolgozik is, a munkáját éppenszak valahogy megfizetik. Ki érezné hát közülük bűnnek, lopásnak azt, ha az uraktól vesz el, „szerez” valamit. Ha a végső szükség miatt ezt-azt magának kisajátít. Hiszen ösztönösen érzi, hogy abból lesz az övé valami, amit az urak általuk, az ő munkájukkal szaporítottak. Az uraságtól a maga jussát lopvacsendben visszaszerző uradalmi zsellérek közösségét Illyés Gyula a harmincas évek elején hőskölteményben örökítette meg:

Egyetlen tolvaj-társaság
volt a puszta, hol nevelődtem.
Ujjak nyúlnak az uraság
java felé képzeletemben.
Ujjakat, mohó markokat
vélek látni a múlt sötét
éjében, matatásukat
hallom, s a csőszök füttyjelét,
dobogó futást szertesztét.

Szegény szegények, kényszerült,
ártatlan, kedves tolvajok,
hogy róná nektek föl e bűnt,
ha dalt kezd róla fiatok,
ha a múlt vastag éjjelében
futó sorai fölfedik,
mint tolvaj-mécs cikázó fénye
arcotok rebbenéseit,
mely akkor volt legemberibb.

(Hősökről beszélek)

S ki róná fel a józsefvárosi kisfiúnak amikor fáért-szénért a pályaudvar körül ólálkodik? De ki érezné bűnnek a proletár lét, a gyermeki szükség e tettekké érlelődő fölajdulásait? Miként versében vallja József Attila: az egész világegyetem nyomását érzi úgysis gyermekönmagán, akit az éhség kényszere a szomszéd éléskamrájának megdézsmálására bízott.

Kioson, kenyeret szel a konyha kövén
s majszolja riadtan a gyermek.

Csak a léghuzat ismeri — alszik a ház.
Les nagy szeme, reszket a térde.
Zsírok és köcsögök teje közt kotorász,
surranva, mint az egérke.

Ha belé-belereccsen a szörnyű kredenc,
ajkára repül kicsiny újja :
könnyörögne az irgalomért, de a csend
zord kürtje a zajt továbbfújja:

Ez a zaj, ez a kín, e világrecsegés
nem szűnve, dühöngve növekszik.
Belesápad a gyermek, elejti a kést
és visszalopódzva lefekszik. . .

(*Ha a hold süt. . .*)

A szegénység világának költői ábrázolásában nemcsak rokon motívumok jelenlétével találkozunk, hanem eltérésekkel is. József Attilánál az ősök, a rokonok például — a mama alakját kivéve — nem kapnak meghatározó erejű lírai szerepet. Nem volt különösebb igénye arra, hogy őket olyan bőséggel felvonultassa, mint azt paraszti őseikkel Illyés Gyula, Erdélyi József és Sinka István tették. A különbség látszatra csupán a családi viszonyok és körülmények eltéréséből adódik. Józseféknel — mint ezt már az eddigiek során elemeztük — néhány kétes és valóságos legendát leszámítva nyoma sincs annak a patriarkális gazdag családi hagyománynak, amely a szegényparaszti költők falusi világában a rokoni szálak és történetek szinte vég nélkül szaporítható láncolatát kínálja. Ebben az eltérésben azonban két életformának elvi jelentőségre emelkedett különbsége is kifejeződik. A paraszti családok Illyéséknel a demokratikus törekvéseknek, a plebejus öntudatnak mutatói. Több évszázados plebejus gőg száll szembe bennük több évszázados úri gőggel. Mánás és dszentri arcképcsarnokokkal vitáznak a paraszti ősök: zsellérek, juhászok, uradalmi cselédek, beresek és kovácsok, nehézsavú férfiak és magukban motyogó anyókák. Ebből a vitából azonban még az Illyés Gyula európai iskolázott plebejus gőgje sem tudja elhessenteni a vidéknek, az uradalomnak a feudális múltból örökölt patriarkális szellemét.

Más történelmi alapról: a városból támadja József Attila az urak világát. Az őt formáló légkörnek nincsen semmiféle patriarkális színeződése. Az uraknak és a parasztnak a feudalizmus messzi századaiba visszanyúló vitája a proletárok világában, tudatában csak része egy általánosabb harcnak. A parasztság osztályharcát módszereiben az ellenfél, a feudális urakkal szemben szükséges ellenállás határozta meg. Annak pedig, aki ebben a harcban a szószólójuk, küzdőtársuk kívánt lenni, megfelelő és eredményes eszközöket kellett találnia az urak elnyomó módszereivel, sokszor igen raffinált harcmodorával szemben. S ha az arisztokrata és a dszentri őseire, származására hivatkozott, büszkélkedő ideológiát alkotva így magának, — plebejus öntudatát és harci riadóját a „népi” költő is származásával, paraszti őseivel igazolta.

Mennyivel egyetemesebbek, modernebbek a proletariátus osztályharcának módszerei! Kevesebb bennük a személyes elem és több a munka jelentőségének, a történelem logikájának felismeréséből fakadó általánosítás. Ha a kapitalizálódó uradalmak bérese ritkán is találkozhat már az urasággal, az apai emlékezések még elevenek, még őrzik paraszt és úr személyes kapcsolatának, „családiás” érintkezésének emlékét. A munkás, az üzemi közösség sokszor már csak éppen a nevével, személyesen nem is ismeri a tőkést. S a falvak, a majorok lakói egymás között is más módon élnek, érintkeznek, mint a mindjobban szerteágazó külvárosok proletárai. Ott az együttlétezők apáról-anyáról, sógorság-komaság, közelebbi

és távolabbi családi kapcsolatok megvilágításában veszik tudomásul egymást. Itt általánosabb csak munkája és gondolkodása alapján ismerni az embert, a proletár-sorban osztozó társat. A munkásnak tehát nem kell őseire, a jussra, az emberi és történelmi jogokra hivatkoznia. Elegendő, ha a maga és az egész dolgozó nép alkotó munkájára, társadalom-alkító és történelemformáló szerepére rámutat. Így a költő is, aki a proletariátus nevében szól, méltán vallhatja, hogy a dolgozó nép mindenkori osztályharcainak örököse, és tudatos összegezője, lírai kifejezője. Mindez érthetővé teszi, hogy József Attila a családi poézisnek még az adott lehetőségeit is csak alig használta ki. A mama alakját is általában szélesebb összefüggésekbe állította, s az önmaga harcait nem csupán a családi sors közvetlen motívumaiból, hanem a történelem egész folyamatának lendületéből vezette le:

Én úgy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat és kész az idő egésze,
mit százezer ős szemléltet velem.

Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tették, ami kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a múlt és övék a jelen.
Verset írunk — ők fogják ceruzámat,
s én érzem őket és emlékezem.

(A Dunánál II.)

Az elmondottakban persze nehéz egymástól elválasztani a gyermekkor konkrét tényeit és az érett költő értelmező, a jelenségeket, a tényeket ideológiai összefüggésekbe rendszerező szemléletét. Mert más dolog a proletár-lét, a proletár életforma és megint más a marxista ideológia. De nem a proletár-lét szülte meg, tette szükségsszerűvé a tudományos szocializmus megjelenését? S nem a munkás osztályhelyzetéből következik, hogy ezt az elméletet s a benne rejlő tágas és nagy lendületű emberi perspektívát leginkább ő érti meg s ő tud érte legjobban, áldozatosan küzdeni?

Gyermekkorának élményeit József Attila már érett fővel a tudományos szocializmus megvilágításában dolgozta fel: az esetlegesség homályából a törvényszerűség világába emelte őket. Nagy költői mű soha sincs alakító világnézet és eleven élmény találkozása nélkül. Olyan „teremtény” mint a gyermek, akit férfi és nő csak együtt ajándékozhat meg az élettel. Hiába az élmény, ha a világnézet nem ad értelmet neki. De hiába a világnézet is, ha az élmény nem telíti érzelmi bensőséggel, alkotó művészi erővel. A patriarkalizmus és provincializmus atmoszféráját legbiztosabban a tudományos szocializmus talajáról lehet elkerülni. Nehéz ezt azonban egy lírikusnak élményszerűen magáévá élni; nehéz egyetemessé válnia akkor, ha élményei és tapasztalatai telítve vannak patriarkális motívumokkal. Élmények és világnézet József Attilánál azonos irányban hatnak, felerősítik egymást. Proletár léte és szemlélete, urbánus életformája az az eleven és létszerű alap, amelyre később kiharcolt világnézetének egyetemes látóköre épült.

A gyermekkor élményeinek többségét elmossa az idő. Egy-egy emlék, néhány mozzanat marad csupán, mint végtelen tengerben apró szigetek. Sokkal elevebben űrzi az ember a korai érzések színét, melegét. Az ismerős tájak képe is mindinkább elhalványodik, de nem az érzelmi meghittség, amellyel körülvettük, magunkhoz tartozónak éreztük őket.

Gyermeksége tájait József Attila is már a felnőtt szemével nézte és az érett költő tudatával ábrázolta. De mindebben benneélt, kifejeződött a külvárosra s az alföldi tájra először föleszmélő kisfiú friss érzéseinek bensőséges otthonossága is. Nemcsak jelenével szerette és eszével értette környezete néma beszédét, hanem a velük közös múltjával, a gyermeki meg szokottság természetességével is.

A szülőföld, a táj lírai ábrázolásában József Attilát már a tárgyi adottságok is megkülönböztetik a többiekétől. A külvárosi táj poézisét teremti meg, ami a „népi” költők verseiből jobbra teljesen hiányzik. Ma már szinte közhely József Attilát a külváros Petőfijeként emlegetni. Miként nagy elődje az Alföldet, ő a külvárost jelenítette meg igazi valóságában, teljes „emberi szépségében”. Ez az „emberi” szépség Petőfinél a nép, a jobbágy-paraszt szemével nézett alföldi táj, annak lírai birtokbavétele. József Attilánál pedig a proletár tudatával, érzékeivel felismert, meglátott és életre keltett külváros.

A kapitalizmussal együtt fejlődő, ember-alkotta táj nem nála jelent meg a magyar költészetben először. A város általában már régi téma és világának ábrázolása különösen gyakorivá, jellegzetesen árnyalttá válik a XX. század első évtizedeiben. S fokozatosan polgárjogot nyert a költészetben a periféria, a proletárok lakta városnegyedek költői ábrázolása is. A Népszava munkás-költőinél gyakran találkozunk ezzel a kietlen világgal. Ők azonban inkább csak a nyomort kitergetve sajnálatot koldultak a tájnak és elesett lakóinak. De megjelenik a külváros a Nyugat lírikusainak költészetében is. Különösen jellemző e tárgyban Babits Mihály költői szemlélete. A városi világban ő eleinte csak a naturalista furcsát és groteszket látta (*Régi szálloda, A világosság udvara*) vagy riadtan, fanyalogva menekült a külvárosi atmoszférából (*Városvég, Haza a telepre*). Csak József Attila az, aki a külvárost szülőföldjének, otthonának érzi. A külvárosi tájat nála az otthonosság meghitt levegője tölti be: a költő nemcsak ismeri, de együtt is él, érez és gondolkodik ezzel a tájjal és bérkaszárnyaiba zsúfolt lakóival. Babits lelkét „szennyos mélabúra” hangolja Budapest „rideg háta mögött”-je. Innen csak menekülni tud: „kocsira! vissza! fénybe! körútra!” Illyés Gyula ha nagyon ritkán ihletével ide, a nyomorgó munkások világába téved, szinte maga sem tudja, hogy mit kezdjen velük. Bízson-e bennük vagy csak kínos értetlenséggel szemlélje őket?

Ó régi harcok, uccák! — Föld alól
kibukkanó és eltűnő folyó:
úgy zúg csak, mormol itt
a mély erdő, mely egykor egy világ
hódítására küldte áramát —
alig emlékezik.

— — — — —
— — — — —

Galamb ucca! Pokol tornáca! — Vagy
mégis a Jövendő tornáca vagy?
A parázsló szemek
tekintete veszőfutás nekem,
edző tűzpróba minden reggelen,
hivatalba menet.

(Galamb ucca)

A külváros, a proletárok világa József Attilát izgalomba hozza és vallomásra készíti :

Tudod-e
milyen öntudat kopár öröme
húz-vonz, hogy e táj nem enged és
miféle gazdag szenvedés
taszít ide ?
Anyjához tér így az a gyermek,
kit idegenben löknek, vernek.
Igazán
csak itt mosolyoghatsz, itt sírhatsz.
Magaddal is csak itt bírhatasz,
óh lélek ! Ez a hazám.

(*Elégia*)

Erősíthette ezt az állásfoglalást, ezt a pátoszt a tudatosan vállalt költői feladat, a munkásosztály sorsáért érzett felelősség. A közvetlenség bensőséges rezdüléseit azonban a külvárosban eltöltött gyermekévek élményeiből hozta magával József Attila. Ezért volt az érett férfi számára is természetes, poétikussá varázsolható környezet ez a táj.

Közvetlen élmények, érzések fűzték József Attilát a falusi, tanyai világhoz is. A szabadszállási Pőcze-rokonoknál nyaranta többször is elidőzött. Édesanyja szülőföldje, a szabadszállási környék gyakran volt ihletője a falu, a vidéki táj, a dolgozó parasztok költői rajzában. Innen, ennek a tájnak az elemeiből szötte-mintázta sajátos, mély értelmű tájképeit. Halászó nagybátyjának, Pőcze Imrének szegényes tanyája és a tanya kietlen környéke ihlette a *Holt vidék* téliesen kemény, az egész paraszti sorsot panaszló strófáira. A szabadszállási táj keretébe formálta a *Falu* töprengő, a paraszti élet lényegét kereső sorait. S falusi, paraszti verseiben még másutt is fel-felbukkan vagy ennek a vidéknek vagy a később megismert Tisza—Maros-környéki tájnak a képe, egy-egy motívuma, eleme.

Petőfi után az alföldről szinte lehetetlennek látszott magával ragadóan újat mondani. A magyar tájak költői ábrázolásában Petőfi művészi színvonalát elérni és szemlélet-módjának sajátosan tárgyias, de lírai indulattal telített formáját túlhaladni egyébként is bonyolult és nehéz probléma. Ady szimbolista látomásaiban a tájnak csak közvetett funkciója volt. A Nyugat impresszionista tájköltői — Juhász Gyula, Kosztolányi Dezso — csak módosítottak, a színek és mozzanatok új keverésével változtattak a Petőfi-alkotta klasszikus képen. Lényegesen újat a paraszti világ és az azt környező természet ábrázolásában a népi költők is csak részben hoztak. Miként a nyugatosoknál persze nálunk is felismerhető, hogy közben Petőfi óta majd száz esztendő eltelt s megváltozott, civilizáltabb, az emberi kéz nyomáról sűrűbben tanúskodó lett a táj. Természetes az is, hogy új, eddig még alig megénekelte vidékeket eleve-nítették meg a líra megelevenítő erejével : a Dunántúl délkeleti lankásait (Illyés) s a Kőrösök öntözte síkságot (Erdélyi, Sinka). Tájábrázolásukban a figyelemre méltó az, hogy mindezt belülről, a paraszti „mélységekből” érkezetten jelenítették meg. De éppen ez a bensőség, közelségük a néphez okozza, hogy ezt a világot nem tudják ugyanakkor kívülről is nézni. Így a tájat s az ott élő embereket nem képesek Petőfinél is messzebbre néző, merészebb távlatokban ábrázolni. Csak ritkán ismerik fel, ritkán érzékelik a parasztok és a természet kapcsolatának modern, kapitalizmus meghatározta törvényeit. Még Illyés Gyulának is csak egyszer-egyszer sikerül a bensőséges látást a külső, tágasabb összefüggéseket is magába foglaló szemlélettel összehangolnia. Lírájukban így elevenebben és előtérben még mindig az él, ami a régebbi és hagyományos feudális feszültségekre, parasztnak és tájnak feudalizmus megszabta kapcsolataira emlékeztet.

Szembetűnően újat a vidéki, alföldi tájról is a „városi rokon”, József Attila mondott. Az ő falu-élménye: a városból, a városi valóság összefüggéseiből nézett és felismert falusi táj. Ő már — ha még gyermekként is — a városból érkezve, annak látóköre szerint fogta fel s értette meg a falu világát. Várossiasága azonban nem burzsoá urbanitás, hanem proletár érettség és humanizmus. Képtelen lett volna idillbe burkolni, idealizálni az elmaradt falut s a narodnyik toborzók és nosztalgiák mit sem tudtak felkavarni, magukkal ragadni benne. A magyar templomtornyok és szénaboglyák provincializmusa messze szemhatára alatt maradt. Tudott azonban „rokon”, szövetséges lenni, aki a zselléri, szegényparaszti létben felismerte a közös kint és elnyomatást. Városi és falusi életben, tájban a felület játéka mögött a törvényszerű mozgásokig, problémáig követte a jelenségek logikáját és az elszigetelt lázadásokban, törekvésekben is felismerte a még derengő, de csak közösen megalkotható távlatot. A néphez való közelségnek, hűségnek és a mindezt „kivülről”, „magasabbról” is átélő szemléletnek teljes harmóniája így vált — a gyermekkori élményeiből fokozatosan tudatossá érlelődve — a költő természetes szellemi sajátjává.

PÁNDI PÁL

EGY SZAKASZ PETŐFI ÚTJÁN*

Petőfi 1844 tavaszán írta „megbotránkoztató” verseinek azt a csoportját, amelyből bohém, könnyelmű, léha poeta-arc nézett a közönségre. Ez év márciusának és áprilisának pajkos szülöttei a *Javulási szándék*, *Betegségemben*, *Gazdálkodási nézeteim*, *Deákpályám*, tehát azoknak az önarckép-verseknek zöme, amelyeken a kritika és a közönség mosollyal vagy felháborodással bámulta a petőfiség tipikusnak vélt jeleit. Ugyanez év tavaszán, nyarán és őszén keletkezett az a „második bordalcsoport”, amelynek korábbi darabjai az önarckép-versekkel tartanak közeli rokonságot, később született társaik pedig az évvégi líra eszmeköréhez húznak. (*Furfangos borivó*, *Dáridó után* stb.) De a költő fejlődésének egészét vizsgálva: ez a nyári, őszi bordalcsoport már nem vág a fejlődés fővonalába, némi túlzással azt is mondhatnók, hogy túlhaladott műnem *Az alföld* és a családversek után, a költői levelek és kikerítályosodott népdalok és zsánerek környezetében. S éppen ennek a verscsoportnak meghaladásával születő *harmadik bordalcsoport* — pontosabban a harmadik „boros” verscsoport — beleilleszkedése a fejlődés fővonalába igazolhatja majd a korábbi termés másodlagos szerepét a lírai kibontakozásban.

Petőfinek Pákh Alberthez 1844 április 15-én írt levelében már a következőket olvassuk: „Lemondok tehát a színi pályáról, s tudod mi leszek? vagy is mi vagyok már úgyszólván? hát izé: a Regélő segédszerkesztője, a jövő félévtől kezdve Vachott Imre mellett. Már bizonyos Bajza, Vörösmarty, Nagy Ignác s átaljában mindnyájan helyeslik e lépésemet. Vachott Imre maga szólított föl.” Tudjuk, hogy Petőfi már e levél megírása előtt (április 7—9) meglátogatta szüleit, majd rövid pesti tartózkodás után április közepétől június közepéig időzött Dunavécshén. Részint itt, részint Pesten írta feltűnést keltő önarckép-verseinek zömét, márciusban és áprilisban, tehát *mielőtt még tartós kapcsolatba került volna Vahot Imrével*. Ezek a versek a pesti pálya küszöbére lépő Petőfi játékosan rikító névjegyei. A keserves debreceni tél, a megkínlódott gyalogút Pestre, az egri kedves fogadtatás, az első pesti közöny, majd Vörösmarty pártolása: ezeknek a hideg-meleg élményeknek váltakozó hatása nyilván mélyebben érintette a bohém életfilozófiát sugárzó versek költőjét, mint első találkozásai Vahot Imrével. Vahot, aki jószemű-szerkesztő és üzletember volt, észrevehette ezekben és a rokon-költeményekben a „neki valót”, különösen ha tekintélyek is álltak a fiatal poeta mögött. Hiszen jól tudta ő, hogy az Athenaeum köreiből — ha nem is „futtatják” de megbecsülik Petőfit, s nyilván tudta Vahot azt is, hogy a Regélő Pesti Divatlap ezévi 3. számában Erdélyi János írta a leendő segédszerkesztőről, hogy „A lírai pályán valamennyi felett, kik 1840 óta léptek fel, kiemelendő Petőfi Sándor”, s hogy „neki olly életének kell lenni, hol közel van hozzá minden költői anyag s nem kell zaklatni a phantasiát képekért s érzésekért”.¹ Nem is szólva arról, hogy minden valószínűség szerint Vörösmarty személyesen

* Részletek egy előadásból.

¹ Regélő Pesti Divatlap. 1844. január 11. *Levelek Ottitidához*. E-aláírással.

ajánlotta Vahot figyelmébe Petőfit. Márpedig Vörösmarty nagy tekintély volt ekkoriban, mondhatni abszolút irodalmi tekintély; arcképe ott függött Petőfi debreceni szobájának falán is.

A *vahotimreség* hatását Petőfire ott kell keresnünk, ahol az év eleji, Vahot-előtti önarcképek érvényének kiterjesztését, vagy látszólagos kiterjesztését tapasztaljuk a költő útjának olyan szakaszára, amelyen a fővonaltól már távolabb esik a bohémos önarckép. A második bordalcsoport tulajdonképpen egyfajta prolongálása a koratavaszi önarckép-verseknek — ám boros-izsakos tónusban. Lehet ez az ifjúi kedély szertelen csapongása, lehet — a versek egy részénél — az őszi szüretnek alkalmi hatása, s mindezekkel, no meg a közönség visszhangjára való hallgatással együtt, a Pesti Divatlap és Vahot Imre szellemének, illetve biztatásának eredménye. A peleskeiség, amelynek szembeűnő jeleire a költő ruházódásán már felhívtuk a figyelmet, át-áthatott lírájára is. Mint láttuk, az idillizáló népiesség hatása sem volt erős, egészen nyilvánvalóan, direkt módon talán csak az *Est* című költeményen mutatkozik, itt is elfinomítottan Petőfi ízlése által. A költő egészséges plebejus ősztonei jórészt elhárították a népi-eskedő liberalizmus irodalmi beszivárgásait, sőt : olyan mesterműben tette tudatosá Gvadányi aktualitásának jelentését, amelyben nyoma sincs a hamis, ál-népi értelmezésnek. Nincs ennek nyoma — külön-külön vizsgálva azokat — bordalaiban és a rokonkölteményekben sem. De hogy az év nyarán és őszén még gyakorta nyúl ehhez a kifejezési eszközhöz, hogy visszavisszatér az év folyamán olyan fiktív vagy csak elrajzolt önarcképi vonásokhoz, amelyeknek értékes, lázongó- tartalmát más verseiben már jelentősebben kifejezte, — ebben, tehát egy izlésállapotnak a költői fejlődés belső tényezőivel már aligha magyarázható *meghosszabbításában* érezzük a vahoti léggör, a vahoti tolmácsoláson átszűrt közönségvisszhang hatását a Pesti Divatlap Petőfijén. Később, a költő alakuló poétikájáról szövegezőlva, művészi elveinek és gyakorlatának szembesítésénél, rá kell majd mutatnunk arra is, hogy a ahotimre -i magyaros-népies ízlés-eszményben átmeneti szövetségesre, támaszra találhatott Petőfi a bajzai-vahot-sándori érzelmességgel, holdvilágszürcsöléssel szemben. S a korviszonyok között ez a második bordalcsoport is rendelkezett azzal a polemikus energiával, mely az életszerű, realiztikus líra természetes tulajdona volt az elvont, puha, szentimentális, üvegházi költészet elenében. Ez a körülmény is felad egy kérdést : hogyan lehetséges az, hogy Petőfi közelebb kerül a liberalizmus nemesi oldalát élénkebben tükröző Vahot Imréhez és eszményeihez, mint a polgáriasabb színezetű Bajzához és Vahot Sándorhoz — de ezt a problémát itt éppen csak jelezzük s a válaszra később kerítünk sort.

Mindaddig azt igyekeztünk bizonyítani, hogy a különböző lírai nemekben nem a szerepjáték a döntő, meghatározó mozzanat, hanem a költői egyéniség érvényesülése, kölcsönhatásban a táguló élménykörrel. Ennek egyik — meghaladandó — eszköze egyfajta „szerepjáték” is, amely voltaképpen szerepteremtés—szerepjáték és szerepkritika komplexuma — végső soron az önkifejezés érdekében. A különféle verscsoportok elemzésekor rámutathattunk arra is, hogy a megalkotott szerep sohasem nélkülöz valamilyen ténybeli, élménybeli vagy legalább kedélybeli rokonságot a költővel, s arra is, hogy egyes életelemek, azaz rész-mozzanatok felnagyítása és önállósítása a szerepalkotás révén, vagy személyes vonatkozás nélküli, fiktív elemekkel való keverése és eltúlzása : éppen hogy alkalmas lehet a költői lényeg élesebb, plasztikusabb, tisztább érvényesítésére.

De az 1844-es esztendő újsága valójában az, hogy a népdal zsáner, zsánerező önjellemzés és bordal virágzása vagy másodvirágzása mellett előretör a *közvellen önkifejezés* lírája, s már olyan költemények jelentik a mércét, mint *Az Alföld, Egy estém otthon, Füstbement terv*, a költői levelek, s az évváró, szép *Búcsú 1844-től*. Ha pedig alaposabban körülnézünk az „önarckép-versek” és a második bordalcsoport tájkán, akkor észre kell vennünk ennek a tendenciának érvényesülését számos kisebb költeményben is. Alakulóban van itt egy másik önarckép, az előbbinél direkter módon megrajzolt s részleteiben hitelesebb amannál. Ha a korábbi képen a szerepszerű túlzások mögött, sőt éppen a túlzásokban felfedeztük az

igazi Petőfi vonásait, akkor ezekből, a mostan vizsgálandó költeményekből, már zavartalanabb életrajzi hűséggel néz felénk a költő, olykor éppen nyomatékosan prózai élethűséggel. Azok a versek, amelyekre a színi-pálya otthagynya, illetve a színész-mesterség utáni nosztalgia ihletti; aztán Pest-élményének lírai hordozói; néhány meglepő, heinésen fanyar verse, s egy-két remeke az ifjú költő lírai emlékezőképességének: ez a tíz-tizenöt költemény teszi az esztendő önarckép-írájának ígéretesebb, bár művészeleg egyenetlen felét.

Elkeveredve jelennek meg ezek a divatlapokban a korábbi önarcképekkel s a második bordacsoport darabjaival, noha zömüket a *Gazdálkodási nézeteim*, *Javulási szándék* és a társ-versek után írta Petőfi. Vahot, aki a túlzásban is szerette a célszerű mértéktartást, s a korábbi bohémversek közül éppen a tisztesebb *Javulási szándék*-ot közölte a Pesti Divatlap 1844-es évfolyamába, ezekből a nagyobb személyazonosságú én-versekből elsősorban a színész-versekre csapott le, (*Színházban, Búcsú a színésztől, Egressy Gáborhoz*) és a pesti-vidéki költeményekre (*Kedves vendégek, A boldog Pestiek*); ezek mellett inkább a bordalokat, zsánereket és népdalokat közölte, az év végén pedig a védegyeleti költeményeket. De már a *Magány*, vagy a maga nemében igen jellegzetes *Szobámban* nem itt jelentek meg, s áltatában elmondhatjuk, hogy Vahot csak a *Versek* első kötetének forgalomba hozatala után engedett szabadabbteret Petőfi olyanirányú költeményeinek, amelyek nem mindenben egyeztek az ő elképzeléseivel. Ellenpéldaként mégemlíthetjük az újhangú *Kedves vendégek* közlését 1844 júliusának harmadik hetében, de a Pesti Divatlapban megjelent Petőfi-versek tendenciája mégis igazolja a fenti állítást. Vahotnak üzleti érdeke volt, hogy olvasóközönsége minél többet kapjon a feleskeinek öltözött, népdalt és bordalt osztó, bohémus Petőfiből. Csak a *Versek* I-ben jelentek meg először nyomtatásban — többek között — a következő költemények: *L...né; Farkaskaland; Élő halott; Megúnt rabság; Keresztúton állok; Elmondanám: Tél végén; A nemes; Ebéd után; Magány; Deák-pályám; Levél István öcsémhez; Katona barátomhoz; Első szerelmem*. S néhány azok közül az 1844-ben írott költemények közül, amelyek nyomtatásban először a *Versek* II-ben jelentek meg: *Az utánzókhöz; Ha; Szerelmem vándorai; Mi lett; Dáridó után; Sovány ősz; Szívem, te árva rabmadár!; Szerelmem zúgó tenger; Élet, halál! nekem már mindegy; Lant és kard; Rabházának fia*. Igaztalan lenne mindebből arra a következtetésre jutni, hogy Petőfi személyes hiteltű önarcképeit, szerelmes verseit, sőt politikai érdekű költeményeit nem fogadták szívesen a divatlapok, s ezeket csak az mentette meg az elkallódástól, hogy Petőfi közreadta őket versgyűjteményeiben. Hiszen itt is kínálkoznak ellenpéldák: jónéhány népdala, bordala vagy zsánere is csak a *Versek* I és II-ben jelent meg először, s számos mástípusú verse a divatlapokban. Ám aligha lehet kétséges — éppen a fenti cím-listák bizonyítják ezt — hogy a népdalok, bordalok és zsánerek Petőfi akadálytalanabbul érvényesülhetett a divatlapokban, főleg a *Pesti Divatlapban*, mint az önmagát közvetlenebbül megmutató, szerelmi szenvedélyét nyíltan feltáró, érdes hazafias hangját szabadabban kieresztő vagy éppen ironizáló költő. Mindez majd a *Versek* I. megjelenése után érvényesül gáttalanabban, Petőfi presztízisének nyomására. A *Versek* I. Petőfi-képe teljesebb-arányosabb a divatlapok hozta képnél, mondhatnánk azt is, hogy a *Versek* I. összeállítása a költő részéről való revíziója is a divatlapokból megismerhető saját-magának. Amikor Petőfi szót (és verset) emelt Vörösmarty, Szigligeti és Vachott Sándor döntése ellen, mely számos bordalát kihagyásra ítélte a Nemzeti Kör által finanszírozott versgyűjteményből, akkor éppúgy a maga irányát védte, mint amikor helyet adott kötetében azoknak a lírai mutálást jelző költeményeknek, amelyek kevésbé feleltek meg ugyan Vahot Imre ízlésének, mint a népdalok, bordalok és zsánerek de már egy következő fejlődési stádium elfutárai, a népdal-bordal és zsáner-virágzás közepette. Márcsak ezért is jobban kell figyelnünk erre az eddig mostohan kezelt, periférikusnak látott verscsoportra.

Amennyire egyetérthetünk Illyés Gyulával abban, hogy a költő fejlődését nem a *Gazdálkodási nézeteim*-ben s az ehhez hasonló versekben kell elsősorban keresnünk, annyira túlzottan érezzük azt az ítéletét, miszerint az 1844 nyarán írott *Kedves vendégek*, s más, rokon

versek Petőfi „művei közt. . . az uborkaszegzont képviselik”. Illyés, a költő, kongeniálisan megérzi, hogy a Vahot-hatás némi tájékozódási bizonytalanságot okozott Petőfinél, de eltúlozza ennek tényleges jelentkezését a versekben, írván: „egyik este megírja a *Pusztán születtem...* vagy a *Megy a juhász számaron* kezdetű verseket, másnap a *Színházban*, a *Színbárdlat* címűeket. Egyik nap népfi, a másik nap zsúrfiú. Ha nem ismernénk eléggé, aggódhatnánk érte, hova fog ezen az úton jutni”² Mi az 1844-es, sőt az ez év tavaszi-nyári-koraőszi versek ismeretében sem aggódunk a költő útirányáért, mert a mikroszkópikusabb vizsgálat a kilengések mellett, sőt a kilengésekben is megmutatja a fejlődés biztató vonalát. Az év tavaszán írott önarckép-versek bohémvonalásainak meghosszabbítása a nyári-őszi verstermésben alighanem Vahot hatására történt. De ugyanakkor jelentkezik egy másik versréteg is, amely nem mentes ugyan a bohém-attitűd nyomásától, itt-ott megtart valamit a zsánerező beállításból is, de összességében mégis újat jelent Petőfi pályáján.

*

„A könnyelmű, felszínes, borívó ál-Petőfi mellett még egy másikat is játszott a költő : a cinikusnak mondott Heinéskodót, anélkül, hogy valóban cinikussá tudott volna válni” — írja Horváth János (50. l.) A heinéskodó magatartás jegyében látott versek elsősorban a *Hová, Magány, Szobámban, Élet, halál! nekem már mindegy* címűek, távolabbról kapcsolódnak ide az *Elmondanám* s a *Tél végén*.

Horváth János formai-szerkezeti ismérvek alapján lényegileg kétféle verstípust hoz közös nevezőre, holott a tartalmi-hangulati-fejlődésbeli jellemvonások nagyon is elütöek. E verscsoport közös, szerkezeti sajátja az, hogy váratlan fordulattal, csattanóval végződnek ; a költő felhangolja az olvasó kedélyét bizonyos irányba, aztán hirtelen-váratlan fordulattal lehangolja. Formailag ez történik az *Elmondanám. . .* című kis versében is (1844 jan.-febr.) : a költemény egészen az utolsó sorig feltételes módba helyezett epekedés a lánykához, aki — ennek kimondását várják az utolsó sortól — nincs jelen, messze van, nem hallhatja meg szerelmesét. A fordulat azonban: „Elmondanám ezt, s többet ennél : — De nem mondom, mert nincs kinek”. A tényleges szerelemvágy elegyítése ez az önszemlélet diszkrét humorával. A költő egyébként itt inkább csak kívülről tesz hangsúlyossá népdalkellékeket — „virágom, csillagom !” ; vagy népdalra emlékeztető *műdalos* metafora a szív-tenger-gyöngy-húség láncolat — de nem célja a népdal-írás : a csattanó, a váratlan fordulat nem fér meg az átlagos népdalkeretben. A vers a gyöngébbek közül való ; az utolsó strófa inverziója — „Elmondanám, hogy: Tiszta fényét /E gyöngy örökre tartja meg” — közvetlenül a fordulat előtt zökkenti meg a verset. Horváth János ide sorolja a *Tél végén*-t is (1844 február), bár hangsúlyozza, hogy a „Heine-i szerkezetű darabok között ennek a humorában van a legtöbb melegség” (52. l.). Korábban már foglalkoztunk ezzel a költeménnyel, most csak annyit jegyezzünk meg, hogy a vers két részének ellentéte nem feltétlenül heinés szerkezet, itt nincs csattanó, váratlan fordulat, a költemény hangulata is csak messze távolból ha emlékeztet az érintett verscsoport jellegzetes darabjaira. Itt említi Horváth János az *Élet, halál! nekem már mindegy* kezdetű költeményt is (1844 november), mint amelyben „csak a megcsappant ihlet műve lehet a valóban váratlan, elég drasztikus befejezés” (u. o.). Később még alkalmunk lesz részletesebben foglalkozni a *Szeretem gyötrelmei* ciklusnak ezzel az érdekes darabjával ; előljáróban csak annyit, hogy ennek a költeménynek verszáró fordulatát sem tekinthetjük jellemzőnek erre a verscsoportra, sokkal inkább a *Felhők*-hang egy korai jelentkezését halljuk ki belőle.

Így hát marad a *Magány, a Szobámban, a Hozzá*. Az első április szülötte, a másik kettő 1844 júliusában, illetve augusztusában keletkezett. De ha ennek a verscsoportnak

² Illyés Gyula : *Petőfi*. — 90. és 94. l. (Nyugat könyvkiadó.)

közös jellemvonását nem csupán egy formai-szerkezeti megoldásban látjuk, hanem mélyebben ennél: a formálódó szemléleti közösségben, — akkor távolabbi rokonként ide vehetjük a *Szeretem és pipadalt* (1844 áprilisából), s a *Szemfájásomkor* című igénytelen kis költeményt, (1844 szeptemberéből). Még távolabbról idetekint az *Első szerelmem*. Egyfajta profanizálás-illuziórombolás az, ami szemléletileg erősebben-lazábban összefűzi ezeket a költeményeket. A heinei ihletés, pontosabban a heinei felhatalmazás e modor lírai érvényesítésére: többségüknél aligha vitatható. Amit emelett fontosnak tartunk, az a költő hétköznapijainak belevillanása a versekbe, egy bohémkedés és játék alatti réteg pillanatfelvétele — a csoport jellegadó darabjaiban. (*Magány, Szobámban, Hozzá*). A másik két költeményt inkább csak a profanizáló, konvenció-ellenes hang emeli az előbbieik mellé, anélkül, hogy ezekben (*Szeretem és pipadal, Szemfájásomkor*) találkoznánk a heinei fordulattal. A *boldog pestieket* — távolabbról — a látszathál a valóságba, a játékos nagyozolásból a humorral fogalmazott realitásba zökkentő fordulat rokonítja ezzel a verscsoporttal.

A *Magányt* akár két esztendő múltán is írhatta volna a költő. Első strófáinak tónusa megtévesztésig hasonlít arra a hangra, amelyet a Felhők-ciklus válságából magáhozterő Petőfi ütött meg 1846 tavaszán, a nyugtató vidéken keresve lelke békéjét a bántó pesti környezettel szemben. Most azonban még korántsem ilyen mély és természetes ez a vidék utáni vágy: a megejtő nosztalgiával és a városi üldözöttség ecsetelésével csak az alábbi poént készíti elő:

Szent magány! hegyláncaid tetőin
 Át nem látnak ők,
 Szívtelen, rémarcú üldözőim
 ... A hitelezők.

Az első strófa még semmi fogózót nem ad a vers végső értelméhez, itt még nyoma sincs humornak vagy könnyedségnek, a hang inkább érzelmes idilli. A költemény a végkicsengéstől kap humoros fényt, amit már az üldözők fokozatos konkretizálása is sejtet (hiúszemek... elfogásra készen... lestenek...) s ennél is erősebben a távozás körülírása, mely eleve elvágja a tragikusabb-drámább értelmezés lehetőségét.

Összeszedtem végre sátorfámat,
 S szépen megszőkém

„Hitelező” a végszava a *Szobámban* című költeménynek is, azaz a poén itt is a költő anyagi szorultságára céloz, csakúgy, mint a *Hozzá* címűben. Hogy valóban üldözték-e Petőfit a hitelezők, vagy pedig pontos fizető lévén, nyugodtan járhatott-kelhetett, azt ma már nehezen lehetne eldönteni. Petőfi aggályos pontossággal igyekezett visszafizetni a baráti kölcsönöket, de hogy mindig módjában állott-e rendezni adósságait, ma már ki mondhatná meg azt? Lehetséges, hogy a hitelezők gyakori emlegetése éppúgy a bohém költő-portré tartozéka, mint az eszem-iszomok, s egyéb könnyelműségek emlegetése. Annyi azonban bizonyos, hogy Petőfinek akkoriban is keserves élménye lehetett az anyagi szükség, versei mellett a Nagy Ignáchoz, Bajzához, Tárkányi Bélához, Pákh Alberthez intézett levelek tanúskodnak erről, 1843 novemberéből, illetve 1844 februárjából és áprilisából. De nézzük a csoport legigényesebb versét, a *Szobámban*-t. A verstest és a verszárás itt annyira különállóak, hogy szinte nehéz nem-elfogadni Horváth János ítéletét: „cserben hagyta ihlete a költőt, azért igyekezett az időjárás kerettel véget vetni valahogy az ihlet nyomán szabad ég alá elkalandozott s onnan visszatérni már nem tudó költeménynek.” (52. l.) „Esős idő van” kezdi a költő, s szobájába kényszerülten medítal, végigfuttatva emlékezetét életén, majd a zárószakasz újra az időjárásról ad számot:

De már derül! szivárvány támad
Amott a rákosi mezőn,
Sétára hát!... csak el ne csipjen
Valamelyik hitelezőm.

A vers-test itt önmagában is ép egész. A gondolatfutam, mely a könnyelműség megbocsátóan szemrehányó felemlegetésétől a színészetig és a költészet glóriába vonásáig terjed, voltaképpen a környező versekkel nagyon is rokoni önarcképet rajzol, de életrajzilag hitelesebben, realiztikusabb modorban. Nem kell bizonygatni, hogy az ilyen sorok mint: „Ha feleségem volna: véle /Majd eltréfálnám a napot” — egytőről metszettek az olyan versekkel, mint a *Betegségemben*, vagy különösen az *Éjszakáim*, mely a következőképp zárul: „Máskép múlnak éjeim bezeg,/ Majd ha feleségre szert teszek.” A könnyelműséget sem itt emlegeti először, annak a magát feddő hangnak is van játékos előzménye (*Javulási szándék*, *Betegségemben*), amelyen most szól „hibájáról”. Egy árnyalatnyi eltérés azért mutatkozik. Petőfi enyhén humoros és érzelmes önjellemzésébe beleszőpöppen valami mélyebbforrású komolyság is, lélettapasztalatok esszenciája:

Könnyelműség, könnyelműség! ez
Gyakorta oly lépésre vitt,
Melynek később vásott fogakkal
Ettem fanyar gyümölcsseit.

A *Távolból* hangjaira emlékeztet ez a strófa, de az érzelmességet itt hasznosan fékezi a tapasztaltabb ember önszemlélete. A folytatás már kevésbé szerencsés, leginkább még az a kategórikus biztonság kap meg benne, ahogy önmagáról ítél a költő:

De bátran mondom: más hibám nincs
A könnyelműségen kívül.
S ez majd a maga idejében
Az ifjúsággal elrepül:

A *Távolból* reminiscenciái tovább is követnek, de a diszkrétan érzelmes emlékezést következtesen ellensúlyozza a költő. E két elrédő. lágú és kissé elvont strófára:

Viszontagságos életemnek
Egy hű, igaz barátja van,
Egyetlen ő, ki nem hagyott el
Balsorsom háborúiban.

Velem volt ő, míg a hazában,
Bújosva jártam, mint a vad.
És ittam a forrás vizéből,
S alvám a szabad ég alatt;

zökkenéstelenül következik a felsorolás keretén belül két nagyon is tény- és anyagszerű szakasz, anélkül, hogy ez a váltás megbontaná a vers harmóniáját:

Velem volt ő, míg a hazán túl
Naponti négy krajcár díjért
Híven fogyasztám a katonák
Sületlen, sótlan kenyereit ;

Velem volt ő, míg a könyűkkel
Szózott színészi kenyeret
Mégpaprikázták bosszusággal
Ármánykodó gazemberek.

E két rész aztán összegeződik a remek folytatásban :

Ez egy barátom a költészet.
Ő volt mindenkor énvelem.
Verseltem én minden bajom közt
A színpadon, s az őrhelyen.

Ez az ételszerű, valóság-ízű summálás áthat a következő strófa tündő soraira is, megkemé-
nyítve azokat, tartást adva az érzelmeknek :

Leend-e haszna verseimnek ?
Túlél-e majd apjokat ?
Ragyognak-e holdként fölöttem,
Ha sírom éje befogad ? . . .

Szó sincs itten omlatag szentimentalizmusról ! A kétség, elmúlás, hold és sír hangu-
lata összeötvöződött az előző strófákkal, s együttesen formálják ki azt az érzelmekkel telített
férfias attitűdöt, mely egyre inkább jellemzi majd a költőt. . .

S hogyan lássuk mármmost a verszáró fordulatot, mely egyébként *nem poén*, mint a
Magányban, hiszen semmiféle logikai köze nincs az előzményekhez. A verskezdet és vers-
zárás valóban keretbe foglalja a költeményt, aminek nyilvánvaló jele az első és utolsó strófa
időjárás-jelzése. Ám zökkenő elemmel sem csak az utolsó szakaszban találkozunk (a hitele-
zőkkel), hanem az elsőben is, ha nem is oly éles, poentírozott helyzetben, mint később. Itt
egy hasonlat rezdít meg, egy Petőfinél is szokatlanul élénk párhuzam, de amely nagyon
is jellemző őrá, s dinamikusan üti meg a költemény alaphangját :

Esős idő van ; szürke a menny,
Mint a bakancsos köpönyeg.

Ezt a képet csak Petőfi írhatta le, így csak Petőfi kezdetű verset. A korabeli kép-divattól,
hasonlat-típusoktól már vastagabb realizmusával is elűt. De ami meghökkentő benne, s ami
máig sem hűlt ki e hasonlatból, az a *hasonlított* („szürke a menny”) és a *hasonlító* („bakancsos-
köpönyeg”) profán összekerülése, s ami még ennél is profánabb : a *hasonlítás iránya*, mely
felforgatja a dolgok, fogalmak iratlan rendjét. A konvencionális hasonlaltalkotás logikája az,
hogy a köznapi dolgok, élet-tények, tárgyak, viszonylatok érzékletességét emeli a költő azál-
tal, hogy e jelenségeket — például — a természeti megnyilatkozásokhoz, természeti képekhez
hasonlítja. Tehát a konvenciók szerinti *magasztosabbal* emeli a konvenciók szerint hétköz-
napibb, szürkébb mozzanatok hatását. Petőfi fordítva cselekszik : a mennyboltozat szür-
keségét teszi szemléletessé az élményi közelből ismert bakancsos köpönyeggel. Tehát nem-
csak az eget és a köpönyeget társítja össze egy hasonlat keretében, hanem ahelyett, hogy az

utóbbit emelné égbe, az eget rántja le a földre. (Később József Attilánál találkozunk majd a hasonlat-alkotás rokoni rendjével.)

Mindebből arra is következtethetünk, hogy a *Szobámban* verstestét nemcsak a két időjárásjelentés fogja keretbe, hanem a két meghökkentés is. S noha e két utóbbi között távolról sincs olyan szerves kapcsolat, mint a két időjárás-mozzanat között, s kétségtelen az is, hogy a verskezdő hökkentés tartalmasabb és hitelesebben hangzó, mint a versvégi, — de az is bizonyos, hogy a kezdet és a vég egyfajta bizarr hangulati körbe keríti a verset, amelyben a bakancsos évek inséges emléke összetalálkozik a jelen pénztelenségével. Még egy mozzanatra kell figyelnünk, amely cáfolni látszik azt a feltevést, miszerint a verszáró fordulat a kihűlt ihlet henye következménye. A zárószakaszt megelőző strófában emelkedett, magasztos gondolatok kerítik hatalmukba a költőt. Viszontagságos életében a költészet volt egyetlen barátja, s most túlemlelkedve saját életén, versei sorsán töpreng. Lesz-e hasznuk, túlél-e őt? Megaranyozzák-e holtában írójuk nevét? S amint e gyötrő, de mégis édes kételyek szárnyain ível egyre magasabbra, hirtelen, éles mozdulattal elhessenti a mozgásba jött képzeletet, a jövőt faggató kérdéseket: visszalép a józanító valóságba. S a „hitelező”-k odacsapása a vers végére keserű, irónikus summája a jövőbe szárnyaló vágyak s a napi gondok szembesítésének.

Hosszasabban időztünk el ennél a nem is „nagy-versnek” számító költeménynél, hogy ilyen második vonalból vett példán is igazoljuk az önarckép fokozódó teljességét és növekvő személyi hitelét a bohémkedő lázadás tözsomszédságában. A lázongó, nyugtalan különbözősnek az eleme jelen van itt is: útban vagyunk afelé, hogy a lázadó, s nemsokára forradalmas energiák a saját élettrajzi alapjukon jelentkezzenek.

E verscsoport javához tartozik a *Hozzá* is. A költemény magashangú invokáció — úgy hisszük, hogy a hőn imádott kedveshez, kit végre elnyert a költő, de a zárószakasz poénje rácáfol hiedelmünkre: „És most . . . és most . . . Jer a zsebembe, pénz”. Egyébként már a vers előkészítő része is sejteti a tréfát; a megszólító lelkiállapotának szélsőséges és divatos stíl-konvenciókkal tűzdelt rajzában már érezzük a lappangó humort:

Szent borzalommal nyújtom im feléd
Nem földi kéjtől reszkető kezem

— — — — —
Ó nem, nem álom! hallom hangjaid,
Az andalító édes hangokat,
És arcaidnak látom láljomát,
És itt pihensz, hol hév szívem dagad.

Szerepelnek továbbá a versben a „balsors”, s a „kedves verseim” is, kik boldogsága tárgyát *megszerezték*, — újabb példáiként a költő ama képességének, mellyel különféle tónusokat, különböző hangulatú stíuselemeket érvényesít egyetlen vers egységében. A poén egyébként, mely nemcsak váratlanul éri az olvasót, de az előzményekkel együtt humorosan érzékelteti a pénz, illetve a pénzhiány jelentőségét költőnk életében, nem az utolsó szó ebben a költeményben. A poén itt voltaképpen kétütemű, a vers kettőt csattan a végén:

Engedd, hogy még egyszer nézzek reád,
S szorítsanak szívemhez e kezek!
És most . . . és most . . . Jer a zsebembe, pénz,
S menjünk, először is csizmát veszek.

Az utolsó sor nyomatékosítja az utolsó előtti, de az egész költemény „alapeszméjét” is: jó, igen jó helye volt Petőfinél a Honderú aranyainak, ha ugyan ez az a pénz, amit köl-

teményével megtisztelt. A csizma, a maga vaskosságával, földhöztapadt mivoltával játékos kontrasztja a verskezdő „Szent borzalomnak”, anélkül, hogy ez a profán hanglejtés sértené az egészséges ízlést. A „szent borzalom”, a „nem földi kéj”, a „hév szív” eszközök a költő kezében — a korabeli lírai sablonok tárából — amelyek alkalmasan szolgálják a „csizma” útját a poézis birodalmába. Ez a stiláris játék, ez a nagyon is jellegzetes és lényegbevágó játék, a második csattanója ennek a költeménynek.

Profanizál Petőfi a *Szerelem és pipadal*-ban (1844 március — április) s a véle tárgyi rokon-ságot tartó *Szemfájásomkor* című versecskében is. A pipa és leány iránti szerelem egymás mellé állítása, a lányszem, a dohányfüst s az égboltozat hasonlati párhuzamba vonása (*Szerelem és pipadal*)³, s versbeszédése olyan aggodalomnak, hogy a szemfájás megfoszthatja őt a „lány és a pipafüst” látásától (*Szemfájásomkor*): mindez beleillik a költői merészségeknek abba a sorozatába, mely a bakancsos-köpönyegtől a csizmaig, a sótlan kenyértől a négykrajcáros zsoldig költészetbe emeli a költőietlen hétköznapiakat. E két verset tehát a frivolan ható képzettársítás rokonítja az előbbiekkal, s mint távolabbi rokont, itt említhetjük az *Első szerelmem* című bájos költeményt is (1844 júliusából). Az iskoláskor édes emléke elevenedik meg a versben — alighanem az aszódi korszak volt a költemény ihletője. Az előadás tónusában egyszerre van jelen a megindult emlékező hangja, s a férfivá edződött költő mosolya gyermek-önmagán. Figyeljük meg, hogy a stílusnak milyen finom játékával, az önszemléletnek milyen melég „tárgyilagosságával” érzékelteti lelkiállapotát Petőfi:

Ha jött az este, s holdvilág volt :

A kertbe illanánk,

— — — — —
Csend volt ; méléza a természet

Nagy ünnepélyesen,

Csak a békák kuruttyolának

A szomszéd réteken.

Mi e regényes helyzetben

Érzelgénk boldogan :

Mondók, hogy : ejnye, hogy süt a hold,

Be szép egy este van !

³ A költemény, ismeretes, a Császár Ferenc szerkesztette *Aradi Vészlapok*ban jelent meg *Dal a szivarról* címen, s a következő kezdősorokkal :

Szeretlek én, te jó növény.

Melyből szivarom készíték.

Lejebb pedig *pipa* helyett *szivart* olvasunk. A pipa és szerelem költőileg sokkal jelentősebb; klasszikus kombinációjával már korábban találkoztunk a *Befordultam a konyhába...* című kis műremekben. Az irodalmi előzmények között Csokonai *Parasztdal*-a mellett, amelyre Horváth János figyelmeztet, meg kell említenünk Kazinczy *Katonadalából* (1827!) a következő sorokat :

Amint pipájában a tűz ég,

Aként ég szerelme

ami voltaképpen — csakúgy, mint az egész költemény — Amade László *Az szép fényes...* kezdetű toborzódalának nem éppen sikeres átírása. Amadénál ez a két sor is frissebben hangzott:

Mint tűz meggyúlt pipájában :

Úgy ég a szerelme...

S következnek a lezárás, a jelenbe zökkenés :

... Ah, szép idők ! ti elmulátok
És mindörökre tán,
Már nem terem számomra többé
Sem sonka, sem leány.

Itt is csattanót érzünk, noha semmi váratlan fordulat, semmi poénszerű nincs a befejezésben; hiszen az első szerelem a költemény tárgya, s arról is értesültünk már a versből, hogy egykori gazdájának lánykája — ki a kisdíák szerelmének tárgya volt — a legjobb falatokkal, még a kamrából elcsent sonkával is táplálta ifjú lovagját. S mégis, a közös nevezőre hozott *sonka* és *leány* csattanóként, kedves, humoros, de merész csattanóként hat. E bájos frivolságra legfeljebb felhatalmazást kaphatott Petőfi Vörösmarty egyik-másik humoros versétől, de kész példát, elfogadott/költői gyakorlatot magyar nyelven : nem.

Hogy mit jelentettek ezek a költemények a maguk korában, miképpen hatott a profanizálás, a mellbevágó fordulat, a merész poén az irodalmi divat-berkekben, azt jól példázza Császár Ferenc, aki éppen ott találja elfogadhatónak Petőfi líráját, ahol a „sótlan kenyér és bakancs nem visznek kitűnő szerepet”.⁴ De hogy Petőfi hangváltásai nem pusztán a felső tizezer ízlését sértegették, hanem a jelentősebb és érdemesebb liberális-körökben, köznemesi progresszívek között is konsternációt keltek — s ez a konsternáció nagyon is fontos tünete a kornak ! — arra nem elég bizonyíték a jelentéktelen Császár, azt bizonyíthatja a jelentős Pulszky Ferenc is a még jelentősebb *Szépirodalmi Szemlében*. Álljanak itt tehát e fonákjunktól találó sorok : „azon ellentét, melyben a költőnek gazdag és kincsekkel telt fantáziája üres zsebéhez áll, Magyarországon nem újság, ezt már annyiszor láttuk, hogy Petőfi sem képes érdekessé tenni ; a *modor* azonban, amelyben több ilyenemű dalai irattak, hol csak azért melegítették fel az olvasó kedélye nemesebb érzelmekre, hogy a dal végén a legmindennapiasabb prózaiság hideg vizével leöntessék, egyáltalánba nem javalható ; a *költészet méltóságával nem érnek össze* az ily bajazzóféle elménckedések, a nemesebb érzelmekkel nem szabad pajkos játékot úzni.”⁵ (Kiemelések tőlem. P. P.) Íme, a haladás szempontjából gutgesinnt kritika óvása az érdessé váló, lázongó Petőfi ellen.

Mármost összegezésképpen elmondhatjuk erről a verscsoportról, hogy a bohémas önarcképek és bordalok környezetében itt új hang és szemléletmód kezd kibontakozni, s itt figyelhetjük meg egy később jellegzetessé váló lírai modor első moccanásait is. A java verseknél ezek a vonások már nemcsak kedélyi, de tényszerű életrajzi hűséggel párosulnak. A heinés poének ; a versvégi merész fordulatok, amelyek konvencionálisan nagyon is ellentétes tárgyi és stílus- elemeket sodornak egymás mellé ; emelkedettnek és köznapinak, vaskosan anyag-szerűnek és finoman magasztosnak profán keveredése ; a bajzai-vachottsándori érzelmes líraiság összekocintása eddig lírán-kívülinek tartott szavakkal és szókapcsolatokkal ; a hasonlatok rendjének merész felforgatása ; az önszemlélet lappangó humorának, sőt ironiájának érzékeltetése a stílus diszkrét játékaival : megannyi kezdemény a lírai horizont realista tágítására. Ami itt megmozdul a költőben, az részint *A helység kalapácsában*, részint későbbi, nagy életrajzi verseiben, részint a *Felhőkben* és a *Felhők* táján „növi ki” magát. Most még nem primer jelenségek ezek, az itt elemzett költeményekben nem is a legjobb szintjén mutatkoznak meg a költőnek, de már erősítői a fejlődés fővonalának. Három mozzanatot kell itt —

⁴ Császár Ferenc : *Petőfi Sándor költeményes munkái. Irodalmi Ör.* 1845. 4. sz.

⁵ Petőfi Sándor összes költeményeiről. *Szépirodalmi Szemle* 1847. május 9. (Pulszky Ferenc cikke.)

éppen a fejlődés plasztikusabb megmutatása végett — hangsúlyozni. *Először*: ezekben a költeményekben az újat jelző ízlés-, stílus- és szemléleti elemek többnyire még nem szakadtak el végleg a bohémes-könnyed allűröktől, de ezeknél már hatékonyabb a verscsoport javában a nem-fiktív, hanem tárgyi hitelű életrajziség. Az önszemlélet felerősödő humoros-ironikus-keserű vonásai is a személyi hitel jegyei. *Másodszor*: a stílus- és ízlésváltozás mögött változó szemlélet munkál. Petőfi népdalairól szólva említettük már, hogy az 1844-ben írottak egy részében újra találkozunk azzal a keserű hanggal, vállat rándító dacos fájdalommal, amelyel az első bordalcsoporthoz ismerkedtünk meg. Említettük azt is, hogy a népdalok hangja harmonikusabb a korai bordalokénál, azoknak szeszélyesebb, diszharmonikus, olykor romantikus színezetű tónusát itt hiába keressük; — ellenben találunk bennük tiszta egyszerűséget, kemény és egynemű bánatot, mélyről felhúzott, de áttetsző keserűséget. Dalba simuló itt az elégedetlenség kifejezése. Ugyanakkor a második bordalcsoporthoz mulató derűje, megjátszott gondatlansága távolodást jelent az első bordalcsoporthoz s az egykorú népdaloktól. A költő tartalmas derűje, igazi újdonsága ekkor az *Egy estém otthon*-ban, s a rokonkölteményekben fészkel. Ez a második bordalcsoporthoz tehát a bohémkedő-szerepjátszós önarckép-versekhez közelít, bár nélküli azoknak igényesebb önszemléleti játékait. Viszont a most elemzett verscsoport a korabeli népdalokkal és profanizáló zsánerképekkel tart fejlődésbeli rokonságot (pl. *Elvennélek én, csak adnának...*; *Nem nézek én, minek néznék? az égre...*; *Ez a világ amilyen nagy...*; *A nap, A nap házasete*, stb.). Ami ott a dal műfajában megférő keserűség és bánat, az itt — feloldozva a dal kötelékeiből — szertelenebb megnyilatkozása keserűségnek, elégedetlenségnek, zaklatott lelkiállapotnak. Itt nem kötelező a harmónia: a színek is ríkítóbbak, a kedély jelei is merészebbek. A tiszta humort és tiszta bánatot fel-felváltja a bonyolultabb önironia és gunyorosság; az ellentétek ütközete is komplikáltabban zajlik, a frontvonal a nyílt szókimondástól a stílárius lázadásig terjed. *Harmadszor*: ez a tónus megváltozott körülmények és megváltozott életforma közepette kezd figyelmet kelteni. A Pestre érkező, Pesten élő és segítségkereszként működő, írók és színészek társaságában forgoló költő új élet-atmoszférája találkozik ezekben a versekben a diák-katona-vándorszínész-országcsavargó tapasztalattá sodrott élményeivel, hűségesebben őrzött kedélyszíneivel. Ott van a városi kultúr lokál ezeken a költeményeken: nemcsak a kérgükön, hanem a mélyebb versrétegekben is.

Am nemcsak ezeket a verseket hatják át a városi színek, s nem is ezeken tűnnek elő a legteltebben. Témájukban hordozzák a várost *A boldog pestiek* s a *Kedves vendégek* című költeményei. Hogy ezek a versek adalékként járulnak a bohémes önarcképhez, arról korábban szoltunk már. De soraikban mást is kell látnunk, mint a „rendes élet”, a vidékiség fölényes-könnyed megvetését. Azt ugyanis, hogy Petőfinak *igaza* van, mégpedig nemcsak a játékban érvényesülő kedély és temperamentum segítségével, hanem közvetlenül, tárgyi nyíltsággal. Valami hasonló fölényrel röhatta versebe annakidején Kazinczy Hőgyészi Hőgyész Máté alakját, ahogy most Petőfi gúnyolódik a vidékieken. Ahogy a nem kívánt vendégeket jellemzi, ahogy e jellemzésben szembeállítja a maga tágas, korlátlan, Pesten is csiszolt szemléletét a vidékiek laposságával, szürkeségével, műveletlenségével: abból nagyon is realiztikus kép kerekedik elénk a költőről s a „kedves vendégek”-ről. Kigúnyolt és gúnyoló egyaránt hitelesen állanak előttünk, s inkább csak közeliségét érezzük a bohém-fikciónak, s nem közvetlen jelenlétét. Itt is, akárcsak az ímént elemzett verscsoport egyes darabjainál, szembetűnő a stílárius eszközök hangsúlyozottsága. Amellett, hogy a vers direkt jellemzésben mutatja be a derék vidéki familiát, az előadás szándékolt prózaisága még plasztikusabbá és hangulatossabbá teszi a képet. Különösen a szűkreszabott mondatok sorozata tekinthető ezúttal stíluselvnek — a „táti”, „mámi” gúnyos versberántása mellett:

„S meglátogatnak. Még szebb. Jöjtek!”
„Pompás multság lenne. Képzem.”

„Jeles család is. Annyit mondhatok.”
„A táti az derék legény. Derék.”
„Mindig pirul. S mi bájjal társalog.”
„Vigan vagyunk. Valóban. . .”

A humorizáló fölény hordozói ezek a kopogós mondatok, amelyekből a derék család érdektelen, prózai modorának paródiája rajzolódik ki. Egyébként a kortárs-kritika szemében a versbeli „trágya” lett Petőfi veszte; még a prózaiságnál is mélyebbre süllyedettnek minősítették emiatt költeményét.⁶

Lesz még alkalmunk bővebben szólni Petőfi merész stílus-törekvéseinek fontosságáról költészeti forradalmában. Bizonyos, hogy ha egy stílustörekvés pusztán szokatlan szavak kedvelésében jelentkezik, s nincs „fedezete” a költői szemlélet változásában, akkor ez aligha több verbalizmusnál, mely előbb-utóbb modorosságá válik. Petőfitől mi sem állott távolabb. Az ő „sült rák”-ja, „mámi” és „táti”-ja, „bakancsos köpönyege” s szó-társaik közvetlen és szerencsés érvényesítői a szavaknál nem kevésbé meglepő szemléletnek. A profanizálás, a maradi és korlátolt falusiakat körülzáró pesti fölény, az önszemlélet olykori ironiája — aligha érthető meg pusztá Heine- és Béranger-hatásból, többek ennél: Petőfi új életélményeinek becsapódásai a költői szemléletbe. Ezt példázza *A boldog pestiek című* városi dal is, amelynek kétségtelenül ízlés-rokona, sőt előde néhány Béranger- és Heine-vers, de megérteni csak a Pestre került Petőfi élménykörében tudjuk. Játékos-főlényes tónusban indul a költemény: a „falusiak”, és „kisvárosbeliek” húzzák itt a rövidebbet a „boldog pestiek” mellett. Aztán két strófán keresztül fokozódik a refrénbe tett „boldog pestiek” vidám és szórakozással zsúfolt életének esetelése, s folytatódik ez még a zárószakaszban is — egészen a poénig:

Így múlik éjünk és napunk,
Nincs híja semminek,
Míg végre csődöt nem kapunk
Mi boldog pestiek!

Kétféle értelmezésre ad lehetőséget a költemény. Elképzelhető, hogy Petőfi azt a *Kuthy Lajos*-féle, kevéspénzű, nagylábon élő, elegáns házat vivő arszlán-típust verselte meg, aki állandóan a csőd szélén állott. Petőfi maga is látta ezt a fényűzést. „Soha sem láttam én azóta sem olyan elegánsul bútorozott szállást, mint amilyenbe Kuthy elfogadott bennünket Petőfivel” — olvassuk Jókai Mór emlékezéseiben. A költemény azonban aligha lehet a Kuthy-eset pontos rajza, hiszen Kuthy csődje csak 1845 őszén következett be, amikor is az elegáns író vidékre szökött az anyagi bukás következményei elől, s csak néhány főrangú hölgy pénzben kifejezett barátsága mentette meg őt a nagyobb kellemetlenségektől.⁷ Így aztán ironizált az a fölény is, mely az első strófákban éri a szép természet dicsőítőt — a falusiak és kisvárosbeliek végül is „igazolódnak” a kérkedő, könnyelmű, csődbejutó pestiekkel szemben. Lehetséges azonban, hogy Petőfi a maga és barátai életét, kispénzű, robotos (segéd-szerkesztő már ekkor!), szegényes életét gúnyolja a versben, szembeszegezve a „boldog pesti” élet *látszatával* — a poénban megvillanó *realitást*. A *játéknak* mindkét értelmezés esetében nagy szerep jut a versben, de ez a játék tulajdonképpen a valóságos helyzetet megmutató kontraszt kedvéért történik, s így minél játékosabb, túlzóbb a „boldog pestiek” bemutatása, annál csattanóbb a poén. Itt sem beszélhetünk tehát vers-lényeget tevő szerepjátszásról,

⁶ Nádaskay Lajos bírálata Petőfi verseiről. (*Honderű*, 1844. december 21.)

⁷ A Kuthy-verziót tartja lehetségesnek Havas Adolf is, anélkül azonban, hogy figyelembe venné, hogy a költemény több mint egy évvel korábban jelent meg a *Pesti Divatlapban* (1844. július 4. hete), mint ahogy Kuthy csődöt kapott. L. még Wallentinyi Dezső: *Kuthy Lajos életrajza*. (1897. 62—63. l.)

sem ál-Petőfiről, hiszen ha a költő köréről szólna is a dal, a megjátszott pompa és könnyelműség csak eszköze a realitás érvényesítésének.

*

A költői önarcképnek tárgyilag is hiteles vonásait kapjuk a színész-versekben. Most; hogy Petőfi úgyszólván végleg szakít a színi pályával⁸, felrajzanak benne a pályán töltött évek emlékei, nosztalgiával gondol vissza a vándorszínész szabad és változatos életére, a segéd-szerkesztőinél vonzóbb életformára. A korábbi években írott színész-versek inkább csak alkalmi színlapra nyomott (*Emlény*) vagy hektográfon sokszorosított költeménykéék (*Búcsúszó*)⁹ vagy olyan gyengén sikerült kísérletek, mint *Az első dal*, amelyet aztán maga a költő sem vett fel versköteteteibe. A színészpályára emlékező költő sokkal jelentősebb verseket írt a színház világról, mint a színészpoeéta. (*Búcsú a színésztől*; *Levél egy színészbarátomhoz*; *A tintás-üveg* stb.).

Az év elején Debrecenben született *Fütyty* című verse a gyengébbek közül való; nyílt-szívű, de felejthető előadása a színészpanasznak: hálátlan a közönség, alacsony a gázsí. Két, Pesten írt színház-versében (*Színbírálat*; *Színházban*) inkább csak ürügy és kellék a színház, hogy kifejezze rajongását egy kislány iránt — aki valószínűleg azonos azzal a Kappel Emiliával (utóbb Lónyai Menyhértné), akinek nevét egy kedves Petőfi-epizód őrizte meg az utókornak. A két költemény már a pesti atmoszférát idézi, s ahogy a *Színházban* Petőfi játékos finomkodással használ — úgy látszik — divatos idegen szavakat:

„Nincs szimpiád irántam?”

„Úgy de bánod is te mindezt! . . .

Sz’ az malheuröm, hogy nem bánod”.

azzal nemcsak e lángolás jelentőségét mérsékli tetemesen, hanem nyilatkat lödöz a preszi-özök felé is. Még nyilvánvalóbb ez a következő két sor stílus-keverésében, ahol öngúnyt is vegyít a gúnyba:

Nézd, a bú mint fintoritja

Szentimentális pojámat. . .

A költőnek erre az útszakaszára jellemző ez a stílus-mozzanat, de a vers alig több ennél: adalék egy fejlődésrajzhoz. Nyárelői vers — *Búcsú a színésztől*. A „kalandok” és „regényes élet” utáni nosztalgia, a pályaváltás kedvesen hetyke közhírré tétele („Adom tudtára mindazoknak, — Kiket tán sorsom érdekel”), s a refrén alkalmazása rokonítja ezt a költeményt a Béranger-hatást mutató, zánerező önarcképekkel, amelyek egy valóságos jellemvonás kiemelésével és eltúlzásával adnak képet a költőről, vagy fiktív tulajdonság megjátszásában sejtetik arcvonásait. Itt azonban minden „tény” valóságos, — a színészség csakúgy, mint az, hogy „segédszerkesztő leszek”, a színi pályán töltött esztendőik száma csakúgy, mint a segéd-szerkesztőre váró „kis szoba”. Amit aztán a foglalkozás-csere tényei köré fon a költő — fájdalma a „kalandok” és „regényes élet” tüntén, félelme az új munkakör szűrkeségétől — az nagyon is emlékeztet arra, amit néhány hónappal ezelőtt a *Javulási szándék*-ban írt meg a „rendes élet” és a „költői” élet ellentétéről, az előbbi rovására. Hihetné az ember, hogy a líra, vagy általánosabban a művészet-ellenes „rendes életet” féli a ráváró segédszer-

⁸ Egressy Gábor jutalomjátéka alkalmából a *Szökött katonában* játszotta el Gémesi szerepét. (Nemzeti Színház; 1844. október 12.)

⁹ Lásd erről: Újvárossy Fedor: *Petőfi német levele és ismeretlen verse* (Nemzeti Újság, 1933. 205. sz.) és Pándi Pál: *Néhány észrevétel Petőfi verseinek kritikai kiadásáról* (Irodalom-történet, 1955; 3. sz.)

kesztői hivatalban is. Amennyire valószínű ez, annyira valószínűtlen ennek ellentéte, hogy t. i. a költő tudatában a színi pálya s a *Javulási szándék*-ban emlegetett tivornyázás és korhelykedés szinoním vagy akár csak rokon-fogalmak lennének. Az a felelős erkölcsiség, amellyel Petőfi itt és másutt a színészetről szól, tökéletesen kizárja ezt a feltevést. A két költemény ellentéteik között kétségtelen a rokoniság, mindkettőben a szabadabb életelv küzd a kötöttségek (lekötöttségek) ellen. De míg a *Javulási szándék*-ban a kedélyileg és életszemléletben megalapozott ellentét tárgyi fikción alapul, melyet költői játék tud csak megteremteni, addig a *Búcsú a színésztől* ellentéte, a színészet és segédszerkesztőség, *hivatal és szabad élet* vitája tárgyilag is hiteles, valóságos életrajzi momentumokban gyökerezik. A két költemény között ez az a hasonlóság és különbség, s ezt mi a költő útjának erre az egész szakaszára jellemzőnek tekintjük. A bohémes-könnyelmű zsánerszerű önarckép mögött és után kialakulóban van egy hitelesebb-realisztikusabb önjellemzés is.

A megformálásból azért itt sem hiányzik némi zsánerszerűség. A refrének és a negyedik strófa egyetlen vonást emelnek ki a jellemből: a kalandos élet, a színészet utáni vágyat. Ez az egy-tényező bemutatás nyomja rá a maga bélyegét a segédszerkesztőség és színpálya ellentétére: az egyik immár „elzárt mennycsászár”, a másik „untató” „pusztaság”-nak ígérkező hivatal. De ahogy Petőfi a színészetéről beszél, az más, mint a zsánerszerű ábrázolás, abban egy személyes hitelű, többrétű érzelm nyer költői kifejezést. Itt nemcsak azt tudjuk meg, hogy a költő számára színészet és szabadabb élet egyet jelentenek, hanem azt is, hogy Petőfi büszkén vallja magát színésznek, noha e pálya ellen „a balítélet — Vak órájának nyelve szól”, s annak ellenére is, hogy a színészet nemcsak rózsát terem, hanem keserves töviseket is. A „Két évi emlékezetek” pedig nemcsak a *költő szívében* igazolják mindezt, hanem az olvasó számára is nyomatékosabbá teszik a pálya-kép valóságát. Íme, együtt vannak hát azok a személyesítő vonások, amelyek megbontják a zsánerszerű bemutatás egyvonalúságát. Nem sokkal ezután születhetett *A csavargó* című költemény. A kettő összevetése sem érdektelen, hiszen ugyanannak a helyzetnek ez utóbbi egyszerűbb, frappánsabb, zsánerszerűbb, s a bohémes önarcképpel közelebbi rokonságot tartó kifejezése.

A *Színészdal*ból mindez hiányzik. Cél-vers, a kevésbé sikerültek közül. Nyilván azzal a szándékkal írta a költő, hogy erkölcsi tanítást nyújtson volt pályatársainak, a Nemzeti Színház zsebkönyvében. Az első négy strófa a színészet apotheozisa: ez a művészetek koronája, mellette árny csak a költőképzlet; a színész uralkodik az emberszíveken, s apostola az erénynek. S nyilván sok személyes tapasztalat fratta le a költővel a szólamos zárószakaszt:

De amit színpadon
A népek hirdetünk,
Ne hazudtolja meg
A cselekedetünk.
Ha meg nem tesszük azt,
Ami föladatunk:
Akkor gyalázat ránk,
Színészek nem vagyunk !

A vers tanítójellegét nem forrósítja líraivá a személyiség varázsa, az alkalmi feladatot, amit később oly gyakran vállal és old meg tökéletesen Petőfi, itt még nem emeli lírájának magasába. Ő maga láthatta ezt a legbiztosabban: költeményeinek egyetlen gyűjtemény kiadásába sem vette fel a *Színészdalt*. A fejlődésrajzhoz ez a költemény édeskeveset ad hozzá: legfeljebb szerény példája a bohémes önarckép lehető ellentétének az *Egressy Gáborhoz* és a *Levél egy színész barátomhoz* című költemények mellett.

Ez a két költemény magasan kiemelkedik az eddig írt színészversek csoportjából, s mindkettő beletartozik az 1844-es esztendő javatermésébe. Az *Egressy Gáborhoz* című tulajdonképpen ditirambusként induló, s aztán gondolati lírába áthajló költemény, amelyet azonban mindvégig életközelségben tart az érzelmi feszültség és az aktualitás. Egyik korai kimagasló példája ez a költemény annak a petőfies lírai modernnak, mely az intenzív vallomástónus és a gondolatiság merész elegyüléséről ismerszik meg. Valószínűleg Egressy remek Machbeth-je ihlette Petőfit a vers megírására (1844. aug. 7-én lépett fel Egressy ebben a szerepben), de a költemény messze túlmutat az ihletet adó egyszeri alkalmon. Az alapgondolata :

Gyakran nem érti emberét a kor ;
 Nagyot teremt nagy lelke erejébül,
 És ez bukása ! népét fölviszi
 Olyan magasra, honnan az leszédül. —

nemcsak Egressyt öleli körül, hanem belefáj abba a költői sors lehető tragédiája is, mint ahogy a művész koszorúit széttépő értetlenek ellen is „szinte a maga közeli végzetét sejtő haraggal” támad Petőfi (Horváth János). Nem is szólva arról, hogy költőnk színészként is megtapasztalta már a bukás, a meg nem értés keserűségét. De az ihletforrás személyes elemei nem mutatkoznak nyíltan a versben, csak a hangvétel izzásának, a gondolati megformálás mikéntjének közvetítésével. Az itt megpendített komor eszme majd a *Felhők*-ciklus *Keresztjében* s *Az apostol*-ban rezeg tovább. Egyébként színészet és költészet között itt is különbséget tesz Petőfi, akárcsak a *Színészdalban*. De ez a különbség-tétel nagyon is jelentős, hiszen a közönség visszhangját állítja középpontba, ami Petőfi számára is létkérdés. Tragikus vigasz a költő számára, hogy „az ész holt fénye egykor föllobog /S feltámadását fogják ünnepelni/ Világosabban látó századok” — de a színészt még ez a lehetőség sem élteti, hiszen csakis a jelen fővenyébe bocsáthatja híre horgónyát. Nem csupán *költő* szól itt a *színésztől* : Petőfi mindkét lelkét, a költőt is, a színészt is beleönti a versbe — ezért nem hül hideg okoskodássá a költemény ott sem, ahol például a színészi munka szigorú fegyelméről vall. Petőfi itt már nem áll meg a művész mostoha sorsának személyes hitélű kidalolásánál. Gondolatait magasabbra löki a szenvedélye, s így fut be a vers szélesebb horizontot :

Születté volna boldogabb hazában,
 Hol érdemeknek kedvezőbb az ég :
 Dicsőségednek fényes ragyogása
 Egy félvilágra elsugárzanék.

Ez a keserű hang, ez az egész hazán végigverő indulat talán már több is, mint a liberális átlag-hazaszeretete — ez a tónus a *Mért nem születtem ezer év előtt* káromlásával együtt Petőfi új patriotizmusának küszöbe. Még nem plebejus tartalmú kifakadás, de nem is érthető meg csupán liberális eszme-hatásokból. Lejjebb ízelítőt kapunk — de Petőfi nyelvéen ! — a hagyományos magyarság-kritikából is, ennek viszont éppenséggel nincs folytatása a költő pályáján :

S mit szóljak arról, aki ellened
 Viseltetik rút, pártos szenvedéllyel ?

— — — — —
 Oh mert van ilyen, és pedig nem egy van ;
 Hogy is ne lett volna ?... magyarok vagyunk,
 A párt, a párt és mindörökké csak párt
 Sok század óta átkos jelszavunk. —

A verszárás mindazonáltal optimisztikus. Nincs ebben a derűlátásban semmi harsány, semmi könnyelmű, komoly Vörösmartyra emlékeztető férfiszavakban csendül ki a költemény, szép belső harmóniában a vers egészeivel :

De nem, jutalmad nem fog elmaradni !
Megtisztuland az érzet és az ész,
És eljövend a méltánylás idője,
Midőn mindnyájunknak kedvence lész.

Mit ad hát ez a költemény a formálódó önarcképhez ? Adja az elmélyülő költő vonásait, a hivatás gondjaival viaskodó művész karakterét, adja a komoly eszmékbe oldott Petőfit, aki nem más, mint a bordal-költő, vagy a bánatát harsány derűbe fojtó poéta. Petőfi az is, ez is, mint ahogy közös gyökérbe fut le a Petőfi-gond és a Petőfi-vigság. Kiegyensúlyozott, új-igényű költemény ez; méltóságteljes strófaiban, nemesen hullámozó ötös és ötödféles jambusaiban, vallomásos-gondolatiságra szerelt stílusában semmi szeszélyes, semmi rikító, semmi fölényes-könnyed nem lepi meg az olvasót. A hagyományos keretet itt a hivatás gondjai, a komor eszmék feszegetik. S ez a költemény igazi értéke Petőfi útján: a közvetlen, baráti hangon induló, majd súlyos gondolatok szférájába emelkedő, elkomoruló s végül is kiderülő vers soraiból kendőzetlen, markáns Petőfi-arc tekint felénk.

Témája szerint a színész-versek csoportjához tartozik, bár jellegében a fentiektől merőben elüt a *Levél egy színész barátomhoz*. Önéletrajzi költemény ez, emlékező vers. „A költő itt dunántúli excursiójáról, vagyis első igazándi színészkedéséről (1841. július — szeptember) emlékezik egy ismeretlen színész-barátjához írt költői levél formájában. A Tolna megyei Ozorán avattaték be a színészetbe, miután Somogyot, Veszprémet, Tólnát bebarangolta. Az említett helységben Sepsy Károly igazgatása alatt egy hat tagból álló színtársulat nyikorgatta Thespis szekerét” — világosít fel Havas Adolf a vers életrajzi háttéréről. Egyébként a Szeberényi Lajoshoz, 1842. július 7-én írott levelében számol be életének erről a szakaszáról a költő. Ez a vers is az esztendő javaterméséhez tartozik; a színészkedés hónapjaira emlékező Petőfi jelentősebben tudott szólni a vándorszínészetéről, mint az aktív színészként írogató poéta, vagy a színészi morálról elmélkedő költő. A Megyeri-vers mellett ez az épistola is bizonyosság erre. Elemében van itt Petőfi. A költői levél — amint azt eddig láttuk már s oly gyakran fogjuk még látni — pompásan érvényesíti költőnk közvetlenségét, abszolút kompetenciáját a lírán kívülinek tartott témák és helyzetek megverselésében, egyedülálló képességét a tónusnak és a lírai attitűdnek egy versen belüli hajlítgatására. Petőfi pályáján korai és klaszszikus eredménye ez a vers a lírai emlékezés és megjelenítő erő összefonódásának. Plasztikusan rajzolódik elénk az élmény, s rajta az *emlékező* költő finom humora sejlik, amint a „mából” tekint tegnapi önmagára. A nyomort, nélkülözést, kínokat megszépíti az emlékezés, de Petőfi remekül utasítja el magától az emlékezés felkínálta érzelmességet: csak egy csipetnyit enged belőle a versbe, hogy elegendve a szemlélet humorával, ízét adja a költeménynek. A „Hősleg működém három szerepben. . .” mily találóan villantja át az utókornak a színész-Petőfit s a költőt is, aki színész-magára emlékezik. Vagy itt van a remek ismerkedési jelenet direktora, aki úgy invitálja ebédre a színésznek állt vándordiákokat, hogy szavaiból még ma is kiszaglik a vándorszínész élet:

Ebédelt már ön? itt az ételek
Fölötte drágák, s ami több: roszak.
Az ispán úrtól özcombot kapánk,
A káposztából is van maradék —
Ha meghívásom nem méltóztatik
Elútasítani: jó ebédje lesz.

Lám csak, mi mindent képes elhordani hátán a jambus ! S Petőfi szellemesen ügyel : minél szokatlanabb a teher, annál szabályosabbak a lábak ! A költemény zárósoraiiban aztán újfent a színészet gondjai foglalják el a költőt : hiányzik a közönség pártolása, bitangok, gaz sehonnaiak lepik el a színészi pályát. Ez a gondolati summázat a vers végén nem emelkedik a vers-test szikrázóan szellemes és eredeti megoldásai fölé. Ám ennek a szürkébb hangnak, indulattól fűtött elmélkedésnek, sallangtalan baráti megszólításnak is gyökere van Petőfi lírai egyéniségében. Később, főleg 1848-ban, gyakran találkozunk majd ilyen szürkébb köntösű, de nemes eszméjű versekkel és versrészletekkel.

Kétféle múltat-ébresztő, emlék-idéző kísérletnek voltunk eddig tanúi Petőfi pályáján. Az egyik típust, a korábrbit, a *Távolból* képviseli ; itt az élmények csak érzelmi elvontsággal kerülnek versbe, az uralkodó színt az adja meg, miként reagálnak a költő érzelmei a múltra. Itt *közvetlen* a kapcsolat múlt és jelen között, egy jelenből kiinduló érzelmi folyamat a vers tartalma. Az ilyesféle múltidézés az érzelmesség szakadékszelén billeg — Petőfi ösztönös jóízűlése kellett ahhoz, hogy ezt a versét is megőrizze a le hanyatlástól. A katona-évekre emlékező versekből sem hiányzik ez az érzelmi felfűtöttség. A *Távolból*-nak e tekintetben pár-verse a későbbi *Katona barátomhoz*, noha ebben a téma természeténél fogva halkabb az érzelmek érvényesülése. De az érzelmek gomolyából itt-ott már kezdenek kibontakozni a múlt kontúrjai, a tárgyi valóság nagyobb teret kap az érzelmi valóságban. (pl. K. . . *Vilmos barátomhoz*.)

A múltidézés másik típusának példáját a *Levél egy színész barátomhoz* című költeményben láthattuk. Itt előtérbe kerül a tárgyi valóság, a konkrét élmény, s az érzelmek, a jelenből fogant motíváció *közvetett* módon, a szemléleten keresztül, a megformálás mikéntjében érvényesül. Az emlék-ébresztésnek ez a módja hatalmasan kitágítja azt a területet, amit a költő lírailag bejár. Olyan témák és tónusok válnak itt költői lehetőséggé, amiket csak egy gyökeresen új szemléletű poeta, csak egy Petőfi-szerű zseni honosíthatott meg a költészetben. Lírai forradalmának egyik szakasza játszódik le ezekben a versekben. Legkivált az *Egy telem Debrecenben* mutatja az új lehetőségek tágasságát, s az imént idézett színész-verssel együtt : az önarckép teljességét, elragadó hűségét és báját. Elhíresült, szubjektív intonációval kezdődik a költemény „|Hej, Debrecen,| Ha rád emlékezem !. . .”, s aztán átzökken abba a „látszólagos részvétlenségbe” — Horváth János világitó kifejezése ez — amelyben kiválóan érvényesülhet az önszemlélet humora. Van valami figura-teremtő anekdotizmus ebben a versben, amely azonban az ön-bemutatáson belül érvényesül, s plasztikusan érzékelteti a distanciát, mely a Debrecenben nyomorgó poétát a nyomorról verset író költőtől elválasztotta. Petőfi nagy kedvvel „vág” költeményt a köznapiság alatti témakörből, szinte céltudatosan használja a mindennapi beszéd kifejezéseit, asszociációi nem vallanak nagyobb fantáziáról, mint az egyszerű embereké (páristák böjtje, humorizált cigánymizéria), sőt: még naiv túlzással figurásítja is nyomorgó önmagát : „Égő pipám — Szorítgatám, — Míg a fagy végre engedett”. A forma is nélkülöz minden hagyományos költőiséget : a verssorok szabálytalanul harmonikáznak a négy és tizenkét szótag határai között, s a jambus oly szerényen és engedékenyen húzódik meg az értelmi hangsúlyok mögött, mintha ott sem lenne. Keserűen ironikus ízt csak a nyomort esetelő strófkára következő poén vegyít a versbe :

Ez ínségben csak az vigasztala,
Hogy ennél már nagyobb ínségem is vala.

Ez is az önarckép vonása, ez a látszólagos közömbösség, ez a cinizmus határát súroló könnyedség, amely azonban alkalomadtán robbanhat is. De mind ennek itt még előszele se lebben ; a keresetlenség, hétköznapiság, egyszerűség valóságos „nyomor-idillbe” ötvöződik itt az önszemlélet humorával.

Ha mármost egymás mellé állítjuk a *Hozzá, Magány, Szobámban* című költemények meg-megvillanó önarcképi vonásait ; a költő profanizáló izlésének és kétfrontos fölényének

megnyilatkozásait a városi és vidéki élet festésében ; a színiéletet tárgyaló költemények valós színeit ; a segédszerkesztővé avanzsált költő aggodalmait az új pálya küszöbén ; s mindenekelőtt a *Levél egy színész barátomhoz* és az *Egy telem Debrecenben* érett önszemléletét, akkor nem lehet kétséges, hogy a bohém-versek és bordalok mennyiségi hegemoniája alatt, a zsánerek és népdalok mellett kialakul egy direkt módon is hiteles önarckép, mely egyben a plebejus fogantatású lírai realizmus tónus- és témaszélesítő lehetőségeinek megvalósítása is. A fejlődés szélesebb összefüggéseit tekintve : az éveleji család-versek, *Az Alföld*, a költői levelek nem elszigetelt jelenségek Petőfi 1844-es lírájában, hanem reprezentánsai egy fősodrásba kerülő fejlődési mozzanatnak, amelynek rokonelemei számos nyári és őszi versben fellelhetők. De túl a részletekből felcsillanó rokonságon, a *Szobámban*, az *Egressy Gáborhoz*, *Levél egy színészbarátomhoz*, *Egy telem Debrecenben* című költeményei egyenes folytatásai és kiterjesztői az év első felében klasszikus tetőzésig jutó realista szemléletnek (és önszemléletnek), az immár jellegzetesen petőfies lírai közvetlenségnek.

A korábban elemzett bohémversekkel szemben, amelyeknek az volt a sajátossága, hogy bennük a különbözőzés, lázadó kiválás és konvenciókkal szembefeszülő nyugtalanság eltűzött, vagy részlegesen fiktív tárgyi alapon jelentkezett — ezeknek a költeményeknek az a fejlődés gerincébe kerülő újdonsága, hogy bennük Petőfi különbözősége, lázadó-ellenzéki attitűdje *a saját életrajzi alapján* jelentkezik — azon az alapon, amelyből ténylegesen kinőtt: a nélkülözés, a vándorszínészi élet, a pesti művészek körében szerzett tapasztalatok alapján.

*

A személyi hitelesség nemcsak a szorosan vett életrajzi versekben nőtt meg, hanem a bordalokban, boros költeményekben is. Mintha 1844 második felében Petőfi korrigálná vagy legalábbis korrigálni kezdené az éveleji bohémes strófákban deformálódott arcvonásokat ; mintha a második bordalcsoport könnyed és kevésbé jelentős dalocskái után a boros lírát is méltóbb polcra akarná helyezni költészetében. Szeptember-október a mutálás időszaka : még megírja a *Takarékosság*-ot, félszettel a bohém-arcképre kacintva, mellette megterem az *Igyunk ! s a Dáridó után* — de ebben az utóbbiban már hazafiúi gondokba kap a mámor, előzménye ez a vers a későbbi *Részegség a hazáért* címűnek. Ugyanekkor, sőt valamivel előbb, szeptember elején írja meg Petőfi *Tompa Mihályhoz* című versét, válaszként Tompa bártfai levelére. Ezután következnek majd *A leánykákhoz*, *Sovány ősz* (októger), *A borhoz*(november), *Mit szól a bölcs*, *Szerelem és bor*, *Részegség a hazáért* (december) című költeményei ; különböző verstípusok ugyan, de valamennyiben nagy szerep jut a bornak, s ahogy itt szól a borról a költő, az merőben más, mint akár a második, akár az első bordalcsoport vallomása.

Mi ennek a változásnak vagy pontosabban : fejlődésnek legélénkebb hajtóerejét a költő irányvonalának tudatosodásában, költői egyénisége megszilárdulásában látjuk. Egyenes következménye ennek páratlanul széles élményanyagának egyre közvetlenebb, egyre személyesebb és — lírai értelemben — egyre polemikusabb kimondása. Ez a fejlődés mindinkább háttérbe szorítja a *jikciót*, melyből korántsem hiányzott az emberi hitelesség, s mindinkább előtérbe kerül az élmények tárgyi igazsága. Lényegileg ez a folyamat zajlik le az itt vizsgálandó költeményekben is, amelyekre nem illik ugyan rá a „bordalcsoport” gyűjtőnév, de bátran nevezhetjük *harmadik* boros verscsoportnak.

Am a „kijózanodásnak” még egy sürgetőjére kell felfigyelnünk, a fejlődés általános tendenciája mellett. S ez a sürgető ok : a bordaloknak s a boros-bohémes költő-attitűdnek visszhangja. Július második hetében jelent meg a *Pesti Divatlapban* Petőfi költői levele Kerényi Frigyeshez. Költőnk itt a tőle szokott tréfás nyíltsággal vallja meg rokonszenvét Kerényi iránt, írván :

Már ismeretlen is szerettelek,
Hát még mióta *bibáltam* veled !
T'od a Komlóban, persze, hogy tudod ;

S mindezt ország-világ nyilvánossága előtt. Az érzékeny és diszkrétebb, no meg nyárspolgáriasabb Kerényi kissé meghökken, hogy pesti „bibálása” közhírré tétetett, és tréfás válasszal siet megjavítani önhírét az eperjesi lányok körében :

Hogy is ne szóljak vissza pár soron
Dalodra, te pogány Anakreon,
Ki még az égben is, kemény dolog !
Csak bort s szerelmet énekelni fog.
Őszinte vagy, lepletlen, egyenes.
Ki álvirágot dísznek nem keres,
De nyílt szavadra, pajkos verselő,
Még engem is vehetnek ám elő !
Mámorvitéznek tarthat annyi lány
S szakadni fog kosár, kosár után.
(Petőfi Sándornak)

Szegény Kerényi Kármán Fannijának ábrándját hajszolta — „Lesz-e nekem ily szent menyasszonyom ?” — jajdult fel egyik költeményében —, érthető hát, ha Petőfi indiszkréciója zavarba hozta. Mire Petőfi, baráti gesztussal, a *Versek I.*-ben tréfásan megváltoztatta az ominózus sort :

Hát még mióta *rusztítottam* veled !

Így hát nemcsak bibált, de az ördög bibliáját is forgatta Kerényi Pesten ! A lényeg azonban az, hogy Kerényi finom humorral elhárította magától a szesz-testvéri barátságot s verse magasabb eszmék szövetségébe hívja Petőfit.

Nem sokkal ezután, 1844. szeptember 4-én jelent meg az *Életképek*ben Tompa bártfai levele Petőfi Sándorhoz, aki viszont Petőfit is túllicitálva dicsőíti a boritalt, s úgy köszönti ismeretlen barátját, mintha tiszteletlenség lenne józanul lépni a színe elé. Petőfi válaszverse csak rápendít Tompa hangvételére, aztán erős ívben elkanyarodik attól ; a költő nehéz életére emlékezik. De Petőfit (Pönögei Kis Pál) már egyre gyakrabban emlegetik a bor társaságában. A Pesti Divatlapban Fekete János egyik népies rajzának figurája Petőfi-bordalt énekel¹⁰; októberben a kenetes Sujánszky verse jelenik meg a Honderűben, az alábbi kezdősorokkal :

Sokan felőled azt hangoztaták :
Hogy csak tivornya és víg cimborák
Tudják tüzelni lángra szívedet
És bortul ázik minden éneked.

Majd arra biztatja a pap-költő Petőfit, hogy bordalaiban „a király, szabad hon, Istenért” emelje szavát, mert „E nélkül a pohár bor mit sem ér”¹¹. Novemberben az *Életképek* már mentegeti is Petőfit a bordalok sokallóival szemben, elég silányul : „Többen a sok bordalt

¹⁰ *Pesti Divatlap* 1844. 12. sz. „Pásztoróra Székesfejerváron” c. írás.

¹¹ *Honderű*, 1844. II. 16. sz.

sokallják e gyűjteményben: de, uram istenem, ha már arra vagyunk kárhóztatva, hogy magunk igyuk meg harminc millió akó borunkat, legalább legjobb »bordal« költőink énekeit vegyük meg. . . »¹² A szemfüles Vahot Imre is felfigyelhetett Petőfi beskatulyázásának veszélyére, s noha kedves és számítása szerinti volt a bordalos Petőfi, a *Versek I.* kötetét már azzal ajánlja olvasóinak, hogy a bor csak egyik témája Petőfi költészetének, sok más egyéb között. Idézzük itt ezt az egyébként is jelentős mondatát: „Ő mint sok pályatársa, nem tűzi ki holdvilágot, szerelmet, hazát és bort versei fő tárgyául, hanem ír nagy változatosággal mindenféléről, mik az említett szokásos költői tárgyak körén kívül is esnek.”¹³ Mindez nyilván hatott Petőfire¹⁴, s izlését dicséri, hogy boros versei ettől kezdve mindinkább kivetkőznek a könnyed-bohémes bordal-jellegből, s tartalmilag „megkomolyodnak.” Igaz, a Tompa Mihályhoz írott versben még ellegyinti a rosszalókat:

... hagyjuk a világot papolnia,
Hogy, ki a bort szereti, ez és ez. —

s ez a fölény nagyon is tartalmás és értékes, hiszen Petőfi tüstént tréfás-komoly triászt szervez az értetlen világ ellen:

Haszontalan világ ez a mai;
Egyáltalában nem tetszik nékem.
Jőjünk csak mi össze! . . . fenn az égben
Örömkönnyekeket sír Csokonai.

A lényeg azonban mégis az, hogy Petőfi boros verseinek hangja 1844 őszétől mutálni kezd, de nem a bordaltól vizsgálógók izlése szerint, hanem a boros-attitűd indítékainak felfedésével, a fikció eszközjellegének kinyilvánításával.

Első jellegzetessége ezeknek a verseknek, hogy már nem a bor bennük az ihletforrás s nem is bordal-írás a költő célja, hanem csak belécsorog a versbe a nedű, mint folyamba a patak. Legkevésbé még a *Sovány ősz-re* áll ez, de itt sem a bor, hanem a szűret, illetve a szüreti invitáció hiánya a dalforrás. A Tompához írott vers baráti ismerkedés, amelynek strófáiból egyhamar kiapad a bor, s marad a lényeg: a bemutatkozás. Külös-vers *A leánykákhoz* intézett költemény: Petőfi itt adja legszebb magyarázatát annak, hogy „oly sokszor beszélnek — A borról” versei. A *Szeretem és bor* amolyan „geselliges Lied”, de nem bordal, inkább valami sanszon-szerű lappang benne. A tűnő ifjúság gondja felhőzik a versen, s igaza van Horváth Jánosnak: „a gondúzó borra utalás sem tudja elnyomni egészen e gondolat melancholiáját”.

¹² *Életrajzok*, 1844. II. 21. sz.

¹³ *Pesti Divatlap* 1844. 19. sz.

¹⁴ Ezzel egyidőben Vörösmarty körül is magasra csapnak a bor hullámai. 1844-ben írja *Rossz bor* című versét, mire az egriek bort küldenek ajándékba a koszorús költőnek, *Tárkányi Béla* versének kíséretében. A vers a Honderűben jelent meg, augusztus 31-én. Az egriek küldeményét az aradiak bor-ajándéka követi, *Sárosi Gyula* versével. Ez is a Honderűben jelent meg, egy aradi tudósítás után. Vörösmarty levélben mond köszönetet Sárosi Gyulának; mire *Szemere Miklós* is költői levelet intéz Vörösmartyhoz, bordal írására serkentve a költőt. Vörösmarty levelet ír Szemeréhez (1844. október 28.), amelyben azzal szabadkozik, hogy a bordallal „nálunk igen csinyján kell bänni”. Ez után 1845-ben írja meg *Jó bor* című költeményét, s levelét ez ügyben Sárosihoz, 1845. július 28-án. A bor-ügy dokumentumait I. Lukácsy Sándor—Balassa László: *Vörösmarty Mihály* c. munkájában. (Megj. 1955.) Anélkül, hogy messzevivő következtetést vonnánk le a tényből, érdemes megemlíteni, hogy *Sárosi Gyula* 1844. október 28-án levelet ír barátjának, Szemere Miklósnak, amelyben keserves kirohanást intéz Petőfi ellen. Ezt az ellenszenvet Szemere Miklós is osztotta. Figyelmet érdemel az a tény is, hogy 1844 szeptemberében a Honderű cspésére azzal válaszol a *Pesti Divatlap*, hogy laptársa nevének két utolsó betűjével kombinál. Köztudomású, hogy később ez egy Petőfi-vers témája lesz. Hogy ezt a prózai jegyzetet Petőfi vagy Vahot írta-e, ma már nehéz eldönteni. Annyi azonban bizonyos, hogy a Honderű Vörösmartyt népszerűsíti, a bor-küldemények dokumentumainak közlésével is, míg a *Pesti Divatlap* — ekkor még — Petőfi bástyája.

(170. 1.) Hangulatlíra ez, ha nem is a legjavából — Petőfi mértékei szerint. *A borhoz* című költeményében sem a boron van a hangsúly, hanem szerelmi csalódásán, melyre az italban keres gyógyírt. Keserű, szkeptikus vers a *Mit szól a bölcs?*, amelyben a kor éles szemmel látott ellentmondásaira felel a fanyar refrén: „Szikrát sem törődve szól a bölcs: — Itt van a pohár, hol a bor? tölts!” Formailag a *Részegség a hazáért* című költeménye áll legközelebb a bordalhoz, de itt csak forma a bordal, a tartalmi-lírai hangsúly a *hazán* van.

Ha már most a bornak funkcióját vizsgáljuk az itt említett versekben, ahhoz a végeredményhez jutunk, hogy a versek egyik csoportjában amolyan sablonos bútakaró a borital (*A borhoz; Szerelem és bor*); a versek másik csoportjához pedig bemelegítő az önvallomáshoz, alkalom az igazi önarckép megmutatására. (*Tompa Mihályhoz; A leánykákhoz*). Ehhez az utóbbi típushoz csatlakozik lazábban a *Mit szól a bölcs* és a *Részegség a hazáért* is.

A *Szerelem és bor* (december) című költeményről nincs több mondanivalónk a fentieknél. Érdeemes azonban közelebről szemügyre venni november szülöttét, *A borhoz* intézett invokációt. A rapszodikus formájú vers a *Szerelem gyötrelmei* ciklushoz kapcsolódik, erre enged következtetni záróstrófája:

Oh bor!

— — — — —
— — — — —

Feledtesd el velem a gúnymosolyt,
Mely lángszerelmem jégjutalma volt!

Itt a vers lényege, ez indokolja a költeményt; tehát a versszerkezet egy nem túlságosan váratlan fordulatra, poénre épül: a vers-forrás a legutolsó sorban lesz csak láthatóvá. Addig voltaképpen a borhoz szólva, a borról medítál a költő. Például így:

Ha eddig hozzád folyamodtam
Bús állapotban,
Keresztelőd lett... a búbánatot
Vidámsággá kereszteléd.

Ami tökéletesen megegyezik azzal, amit *A leánykákhoz* írott versben mond a költő. De a bor versbeli aktualitása itt éppen az, hogy megtörni látszik a bor varázsereje:

De látom,
Hogy már kihalt tüzed, mely értem ége
S frigyünknek vége, vége.

Talán most is csak játssza a költő a borivót, talán a szerelmi csalódás valóban ivásra keserítette — bármiként történt is, a vers lényege az, hogy a szerelem fájdalommal hatalmasabb a bor erejénél:

Fejem nehéz,
És reszket már e kéz,
— — — — —
— — — — —
Ezt befolyásod eszközölte,
De nem hatál be a kebelbe:
A lélek ép,
Nem részegülhet semmifélekép.

Amit itt mond a költő, talán csak *egyszeri* érvényű, s nem több, mint egy ötlet a szesz-mámor küszöbén. Ezt a mámoros attitűdöt nemcsak az ivás leírása valószínűsíti, hanem az olyan sorok „spicces” prózaisága is (az ittas ember magyarázkodó modorában), mint „Ezt befolyásod eszközölte”; vagy a nehézkes-tudalékos szóhasználat („Nem *részegülhet semmijélekép*”) vagy a verssorok rendszertelen harmonikázása; vagy a túlaradó kifejezőmód, mely egy korábbi stílus-állapotból merít („*lángszerelmem jégjutalma*”), de ahol az ellentétpárból nagyon is petőfies, s későbbben mind gyakrabban előtörő keserűség nyilall fel. Bármiként legyen is azonban, még ha a bort csak egyszeri ötlet sodorta is a versbe, az az ötlet korszerű, aktuális: nagyon is beleillik ebbe a boros-vers környezetbe a borral kötött frigy végének — mégoly tréfás, mégoly ötletszerű — emlegetése.

De lássuk a másik boros vers-típust, a jelentősebbet.

A *Tompa Mihályhoz* írott levél derekán azzal fordít költőnk a versmeneten, hogy könnyedén, szinte mellékmondat-szerűen, elhárítja magától a Tompa-féle túlzó Petőfi-képet:

Egyébiránt ne gondold, barátom,
Hogy én valami vad fickó vagyok,
Mihelyest a bor színét meglátom;
Nem én! csak úgy csendesen vigadok.

Melegség-hullám indul ki innen, a költő keserves múltjáról kezd emlékezni, hasonlóan a *Szobámban* című költeményéhez. A sorokon enyhe érzelmesség párázik — ami túlment ezen, azt az első megjelenés után törölte Petőfi a versből.¹⁵ Személyazonosságának itt is kiütőköző jegye a *különállás*, szembenállásnak és elhúzódnásnak petőfies keveréke. A „haszontalan világ”, mely „nem tetszik nekem” éppúgy Petőfi szemléletére vall, mint az, hogy nála a gátlástalan emlékezésnek és kitárulkozásnak az a feltétele, „ha bizalmas ember van mellettem”. Szinte hihetetlen, hogy Horváth János ezt a verset tizenegy másikkal említi egy kalap alatt, mint amelyeket „sürgős modorú, felszínes, alakoskodó objektivitás” jellemez, amikor is a költő „önmagáról beszél s magát valami múltattató, félvállról vett ötletességgel, jurátus-humorizálással *különösnek tetszeni akaró* typossá *játsza ki*” (47. l. kiemelés tőlem. P. P.). A *Tompa Mihályhoz* írott vers állítólagos típus-társai többek között — Horváth János szerint — a *Betegségemben*, *Deákpályám*, *Gazdálkodási nézeteim*, *Javulási szándék*. . . De hiszen itt a fejlődés különféle állomásait képviselő, sőt bizonyos értelemben egymást korrigáló versek kerülnek egymás mellé! Anna ritka pontok egyike ez Horváth János könyvében, amikor koncepciója elnyomja a tárgyi igazságot, amikor a szerepjátszás elmélete deformálja az egyes költemények valódi jelentését. Mi éppen azt igyekszünk kimutatni, hogy ez a harmadik boros-vers csoport, egyirányba hatóan különféle élettrajzi gyökerű költeményekkel, a felerősödő tárgyi hitelesség jegyeit hordozza. S ha a tavaszi-nyári versek egy részében — melyeket Horváth János itt összemoss a Tompa Mihályhoz írott verssel — felfedeztünk is a szerepjátszással rokon mozdulatokat, a most ismertetett költeményeknek éppen az a fejlődési sajátossága, hogy körükben elhalványodnak, tűnőben vannak ezek a gesztusok, s helyüket személyileg-tárgyilag hitelesebb vonások foglalják el.

¹⁵ A 32. sor után az *Életképekben* a következő szakasz állott:

A mi csak fájhat érző kebelnek,
Mind az érintette már lelkeket;
S türtem nyomort, hideget, meleget,
Úgy, hogy annak szó nem is felel meg.

Részletesebben kell foglalkoznunk A *leánykákhoz* című költeménnyel. Horváth János számára ez a vers perdöntő jelentőségű a szerepjáték mellett, hiszen a költő maga vallja itt bordalairól:

Míg olvassátok tőlem
A tréfás dalokat,
Nem sejtitek, hogy néha
Szívem majd megszakad.

S még ennél is „önleplezőbb” az, amit esztendő múltán ír Petőfi *Ismerjetek meg!* című versében, s amit Horváth János is ide emel érvként:

Ismerjetek meg végre: ki vagyok?
Álarc alatt volt mostanáig képem.
De már meguntam én álarcomat,
És azt most ünnepélyesen letépem!

és:

De többé nem leszek komédiás,
Ki víg pofákat vág a közönségnek,
És odabenn a színpalak között
Arcán kínszenvedés könyűi égnek! —

S a befejezés:

Oh nem, ez mégsem szép határozat!...
Muljék oly gyorsan, amily gyorsan támadt.
Szenvedjen bár szívem: a víg dalok
Ne szűnjenek meg... hátha általok
Kissé vidítom szomorú hazámat.

Nem véletlenül intonálja ezekkel a költeményekkel Horváth János „A Pefőti-szerep” című fejezetét, s jut arra a következtetésre A *leánykákhoz* című versből, hogy itt „a rejtélyesség szándékán kívül az a felfogás lappang, hogy szórakoztatni akar, esetleg *lelki állapota megtagadásával* is; ott lappang a művészi becsvágynak ez első, zsenge formája, ugyanaz, mely miatt a színészi pályához oly igen vonzódott.” (47. l. kiemelés tőlem, P. P.)

A *leánykákhoz* című versben arról a bonyolult pszichikai jelenségről vall a költő a maga világos nyelvén, hogy vidám dalok alatt fészkelhet a lélekben a keserűség; s ami ezután következik a versben, az tulajdonképpen a rejtett alkotói folyamatnak kivallása — egy fikció közbeiktatásával. Lássuk részletesebben a költeményt. A vers in mediis res indul:

Ne haragudjatok rám,
Leánykák, lelkeim!
Hogy oly sokszor beszélnek
A *borról*, verseim.

A második strófa az elsővel együtt már exponálja a vers egész mondanóját, de csak sejtetve a lényegét, nem oldva még fel azt lírai magyarázatban:

Ti nem gondolhatjátok,
Mily *bús az életem*,
Hogy gyakran a keservek
Keservét szenvedem.

Eszerint tehát a *boros* versek magyarázata a *bús élet*. S következik a már idézett szakasz:

Míg olvassátok tőlem
A *tréfás dalokat*,
Nem sejtitek, hogy néha
Szívem majd megszakad.

Most már világosabb az ellentmondás: a *borról* szóló *tréfás dalok* (bordalok) *azért* oly gyakoriak a költő lantján, mert „bús az élete”, mert gyakran szenved a „keservek keservét”. Ezután jön az ellentmondás feloldása: ha a „bú nekem rohan” — olvassuk — „Ha a világ előtttem — Éjjé sötétedik” s „a vihar szívemben — Dúl irgalmatlanul”, akkor:

Csak a bor, amitől ez
Ismét lecsillapúl.

— — — — —
S én újólag vidám, kék
Eget szemlélhetek;

S a fölvidámult égen
A *régi fényben* jár
A jókedv holdja, a szép
Örömszállagsugár.

Eszerint hát a költőre törő búrohamokat a bor szelídíti meg, s ez varázsol *ismét* derűt a kedély egére. *Ezért* lenne hát gyakori a bordal Petőfi versei között. Ám a dalok vidámsága eszerint hiteles, valódi vidámság, nem *játék* a bú elleplezésére, a „tréfás dalok” és „Szívem majd megszakad” nem egyidejűek, hanem egymás után következnek: előbb jön a „*Keservek keserve*”, aztán a *kedvre derítő szőlőnedv* s ezután következik a *tréfás dal*, amikor a „jókedv holdja” már ismét „*A régi fényben jár*” (kiemelések tőlem, P. P.). Így hát éppen nem a „Petőfi-szerep” igazolója ez a vers, hanem annak bizonyítéka, hogy Petőfi nem játszott, nem színészkedett, hanem lényegileg igazi önmagát adta. De valamit még el kell igazítanunk ezen a következőt soron. A versben ugyanis van némi túlzás a *bor* szerepét illetően. Mi elfogadjuk és igaznak vesszük több kortársának egybehangzó vallomását arról, hogy költőnk nemigen ivott boritalt, ha ivott, keveset ivott, s azt a keveset is nehezen bírta a gyomra. Tehát Petőfi játszik-tódit kissé a versben, úgy tüntetve fel magát a leánykák előtt, mint aki gyakorta üzi magától a bűt borral. Az igazság azonban az, hogy sokkal erősebben hatott rá a *bordal szesze*, a meg-hitt *baráti társaság* alkoholja mint a szőlőnedv, s amit a vers szerint a bor végzett el benne, az voltaképpen a diák, színész és frókompániák körében kigyúló dalmámor dicsősége. A kérdés azonban még nincs megoldva azzal, hogy a versbeli *bort* behelyettesítjük az életbeli bordallal, dalmámorral. Petőfi bordalaira nem az jellemző, hogy „lecsillapul” bennük a bűvihar, s helyét a tiszta jókedv foglalja el, hanem hogy bú és derű, bánat és tréfa, kedv és keserűség többnyire *egyszerre élnek meg bennük*. „Changeant”-dalok ezek, jellegzetes hordozói ezen a pályaszakaszon Petőfi forrongó, lázongó, érzékeny egyéniségének. Ezt a bonyolult lelki és lírai állapotot elemzi közérthetővé a költő a bor-fikció beiktatásával, *egymásutáninak* tüntetve fel azt, ami kedélyében és bordalaiban oly gyakran *egyszerre* volt jelen: a keserűséget és az életkedvet. De ebből a „vulgarizáló” ön-magyarázatból is kitetszik a lényeg: ellentétés, de közös gyökerű lelkiállapotok szoros összefüggése a bordalok körében. Legfeljebb a valóságosnál oldottabbnak s ezért egyszerűbbnek tűnik elő az, ami Petőfiben ekkor még bonyolult, embrionális alakzata a későbbi világos *igen*-nek és *nem*-nek. Játéknak és lényegmondásnak hasonló, de fejlettebb dialektikájára figyelhetünk itt, mint az első bordalcsoportban. A költő borivónak játssza ki magát, „szerepet játszik”, ám olyan ez a „játék”, hogy általa válik vilá-gossá a lényeg, ez döbbsen rá az igazra, adott esetben arra, hogy Petőfinél a bordal nem a

szerepjáték kategóriája, hanem az *igazi* Petőfié, s hogy ebben a versben a „játék”, a fikció *nem a költő lelki állapotának megtagadását segíti* elő, hanem valóságos lelkiállapotának mar-
kásabb érzékeltetését.

De Petőfi szövegének elemzése mellett nem hagyhatjuk itt figyelmen kívül Horváth János szövegét sem. Ő az 1844-es évben a „kedélyszín első korszakos átváltását” látja, az „eddigi panaszos, fájdalmas, vagy dacosan sötét lyraság után a naív életkedv tarka pillangói”-
nak hegemoniáját (46. l.). Ilyen kedélyszini változás valóban történik, de korántsem ilyen szélsőségek között. Szóltunk már arról, hogy a korábbi, sötétebb tónusú versek lázongása tovább él a kedélyesebb-bohémes versekben is, hogy ebben a 44-es kedélyességben ott feszít a keserűség is. A „naív életkedv tarka pillangói”-nak említését ezzel kapcsolatban elhibázottnak érezzük. De kövessük tovább Horváth Jánost. Szerinte már itt, *A leánykákhoz* írott versben megmutatkozik Petőfinék „egyik jellemző tulajdonsága: fejlődése meneté-
nek számontartása, személyazonosságának erősítgetése a változás ellenére”. Ezt támasztaná alá a *Még olvassátok tőlem...* kezdetű stófa. Eszerint *kettős* törekvés nyilatkozik meg a versben: egyfelől a „személyazonosság erősítgetése”, másfelől a „szórakoztatni” akarás, „esetleg lelki állapota megtagadásával”, azaz a szerepjáték. Fentebb kifejtettük, hogy a versben valóban fellelhető a *fikció*, amelyet szerepjátékos mozzanatnak tekinthetünk. De a vers lényege, amit a fikció is érvényesít, a bordal-talány feloldása — majd hogy azt nem irtuk, hogy a szerepjátszás elméletének cáfolata. Ebből következik, hogy tagadnunk kell a Horváth János-i értelmezés másik komponensét is, hogy ti. a versben — mintegy ellensúlyozandó a szerepjátékot, — a „személyazonosság erősítgetése” is folyik. A személyazonosság igazolása az lenne, ha Petőfi szükségesnek érezné bizonyítani, hogy a tréfás dalok is az ő szülőttei, a bánatosak is, azaz *mindkét* típuson ott a jellem bélyege. De ő ezt nem tekinti bizonyítandónak. A személyazonosság igazolása lenne az is, ha Petőfi arról írna, hogy a tréfás dalok alatt változatlanul megél az ő bús lelke, „mintha élete most is bús volna”. „mintha a belső igazság ellenére írná tréfás dalait” (H. J.). De Petőfi nem ezt mondja. Petőfi azt mondja, azt érzi szükségesnek „erősítgetni”, hogy életében és egyéni-
ségében bonyolult egységet alkot bú és kedély, tréfa és keserűség; ezt kell megérteni a leány-
káknak, ezt az érzékeny komplikációt, s nem azt, amit úgyis értenek vagy legalábbis éreznek, hogy ti. ború és derű egyként a Petőfié.

Horváth János szerint Petőfinék az a törekvése, „hogy a változást csak látszólagosnak tüntesse fel, lényegbeli változatlanlanságát azonban fenntartsa” (47. l.), nemcsak *A leánykákhoz* című versben és 1844-ben nyer kifejezést, hanem *A felhőről*, 1847-ben írott költeményben is. Az igazoló stófa :

Miért vonzódom úgy hozzájuk ?
Mert ők lelkemnek rokonai,
Mely mindig új s új alakot vált
S még is folyvást az egykori.

Igen ám, de Petőfi ebben a versében arról szól, hogy a felhők hol gyermekien ártatlanok, hol zsarnok ellen vívó haragos férfiakkhoz hasonlóak, hol pedig a testvéri gyöngédség képeit alkotják: s ez a sokféleség az, ami a költővel rokonítja őket: sokhúrú, sokoldalú, sokat átérző, változó maga a költő is, anélkül, hogy lénye-lényege változna. Gazdag egyéniség. Több költeményében is hangot ad ennek a korlátlan változatosságnak a szilárd egyéniség alapján (*Képzetem; Dalaim; Nem ért engem a világ* stb.), de — s itt csúszik le Petőfiről Horváth János értelmezése — sohasem azzal a cézzal, hogy „a változást csak látszólagosnak tüntesse fel”. Nem, *a változás nem látszólagos Petőfinél, nem szerepjátékszerű, amely mögött meghúzódik az igazi Petőfi, az állandó alap. hanem a „változások” a lényegnek, az igazi Petőfinék jelentkezései, kizárólagos létformái csakúgy, mint ahogy a felhő is változó-alakuló felhőábrák formájában létezik.* A „lényegbeli változatlanlanság” hangsúlyozása s az a Petőfinék tulajdo-

nított törekvés, hogy ő „a változást csak *látszólagosnak*” tünteti fel — azért kerülnek így sarkos ellentétbe Horváth János koncepciójában, s azért van itt különösen szükség a „látszólagos”-ság kiemelésére is, hogy a költő nyilatkozataival, illetve azokból levont következtetésekkel is igazolja a szerepjátszás elméletét — prolongálva annak hatályát az 1847-es esztendőre. A „látszólagos változások” szerint a *Petőfi-szerep az ál-Petőfi* színönimja, legalább is lényege szerint, viszont a „lényegbeli változatlanúság” az *igazi Petőfi* megfelelője. Mindez azonban csak konstrukció, melyet — láthattunk — nem fedez a költői mű.

Hogy mennyire zsákutcába fut itt Horváth János elmélete, azt talán még világosabban bizonyítja fentidézett szövegének folytatása. A *Felhők* idézett strófája után olvassuk: „Ekként fog majd gondoskodni lyrai folytonosságának az elismeréteséről még a *legkirívóbb ellentét* eseteiben is, pl. amikor majd megállapítja pesszimizmusa és emberszeretete azonosságát.” (47. l. kiemelés tőlem. P. P.) Nyilvánvalóan a *Világgyűlölet* című költeményről van itt szó, amelyben azonban nem objektíve kirívóan ellentétes érzelmek azonosságát bizonygatja a költő (mint ahogy a bűmarta lélek és tréfás dalok esetében sem ezt tette), hanem gyűlölet és szeretet igazoló összefüggését, ha úgy tetszik: dialektikus egységét vallja ki páratlan tisztasággal. A „lírai folytonosságnak” bizonyítása tehát nem egy „kirívó ellentét” szubjektív betemetését jelenti, hanem a valóságos összefüggés lírai felmutatását. De pesszimizmus, szeretet és gyűlölet komplexuma majd a *Felhők*-ciklus táján válik égető kérdéssé Petőfi pályáján, elemzését is akkorra halasztjuk. Most csak azért említettük meg — Horváth János példáját követve — hogy lássuk (és elvágjuk) Horváth koncepciójának azokat a szárait, melyet a szerepjátszás elméletéből kiindulva szövik át az egész életművet. E szükséges kitérő után lépünk vissza 1844-be, a harmadik boros-vers csoporthoz.

A hátralevő versek — *Mit szól a bölcs. . . Részegség a hazáért* — már csak lazábban kapcsolódnak a boros-csoporthoz. Itt egészen nyilvánvaló a bor kelléki helye a versben, már nem is az a fontos, amit a borról mond a költő, hanem amit *általa* mond. Egyébként mindkét jelentős költemény sejteti a borítal alkonyát Petőfi lírájában: az egyik a filozofikus-meditáló versek előfutára már, a másik a hazafias lírához kívánkozik. Ezért a maguk lényegi helyén tárgyaljuk majd mindkét költeményt. Itt csak annyit jegyezzünk meg, hogy a *Mit szól a bölcs?*-ben a menekülés útja a borítal, az élet keserves kérdései elől húzódik boroskancsó mögé a „bölcs”. Petőfi, akiről tudnivaló, hogy semmit sem gyűlölt jobban, mint az efajta meghátrálást, itt nem elítéli, hanem valami fanyar jóváhagyással állítja elének a „bölcsöt”, ki az élet nehezével „Szikrát sem törődve szól”: „Itt van a pohár, hol a bor? tölts! ” Ez — felszíni értelme szerint — a szubjektív helye a versben a bornak és a bölcsnek. De van lelki állapot, melyből a keserűség úgy nyilallik ki legfőjében, ha érzet-ellentétben át érvényesül: a tagadás indulata a komor jóváhagyásban. S ebben a versből is kitapintható mélyebb igazságban simul hozzá Petőfi tényleges szubjektivitása a szkeptikus bor-filozófia objektív értelméhez és értékéhez. Valami ahhoz hasonló zajlik itt le előttünk, amit a *Vanitatum vanitas*-ban figyelt meg Révai József: csak itt nem gúnyá torzul a fájdalom, hanem szkepticizmussá. A bor itt ezt az irritáló nemtörődömséget emeli ki, eszköze tehát a szélsőség érzékeltetésének. Hasonló a szerepe a *Részegség a hazáért* című dalban, melyet okkal emel magasra Horváth János. A költemény helyét-szerepét Petőfi hazafias lírájában később jelöljük ki. De már most figyeljük meg a bor-fikció közreműködését a gondolat kifejezésében. A vers alapvető mondanivalója: elkésérintő a haza állapot. Petőfi ezt a sablonos igazságot eredetien zengi ki:

Én nem nézhetek vidámon
Végig elhagyott hazámon
Csak mikor részeg vagyok !

A *leánykákhoz* és *A borhoz* írott versekből már ismerjük a költő kedvelt fordulatát: a bor felderít, a bor vidámsággá kereszteli a bűbánatot. Ez a fordulat tér vissza itt is, de jelen-

többen minden eddigi mutatkozásánál, hiszen korábban csak állításként talákoztunk vele, most pedig *alkalmazva*. Ettől az alkalmazástól drámai erőt nyer a gondolat; a bor és a haza illetén való összekapcsolása döbbenetessé teszi a haza sújtott állapotát és nyugtalanítóvá a honfi gondját. Igaza van Horváth Jánosnak: Petőfi „leszállítja műfaji és szavaltó ünnepegyességéből a nagy közérzelmet” (107. l.) s ennek a felemelő leszállításnak, a közérzelem egyénítésének a kifejezésben frappáns eszköze a bor-fikció.

Ez minden, amit fontosnak tartottunk elmondani a harmadik boros verscsoportról. Hogyan illeszkedik bele mármost mindez a fejlődés képébe? Az 1844-es év őszén írott boros versek zöme hasonló tendenciát érvényesít, mint a különböző típusú életrajzi versek nagy többsége. A tendencia lényegét az életrajzi költeményeknél abban véltük felfedezni, hogy míg a korábbi bohémes-játékos versekben a lázadó kiválás eltűzött vagy részlegesen fiktív tárgyi alapon jelentkezett, addig ezekben a költeményekben Petőfi különbözősége a saját életrajzi alapján mutatkozik, ha nem is tűntek még el véglegesen a bohém-arcképre való kacsintgatások. A boros-versekben ez a tendencia úgy érvényesül, hogy elhalványult-ejtűnik a fiktív borivó-önarckép, mint a költemény summája, boros verseinek középpontjába mindinkább súlyos vagy kevésbé súlyos, de mindenesetre boron kívüli, valóságos gondok és indulatok kerülnek, s a bor, a boros-fikció eszközzé-kellékké válik a költő mondandójának érvényesítésére. A bordalok zömében maga a boros önarckép, a maga fiktív voltában is, kifejezője lehetett Petőfi konvenciókat sértő, lázongó lelkiállapotának. Ez a lázongás mindinkább kivetkőzik az általánosság bizonytalanságából, szilárdabb halmazállapotba kerül, konkretizálódik. Életélményeinek bővülő tapasztalatainak, vidéki és pesti forgolódásának, baráti hatásoknak eredménye ez. Ez a fejlődési tendencia, a maga belső lírai követelményeivel együtt, teszi aktuálissá a bordalok háttérbeszorulását és eltűnését, s állítja mindinkább előtérbe azokat a boros verseket, amelyekben már a valóságra közvetlenül reagáló indulatok viszik a prímet (szerelmi bánat, hazaféltés, társadalmi fonákságok miatti fájdalom stb.), s a lázongást már nem maga a boros *fikció* képviseli, hanem az, ami a bornak, mint *eszköznek* a segítségével markánsná, drámaivá, szélsőséggé, hangsúlyossá válik.

Petőfi irodalmi fogadtatását ismertette Horváth János felsorolja a hozzá írott költői üdvözléseket, s arra a következtetésre jut, hogy ezeknek a Petőfit köszöntő verseknek a tárgya „kivált kezdetben nem a költő újszerű költészete, hanem . . . az érdekes ember, akit ál-Petőfi-nek jellemeztünk. Jellemző ugyanis Petőfi elhíhető létezésére, hogy készpénznek vették minden szavát s a nagy borivót, az apjával meghasonlott vándorszínészt, a közlegény bakkancsost és tüzes szerelmezt látták benne”. (*Tanulmányok*, 320. l.) Nem szólva arról, hogy — kivéve a nagy borivót — mindezt joggal láthatták Petőfiben, arra kell figyelmeznünk, hogy az 1844 végéig írott költemények szerzői közül csak Tompa rajong fenntartás nélkül a borivó Petőfiért; Kerényi, de különösen Sujánszky már igyekeznek megnemesíteni a borissza költő verseit, hivatkoznak a rosszaló közvéleményre, s „magasabb eszmék” felé kívánják emelni — különösen Sujánszky teszi ezt tendenciózusan — Petőfi figyelmét és becsvágát. Hogyan reagál minderre Petőfi? A közvélemény rosszalásától emancipálja magát, nem törődik vele (*Tompa Mihályhoz*). Tompa boros lelkeseését lehűti, kezdi reálisá tenni a maga arcképét barátja előtt. Verset ír, amelyben lírai magyarázatát adja a bor szerepének az ő életében, illetve — közvetve — a bordal szerepének az ő költészetében, s a saját „szerepének” bordalaiban (*A leánykákhoz*). Hovatovább eltűnnek a bordalok, s komoly boros-verseiben már csak a gondolat élénkítésének eszköze a borital. A fejlődés posztulátuma mindez, s egyben válasz is az íróbaráti fogadásra és a rosszalónak mondott közvéleményre: a baráti üdvözlésekkel szemben a továbbhaladás, a bordal-stádium elhagyásának jogát és gyakorlatát védte meg Petőfi, a rosszalókkal szemben pedig a bor költészetet, de úgy, hogy most már ne csak a borivó poéta sértse az aggályoskodók izlését, hanem az is, ahogy Petőfi Sándor a hazáról, igazságról, múltjáról, maga-magáról s a borról gondolkodik. Ez a válasz pedig tökéletes harmóniában van költői útjának fővonallal.

TAMÁS ANNA

ŐRSÉGVÁLTÁS AZ ÉLETKÉPEK-NÉL

(Egy készülő nagyobb tanulmány első fejezete)

Történelem és irodalom, forradalom és költészet — külön fogalmak. Mégis, az 1840-es évek Magyarországn, mintha a közöttük húzódó határok elmosódnának. Nem általában. Csak a történelmet is formáló forradalmár-költő: Petőfi Sándor tüneményes pályáján. Irodalmunkba és történelmünkbe övele robbant be a forradalmi gondolat és a forradalmi cselekvés, olyan tiszta ötvözetben, amilyen évszázadok alatt is egyszer ha feltűnik egy nép életében — és nem is mindegyikében!

A költő-forradalmár az elaggott, természetes útján haladni nem képes, feudális béklyókba vert ország helyén egy új, életerős, virágzó fiatal Magyarországot akart látni és ennek a célnak az elérésére hívta harcba, szervezte táborba íróbarátait. A főkérdésekben hasonlóan gondolkodó fiatal írók számára a szervezeti keretet az irodalmi élet kínálta. A Tizek Társasága létrejöttét közvetlenül kiváltó okokról maga Petőfi számol be egy Arany Jánoshoz írt levelében, (1847. márc. 31.) de a *közvetlen* indítékok nem jelentik egyszersmind a Társaság megalakulásának tágabban értelmezett, azt mondhatnánk *valódi* okát. Erről a valódi okról is Petőfi fog nyilatkozni egy későbbi, Aranyhoz szóló levelében. (1847. aug. 17.). — A szerkesztőknek, elsősorban Vahot Imrének, a Pesti Divatlap szerkesztőjének az írókkal szemben tanúsított, kiváltságos helyzetével visszaélő, „üzletemberi” eljárása adta az ötletet Petőfinek, hogy ki kell szabadulni és az íróbarátokat is kiszabadítani ebből a lealázó helyzetből, össze kell fogni, nem írni a divatlapokba, hanem saját orgánusra kell szert tenni. A „Pesti Füzetek”-ről szőtt álom — helytartótanácsi engedély hiányában — álom maradt csupán — de mégsem egészen. Az idő az 1840-es évek vége felé nagyobb iramban forgatta kerekét, mintsem hogy a „merész, nagyot akaró” ifjú író gárda útját egy mozdulattal el lehetett volna torlaszolni. Önálló lapot nem kap a tiz író (Petőfi mellett, betűrendben: Bérczy Károly, Degré Alajos, Jókai Mór, Kerényi Frigyes, Lisznyai Kálmán, Obernyik Károly, Pákh Albert, Pálffy Albert, Tompa Mihály), de rövidesen alkalom nyílik arra, hogy törekvéseik — ha nem is az eredetileg elképzelt módon — a megvalósulás útjára lépjenek.

Mit képviselt ez a tiz író és milyen szálak fűzik őket egymáshoz? Hiszen már a nevek pusztas felsorolása is szembeűnő különbségekre mutat! Különbségekre az írói tehetség ranglétráján. Petőfit, Jókait vagy akár Tompát hogyan is lehet például Lisznyaival vagy Kerényivel a művészi színvonal tekintetében egymás mellé állítani? De ugyancsak első pillantásra szembeűnő eltérések tárulnak elénk politikai felfogásuk vizsgálatánál is. Az 1846 tavaszától végérvényesen forradalmi demokrata Petőfi magasztalát a Tizek egy másik tagja sem éri fel, és a többiek között is vannak legalábbis árnyalati, ha nem nagyobb különbségek. Lisznyai a középnemesi liberalizmus költője, Tompának több köze van a néphez, Pákh Albert szemlélete inkább polgári. — Politikai szemléletükben, írói nézeteikben egyaránt heterogén társaság a Tizeké, és mégis, társulásuk, összetartozásuk valódi oka politikai és művészi felfogásukban rejlik. Miben egyek tehát ezek a különböző emberek? Egyek abban, hogy szívvel-lélekkel küzdenek a társadalmi haladásért, hogy szembefordulnak az avult

feudális renddel s annak kiszolgálójával, a konzervatív, hamis illúziókat tápláló, formájában dagályos irodalommal, hogy eszményképük a francia forradalom népe és irodalma. Törekvéseiket a 40-es évek közepétől egyre több — a divatlapokon kívül — önállóan is megjelenő könyvük, regények, verseskötetek, drámák közvetítik az olvasókhöz. 1846 végére szinte észrevétlenül, komoly pozícióba jutva vívják sztrájk-harcukat. Nem lehet már nem számolni létezésükkel, és lassan-lassan nem lehet már az olvasóközönség igényeit sem nélkülük kielégíteni. Ezért érik el — ha nem is az elképzelt formában — azt a célt, hogy olyan lapba írhasanak, amely nem „szívességet tesz” azzal, hogy írásaikat közli, hanem nyíltan vallja; hogy szüksége van rájuk; majd később, néhány hónap leforgásával közülük kerül ki Jókai Mór személyében a legolvasottabb divatlap, az *Életképek* szerkesztője is. De lássuk rendben egymás után.

1846 novemberében már 5-ik hónapja tart a Tizek sztrájkja s a szépirodalmi folyóiratok színvonalán, érdekességén érezteni már negatív hatását. A *Pesti Divatlapnak*, ennek a nemesi liberalizmus nemzetieskedő irányát képviselő irodalmi lapnak a szerkesztője, Vahot Imre részben ezt előre tudva, de főként bosszúvágyból már lapja első júliusi számában, tehát éppen akkor, amikor kezdetét venné a sztrájk, a Tizek öt tagjának, köztük Petőfinek régebben nála levő írását közölte. Eljárását súlyosbítja az a tény, hogy ebben a számban *kizárólag* a Tizek írásait hozza, ennyi szépirodalom a többi számban nincs is. Megjelenteti Petőfi: *Változás* c. költeményét, Obernyik: *A bátkirályné*, Degré: *A pesti uracs* c. beszélyeit, Lisznyai: *A rabnő* c. versét és Tompának: *A Tisza ég* c. prózai írását. Ezeket kívül csak hírek és szemle olvasható a júl. 4-i számban. Kiáltó a szándékosság és semmivel sem menthető, ha mindehhez azt is hozzávesszük, hogy Vahot ebben az évben Lisznyaitól és Degréától még semmit sem közölt, Obernyiktől csak félesztendővel előbb, a januári első számban hozott egy írást, Tompától is három hónapja jelent meg utóljára valami, tehát gyűjtötte-tartogatta korábbi írásaikat, hogy vállalkozásukat nevetségessé tegye, erkölcsileg torolja meg a Tizek Társaságán, hogy a továbbiakban saját lábukra akarnak állni. „*Visszaemlékezései*”-ben nem is tagadja, hogy milyen cél vezette: „Meg kell tréfálnom ezen hűtelen, pártos, de azért bolondos jó fiúkat — gondolám magamban — majd mindeniknek van már nálam előre díjazott, kifizetett munkája s az irodalom jó rendjét felforgatni törekvők kijátszása s ünnepélyesen tett fogadásuk megghiúsítása végett ki fogom azokat adni lapom júliusi számaiban, mikorra már az ő, minket tönkretendő visszavonulásuk ország-világra szóló egyesülésük határideje beállott. . . .” Volt-e joga ehhez Vahotnak csupán azért, mert a díjakat esetleg valóban előre kifizette? Nyilvánvalóan a becsületes eljárás más megoldásra vezetett volna, ez a „tréfa” enyhén szólva is izetlen volt.

Petőfi felháborodott tiltakozását Vahot nem hajlandó lapjában közzétenni, erre költőnk párbajra szólítja. „Vahot másfél napi gatyázás után végre határozottan kimondta, hogy ő semmi esetre sem fog vívni. Ezek voltak végszavaim hozzá: No, . . . amilyen alávaló gazember, éppen olyan gyáva is vagy!” (Petőfi levele Arany Jánoshoz 1847. márc. 31-én.) Végülis Obernyik Nyilatkozatának helyt ad Vahot a *Pesti Divatlapban* s arra válaszolva megpróbálja tisztázni magát s egyben ígéretet tesz, hogy a Tizek szerződését a jövőben tiszteletben fogja tartani.

Ilyen összetűzések után szó sem lehetett arról, hogy a *Pesti Divatlap* kezdeményezhessen valamit visszahívásukra. Ezt a helyzetet használta ki ügyes taktikával Frankenburg Adolf, aki 1843 óta szerkesztette az inkább polgári, mint nemesi liberális színezetű *Életképeket*. 1846, november 7-én levelet ír a tíz írónak és arra kéri őket, bontsák fel egymással kötött szerződésüket. Indokolásul arra hivatkozik — ügyesen; számítva, de egyben az igazságnak is megfelelően — hogy „. . . míg önök visszavonultak a lapirodalom teréről, addig az elébb szellemi kisebbségben tartott irodalmi töredék kapott túlnyomóságra azon, — ismertlen középszerűségek küzdtek fel magukat nyilvános kárával a szépirodalomnak úgy, mint a közönségnek. Pedig nincs tér és mód, melyen bármely korszerű eszme, erkölcsi vagy hon-

fiúit, erősebben bírna hatni közönségünkre, mint a szépirodalom tere. Veterán íróink nagyobb része — hála nekik és elismerés az eddigi küzdelmekért — most már örömeztőbb élvezi nyugalma, vagy az élet nehezebb fáradalmival harcol; önök azok, kiknek most, ha valaha, kell egyesült erővel fellépniök a síkra, hogy azon, ismerve az irányt, mit honfinak és becsületes embernek követni kell, az igazság és honérzet diadalát kivívni segítsék. . . . Ezért felhívom önöket, minden önzés és ámitás nélkül nemcsak a *magam*, hanem inkább a *közügy* érdekében, hogy félretéve minden mellékérdeket és netalán — mit valószínűnek nem látok — neheztelést: bontsák föl ugyanis csak ideiglenesen kötött társadalmi szerződésüket s kezdjék meg újra a hatást, mire erkölcsi és honfiúi tekintetben önlelkök sugallásától fel vannak hivatva, emelve a divatlapok közül bármelyiket nélkülözött munkálataikkal, melynek iránya önlelkökével összehangzik! Adjon az ég önöknek áldást és egyetértést, szavaimnak pedig a kívánt sikert.” (É. 1846. II. 671. *Ismét egy pár szót, de örvendetest lapunk ügyében.*)

Frankenburgnak ez a jól célbataláló érvelése valóban azt eredményezte, hogy a Tizek közös megegyezéssel egy évre kötött szerződésüket felbontották, „tettleges része alakulásunk céljának nem nyilvánítható akadályok miatt teljesülésbe nem mehetvén. . . .” — Majd azzal a fenntartással élve, hogy „Ha a magyar irodalmi körülmények az eddigieknél netalán jobbra változnának, most szándékolt, de foganatba nem hozhatott célunk bizonyosan újra egyé- sítend bennünket. . . .”, ígéretet tesznek Frankenburgnak közreműködésüket illetőleg. (É. 1846. II. 672) — A II. 685. lapján már Jókai *Sonkolyi Gergelyét* olvashatjuk s még 1846 végén két Petőfi-vers, Degré egy elbeszélése, Bérczy és Lisznyai egy-egy költeménye látnak az *Életképek*-ben napvilágot.

Mindazok után, ami történt, nem restelli magát Vahot egy 1846. december végi számban ítéletet mondani a szerződésszegésről olyképpen, hogy tárgyilagosságnak tűnő hangon Obernyik „erkölcsi kötelességérzetét” emeli ki, aki a Tizek közül egyedül nem ad írást divatlapba az év leteltéig. (*PDL*, 1846. 1057. l.)

A Frankenburggal való levélváltás után tehát ismét találkozunk Petőfi és társai nevével, elsősorban az *Életképek*-ben, de más lapok hasábjain is. Petőfi maga — a történetek után, és hozzá méltó elvi következetességgel — a *Pesti Divatlapba* többé nem ír. Az 1847-es évfolyamot végiglapozva hasonlóképpen nem látjuk ott Pákh Albert, Bérczy Károly és Degré Alajos nevét sem. A „szépirodalom emelésére és a közügy előmozdítására” a 47-től magyar nyelven megjelenő győri *'Hazánk'* című lapot is támogatják a Tizek az *Életképek* mellett. Petőfi legnagyobb versei közül is nem egy itt jelent meg először. (*Egy gondolat bánt engemet, A XIX. század költői*, stb.)

Érdeklődésünk középpontjában ezúttal az áll, hogy megvizsgáljuk, milyen változást okoz az *Életképek* arculatán a Tizek csatlakozása abban a szakaszban, amikor még Frankenburg a szerkesztő, vagyis az 1847-es esztendő első félévében. „Ismeretlen középszerűségek küzdtek fel magukat. . . .” — írta Frankenburg a Tizeknek. Milyen nevekkal találkozunk hát a sztrájk hónapjaiban a lap hasábjain? Mintegy hatvan munkatársa van januártól júniusig az *Életképek*-nek. Nagy név ezek között csak az Arany Jánosé, akinek *Hermina* című novelláját olvashatjuk itt és Vasvári Pálé, aki két történeti elbeszélését (*Bús napok, Óriási terv*) adja közre ekkoriban. Ismert név van még természetesen néhány, hiszen ír ide például Garay János, Gaál József, Vas Gereben, Berecz Károly, Sárosy Gyula, de a munkatársak nagy többsége, mintegy 70-80 százaléka teljesen kihullott az idő rostáján.— A lap elvi cikkeit illetően nincs egységes irányvonal. A társadalmi problémákat legközvetlenebbül érintő tanulmányt a reakciós-klerikális Gyűléshöz tartozó Mészáros Károly írja, aki a felvilágosodás racionalizmusával szemben foglal állást. Emellett azonban hangot kap a lapban a társadalmi helyzet előremutató elemzése is, mint például Medgyes Lajos *Tükörcsüvek Erdélyből* című cikksorozata. Ő a kasztszellem ellenében a nemzeti egység szükségességét veti fel, anélkül azonban, hogy mélyére tekintene a problémáknak, illetőleg, hogy túlmenne a rang- és címkorság hibáztatásán.— A költemények rovatát vizsgálva, itt is túlsúlyban

vannak a „szívhangok”, „fátyolképek”, sorozatban gyártott „költői képek”, és csak itt-ott olvasunk a kor hangulatát tükröző, a társadalmi igazságtalanságokat leleplező költeményeket, mint a Petőfi köréhez tartozó Berecz Károly két versét, Mentovich Ferenc nemzeti problémát érintő *Unió-dalait*, Garay János Szekszárd polgári fejlődését üdvözlő költeményét és egy-két találó epigrammát az osztálykülönbségek leleplezésére.— A novellák közül ismert író tollából nem is igen találunk mást, mint a már említett Arany és Vasvári-elbeszéléseket. Érdemes azonban felfigyelni arra, hogy a korabeli beszélyirodalommal két írás is foglalkozik, stílusparódiában, illetőleg más humoros formában bírálva az ál-problémákkal, kényszeredett, az unalomig agyoncsépelet elemekkel bővelkedő lapos történeteket. (Galamb: *Fogadott beszély*; Karakán Jónás: *Szerelem és egyéb*). — Igényes írások — ha nem is minden tekintetben elfogadhatók megállapításai — Henszlmann egykorú regényelemzése és igen jelentékeny s mintegy előkészíti eszmeileg a Tizek meghívását, Medgyes Lajosnak októberben Désről küldött írása „*Petőfi Sándornak*”. Ebben a népköltészetnek, népiességnek Petőfi által képviselt irányát teszi meg a nemzeti költészet alapjául. — Így dióhéjban áttekintve a folyóiratnak Petőfi és köre csatlakozását megelőző szakaszát, vegyük most szemügyre azt, e helyen ugyancsak egészen röviden, mennyiben járult hozzá a lap színvonalának emelkedéséhez — eszmei és művészi emelkedéséhez — Petőfiék közreműködése Frankenburg lapjában.

Az 1846. okt. 24-i számban, tehát a Tizekkel való levélváltás előtt röviddel Frankenburg *Nyílt levelet* intézett az *Életképek* olvasóihoz. Nyilatkozatának előzményei is voltak. Frankenburgot, — aki nemcsak szerkesztő, hanem levéltári tisztviselő is volt — felettesei 1846-ban több ízben maguk elé rendelték és különféle közvetett és közvetlen utakon el akarták érni, hogy az *Életképek* szerkesztésével hagyjon fel, esetleg csatlakozzzék a *Honderühöz*. Nem látható, hogy egy kormánytisztviselő ellenzéki szellemű lapot szerkeszt és ráadásul ezt a lapot sokan olvassák. Ajánlataik kárpoztást ígértek arra az esetre, ha felhagy a szerkesztéssel. A levéltári adatok és Frankenburg saját *Emlékiratai* egyaránt arra vallanak, hogy hajlott is a szóra, meg nem is. (V. ö. Goriupp Alice: *Az Életképek szerkesztőváltása 1847-ben*. Magyar Könyvszemle, 1930 és Lesi Viktor: *A Frankenburg-jéle Életképek*, Debrecen, 1941.). Párhuzamosan azonban tárgyalásokba bocsátkozott a Kossuth-vezette ellenzékkel és e megbeszélések eredményeként az ellenzék szerződésileg biztosította őt és családját arra az esetre, ha olvasóinak száma erősen csökkenne, vagy ha a lap szelleme következtében elvesztené állami hivatalát. A szerződés aláírói Kossuth, Battyhányi Kázmér, gr. Teleki László, gr. Ráday Gedeon és Pulszky Ferenc voltak, kelte pedig 1846. szept. 10. — Frankenburg azt a programot, amit októberi *Nyílt levelében* az olvasók elé tár, az ellenzékkel való megállapodása szellemében fogalmazta tehát és ennek a szellemnek az érvényesítéséből következtetett az is, hogy meghívta a Tizeket a laphoz. Ekkor lett az *Életképek* a Nemzeti Színház hivatalos orgánuma is.— A kormány ekkor jobbnak látta az ügyet egy ideig „pihentetni” — a közelgő országgyűlés is erre a belátásra juttatta — s majd csak néhány hónap múlva vette elő újra és akkor is olyan látszatot kölcsönözve az eljárásnak, hogy abban senki Frankenburgnak valamiféle büntetését ne vélhesse felfedezni. Frankenburg a programban a lap követendő céljáról, irányáról szól elsősorban. Az irodalom hivatása „A nemzetiséget a *polgárisodással* s *műveltséggel* kapcsolatba hozni, emerre ráútni a nemzetiség zománcát s a *nemzetiséget* a polgárisodás pecsétével megszentelni, a magyart művelté s a műveltséget magyarrá tenni, a polgári szabadságot társadalmi erénnyé fejleszteni”. Majd bejelenti, hogy a jövőben ezt a kezdettől vallott elvét még inkább alkalma lesz megvalósítani, mert „*oly férjfiakat nyertem meg lapjaim szellemi s anyagi pártfogóit* — írja — kiknek neveik alkotók, fenntartók s elsőrendű bajnokok gyanánt csaknem mindennel azonosítva vannak, mit az utóbbi évek társas mozgalmi szépet, nemest és dicsőt felmutathatnak.”

A lap életében tehát mindenképpen bizonyos fordulatot jelentenek az 1846-os esztendő utolsó hetei. Mit jelent ez a fordulat a munkatársi gárda szempontjából? Az *Életképek* egy-egy

félesztendei szakaszát vizsgálva végig a lap életében, általában, mintegy 55-60, magát nevén nevező író működik közre. A nevek illetőleg a személyek tekintetében elég nagymértékű a változás-cserélődés. Ha például az 1846-os esztendő első felének tartalomjegyzékét az év második kötetének regiszterével összevetjük (nem számítva azt az egy hónapot ez utóbbinál, amikor a Tizek ismét irnak), a 60-egynéhány név és álnév közül mindössze a fele azonos. Attól a szakasztól számítva, amikor Petőfiék csatlakoznak a laphoz, a munkatársak névsorában még nagyobb változás figyelhető meg. Az 1846-os év második felének írói közül az 1847. I. félév végéig az ugyancsak több, mint 60 névből csupán 19 olyat találunk, akik az előző félesztendőben is a munkatársak közé tartoztak. — Jelen vizsgálódásunk szempontjából ennél a kérdésnél kell egy kissé megállnunk. 19 név azonos, de több, mint 40 új! És a 40-ből jobbra csak a Tizek tagjai azok, akik 1846. I. félévében is írtak a lapba. — Mi rejlik e mögött tartalmilag, ez a nagy szám jelent-e többet, mint csupán mennyiséget, változtat-e minőségileg is a lap szellemén, színvonalán? Az előzményekből világos, hogy ez csupán szónoki kérdés, hiszen beszéltünk már arról, hogy amikor a Tizek, Petőfivel az élen, bevonultak a munkatársi gárdába, nemcsak színezik az *Életképeket*, hanem körvonalait, jellegét is a maguk képére próbálják alakítani. — Kiindulva a számszerűségéből, ami önmagában is sokat mond, vegyük szemügyre először maguknak a Tizeknek a közreműködését. *Petőfitől* 14 vers jelenik meg, itt olvashatjuk két novelláját és III. Richard előadásáról szóló színikritikáját. *Jókai* két novelláját közli a lap 3-3 folytatásban, majd a félév végén egyéb írásait is, de azokkal más helyütt foglalkozunk, azok már az ő szerkesztősége idejére esnek. *Tompá* két költeménye, *Pálffy* ugyancsak több folytatásban közölt két novellája, *Bérczy* Károlynak 3 verse (Ladár álnéven), *Lisznyainak* két balladája, *Degrének* egy vígjátéka és egy novellája és *Kerényinek* egy költeménye gazdagítja a lapot. Pákh Albert ebben a félévben nem ír az *Életképekbe*, Obernyik pedig — mint erről már szó esett — a maga számára 1847. júliusát a szerződés felbontása után is érvényesnek tekintette.

Azok közül az írók közül, akiknek a nevével a 1846-os esztendőben egyáltalán nem találkoztunk a lapban, de ebben az új szakaszban Frankenburg munkatársai lettek, említésre érdemes Bajza, Eötvös, Egressy, Czakó, Szigligeti, Czuczor, Bloch Móricz. A többi — ma már alig vagy egyáltalán nem ismert név felbukkanását tekinthetnénk véletlennek is és sok esetben ez is a helyes megítélés, de van azért néhány olyan ezek között, akik a lap pozitív irányba való fejlődését, színvonalának emelkedését ha csak egy-egy írásukkal is, de elősegítették, akik a radikalizálódási folyamatot jelzik működésükkal.

Az elvi cikkek között ha nem is uralkodik egységes szemlélet, de az előző félév értekezéseihez képest sokkal határozottabban mutatnak előre. A Mészáros Károly említett írásaihoz hasonló szellemben fogant cikkek ekkor már nem kapnak helyet a lapban. Berecz Károly, Bloch Móricz, Greguss Ágost és különösen egy Fekete Lajos nevű író éreztetik ebben a rovatban az eszmei tisztulást, a Fial Magyarországnak jelenlétét. (Fekete Lajos is tagja a Pilvax-körnek). Az elvi-elméleti érdekű munkák sorában fontos helyet töltenek be a színházzal-dramával s általában az irodalmi kérdésekkel foglalkozó cikkek, melyeknek a múlt évihez képest erősen megnövekedett a számuk-szerepük. Élénkebb és elvibb — bár a személyeskedésektől sem teljesen mentes — lett a vitaszellem a lapon belül és egykorú más sajtóorgániumokkal, különösen a *Szépirodalmi Szemlével*.

A legnagyobb emelkedést — a dolgok természetéből következően — a költemények rovata mutatja. A mintegy 40 vers közül 14 a Petőfié. Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy ezen időszaknak legnagyobb lírai alkotásait a *Hazánk* című lapnak küldte el, így például az *Egy gondolat bánt engemet*, és *A XIX. század költői* ott jelentek meg, mint ahogy Lauka Gusztáv, Petőfi barátja is több és radikálisabb hangú versét a győri újság számára küldi 1847 első felében. A versek rovatában — visszatérve az *Életképekhez* — a 14 Petőfi-költemény mellett a többi is nagyrészt rangosabb vagy éppen nagy költő alkotása. Itt jelenik meg mindenképp Arany válasza Petőfi Toldit-üdvözlő versére s mint a Tizek számbavételénél felsorol-

tuk, Petőfi többi költőbarátja is jó néhány verssel szerepel. A Tizeken kívül Eötvös József, Sárosy Gyula, Berecz Károly, Czuczor Gergely, Gaál József írnak verseket s még a névtelenebbek is többnyire nemzeti problémákat érintő és nem „szívhangokat” kifejező gondolataikat formálják meg ezekben a költeményekben. Bár természetesen szerelmes versek is találhatóak, s a legszebbek éppen Petőfitől.

A novellák tekintetében is messze fölötte áll ez a kötet az előző félcvinek. Itt is Petőfi nevét említjük meg először. Két népies elbeszélése: *A jakó leány s a pej legény* és a *Nagyapa* a népi szemlélet behatolását jelenti beszélyirodalmunkba s a lap korábbi életében olyannyira elburjánzott semmit-mondó lapos történetek után tiszta áramlatával frissíti fel a műfaj áporodott levegőjét. Pálffy Albert is, talán egész 48 előtti pályájának legjobb novelláit írja és közli ekkor az *Életképekben*. Jókai is lépéseket tesz a népies elbeszélések felé a *Sonkolyi Gergellyel* és *A serfőzővel*. A novellák között ugyanakkor változatlanul olvashatunk szélsőségesen romantikus történeteket, melyek közül némelyik azért nem nélkülöz valamilyen társadalombírálatot. Stílusparódia is olvasható Gaál Józseftől, melyben a francia romantika, német szentimentalizmus és magyar ötletelenség, tartalmatlanság egyaránt gúny tárgyát képezik. — Nincs tehát egységes arculata a novelláknak, de küzd a régi az újjal, és az újat, a valóság-hű ábrázolás igényét elvi cikk is, meg jó néhány állóképszerű életkép is támogatja.

Ezután a futólagos áttekintés után a lap történetében beköszöntő nagy eseménynek, az 1847. júniusában bekövetkezett szerk'sztő- változásnak a küszöbére érkezünk. — Korábban volt már szó arról, hogyan próbálták Frankenburgot rávenni, hogy a lap szerkesztésével felhagyjon, majd pedig az ellenzék támogatását látva hogyan vonult vissza egy időre a budai és bécsi hatalom. Frankenburg *Emlékirataiban* elmondja az 1847 februárában újra kezdődő manőverezéseiket. „Február közepe felé meghívást kaptam Bécsbe — a főkancellárhoz. — Budán kifogytak a puskaporból, tehát az ostromot Bécsből kellett folytatni. . . . Gróf Apponyi, kivel ez alkalommal először találkoztam, főúri nyájassággal fogadott. . . s határozottan kijelenté, hogy a dolog így nem mehet tovább s ha Széchenyi (A Helytartó Tanácsban, T. A.) nem tudott, vagy nem akart módot találni, annak más fordulatot adni, meg fogja ő a csomót oldani, akár tessék ez „hatalmas” pártfogóimnak, akár nem. . . .” Majd később így folytatja: „Kossuth minden, akármilyen néven nevezendő transzrakciónak ellene volt, s kételkedvén hogy a kormánynak bátorsága (értsd ügyessége) lesz, a csomót amúgy nagysándorosan keresztülvágni, azt tartotta, hogy e „csapást” be kell várni. . . .” — A csapás néhány hónap múlva be is ütött, mégpedig agyafurta és a kancellár „dícséretére” legyen mondvá, ügyesen kiterelve. Frankenburgot — modern szóval élve — felfelé buktatták és udvari tolmácsá neveztek ki Bécsbe. — A szerződést annakidején aláíró ellenzéki vezetők, Kossuth és Teleki kivételével, az anyagi áldozathozatal alól kibúvót kerestek és találtak is, önkényesen döntve úgy, hogy mivel az 1846 végén kitűzött program a cenzúra következtében tökéletesen nem valósítható meg és csak evvel a föltétellel vállaltak keszességet, így ezt nem tekintik érvényesnek és kötelezőnek magukra nézve, vagyis — Frankenburg tegyen úgy, ahogy jónak látja. Frankenburg, aki Kossuth személyét az ügyben tisztán akarja megőrizni, idézi őt: „Jól mondta Kossuth — írja — hogy „ahol nem egy emberrel van dolog, mindjárt van baj.” — És ezután következik a mindmáig meg nem oldott probléma: hogyan sikerült ilyen előzmények után és abban az adott helyzetben elérni, hogy a fönt már hosszú idő óta rossz szemmel nézett és többször halálraírt *Életképek* Frankenburg távozása után nemhogy automatikusan megszűnt volna, hanem egyenesen a Fialat Magyarország egyik oszlopos tagjának, vagy Petőfi szavaival, egyik „főtágjának” a kezébe kerül?

Ez annál is kevésbé érthető, mert mint korábbi kutatások ezt már felderítették (V. ö. Goriupp i. m.), amikor Apponyi György másodkancellár arra kéri a királyt, hogy bár az udvari tolmács állás betöltése a kancellária hatáskörébe tartozznék, az uralkodó nevezze ki Frankenburgot, mert ő a kinevezés politikai hátterét nem publikálhatja, erre a kérelemre

adott válaszban a királyi elhatározás figyelmezteti Apponyit, hogy a külön kabinetirattal történő kinevezés eredménye: „az Életképek megszűnése el ne maradjon.”

Mit ír erről a kérdésről a két érdekelt, Frankenburg és Jókai?

Frankenburg *Visszaemlékezéseiből* a következőket tudjuk meg: „Egészen kötött kézzel azonban mégsem akartam magamat a „hatalom urainak” átadni. Az „Életképeket” mindenestre meg kellett mentenem, ha mindjárt magam áldozatul is esem. Fölmentem tehát Bécsbe s itt Szögyényi László alkancellár úrral, ki mindig jóakaróm volt s mai napig is az maradt, hosszasan értekezvén, ennek hathatós intervenciójával kivinnem sikerült: hogy az Életképek további *kiadhatási joga* részemre főtartatván, annak szerkesztése *Jókai Mór* barátomra ruháztatott, ki a lap eddigi szellemének megőrzésére nézve mind nekem, mind a közönségnek elegendő kezességet nyújtott...” — Frankenburg saját magatartását az egész ügy során — sok más emlékiróhoz hasonlóan — szebb színben igyekszik feltüntetni, mint amilyen az a valóságban, a dokumentumok alapján megítélve, lehetett. A maga ingadozásait nem igen emlegeti, evel az utolsó lépésével azonban kétségtelen, hogy sokat használt a magyar irodalomnak és ezen túlmenően a haladó nemzeti és társadalmi törekvéseknek. — Hogy miért tudta ezt az engedélyt ilyen könnyen egy beszélgetés alapján ténylegesen elnyerni, vagy milyen más okok játszottak közre a háttérben, az általa említettek kivül — azt biztosan nem tudjuk.

Jókai sem segít fellebenteni a fátylat erről a rejtélyes ügyről. *Önéletírásában* (1895) igen szűkszavúan a következőket írja: „Én már 21 éves koromban egy szépirodalmi lap szerkesztésével bízattam meg, ami abban az időben nem volt olyan rendes hivatás, mint-most: Lapot csak a kormány engedélyével lehetett kiadni...” Majd elmondja, hogy a három szépirodalmi lap közül melyik mit képviselt politikai síkon és milyen irányú politikai lapnak volt a megfelelője. „Ahogy a konzervatív párt politikai lapjának satellese volt az arisztokrata Honderű, a neutrális táblabíró világ orgánumának a Pesti Divatlap: úgy csatlakozott a liberális reformok közlönyéhez a demokrata Életképek s amilyen harcok folytak amazok között a politika magas régióiban, nem kevesebb eréllyel küzdöttek emezek az esztétika, poézis és társadalmi élet mezején. Én a liberális irányzatú szépirodalmi lapnak, az „Életképek”-nek lettem a szerkesztője. Ebbe a lapba dolgoztak a magyar költővilág legkiválóbb matadorai. Különösen az ifjú nemzedék s annak vezérszellemé, Petőfi, kivel legbensőbb barátság fűzött össze évek óta.” — Ezekből a sorokból bizony csak a tényt lehet kiolvasni, a tényt, hogy a leghaladóbb szépirodalmi lapot szerkesztette, de arról, hogyan került a szerkesztői székbe, még csak említést sem tesz. — Egy gondolattal többet mond „*Az én kortársaim*” (1872) című emlékezésében, de itt sem ad választ a szóbanforgó kérdésre. Ezt írja: „Frankenburgnak holmi kormányi cselszövény következtében le kellett mondania az Életképek szerkesztéséről s felmennie Bécsbe; az Életképek szerkesztését énám ruházta át s ezzel önálló szerkesztő lettem.” — Goriupp Alice idézett művében közli a Helytartó Tanács irattárában talált cenzori jelentés szövegét, mely szerint a Központi Könyvvizsgáló Hivatal „Jókai Mór egyéniségét illetőleg semmi oly körülményről, mely miatt az ismételve említett „Életképek” című szépirodalmi lap szerkesztőse elvállalásában akadályoztatnék, tudomása nincsen.” Goriupp szerint Frankenburg Szögyényi előtt valószínűleg súlyos anyagi veszteségére hivatkozott, amely a lapkiadás megszűnésével érné, de másrészt — és úgy véljük, itt rejlik valami az igazságból — végül mégiscsak attól félt az udvar, hogy a lap megszűnése az ellenzék és az udvar között feszülő ellentétek további elmélyítésére és ezáltal a tömegek udvar-ellenes felháborodásának növelésére szolgálna alkalmul.

A szerkesztés munkája tehát 1847 júniusától a 22-ik életévét még be nem töltött, de máris nagyhirű prózaíróra, a Tizek Társaságának Petőfi után legjelentékenyebb tagjára hárul. A *Pesti Füzetek* helyett a Fialat Magyarország kezébe az *Életképek* került.

A lap első feladata: a munkatársak olyan összeválogatása, ami lehetővé teszi az eredeti elgondolások maradéktalan megvalósítását. A Tizek teljes csatasorba állítása és a Köz-

vélemény Asztalának, a Pilvax-beli ifjú írógárda többi tagja közreműködésének biztosítása a cél elérésének fő eszköze. — De mindenki más előtt Arany Jánoshoz megy a hívó szó. Hiszen Arany már egy május-végi, Petőfinek küldött levelében úgy fogalmazza meg esztétikáját, hogy abból bizonyos: a megújuló *Életképek* irányvonalával teljesen egyezik felfogása. Itt fordul Arany az arisztokrata urakhoz élesen-határozott szavaival: „Írjanak önök halavány köreik számára halavány poézist, szépet, homályost és hideget, mint az ősziköd: majd Petőfi, meg Tompa, meg saját kicsinységem is fogunk írni, mit... azon egy-néhány politikai *nulla*, azon még fejetlen *zéró*, melyekhez nem több, csak egy vonás: 1 (mi például *kardvontás* is lehet), kívánatlik, hogy politikai milliókká emeltessék, ez a *számtalan nagy szám*, mondom, magáéknak, szívvéréből szakadottnak vall...” Petőfi is Aranyt és, Tompát akarja elsősorban kizárólagos munkatársakul megnyerni és éppen ez sikerül csak nehezen, illetve csak felerészben, Aranyt illetően. Június 18-án megy a levél Szalontára, Petőfi írja, de benne küldi Jókai *Életképek*hez hívó levelét. Arra kéri az ifjú szerkesztő Aranyt, hogy mihelyt Vahotnak adott szava nem köti tovább, legyen az *Életképek* állandó munkatársa. Ebben a levélben, ha néhány mondatban is csupán, de tömör programot fogalmaz meg Jókai, értő füleknek kevéssel is sokatmondót. „Tán fogja ön tudni, hogy az „Életképek” szerkesztésének gyönyörei az idők teljességében reám várakoznak s e tudás folytán megsejdítheti ön: hogy e téren mindazok, kik magukat egy vérből való vérnek, egy lélekből való léleknek hisszük, valljuk, menten idegen befolyástól, egy szívvel, egy célra egyesülni fogunk. Vegye ön jó vagy rossz néven — de én kimondom: hogy ön is egyike azoknak, kiket Isten, haza, emberiség nevében rokona-inknak nevezek s ki hiszem, hogy engem szinte annak nevezend, mihelyt úgy fog ismerni, mint én ismerem önt...” Majd Jókai is a népköltő triumvirátust együtt emlegetve — akár-csak maga Arany tette májusi levelében — ismerteti terveit: „...miután Petőfi minden hónapban két, Tompa egy versnemű munkálatot fog adni, öntől szinte havonként egyet kívánnék közleni, hogy így szüntelen közönség előtt álljon e három név (epithetonokat nem rakok a név elé); díjazni mindhárom munkálatait egyenlően fogom...” Egy hét múlva érkezik a válasz: „Jókai levelét nagy örömmel vettem, ajánlatát elfogadom. De szeretném, ha senkinek sem mondaná legalább egy pár hétig, míg t. i. V. I.-től választ nem kapok.” — Az aug. 11-i levélből megtudjuk, hogy Arany Vahot anyagilag kedvező ajánlatai ellenére is ott fogja hagyni a *Pesti Divallapot*. — „Én kedvedért — írja Petőfinek — Jókaihoz csatlakoztam, s ha tüzes vasvillát köpdősnek is érte rám, megállok. Annyit nyerek vele, hogy nem olvasom lapjaikat s aztán nem hallok semmi rágalmat. Mindazáltal nem akarok gorombán válni meg Vahottól; inkább, ha ez élelemény neki, ingyen írok lapjába az idén. De kétkulacsozni nem fogok.”

Nem így sikerült a dolog Tompával. Ugyanabban a júniusi levélben, amelyben Jókai meghívását is mellékelte, említi Petőfi, hogy most ír Tompának a jövőévi *Életképek* ügyében. De Tompa nem állt rá, hogy kizárólag Jókai lapjának munkatársa legyen. Arra hivatkozik, hogy „ő, mint új gazda 7 frt 30 kr havi díjért nem kötheti Jókaihoz magát”. — Arany közvetíti ezt a hírt Petőfihez s ezután tér rá saját elhatározásának közlésére. Ő megértő Tompával szemben. „Neki V. Imrével bonyolódott viszonyai vannak, melyeket én nem tudok s isten mentsen, hogy én kárhoztassam.” Nem így Petőfi. Arany levelének vétele után rögtön válaszol s méltán hasonlítja össze saját anyagi helyzetét és kötelezettségeit a Tompáéival. Petőfi elvhűsége és jellemsszilárdsága nem tudja elviselni, hogy olyan valaki, akit barátjának tart, csak haszonért álljon a „szent zászlóhoz”. Ki hitte volna, hogy még ez iránt az ember iránt is meghülök, meg kell hűlnöm... mert én csak characteres, szilárd characterű embernek tudok barátja lenni...” Majd kitér Arany levelének egy mondatára, arra, amelyben szintén nem elvi, hanem személyi okok felülkerekedését véli felfedezni — mégha a személy, aki befolyásolta barátját, ő maga volt is. „Te is mondtál utolsó leveledben egy titáni otrombaságot, tudniillik, hogy Jókaihoz a kedvemért csatlakoztál. Quo iure a kedvemért? az én kedvemért

édes öcsém ne tégy semmit, effélét legalább ne. S ha ezt csupán az én kedvemért tetted, úgy ezennel fölmentelek minden kötelezettséged alól. De itt több forog kérdésben, mint becses úri személyem kedve, ezt beszédeim után nem nagy mesterség volna belátnod.” — A későbbiekben még többször esik szó közöttük Tompa magatartásáról. Petőfi a már említettek kivül azt sem tudja neki megbocsátani, hogy ha valóban Vahot hosszabb időre bírta adott szavát, miért ígérte meg neki az *Életképek*ben való közreműködését, „nagy gyáván vagy kétszínűen”? — Tompa életrajzírója, Váczy János menti költője magatartását, hogy az nem tudta, milyen célból akarta Petőfi a népköltőket a lapnál egyesíteni. Naív magyarázat ez. Petőfi 1847. júliusában Bején van, Tompát látogatja; hogyan is tehető fel, hogy az akkor őt leginkább foglalkoztató problémákról nem ejtett szót vele? Másrészt meg, Tompa a Tizek egyike is, nem először hall arról, milyen tervei vannak Petőfinek a Fial Magyarországi íróival! — Ennek a tervnek az utókor számára is fennmaradt halhatatlan megfogalmazását olvassuk az augusztus 17-i, Tompa magatartásán felháborodó és Arany „kedvedért” kijelentését visszautasító levélben: „Én a népköltészet képviselőit akartam egyesíteni. Miért az „Életképek”-ben? Mert annak legtöbb olvasója van, mert ahhoz szegődtek a legjobb fejek, mert annak szerkesztője egyik főtagja a fiatal Magyarországnak, hova mind azokat számítom, kik valódi szabadelvűek, nem szűkkeblűek, merészek, nagyot akarók, azon fiatal Magyarországnak, mely nem akarja a haza kopott bocskorát örökké foltozni, hogy legyen folt hátán folt, hanem tetőtől-talpig új ruhába akarja öltöztetni... szóval az Életképek legnekünkvalóbb orgánum... én ezekért híttalak az Életképekhez...”

A forradalom irodalmának szerepét nyilvánosságot — ez Petőfi célja.

Az új szerkesztésben meginduló lap munkatársai között tehát az év végéig nem látjuk ott Aranyt, ő csak 1848. januárjától lesz a *Pesti Divattlap* helyett most már az *Életképek* kizárólagos munkatársa, és nem látjuk ott Tompát — aki — bár nem kizárólagosan, de a következő félévtől ide is fog írni. Vannak azonban olyan új munkatársak, akik „valódi szabadelvűek, nem szűkkeblűek, merészek, nagyot-akarók”. Ezek közé tartozik a Pilvax-kör Erdélyből nemrég érkezett kritikusa-teorétikusa, Sükei Károly. Az ő írásai a maguk radikalizmusával határozottan jelzik az *Életképek* új irányát — ki is hívják a többi lap felhőrdülését mindjárt megjelenésük idején. — Vasvári Pálnak a francia forradalom eszményeit tisztelő hegeliánus történetfilozófiai tanulmányai jelentik a Fial Magyarországi forradalmat előkészítő elméleti tevékenységének másik legjelentősebb berobbanását az eddig többnyire liberális ellenzéki hangot képviselő *Életképek* történetének új szakaszában. — A munkatársak között változatlanul ott látjuk Petőfinek azokat a barátait is, akik nem tartoztak a Tizekhez, így Berecz, Lauka, Egressy továbbra is írnak és szerepel sok új név, olyanoké, akik az összkép kialakításához egy-egy jól meghúzott vonással vagy harmónikus színnel járulnak hozzá. Az előző félévben szereplő írók közül (itt is körülbelül hatvanra tehető a közreműködők száma) 18-nak a neve fordul elő a Jókai-szerkesztette lapban. 1846 második feléhez képest, tehát a Tizek belépése előtti szakaszt vizsgálva 15 név azonos. Hogy az új, és ma már többnyire elfelejtett írók közül kit érdemes kiemelni a homályból, azt a részletes elemzés során fogjuk vizsgálni. Annyival azonban tartozunk Petőfinek, hogy előre bocsássuk, ezek között az írók között az ő felesége is szerepel.

Mi jelent még új szint így első látásra? — Az elméleti színvonal ugrásszerű emelkedéséről már szóltunk. A versek rovatának értékét, jelentőségét meghatározza most is, hogy 16 Petőfi-költemény rangjelzi, vagyis az összesnek több, mint egyharmadát írja ő. — Az elbeszélések — a lap tartalomjegyzékében először — nem a „beszélyek”, hanem a modernebb „novellák” címet viselik. Többségükben a romantika jegyében születtek — helyenként szociális problémákkal átszőve. Kétségtelen, hogy ha az előző félévi Petőfi-novelláknak gondolunk, a népies elem háttérbe szorul ebben a rovatban. De előretör másutt. Az „Életképek és humoristica” címet viselő rovat írásai legnagyobb részben éppen a népiélet köréből veszik tárgyukat. A Nép és Táj-ismertetések a tartalomjegyzékben az egy évvel előbbi kötetel összevetve

mintegy kétszerannyi cikkről tanúskodnak. De jelentősen szaporodott a számuk az előző félévhez képest is.

Az *Életképek*, szemben a másik két divatlappal, kezdettől nem közölt fordításokat. Ennek természetesen az önálló nemzetté válás időszakában megvolt a maga jelentősége. Ezen a téren a szerkesztőváltás nem jelentett más irányt, változatlanul csak eredeti művek láttak napvilágot (kivéve tán az egy Petőfi verset, amely Moore költeményének átültetése: „*Óh, ne bántsd a költőt*”). Mégis a fiatal irodalom nem akart bezárkózva, más népek irodalmától függetlenül csak hazai műveltséget nyújtani az olvasóknak, éppen ezért az irodalom eddig teljesen elhanyagolt területe rendszeresen helyet kap az *Életképek*ben, „Külföldi szép-irodalom és társasélet” gyűjtőnéven foglalva össze a tartalomjegyzékben. Ha figyelembe vesszük, kik gondozzák ebben az időszakban a lapot, nem lehet vitás, hogy elsősorban a francia irodalom termékeinek ismertetése tölti ki a rovatot. „Valamennyien franciák voltunk! — írja Jókai „Az én kortársaim”-ban. — Nem olvastunk mást, mint Lamartinet, Michelet-t, Louis Blancot, Suet, Hugo Victort, Bérangert s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttük, úgy az Shelley volt és Heine, magok is nemzeteik kitagadottjai s csak nyelvekre nézve angol és német, de szellemökben franciák”.

Új a „Hölgyszalon”-nak nevezett rovat is. Itt elsősorban nem divatról, bálokról olvassunk, mint a nők számára írt korábbi cikkekben, hanem inkább a nők családi életének, lelki-világának belső problémáiról — elsősorban magának Jókainak, és Petőfinének tollából. — A tudományos érdeklődést nemcsak a filozófiai-esztétikai tanulmányokkal igyekszik a lap kielégíteni, hanem Irinyi és Vasvári tollából „Történetírászat és régiségbúvárlás” körébe tartozó cikkek is jelennek meg.

A Frankenburg által „Mi hír Budán” címen szerkesztett, napi újdonságokat tartalmazó rovat továbbra is él, de bizonyos változáson megy át, legalábbis sok esetben. Az újságíró helyett a gazdag fantáziájú szépíró tollából a korábbiaknál érdekesebb, olvasmányosabb és mélyebb humortól átítatott írásokat látunk. Néha szabályos életképeket, máskor írói programot, esetleg szellemes polemizáló cikket bújtat Jókai a napi hírek közé.

Amikor Jókai „Az én kortársaim”-ban a Tizek 1847-es porondra lépésére emlékezik vissza, ezt írja: „... a fiatal irodalom együttes erővel kezdte meg működését. De nemcsak azért volt az fiatal irodalom, mert tagjai ifjú emberek voltak, hanem azért is, mert új, ifjú és merész volt egész irányzata politikai, társadalmi, költészeti téren, elűt az eddigitől, kezdeményező, korszakba vágó.” Az új szellem érvényesítésére irányuló céltudatos törekvés ez a fiatal gárda már az *Életképek* 1847. II. félévének beköszöntő írásaiban félreérthetetlenül kinyilvánította — érthető, hogy visszadöbentek a kortársi lapok a *Honderü*-től a *Pesti Divallapon* át egészen a *Szépirodalmi Szemléig*.

Az arisztokratikus-konzervatív *Honderü* útszéli hangon ócsárolja Jókait az írot és az újdonsült szerkesztőt. Egyik augusztusi szám „Irodalmi ABC” című rovatában (1847. II. 132.) nem egyszerűen vállveregtetve oktatja a fiatal írot, hanem a művészi képességnek leg-minimálisabb jegyeit is elvitatja tőle, holmi „szecskastil”-t emleget. De ezúttal lássuk inkább azt, hogy Jókairól, a szerkesztőről mint vélekedik a cikk: „Az irány, melyet J. úr lapjának adni fog, még mind csak talány. Irodalmi-kritikai tekintetben úgy képviselteti lapját, hogy rosszabbul már nem lehet. Novellisticaiban ő maga sokat ír — iratai jó stílygyakorlatok, de a kifejezés, érettség teljesen hiányzanak s ezáltal gyakorlatai kiűs emészthetetlenekké lesznek. . . Irányadólag az *Életképek* új phasisában semmiesetre sem hat többé, s így Jókai úr, mint szerkesztő által a lap mindenestre csak nyert — mert az egyszerre megszűnt hangadó orgánuma lenni egy művészetet és tudományt egyenlő erővel elnyomó iránynak. De minthogy még a rossz irányadáshoz is bizonyos ügyesség, bizonyos savoir faire kívánatik — folytatja a *Honderü* cikkírója — s J. úrban ezen tulajdonságok is hiányzanak, — az *Életképek* még egy darabig fog ugyan egykori befolyásának árnyékával dicsőködni — aztán az árnyék mindig hosszabb leszen s minél hosszabb, annál észrevehetőlenebb, míg végre a feled-

ség egébe, a semmiség dermesztő sötétébe elvesz. . .” — Nem kezdünk vitába ezen a helyen a *Honderü* önleplező, ostoba megállapításaival, a cáfolatot a későbbi elemzések fogják nyújtani. Hanem lássuk, mit mondanak a többi lapok, hogyan fogadják az új szellemet ígérő és mindjárt kezdetben újat is nyújtó lapot azok a szerkesztők és munkatársaik, akik nem *mindenféle* haladás esküdt ellenségei, miként a *Honderü*, hanem csak a „tetőtől-talpig új ruhától” félnek, na meg a rivális szerkesztőt szeretnék beárnyékolni — mint ez a *Pesti Divatlap* esetében világosan kitűnik. — Vahot Imre, aki szemmel láthatóan Tompa Mihályt akarja a Fiala Magyarországi többi tagja ellen kijátszani, lapjában „Irodalmi leveleket” adresszál Tompához és az első rész, a kortársi irodalom kérdéseit feszegetve, méltán hívja ki Jókai irónikus válaszát. Vahot *Viszontüdvözetet Jókay Mórnak* című cikkében (*Pesti Divatlap*, 1847. jún. 27.) lekezelő modorban, bántó kicsinylés hangján a szerkesztőt sérti a fiatal íróban, de hangjában ott érzik az aggodalom, a vetélytárstól való félelem is. „Jókay Mór, mióta dicső emlékezetű előde által felsőbb jóváhagyás mellett szerkesztővé neveztetett ki, e miatti gyermekes öröme és félelme zavarában azt sem tudja, hol a feje; csak kipked-kapkod, mint Bernát a mennykő után, az egész világot dolgozótársává szeretné lekötelezni s kivált az én személyemben valami iszonyatos rémet, halálra ijesztő mumust látnak káprázó szemei . . . minő kurucz legény lett ebből a mi szende kis öcsénkből, mióta a szerkesztői kakastollas csákót a fejébe s a szerkesztői csákányt a kezébe nyomták — odafent.” — írja nem kevés maliciával. Majd kioktatja Jókait, miként viselje magát: „Nyugodtabban kissé, újonc barátunk, nyugodtabban. . . én miattam nagyon nyugodt lehetne újonc ügyfelem, én nem irigylem az ő geniális dolgozótársait s nem irigylendem soha előfizetőinek bármily arányban növekedő számát. Ha van ereje, alapítsa meg szerkesztői hitelét, aztán másszék föl ezzel akár a Csimborasszó tetejére s harapjon a csillagokba. Bánom is én” — Majd továbbra is, szinte halmozva az elevenbe szűrni akaró kifejezéseket, ismét elmondja járátlan kezdő újoncnak, ingerlékeny lázbeteg állapotúnak, majd kegyesen „megbocsát” neki és egyben megjósolja, hogy ha mások ellen is ily „ok nélkül” fog kirohanni, minő jövő vár rá, mint szerkesztőre.

Azonban — mint már utaltunk rá — nemcsak a szerkesztők közötti rivalizálás az oka annak, hogy Jókait kedvezőtlenül fogadják, hanem a lap programja és megváltozó iránya döbbsenti meg az írókat, kritikuskokat. Az a Medgyes Lajos is, aki Petőfi költészetéről meleghangú sorokat írt és maga is az *Életképek* munkatársa, 1847 nyarán *Sükey Károlynak* címzett írásában (*Pesti Divatlap*, 1847. 1080. l.) a lapnak Sükey által megfogalmazott új iránya ellen emel szót. A cikk végén arra kéri Jókait, hogy Sükey írásait legalább ne a szerkesztőség nevében és egyetértésével publikálja a jövőben, ami pedig már megjelent, minősítse sajtóhibának. (!) Itt jegyezzük meg, hogy Jókai Sükeyt — saját kifejezésével — „zseni”-nek tartotta.

Az 1847-es esztendőben meginduló színvonalas kritikai folyóirat, a *Szépirodalmi Szemle* is támadja az *Életképek* új szellemét — bár éppen eleget bírálta a régit is. Az „Értesítő” című rovatban „Széptani irányok és tévedések” címen névtelen cikk (*Szépirodalmi Szemle*, 1847. II. 269 és 285) foglalkozik az *Életképek*ben történt változással: „Az *Életképek* kiadója legkorábban hirdetővén a második félévi előfizetést, hogy „lapjai addigi szellemök és irányokban fognak folytattni”, kíváncsiak valánk az új folyamra, mert a szerkesztő változott s föl kellett tennünk előre, hogy az új szerkesztő a régivel, a lap iránya- és szellemére nézve megalkudott, de másképpen ütött ki a második félévi folyam s meghazudtoló fő dolgokban az előleges hirdetést, mint látni fogjuk. . .” Ezután a Szemle is a Sükey cikkével száll vitába. Sükey írásainak közléséért elmarasztalja Jókait. Majd ezt írja: „Jókayról mi kegyetlenül nyilatkozánk azonnal, mihelyt híre támadt, hogy ő szerkesztő lesz. Bár hazudtolta volna meg állításunkat s véleményünket maga felől: azonban teljesedni látjuk jóslatunkat. . . Ne vegye azért rossz néven se Jókay, se barátai, ha megint őszintéknek kelletik lenni nyilatkozatunkban, hogy vele csakugyan el volt hamarkodva az *Életképek* sorsa s egész szerkesztői állása valami erőltetett dolog, mit szándékosan sem titkolhatni többé. . .”

A Jókai szerkesztőségét bírálattal illető néhány vélemény jelzi, hogy a változás a lapban kétségtelenül és azonnal jelentkezett.

Részletekbe menő vizsgálódásunk a továbbiakban elsősorban arra fog kiterjedni, milyen eszmeiséget, elveket, művészi irányt képviselt az *Életképek* abban az időszakban, amikor a Fiatal Magyarország tagjai elfoglalják helyüket 1846 novemberében Frankenburg lapjában és ehhez képest miféle változások észlelhetők a lap szellemét, irányát illetőleg attól kezdve, hogy már nemcsak munkatársakként, hanem az irányításban is jelen vannak a bátrak, nagyot-akarók.

HORLAI GYÖRGYNÉ

NÉPIES PRÓZA A SZABADSÁGHARC BUKÁSA UTÁN (1849—1867)

Az irodalmi népiesség a XIX. század 40-es éveiben a líra és a verses epika területén remekműveket produkált (Petőfi, Arany), 49 után a népies műköltészet részben súlyos válsággal küzdött (elsősorban Aranytól), részben nagyot esett, hamissá, hazuggá vált (Petőfi utánczó). A népszínmű is — bár kisebb kilengésekkel — hasonló utat tett meg.

A népies próza csak a század végén, de főleg a XX. században bontakozott ki igazán. Ez a késői kibontakozás összefügg a modern magyar regény és novella általános elmaradásával (az elkésett és sajátos körülmények közt végbemenő kapitalizálódás következményeként) — a népi környezettel, alakokkal foglalkozó mű pedig még fokozottabban vonzza a patriarkális szemléletet, amely akadályozója a nagy kritikai realista koncepció megszületésének. Ahhoz, hogy a 40-es évek nagy népies virágzásából a próza kimaradt, az is hozzájárult, hogy a lírával és a verses epikával ellentétben a *realista* igényű, *modern* próza nem nyúlhatott mintáért a megfelelő népköltészeti műfajhoz: a nép vágyait, ábrándjait *irreális* szférában megvalósító népmeséhez. Az anekdota — részben szintén népi műfaj — nem lehetett forrása egy, a Petőfi népdalaival, a *János vitézzel*, a *Toldival* vetekedő prózának.

A népies — vagyis a paraszti étellel foglalkozó, paraszti, vagy annak vélt szemléletet, észjárását tükröző, részben a nép művészi eszközeivel élő — próza a szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti időben sem mutat fel nagy maradandó alkotásokat. Valami figyelmet mégis érdemel e korszak átlag irodalmának ez a területe, mert — ha torzítva, ha közvetve is — némi bepillantást enged a parasztság életébe, úr és paraszt viszonyába; mert összekötő kapocs a reformkor és a századvég, a XX. század parasztábrázolása között; folytat, de egyben lezár és megkezd egy korszakot; és végül, mert nincs irodalomtörténeti tanulságok híján egyfelől a romantikus, másfelől a kifejezetten népnevelő, népoktató szándékú, irányzatos művek szemrevétele, valamint a módos paraszt, mint irodalmi hős útjának a követése.

Már a reformkorban megjelenik az a szemlélet- és ábrázolásmód, amely a parasztság lelkét fedezi fel, belső világa, erkölcsi érzéke fensőbbiségét hangsúlyozza; ez azonban nem egészében népies művekben, hanem más témájú, hangú regények részleteiben kap helyet (Gaál József művei, Fáy: *Bélték háza*, 1832, Nagy Ignác: *Magyar tiúkok*, 1844-45, Kúthy Lajos: *Hazai rejtelmek*, 1846); másrészt megindul egy oktató-, nevelő és erkölcsnemesítő célzatú prózairodalom, amely főleg magának a népnek, a parasztnak akar olvasmányt adni. Ez utóbbi rendkívül nagy területet ölel fel és részben nem is szépirodalmi jellegű, illetve nem egyszer csak a szépirodalom határáig jut el. (a „Népkönyv Kiadók” pályázati felhívása is híven mutatja ezt: „Készítenek apró népszerű elbeszélések... erkölcsi, hazafiúi, gazdálkodási és közgazdálkodási elvek és érzelmek terjesztésére.” *Regélő Pesti Divattlap*, 1844. I. 557.), de ennek a produktuma Petőfi: *A nagyapa* (1847) és a *Fakó leány s pelegény* (1847) című elbeszélései és Arany: *Egy egyszerű beszélykéje* (1846) is.

A reformkori népies próza mindkét ágára az érdekegyesítés politikája, a nemzeti egységre való törekvés nyomja rá a bélyegét: a nép iránti érdeklődés, segítőkészség, de ugyan-

akkor a forradalmi változástól való félelem, próbálkozás ennek az elkerülésére, megelőzésére. Innen a nép erkölcsi értékeit feltáró, általában romantikus művekben az idilli, patriarkális, nem egyszer romantikus antikapitalista színezet; a nép oktatását, nevelését célzó vállalkozások pedig meg is írják, hogy céljuk a felsőbb és alsóbb osztályok közötti „bizodalmas kapocs” erősítése. (Vasárnapi Újság, Kolozsvár, 1834. ápr. 16.)

Megkezdődik a nép életének — elsősorban a romantikus, fantáziát megmozgató vidékek és foglalkozások — szociográfikus bemutatása (az alföldi láp, halászok, csikászok — Gaál József: *Hortobágyi éjszaka*, 1836. *Az úrji*, 1844, a hortobágyi puszta Vahot emlékirataiban, 1843, a beszterci lápvidék — Kúthy: *Hazai rejtelmek*, 1846).

Eötvös regénye: *A falu jegyzője* (1845) az első és egyetlen prózai mű ebben a korszakban, amely — egy széles társadalmi körképen belül — reálisan festi a jobbágyság életét. Megmutatja ennek a rétegnek erkölcsi tisztaságát, anélkül, hogy romantikus színekkel fedné el nyomorúságát, és kiszolgáltatottságát, vagy a földesúri jószívűsége bízna rá sorsa enyhítését; határozott célkitűzése van művével, de egyrészt ez a célkitűzés messze túlmútat a parasztság művelésén, erkölcsnemesítésén, másrészt művészién van megjelenítve. Figyeljünk fel már itt arra, hogy Viola telkes, módosabb jobbágy, hogy Eötvös ettől a gyarapodó rétegtől várja az egész parasztság érdekeinek képviselését, felemelését; Violának és feleségének regénye a gazdag parasztleány — szegény lány tipikus története (v.ö.: Sötér István, *Eötvös József*, Bp, 1953).

*

A 49-es katasztrófa megváltoztatta az irodalmi népiesség útját is. A parasztság — felszabadítása ellenére — súlyos körülmények között élt. Az 1856-os cselédrendtartás pénz- és fogházbüntetésig, testi fenyítésig szabad kezét ad a földesurnak a béresek felett. Nyílt lázadások ugyan nem törnek ki az uradalmi cselédek között, de megsokasodnak a földesúri panaszok, „rossz magatartásuk” miatt. A betyárélet, a falusi szegénység együttérzése a betyárakkal, a korai kivándorlások is jelzik, hogy a falu menekülést, kiutat keres. (v.ö. *Parasztságunk a Habsburg önkényuralom korszakában* (1849—1867. Szerk.: S. Sándor Pál, Bp. 1951.). A kor legelterjedtebb, magát népiesnek valló lírája az időtájt elégedett parasztgazdákat szólaltat meg, ünneplőruhás menyecskéket, szerelmük után epekedő juhászlegényeket és délceg huszárokat mutat be. A népszínmű, amely 49 előtt a társadalmi igazságtalanság elleni harc fegyvere, a nép méltó irodalmi és politikai helyéért küzdő művészet új műfaja volt, a hamis, hivalkodóan „népies” irányzat legjellegzetesebb formája lett.

A népies prózának — a lírával és a drámával ellentétben — nem voltak még jelentős hagyományai sem. A parasztság életének költői, romantikus bemutatása és a népoktató irodalom folytatódik 49 után, de az Eötvös-józsefi kritikai realista ábrázolás hosszú időre eltűnik irodalmunkból. A népies próza említett két formájának megvolt az alapja a 49 utáni években is: most is törődött az úr a paraszttal, most is javítani akart sorsán, mint a reformkorban, csak hogy a nemzeti egységre való törekvés perspektívája most nem a közeli nemzeti felszabadulás volt, hanem a közös nemzeti elnyomás szorításán való enyhítés, a nemzethalál fenyegető rémének elkerülése; most is ott volt a felsőbb osztályok jószándéka mögött a forradalomtól való félelem, sőt 48—49 eseményei ezt a félelmet még növelték, Ausztria magyarországi politikája pedig hazafiúi színezetet biztosított ennek a lényegében osztályérből származó aggálynak.

*

A nép belső életét középpontba állító próza a népköltésztől kap segítséget, mégpedig nem a megfelelő népköltészeti műfajtól, a prózai, epikus mesétől — mert hiszen az nem a lelki étellel, érzelmekkel foglalkozik elsősorban —, hanem a népdaltól és a népballadától.

Ez a népköltészeti hatás a tiszta és erős érzések, szenvedélyek rajzára, a nép igazságérzetének érvényesítésére ad alapot. De ugyanakkor — különösen, mivel a népköltészetten kívül a már kialakult és idilli tartalmakkal telítődött népies műdal és népszínmű is kölcsönzött motívumokat, eszközöket, a műfajilag kiforrotlanabb népies prózának — a paraszti élet rózsaszínre festéséhez is hozzájárul. (A ballada kivétel.) Ugyanegy népdaltémát dolgoz fel Jókai: A népdalok hőse (*Népvilág*, 1858), Abonyi: Egy népdal regéje (*Regék a pásztortűz mellett*, 1857) című elbeszélése, (később ugyanezt Gárdonyi is: Egy dal története — *Az én falum*, 1898); a téma minden szépsége, költőisége mellett, nem alkalmas a parasztság valódi életének feltárására.

Jókai *Népvilág* c. elbeszéléskötete (1858) bevezetőjében délibábos rónáról, vidám piros lánykákról, menyegzőről és úrnapi körmenetről beszél, a magyar népeletet „... a hervadatlan jó szív, a nemes könnyelműség, a fullánkitalan humor, az erőtetlen bánat, a leleményes furfang, a délceg legénykedés és a nyugodt nemzeti önhit” vonásaival jellemzi. Ennek az illuzórikus szemléletnek ellenére a Falu bolondjában megrázóan beszél el egy falusi szerelmi tragédiát, hogy bizonyítsa: a parasztkokat is elragadhatják érzelmei, ők is beleőrülhetnek a szerelembe, a szenvedély nem az urak privilégiuma. „Mások a költészetet az égben keresik, mi keressük azt a földön” — hirdeti a *Népvilág* bevezetőjének első mondata, tanuskodva arról, hogy a francia szalonregények nyomán járó irodalommal szemben a nép életének bemutatása valami naív realizmus-igényt is szolgál. A romantika egyik formája fordult itt szembe a másikkal, hiszen a „realizmus” mögött az az antirealista elképzelés húzódik meg, hogy az új világ életével szemben a falu az ősi romlatlanság és boldogság színtere, amiről csak példát lehet venni, de amin változtatni nem kell, sőt nem szabad. Vas Gereben is, a maga romantikus felfogását harcos antiromantikus formába öltözteti: „Alakjaim nem a selymes világból valók, hősiémet a leányért nem ugrattatom a Dunába, vagy nem állíthatunk elő egy bérkocsist, ki a bonyolódás kedvéért a legnehezebb pillanatban előugrik és a kisasszonyt a legközelebbi paphoz esketőre vigye — ismétlem, alakjaim nem abból a világból valók, hol esküsznek hirre, névre, becsültre, szentre, boldogságra, de ugyanazok annak idején olcsóbbért is megesküsznek — míg a falusi legény bevárja békén a sorsot, mely előkerget egy olyan valamit, amit a borzasfejű kritikusi bonyolódásnak mond, amelyen az én emberem szinte mint a városi hős meg is házasodik” (*Egy jalu, két bakter*). Eötvös: *Nővérek* (1857) című regényét is a szegény gazdagok — gazdag szegények idilli, romantikus elképzelése hatja át.

A népballadák motívumaival és ábrázolási eszközeivel már több jut be a prózába a nép valóságos életéből. Baksay Sándor is, aki programszerűen a népi élet szép és derűs oldalát akarta bemutatni egy múltba visszavetített tragikus, balladikus kisregényben jut művészilag a legmagasabbra (*Patak banya*, a 60-as évekből). Hőse egy egyszerű parasztasszony, aki a hite miatt tömlőcbe vetett férj helyett áll helyt, dolgozik, robotol férfimódra, a falu gyermekeit tanítja, túri az üldözéseket, a megaláztatásokat — kezében a protestáns templom kulcsával, amit ha átadna a katolikus földesúrnak, megmenthetné magát és övéit. De mikor gyermekeit is elszakítják tőle, megtörik, szinte önkívületben elmegy a földesúrhoz és odaadja a kulcsot. Hazatérése után a falu Júdásnak kiáltja, kötelet vetnek kisfia nyakába: az asszony ezzel a kötéllel felrohan a padlásra és felakasztja magát. Az alapgondolat itt is a nép érzelmi, erkölcsi erejének bizonyítása, de itt ezt az erőt és tisztaságot nem valami romantikus megkísértés, vagy kedves és ártatlan szerelmi történet teszi próbára, hanem az elnyomás és kiszolgáltatottság valóságos kálváriája. Ebben a balladikus történetben sikerül Baksaynak bemutatni múltba vetítve a paraszti élet kemény realitását és a paraszti lelket fenntartó és edző dacot és ellenállást is.

Valóságos népballada témákat dolgoz fel majd később a 70-es 80-as években Abonyi Lajos (*Szegény Szücs Marcsa*, *A Sári bíró leánya*, *Parasztdráma*, *Szegény Balaton Andrásné — Fonó krónikája*, 1872, *Magduska öröksége*, 1887, *A „pénzes molnár” románcsa*, 1889.); Mikszáth: *A jó patócok* és a *Tót atyjaiak* (1882) néhány történetében a népballada eszközeivel,

különös sodrásával, ritmusával bontja ki egy-egy paraszti lélek és élet titkát ; a XX. században pedig Tömörkény írásain érezhető a népballada inspirációja.

A durva, együgyű, komikus paraszttal szemben a mélyen érző, tiszta erkölcsű paraszt, a reformkorban jelent meg a prózairodalomban, magával hozva egy patriarkális, idilli szemléletet (Fáy: *Béltékny házban* például Szőke Pista és Erzsike sorsa az urak könnyelműségén és a parasztnemeslelkűségén kívül azt a gondolatot is sugallja, hogy a paraszt maradjon meg a maga világában, ne vágyjon többre, másra); és bár éles, sőt ríktó színekkel mutatta be ez az irodalom a parasztnemeslelkűségét, a megoldást reformokban vagy a földesúri jószívűségben (Cecilia jobbágyparadicsoma Kuthynál) kereste. A szabadságharc bukása után a nemességet a nemzeti lét bizonytalansága is ösztönözte arra, hogy a nép felé forduljon, a patriarkális szemlélet pedig csak tápot kapott az idegen elnyomással szövetésben fellépő kapitalizálódás elleni tiltakozásban, Jókai, Vas Gereben, Eötvös már fel sem vetik a paraszti élet sötét oldalát (Baksaynál elkezdődik egy komorabb színeket használó balladás ábrázolás). Viszont a reformkorhoz képest finomabbá, költőibbé, elmélyültebbé válik a lélekrajz (Jókai: *Falu bolondja*, Baksay: *Patak banya*). Annak az irodalmi törekvésnek volt ez is a része, amely a súlyos és komor valósággal szemben vigaszt, erőért fordult, ahova tudott: a régi magyar, főleg köznemesi világba és a néphez. (A kettő közötti határ ebben a korszakban elmosódik: Jókai: *Népvilág* című elbeszélés-kötetének nagyobb része a vidéki köznemesség életéből meríti tárgyát. Elég vékonyan csörgedezik az e fajta parasztábrázolás a prózairodalomban — a költészet és a népszínmű, ennek az igazi területe — majd Gárdonyival, Tömörkénynyel, Mórával ömlik bele a magyar regény és novellairodalom áramába.)

*

Sokkal nagyobb számban van képviselve, valóságos divatja van a népies próza másik ágának, a népinevelő prózának. A nép felemelése és kordában tartása kettős feladatának akartak vele most is eleget tenni: „A gőzzel olthatok életet, de okosul alkalmazva hajthatok gépet is hasznosan. Következésképpen azon modorban, mellyel a népet vesztetremre izgathatom, miért ne indíthatnám javamra... Az alvó oroszlának álmait meg kell édesítenünk éppen népies iratok által” — olvassuk egy korabeli cikkben. (Atádi Vilmos: *Népies iratokról. Budapesti Viszhang*, 1854. 2—3.) Ez az irodalom — miután a parasztságra akart hatni, nem hagyhatta teljesen figyelmen kívül a falu reális problémáit. Így, középpontjába került a gazdag paraszt — szegény paraszt viszony, de képet ad a parasztság életkörülményeinek más részletéről is. Eötvös, régi illúziójában csak megerősödve, a gazdag paraszt és a falusi szegénység összefogását hirdeti.

Vas Gerebennél is nagy szerepe van a gazdag paraszt — szegény paraszt szerelemnek, ami természetesen házassággal végződik. Hogy a történetek minél hasznosabbak legyenek, ezt a problémát rendszerint összeköti egy másikkal. Mihály gulyás a lopásról szokik le, miközben vejévé fogadja a szegény „kocagyereket”, és „ne bánts a másét” felkiáltással meghal (Kocagyerek. *Parlagi képek* 1851. Először a *Pesti Divatlap* 1847-ben jelent meg); Pál István mindig káromkodó gazdag paraszt nem akarja hozzáadni lányát a „koldus zsellérmaradékhoz”, végül azonban megjavul, leszokik a káromkodásról és beleegyezik a házasságba. (*Az út melletti kereszt*)

Vas Gereben még munkásságának ezzel a részével is a szépirodalom keretén belül marad: nem lehet ugyanezt elmondani Szabó Imre katolikus püspök „életművéről”. A *zsellér leány* c. népies elbeszélése (Pest, 1850. Jó és olcsó könyvkiadó társulat) a jó és istenfélő Szőke Márton zsellér szerencséséről számol be életét két jellemzően kiválasztott mozzanat köré sűrítve. Az egyik: hogyan kap házat a földesúrtól hűséges szolgálatáért és anyja iránti szeretetéért a zsellér. A másik: hogyan veszi el a szegény zsellér lányát a gazdag parasztiú, Csikar János. Szabó Imre buzgó híve a parasztnemeslelkűségnek. A gazdag

paraszt—szegényparaszt házasságban látja a szociális problémák megoldását, ellene van annak, hogy a paraszt kitörjön a régi életformák közül. Elítéli az öreg Csikart, amiért urat akart neveltetni a fiából, s helyesli, hogy János visszatér a földhöz, és szegény zsellérlányt vesz feleségül.

Garay Alajos, katolikus lelkész *Falusi élet* című kétkötetes elbeszélésgyűjteménye (Pest, 1856) a falu életének egy sor reális problémájával foglalkozik. A pusztai cselédek életének, lakásának olyan pontos és hiteles leírását adja, ami Illyés Gyula *Puszták népe* című művének hasonló részleteit juttatja eszünkbe. (Egyébként is Illyés vidékéről, Rácegresről, Pálfáról ír.)

„Ritka dolog, ha cseléd ember jobb sorsa vergődik; szegényen születik, szegényen él; szegényen hal meg. Még a koporsó is, melybe fektetik, korhadt, szúette deszkából kerül ki! Ki fejtje meg ennek okát? — Maga a pusztai élet. Lássuk.

Nagy szennyfolt az illetőkön, hogy a pusztai népet közönségesen az úgynevezett „fecske rak” vagyis sártapasztékos kunyhókba, vagy éppen „putriba” rekesztik. Miféle csudabogár az a putri? Kérded k. olvasó. Elmondom. Egy földbevéjrt hosszanfutó négyszög verem, melyet nád- vagy zsuppal tetőznek és ott, hol a homlokkal volna, egy lyuk hagyatik, melyet aztán ablaknak neveznek, már csak azért is, mert üvegtáblácskák fődik. A bejárás konyha szokott lenni, egy hatalmas füstgyár; a benyíló a lakszoba, a nevezett földszinti ablakkal; így legalább a gyermek nem esik ki rajta, nem szegi nyakát. Ennek is megvan a maga jó oldala.” . . . „Négy család egy szoba térre szorítva, hozzá még földalatt. Ha már a testnek ép erőben tartásával az egészséggel nem is törődnek az illetők, pedig kellene, mert ez egyike a legfőbb életkellékeknek, az emberre magára nézve mondhatlanul kedves és üdvös, a gazdának hasznos mód felett. . . beteg cselédnek a dolga, megaztán: „ha az ember satnya, marad a munka!” tartja a közmondás, legalább az erkölcsi életet vennék tekintetbe!” . . . „az ablaki sarkot az öregbéres foglalja el, ki magának itt is elsőseget követel és úgy látszik, jobb is valamivel holmija, mint a többié. A nyoszolya duzzadtabb az ágyneműtől, az ágy feletti fogas csinosabb, tarkább, mázosabb tálakat és tányérokat tartalmaz, a kobakok öblösebbek, de még az öreg szűr is ott a sarokban cifrább, sújtásosabb. — Az átellenes felekezet már szegényebb; az ajtó s kemence melletti pedig, elsatnyúlt ringy-rongy holmija. A mestergerendát egy szegletes duc istápolja, fogas féle szegekkel ellátva, hová aztán a fehér-cseléd aggatja nélkülözött ruhaneműjét.”

A nyomorért — amint látjuk — a gazdagokat, az „illetőket” tartja felelősnek, de tőlük várja a segítséget is. Az egész munkának van valami szociográfikus jellege. Az egyik fejezet: mezőszél belélete, 62 ház lakóit jellemzi röviden, így adva képet a község összetételéről. Általában a néphez közelebb élő lelkész népismerete sokkal konkrétabb, mint Szabó Imre püspöké volt: a bűnök között például szerepeltet olyan hiteles falusi helyzetet is, hogy az após szemet vet menyére. De azért a keresztény erkölcs három „halálörvényének” mégis a csárdát, a fonóházat és a magánlegeltetést (a tilosban való legeltetést) tartja, ami alkalmat ad a fiataloknak az együttlétre, a különböző fajta erkölcszetelenségre. Egy tragikus, patetikus gyilkossági történetet ad elő csak azért, hogy a magánlegeltetés szörnyű következményeit bemutassa.

Táncsics *Bordács Elekjét* (1858) az egyik korabeli kritika erősen kiemelte a „népirodalom” zöméből, dicsérve benne a „gőgös leereszkedés”, a „tudálékosság” hiányát, egyszerű, világos előadásmodorát (*Szépirodalmi Közölny*, 1858. június 10). Valóban a „gyalogárendás” élettörténetének vannak egyénítő, hitlesítő vonásai, amelyek megkülönböztetik az általános sémától; nem a földesúr, sem az istenfélő, felsőbbeségtisztelő életmód jutalmaképp ráköszöntő szerencse emeli fel, hanem saját akaratereje, szorgalma és esze. Ebbe, a kissé naturalista jellegű életrajzba beoltott gazdasági tanácsadás irányvonala is józan és értelmes: nevetségessé teszi például azokat a tudálékos szakkönyveket, amelyek „tudományos” alapra akarják helyzetetni a gazdákkal a földművelést, vegytani stb. képzettséget követelve meg

tőlük. — Táncsics is a módos paraszti ideált tűzi a nép elé, a saját birtokú, cselédeivel patriarkálisan élő, okosan gazdálkodó parasztét.

A szorosan vett népirodalom esztétikai értékéről közvetve már eddig is fogalmat nyerhettünk. Mégis érdemes egy futó pillantást vetni ebből a szempontból Boross Mihály két „művére”. Az egyik (*Magyar Ferenc — tanácsadó falusi gazda, milyennek kell lenni a földművesnek*, Pest, 1857), amint az előszó evvel eldicsekszik Rothe, porosz királyi gazdasági tanácsos könyvének átdolgozása. A „népies irányregény” úgy indul, hogy Magyar Ferenc örömkönnnyekkel a szemében felvilágosítja szomszédait a jó gazdálkodásról, a trágyázásról, a burgonyabetegségekről, a lentermelésről, Az erkölcsi kérdések egy részét a jóságos földesszasszonynak, volt jobbágyi anyjának engedi át, aki például az *egyszerűségből* tart parasztjainak egy kis leckét. Ugyancsak az erkölcsi nevelést célozza Magyar Ferenc naplójába való betekintés, amelyben táblázat van az „erkölcsi fő kötelességekből”, azonkívül egy sor „aranymondatt”. Ilyenek például:

Aranykönyv a szent biblia
Gyémánt darab minden sora.

Ez képviseli a poézist, valamint a fejezetek élén álló versikék. Lássuk az egyiket:

Ha gazdag aratást kíván a földműves,
Nem elég, hogy munkás, szorgalmas és szemes.
Mert trágya munkája legelső kelléke,
E nélkül hiába hull arcverejtéke.

De van ennek a regénynek egy „magánéleti szála” is: Széchenyi cenki uradalmába tanulmányútra induló Pató György a temető mellett összetalálkozik Jucikával, a mintagazda lányával és Boross Mihály, aki eddig a burgonyabetegségekről, a trágyázásról, esetleg a nőgyesületről vagy a keresztény családi életéről értekezett, egész váratlanul ezzel a merész és romantikus fordulattal lepi meg olvasóit: „... mint két terhes felleg csattant össze ajakuk”.

Boross Mihály másik „irányregénye”, *A falu bírója* (Pest, 1858) már egyenesen szerelmi regény. A szerző a könyv végén — minden félreértés elkerülése és a nagyobb nevelőerő végett — így mutat rá még egyszer a tanulságra: „Zakál József ifjabb éveiben könnyelmű, kicsapongó élete miatt a község cégére volt, s Istenbeni bizalom s egy erényes nő szerelme által azon község koszorúja lett.”

De Zakál József története össze van kapcsolva a községével: a „bonyodalom” ugyanis abból áll, hogy a fiatal bíró titkos leveleket kap szerelmesétől, a lelkész lányától, amelyben az értesíti őt a lelkész kívánságai felől, és a bíró rendre megvalósítja azokat (óvoda, biztositás, községi könyvtár stb.). Így születik meg a másik nagy tanulság, amit a szerző szintén nem hagy összefoglalás és kiemelés nélkül: „... élőképben látjuk, hogy egy erélyes bíró és előljáróság mivé teremtheti a községet”.

A népirodalom körül zajló viták felszínre hozták a műfajnak, a gesztusnak, a paraszthoz lehajló úr gesztusának alapproblémáját: azt ti., hogy az úr nem ismeri a parasztot, akit — jószándéktól, hazafiúi érzéstől vezetve — tanítani, nevelni, felemelni akar, hogy az irodalommal nem lehet megoldani társadalmi kérdéseket, nem lehet áthidalni a társadalmi ellentéteket. A legfontosabb ugyanis, ami ezekből a vitákból kiderül, az volt, hogy a népirodalom nem jutott el a néphez. A *Pesti Napló* 1854-es évfolyamában vita zajlik le erről a kérdéstről. Az egyik cikkíró nyíltan megírja, hogy a szerzők nem ismerik a népet, vagy túlbecsülik vagy alábecsülik műveltségét, tudását; a parasztok nem akarnak könyv szerint gazdálkodni, mert ezek a könyvek a hazai körülményeket figyelmen kívül hagyva veszik át a külföldi tapasztalatokat (Garády: *A népirodalomhoz, Pesti Napló*, 1854. július 29.). A másik védel-

mébe veszi ezt az irodalmat, — bár sokkal kevésbé konkrétan, mint ahogy az előző támadta; nem tartja reménytelennek a nép és a műveltek közötti bizalom kialakulását (Vámossy Mihály: *Népnevelés, Pesti Napló*, 1854. augusztus 20.). Táncsics *Bordács Elekje* is beszél arról, hogy nem a földművesek olvassák a nekik szánt lapokat, Táncsics könyvéről szóló egyik ismertetés (*Szépirodalmi Közlöny*, 1858. július 10.) szintén megállapítja, hogy a nép még mindig szellemi táplálék híján van, mert a népirodalom a falusi középosztályt, értelmiséget tartja szem előtt. Salamon Ferenc—Csengery—Kemény: *Magyar nép könyvéről írt bírálatában* (1856, *Tanulmányok*) ki is fejt, hogy népen tulajdonképpen a nagyközönséget érti és nem a „legalsó osztályt”, ő a színvonal biztosítékának tartja, hogy nem a „legműveletlenebbeket” veszik mértékül. (Láttuk már, hogy nép és falusi középosztály fogalma mennyire összemosódott.) Eötvös a műfaj bökkenőjét az irodalom oldaláról veti fel: művészi szempontból kárhozzatja a népirodalom erőltettségét, mesterkélttségét. Ez az előadásmodor — írja — a művelt olvasóközönségnek okoz élvezetet, de a nép, akárcsak a gyerekek, nem tiszteli, de nem is érti jobban azt a nevelőjét, aki mindenáron vele egy színvonalon akar állni. (*Nővérek*, 1856. I. köt. 8. fejezet). Ennyi kárhozzatás, kudarcba valló értékelés után hadd álljon itt egy lelkes dicséret is, Benedek Elek nagy szeretettel emlékszik vissza a család agyonolvasott könyvére, Mayer István 1859-es kalendáriumára és Boross Mihály könyveire (Benedek: *Édes anyajövedem*, Bp. 1920.). Csakhogy ez a meleg visszaemlékezés is az előzőket erősíti meg, hiszen Benedek Elek családjáé gazdag, művelt, hivatalos viselő parasztcsalád volt, nem az a réteg, amelyet ezek az irodalmi termékek nevelni, oktatni véltek. A népirodalom a maga naív, primitív, szájbarágós irányzatosságával nem érte el pillanatnyi célját, de kiesett az irodalom történetéből is. Burjánzásával és bukásával példázva, hogy nincs színvonaltalan, de hasznos irodalom, hogy az irodalom hatékonyságának, nevelő hatásának alapvető kritériuma: a művésziesség.

*

A népirodalom eddig szemügyre vett területén a módos paraszt példakép, „pozitív hős” volt. A gazdag paraszt ideálként feltüntetett alakjáról azonban hamarosan kiderül, hogy nem is olyan jámbor és veszélytelen, mint amilyennek gondolták, kiderül, hogy a gazdagodás megváltoztatja a paraszt jellemét, teljesen kivetkőzteti a jobbágyi alázatból, de kicsit emberi formájából is. Így kerül az irodalomba a gazdag és józan életű paraszttal szinte egy időben a gazdag, gögös, kegyetlen, tragikus sorsú paraszt.

Az egyik népies regény korabeli bírálatá (Szegfi: *A harmadik szomszéd, Hölgyjutár*, 1857. 91—92. Kövér Lajos) a mű erkölcsi alapeszméjét „a nagyravágyás, a gazdagodási vágy kórságában” jelöli meg. Kifejtí azt is, hogy mi tette ezt az alapeszmét olyan aktuálissá: „Jelen korszakunk uralkodó eszméjének ipar- és munkásságnak nincs nagyobb ellensége, mint . . . e nemes cél balfölfogásából eredhető önbálványozás.” Valóban az elbukó paraszti alakok példájával a kapitalizálódás veszélyére akarta az efajta irodalom a figyelmet felhívni, a regényhős rossz példáján keresztül a vagyonosodással együttjáró erkölcsi süllyedés ellen emelte fel szavát.

Miért fordult az irodalom a paraszti kapitalizálódás témája felé? Feudálkapitalista ország voltunk, a kapitalizálódásnak ez a formája állt előtérben; a földbirtokos réteg is megmaradt vezető osztálynak, és riadt idegenkedéssel figyelte a régi jobbágytípustól olyannyira különböző, feltörő gazdagodó parasztot. Az írók egy részénél a tudatos szándék éppen a kapitalizmus védelme volt, ezért akarták „kinövéseit” nyesegetni, de végső fokon, sokszor egészen közvetett formában, a patriarkális szemlélet maradványa diktálta ezeknek a regényeknek a tendenciáját: a régi paraszti sorból kitörő gazda elítélését, a jámbor módon gyarapodó paraszt példaképek állítását. Ez az osztályfélelemből, patriarkális illúziókból táplálkozó beállítás azonban egyáltalán nem egyértelmű: részben haladás ellenes, hiszen lényegében a feudalizmus oldaláról bírálja a kapitalizmust, a földbirtokos — tegyük hozzá, a nem egy-

szer elszegényedő, tönkremenő földbirtokos — szemével nézi a szerencséskezű, tollasodó a jobbágyalázatot tökéletesen levetkőző parasztot ; ugyanakkor azonban ez az idegenkedés, ellenszenv egybeesik a polgárosodás „hőseinek” reális kritikájával. Naiv kritika ez, a kapitalizmustól el akarja választani annak legszorosabb velejáróját, az emberi züllést, becületet, tisztességes kapitalistát rajzol meg mintaképpül — nem véletlenül sikerülnek olyan vértelenre ezek az alakok —, viszont az osztályérdek és félelmek látszóje alkalmas volt polgárosodó, urasodó paraszt elembertelenedésének hiteles bemutatására.

Ezeknek a regényhősöknek a bukását pátosz, tragikum kíséri, szatirikus vonások ritkán vegyülnek az ábrázolásba. A kapitalizálódás, különösen annak falusi formája ekkor még lényegében haladó volt, a gazdag paraszt — szegényparaszt ellentét kisebb volt az egész parasztság és a földesúr ellentétéénél, ezeknek a nagyravágyó paraszti kapitalistáknak az esetében valóban nagy erő és tehetség, mégpedig népi erő és tehetség roszbafordulásának, züllésének vagyunk a tanui — ezért érdemlik meg a nagyság, a romantikus pátosz és a tragikum árnyalatait. Emlékeztetnek ezek az alakok Gorkij paraszti származású kereskedő hőseire, akiknél a kapzsiság és kegyetlenség mellett szintén mindig érezhető még a paraszti ész, tehetség és erő is ; akik-től az író nem tagadta meg teljesen a rokonszenvet, az elismerést és bukásukban — a szükség-szerűség hangsúlyozása mellett — a részvétet.

Eötvös: *A molnár leánya* c. novellájának (1854) öreg molnárnja már nem jámbor példamutató, szegényeket gyámloló, jómodú paraszt, hanem gögős, kiméletlen, szerelmet, életet púszító falusi „arisztokrata”. Bűnhődése, mint a többi efajta regényhőse is, (patetikus, tragikus jellegű).

A korabeli népirodalomból kiemelkedik Gyulai Pál *Varju István* c. elbeszélése először megjelent a *Magyar nép könyvében*, (1854), egy gazdag, büszke és kegyetlen parasztember bűnhődésének és megjavulásának története. Varjú István elkergeti és kitagadja fiát, Miskát, amiért az a szegény szűcsmester lányát, Erzsit akarja feleségül venni, maga pedig elveszi a fiának szánt cifra Szűcs Marcát. Esküvője napján guta-ütést kap, megnémul, betegen és kiszolgáltatottan él az új „család” körében. Egyedül a Szűcséknél szolgáló Erzi jó hozzá. Végül megérkezik a megváltás az elkergetett fiú személyében, aki most már atyai áldás mellett ünnepelheti meg Erzsivel a lakodalmat.

Gyulai Varjú Istvánja nem közönséges figura, erőteljes egyéniség, szavainak pátosza végletes szenvedélyre vall: „Csak menj, csak rajta, kutyámat megverem, s kezemet nyalja, lovamat elkinzom s hozzám nyerít, szolgálmat összeszidom és áldázkodik, fiamat boldoggá akarom tenni, s kezem emel rám. Csak menj, csak rajta ! Elmegyek én is a város végére, kiválasztom a legrongyosabb koldusgyereket ; fölnevelem s mindenemet nekihagyom. Leg-alább, ha nem szeret, megbecsül, ha bosszant, nem hagy el öregségemre, ha elhagy, nem véremből való vér, kiért győtrődjem, csak menj, csak rajta !” A középkori kényúr szájába is illő romantikus dikció mögött új tartalom izzik : embertelen, paraszti voltában különösen erőteljes és nyers, teljes behódolást követelő hatalomvágy és gög. Ugyanakkor már az apai fájdalom és csalódás hangja is kiérzik szavaiból. Ugyanígy vannak szálnalmat gerjesztő árnyalatai azoknak a szatirikus jeleneteknek, ahol az öreg Varjú, mint vőlegény ügyetlenkedik Szűcsék házában, ahol az ő portáját díszítik, uriasítják, és ő maga egyre idegenebbül saját otthonában alszik kint a lócán. A végrendelkezési jelenetet pedig a következő lírai aláfestéssel kíséri az író : „Szegény bohó öreg, hiába erőlködöl, rosszatad érzed. Haldoklól már te ; temetnek már téged, künn ama sírásban és nevetésben halotti éneked zendül : temetéseden sír érted az, kit gyűlölsz, koporsód mellett nevet, kit szeretsz.” (ti. Erzi, illetve Marcsa).

A betegség, a bűnhődés idején már megindítóan sajnálatra méltó Varjú. Ott fekszik ez az eddig olyan féktelen, hatalmas ember tehetetlenül, félenken, kiszolgáltatva az őt semmibevevő, kihasználó embereknek. A befejezés megadja ugyan a feloldozást, de Varjú István boldogságába is összetörtség, fájdalom vegyül.

Varjú Istvánhoz hasonlóan a hatalomvágyba elbukó paraszt a hőse Szegfi Mór: *A harmadik szomszéd* c. népies regényének (1857) is. Szegfinek, a somogy megyei szegény falusi zsidócsalád fiának pályájából két mozzanatot tart Vadnay megjegyzésre méltónak: azt, hogy Szegfi volt az első zsidó miniszteri fogalmazó (a Szegedre menekülő kormány nevezte ki a szabadságharc idején) „és hogy a maga idejében írt egy érdekes népéleti regényt, melyet még ma is kedvtelve olvashatna el a szépirodalom kedvelője, ha esetleg kezébe kerülne.” (Vadnay Károly: *Az első zsidó miniszteri fogalmazó*, 1896. *Irodalmi emlékek*.) Hozzátehetjük, hogy még ma is — természetesen elsősorban a kor átlagirodalmához mérve — a felfedezés meglepetését és örömét adja ez a könyv.

Szegfinek nem *A harmadik szomszéd* volt az első népies próbálkozása. Az előzmények közül kiemelkedik a *Napam asszony* c. elbeszélés (*Kis bajok, nagy gondok*, 1856), amely már a gazdag paraszt—szegényparaszt ellentétre épült, de míg ennek a problémának sablonos megoldása a jóság jutalmaként való meggazdagodás, itt — azt mindhatnók — a jóság jutalmaként való elszegényedés adja meg a kibontakozást, a gazdag parasztleány és a szegény halászeleány házasságának a boldogságát.

A harmadik szomszéd c. regényben Kupec Mihály végzetes és elkerülhetetlen bukását kísérjük nyomon. Első megjelenésekor gazdag és gögös parasztember nemzeti Sztupa Mihály uram, aki kapzsiságában családját is kihatározza, aki feleségének „rongyos nemzetségét” veti szemére, lányát a gazdag, de igen kétes becsületű molnár fiának akarja „tulokként eladni”. Nagytermészetű, indulatos, szenvedélyes ember. A regény visszatérő motívuma a többi embertől távol álló, magános férfi „álmodozásai”, a hatalmaskodásnak, az emberek lebírázásának, a bosszúnak egyre féktelenebb és vadabb képzelgésai, amelyek Szaltikov-Scsedrin iszonyú Juduskájának jobbágynyúzós „ábrándjaival” rokonok. Kupec Mihály azzal hívja ki maga ellen a sorsot és az tetőzi be végzetét, hogy összeütközésbe kerül a „harmadik szomszédal”, a becsületesen, csendes szorgalommal gyarapodó jámbor és józan Pozsárral. Pozsár a regény társadalmi tendenciája, de a lélektan törvényei szerint is „ősi” ellensége. A lelki válság, ami ezt a vére menő konfliktust kíséri, nem közönséges és nem kisszerű: a társadalommal, az emberekkel, az egész világgal kerül szembe Kupec Mihály. Embergyűlölettel eltelve, örvöngve vágat a sötét éjszakában: „... úgy tetszik neki, mintha ő nem is olyan teremtés volna, mint a többi. Neki egészen más rendeltetése van e földön, mint a többi embereknek! Az ő rendeltetése megbosszulni magát Pozsár Józsefen”. Másutt: „... oh, mint szeretne volna ő is így beszáguldozni az egész világot, és mindenütt maga elé küldeni azt a vadul üvöltő szelet, hogy seperje el útjából az embereket, azt a gonosz, elkárhozott fajzatot, mely neki mindenütt útjában áll, hogy végre nem hajthatja, amit szándékol.”

Érdekesen jellemzi az író Kupecnek társadalmon kívülkerülését egy különös emberhez, Puczér Csicsához való viszonyán keresztül. Puczér Csicsa a falu alvilágához tartozik; a katonaságtól rablott holmikkal jön haza, ez az alapja egzisztenciájának. Valami ehhez hasonló létalapnak tekinti az író a kupeckedésből szerzett vagyont is — így kapcsolja össze a két embert. Kupec a regény elején egyszerűen levegőnek nézi Puczért; később bosszúvágyának és embergyűlöletének zaklatott hangulatában már fél tőle, mert a csavargó megjelenését mindig a kísértetiesség, a végzetszerűség légtövére kíséri; de a félelemben egyre több vonzalom gyűl, egyre közelebb érzi magát hozzá és távolabb például a marosdi rokonok vidám, békés, munkás életétől, amelybe még kezdetben olyan jól beletalálta magát; végül Puczér teljes hatalmat nyer felette.

A bosszúterv, a lopás és gyűjtögetés végrehajtása után még egyszer fellobban Kupec Mihály önérzete és életereje („oly jól érezte magát, mintha most vált volna a szegény tót legényből a gazdag Sztupa Mihállyá”), hogy aztán rövid, kapkodó, szinte öntudatlan ellenállás után átadja magát a fásult tehetetlenségnek. Pozsár megdicsőülése már nem is érdekli, úgy érzi, hogy „ő nem tartozik az emberek közé”. Az öreg Galambos, (aki Puczér Csicsa ellenpólusa és a becsületesség szellemét képviseli a történetben kissé halványan és bölcsel-

kedve, sőt nem egyszer már ellenszenves módon malasztosan) megkéri a Pozsár fiú részére Kupec lányának kezét és Kupec beleegyezik a házasságba, önállóságát veszítve, Galambos előző esti szavait ismételve. Mikor az öreg arra biztatja, hogy igyekezzen mindent elfelejtani, ilyen gyámoltalanul, eseten válaszol: „Nem is gondolok én semmit. Nagy pusztaság van a fejemben, csak a szívem ne sajogna olyan nagyon.”

Mikor felesége, az egyetlen, akihez ez az élelmes, erélyes és gonosz ember mindig őszinte érzéssel ragaszkodott, akiben jobbik felét látta, meghalt, akkor fellázadt Sztupa Mihály, de ennek a lázadásnak már csak egy útja lehetett: el az emberek közül, beteljesíteni a végzetet, maga ellen fordítani azt az erőt, amivel még nemrég a világ ellen akart fordulni: „Isten! Isten! Még azt is sokallottad tőlem! Még őt is elvetted! Mit akarsz te éntőlem!

És ezzel otthagya a kesergő embereket és ment, barátságolt, maga sem tudta, merre és hová. Hová tűnt Kupec Mihály álmódott boldogsága?!” Ezzel ér véget a fejezet és ezzel a mondattal kezdődik a következő, amely Kupec gazdaságának virágzását és gyarapodását írja le a fiatalok, Ilus és Gergely kezén — és az állandóan visszatérő mondat: — „És mindennek Kupec Mihály nem tud örülni” — a sors erejét éreztetve, különös költőiséget ad az egyszerű prózának.

A fiatalok idilljével párhuzamos Kupec teljesen társadalom alatti, embertelen életének bemutatása: van a vidéken egy csárda, betyárok és egyéb „hibás” emberek tanyája. „És e gyanus hely most Kupec Mihálynak kedves mulató tanyája. Mikor naphosszanta a fölengedett nyirkos vidéket céltalanul bekalandozta, este ide tér be, nagy fáradtan és ha itt valamelyik bújdosó emberrel összetalálkozik, versenyt borozgat és dalol vele; vagy magában iszik csendesen, míg az álom meg nem lepi.” Kupec már amúgyis halott — az, hogy ezzel a tévúton járó életerővel megint feltámad benne a Pozsárék elleni bosszú, megpróbálja újra ellopni az árvák pénzét, ha közben elpusztúl és hulláját télen a befagyott ingoványban találják meg, már nem is lényeges tartozéka a regénynek.

Amilyen nagyszabású és hiteles a „negatív hős” tragikumának, szükségszerű bukásának a bemutatása, olyan halvány, vértelen a morális tanítást képviselő Pozsárék (különösen a férfiak), az öreg Galambos és a fiatal házaspár életének ábrázolása.

„A harmadik szomszéd” feltűnő rokonságot mutat Ottó Ludwig német író ugyancsak 1857-ben megjelent kisregényével (*Ég és föld között — Zwischen Himmel und Erde*; Német elbeszélés mesterei, 1957). Minden valószínűség szerint ez a mű adott indítást Szegfinek regénye megírására, és Ludwig tehetségének visszfénye csillan meg munkáján. Mindkét írónál két ellentétes típus harca áll a középpontban, hasonló a meseszövéjük (az alattomos merénylet, a titokzatos „rossz szellem” szerepe), sőt nem egyszer egybehangzanak prózájuk költői, ritmikus fordulatai. Szegfi népies regénye, tágabban a gazdag paraszt alakok efajta ábrázolása irodalomtörténeti helyének megállapítását segíti ez az analógia: Ludwigit a német irodalomtörténet, mint a polgárság belső válságának íróját tartja számon, aki realista és romantikus, ill. naturalista és romantikus eszközökkel él.

Szegfi története a reformkorban játszódik le, de a problema tipikusan 49 utáni. Később Tolnai Lajos regénye (*Urak*, 1872) már a Bék-korszakba helyezve dolgozza fel ugyanezt a kérdést hasonló alakokkal. Kupec Mihályhoz hasonló negatív hős Tolnai Lajos Bokrosnéja: büszke, dacos, féktelen, nem ismer korlátot a törtetésben. Ő is mániájának és téveszméinek rabja (menye, a papseány tette őt tönkre); az ő útja is végzetszerű, nincs rajta megállás, ha megpróbál megjavulni, valami félreértés mindig visszalöki; ő is szálnalmas, sőt tragikus bukásában: az utolsó percben sem akarja megadni magát. Hazatérését így kommentálja az író: „Oh! Ki láthat abba a szívbe, amelyet ütnek és mégis kacag; gyaláznak és mégis hízeleg: széttörték és mégis élni kíván, élni, ha mindjárt halálos ellenségének egy utolsó megvetett zúgában is? — Eredj, fordulj be szegény öreg asszony bátran... stb.” — és azt is kimondja, hogy Bokrosné szíve „kérges, de nem rossz szív...”. Úrhatnám, meg-

szédült, kegyetlen paraszt, de ereje, esze, tehetsége paraszti, és pályája nem vált el teljesen a parasztság többi részének útjától.

Tolnai is bemutatja a paraszti polgárosodás általa helyeselt útját — a fuvarozó, jeget gyártó és eladó Bokros András alakjában, aki szintén gyengébben megrajzolt, unalmasabb, mint a „negatív hős”.

A tragikus gazdag paraszt hősöket megrajzoló művek legszembetűnőbb esztétikai sajátossága a szélsőséges, szenvedélyes lélekrajz. Romantikus lélekrajz ez, de nem a korabeli naív, idilli romantika értelmében, inkább a 40-es évek „vadromantikájára”, a *Vadon virágai* Jókaijára, a *Felhők és az Őrült* Petőfijére, Czakóra emlékeztet a belső életnek ez a fajta bemutatása. A vad, féktelen, lázadó, de egyben nem egyszer embertelen érzések ábrázolása, az ezeknek megfelelő hatalmas dikciók és belső monológok rokonságba hozzák ezeket a műveket a 40-es évek romantikájával, a XIX. századi realizmus előzményével, de a századvég, a XX. század naturalizmusával, a XX. századi realizmus előzményével is. Nemcsak a főhősök viselik magukon a romantika és a naturalizmus bélyegét: egy olyan különös, titokzatos figura, mint Puczér Csicsa (Szegfi: *A harmadik szomszéd*) szintén a romantika vagy a naturalizmus hagyományvilágából is kikerülhetett volna. A romantikához tartoznak ezek a regények a meseszövéis véletlenszerű, valószínűtlen elemeivel is (Pl. Varjú fia — Gyulai elbeszélésében — éppen annak a züllött diáknak a szüleinél talál menedéket, aki apja feleségének csapja a szelet. Vagy: egy beszélgetés akaratlan kihallgatásának jelentős szerepe van Szegfinél stb.). A naturalizmushoz kapcsolódnak azzal az aprólékos részletezéssel, amivel a környezetet megrajzolják (pl. Varjú házának, vagy a Temető utcának leírása Gyulainál), vagy amivel rít, visszataszító jelenségeknél időznek (a részeges szürszabó útja végig a Temető utcán, sebesülése, Varjú betegsége Gyulainál; vagy: Kupec teljesen elvadult, züllött életmódja az utolsó periódusban Szegfinél). Ebben a kettős rokonságban, ebben az összekötő szerepben egyfelől romantika, másfelől naturalizmus között kell keresni ezeknek a műveknek irodalomtörténeti jelentőségét; az öreg molnár, Varjú István, Kupec Mihály mintha ősei lennének Móricz Tíri Danijának, s azoknak a dzsentri figuráinak, akik erejükkel már csak önmagukat tudták elpusztítani.

SHAUDER JÓZSEF

A KASSAI „ÉRZELMEK ISKOLÁ”-JA

(Adalék egy literátori magatartás történetéhez.)

Kazinczy Ferenc 1785 elejétől 91 tavaszáig Kassán állandó lakást tartott fenn.

Szerelméről Súsie iránt először Lászlónak, szlavóniai kvártélyokban fekvő katonai öccsének leveleiből értesülünk. A bátyjával s majd bátyja társaságával is bizalmas lábon álló, olvasgató, szellemes és csélcsp, néha igen szabadszájú fiatalember mondja el a legtöbbet e legkorábbi időszak szerelmi ügyeiről. Minden egyes adatról érdekesebb azonban a kassai szalonok, az ottani hölgytársaság utáni vágyakozása, mely így az egyes adatokra is áthárít valamit a légkörből, melyben Kazinczy Ferenc Kassán szerelmeskedett.

Abból, hogy a „Mária képe” néven emlegetett (akkor 18 éves) Kácsándy Zsuzsannához László először egy 1785. jan. 20-i levelében kíván szerencsét Ferencnek (következő levelére e társasági álnévhez maga Ferenc jegyzi oda, hogy Kácsándy Susiról van szó,) bizvást arra következtethetünk, hogy a megismerkedés 1784-re esett. Előbbre tehát, mint a találkozás Radvánszky Terézszel, 1785 júniusában. 1785—86-tól tehát már biztosan fennállott az az egyértelművé és határozottá tisztulni nem akaró érzelmi viszony, mely Kazinczy Ferencet 4—5 éven át öt nőhöz köti szinte egyszerre ; úgy legalább soha sincs, hogy ne két (vagy három) nőbe lenne szerelmes egyidejűleg. Ostoba volna, a szokványos leegyszerűsítésnek engedő, a kérdés, szeretett-e K. Ferenc egyáltalán. Bizonyos, hogy a szenvedélyes szerelemhez szükséges határtalan odaadó képesség teljesen hiányzott belőle ; de sem a szerelem, sem a szenvedély nem maradt ki e leízonokból, ha eltekintünk attól, hogy a közönség csak a kirobbanó, romboló és gyilkos szenvedélyeket tartja számon.

Ezt az ambiguitással teli, személyről személyre áthullámzó, visszatérő, központját meglelni nem tudó szerelmi érzést Kazinczy természetének és kialakulóban levő hivatásának egy oly társas körrel való összetalálkozása, s mély összekapcsolódása tartja fenn, amely még a távol élő, tehát kültagnak is alig vehető s egészen más természetű Kazinczy Lászlóra sem marad komoly hatás nélkül.

László vágyakozása — előbb — a bátyja leveleiből (melyek sajnos nem maradtak ránk) megismert szalonélet s hölgyek után, majd hogy személyesen is kiélvezte e kassai szalonélet szépségét, alámerülése az érzélgősség vizenyőjébe : meggyőző bizonyítéka e kassai kör erős kisugárzó, magához vonó, alakító hatásának. Az érzélgősség persze nem onnan ered : a finom szalonélet levegőjét a török gránic vadonjában visszaáhitó katona túlszigázza azt a keveset, ami szentimentális emléket elhozott onnan, s érzelemhiányának pótlására is, meg hogy tehetsége szerinti (s szubjektíve bizonyára az ottanihoz hasonlóan érzett) feltárulkozással bizonygassa odatartozását — romantisch és zárt akar lenni. Nem az első eset nyers természetű keménykötésű, hivatásos katonánál az ilyesféle érzélgős öncsalás. Mondani se kell, hogy László és Ferenc levélváltásában Ferenc, ez a puhának tetsző civil, ír józanul s hidegen (panaszodik is rá László), László pedig, a keménykötésű hadnagy érzelem holdvilágosan.

De ez természetesen csak az után kezdődik önála, hogy ő is megismerkedett Ferenc körével. Addig, 1782-től 84-ig, nyoma sincs leveleiben szentimentalizmusnak. Inkább az előmenetelről, katonai dolgokról s a nőzésről írdogál, jókedvűen, nyersen, trágárul. 1784 végén még Ovidius legpajkosabb szerelmes részleteinek fordítgatásával szórakozik (I. levele 1785. dec. 10.). De hírt szerezve Therézről és Susiról, 1785 dec. 7-én már Gradiskáról tiszteelőik sorába ajánlkozik, s már-már átterjed őrá is a vágyakozás a *barátság* után, melyről kedvesen ír, trágár kifejezéseinek tözsomszédságában. „Ilyen közönséges napokon inkább szoktatók a barátságunk édességét érezni, ez volt az oka, hogy szerencsédnek messziről örvendeztem, a magamén szánakoztam” — írja 1785 legvégén, elítélve azokat, akik a magánosságban keresik a boldogságot, mert bizony „homo est animal sociale”: keressék abban a boldogságot az emberek, „amelyben bizonyosan meg is találják, das ist in einer kleinen gut geschlossenen Compagnie” — s ebből az érzelméből mindjárt át tud váltani, ugyane levélben, a reálisabbra, az ifjú nimfák ígérte gyönyörűsége Jeszenovác piacán, „akik közt vagy hattal bizvást et cum gustu lehetne Venusnak áldozni”. Ovidiusi, popei, vagy egyéb olvasmányait, „gewidmet der Freundschaft” (86. máj. 23.), ne véljük menekülésnek a katonaságtól — ahol különben, pénzzavarait nem számítva, jól érzi magát — csak éppen áttemelik abba a szférába, melynek élvezetére Kassán, Ferenc barátnőinek körében vágyik. „Bárcsak már Kassán volnék” — ismételteti 86 tavaszán, júl. 29-én meg ezt írja: „Többletek való elválásom milyen Schwermuthba ejthetett: azt magad elgondolhatod”, s Resselarén, „valósággal romantisch” vidéken, aug. 24-én is arra emlékezik, hogy sírva vett búcsút tőlük, hogy nem felejtí Susi kérdését, szép vidéken szolgál-e ő, leírja a pisztráng-fogás gyönyöreit, s üdvözli barátait; „csókold helyettem a kassaiakat, csókold Theréz, Susit, Jeanettet, mond meg nekik, hogy az erdők és hegyek közt sokszor töltöttem velek időmet”. László életénél, foglalkozásánál fogva nem lehet érzelmes ember — ilyesmi a természetétől is idegen — s mégis 1786 szept. 5-i levelében valóságos holdfény-érzelmességben tobzódik: „a hold... örült ennek sok utazó, sok szerelmeseknek könyvei edesebben csorogtak, az éneklőknek énekei jobban hangzottak, az elme világosabb volt ennek világánál, az érzékenység érzékenyebb. Olyan volt ez, mint a mi kedves Therézünk Vendégfogadója. Emlegette ő ennek világánál a Mária képével” (vagyis Kácsándy Zsuzsannával) „Hand in Hand az ő B. Ferencét, emlegetett talám téged is, emlegetett talám engem is. Emlegeted te őket, emlékeztél rólam is. Emlegetelek én mindnyájatokat...” „Nem a paszomántot — a tiveletek való barátságos élest, ezt és csak ezt egyedül várom én”. Hallert, Klopstockot, Stolberget, Wielandot szerezve be reménykedik, hogy „akik egymást annyira szeretik, azok egymást ölelhessék is”.

László levelei 88-ig több ízben egyszerre trágárak és érzékenyek, katonasak és szentimentálisok. Ferenc nem epedett úgy egy ilyenfajta gyöngédség után, mint káromkodós, nyers katona-öccse. 1787 március 8-án ez meg is feddi bátyját. Másfél hónap óta nem kap leveleket, „számkivetés”-ben, „barátaimól elhagyatva” — figyeljük meg, hogyan stilizálja át Kazinczy László a divatérzelmesség szerint az ő különben rendes, normális katonaeletét — „In dem elenden Leben kann man auf nichts eine sichere Rechnung machen, es ist alles ein Schein, eine Eitelkeit, ein Nichts. Örömmel bontottam fel ma vett leveledet, minden érzékenységeim új erőt vettek levelednek olvasására. De mit találtam másfél holnapi hallgatásod után benne? Ein sehr kalt-blütiger Brief — es mangelt stark an deiner sonst so sehr sichtbaren Zärtlichkeit... in der That das ist ein kalter Brief...” Egyszóval: László hadnagy nyakig úszik a legdivatosabb érzelmességben. — „Májusba hozzátok szándékozom, előre érzem azt a gyönyörűséget, amely még oly távol van, csak ez, ez egyedül tartja még bennem a párat” — veti idézett levele végére, máskor pedig csak sóhajt egyet: „O Sehnsucht zärtlicher Seelen” (87. ápr. 3.).

Ez a szokatlan, néha émelyítő hangnem — mert „a romantisch akarnék írni” (1787 szept. 4.), a sírva áldása istennek az érzett boldogságért elkeveredik a huszonnégylövetű puskák, katonai akciók leírásának és a pénzkéréseknek ridegségével — 1788-cal szerencsésen

szűnni kezd. 1786 június—júliusában töltött néhány hetet Kassán, akkor került be Ferenc baráti körébe, ami valósággal rabulejtette, ezért 86 júliustól kevés levele van, amelyben ne érzelegne, visszaemlékezve. 87 májusának végén újból meglátogatta a kassaiakat. 87 végével azonban megszakad ez az érzelmi kapocs. „Endlich scheinen die Zeiten sich zu nähern, in welchen ein Kriegermann seine eigentlich Rechtschaffenheit an Tage legen kann” — írja 87 szeptember 21-én, „der Krieg gegen den Türken ist declarirt, und nun ist alles in Bewegung”. A szabadcsapat szervezésének gondja, az állandó harci készenlét vagy a csatározások máris a „legszentebb csókkal” való búcsúzásig (88. III. 14.) vagy a Pollux szimbolikus névalírásig (88. nov. 7.) szorítják le érzelmességét, de ennek nemcsak a hadi mozgolódás vet véget, hanem főképp a Kassáról jövő emlékeztető levelek kimaradása, így hírei egyre ritkulóbbak a baráti körről; Ferenc különben is röviden szokott neki írni, mint már láttuk, s nagyrítván. Aztán meg: bajok is vannak e szép körben, Ferenc és barátnőinek harmonikus érzelmi viszonya megzavarodik. — Így szabadul fel László 89-re „érzékenységei” alól, melyekről többé nem ír, annál inkább kommentálgatja, némi kajánsággal, Ferenc érthetetlen szerelmi ügyeit, — ezeket Ferenc jellemének tükrében László ítéli is meg eddig talán a legtalálóbban. Persze csak az után, hogy már megszabadult hamis érzelmességétől.

Ha ily módon László érzelgősségét és mindemellett is őszinte ragaszkodását a barátokhoz két éven át a kassai szalon jellemző hatásaként, s annak bizonyítékaként foghatjuk fel, hogy volt légköre, kisugárzó ereje ennek a kis, de művelt, érzelmileg gazdag magyar szalonnak — mennyivel inkább lehetett hatása a benne töltött éveknél Ferencre, a kör legszerelmesebb férfitagjára? Itt gyökerezik egész életét végigkísérő szerelme Súsie, Kácsándy Zsuzsánna iránt és forró, de eszményi, érzelmes barátsága Radvánszky Therézzel, itt alakul ki majd mindig élet és irodalom határmesgyéjén lebegő, érzelmes literátori magatartása.

Kik e kör tagjai? A levelekben, a Pályám emlékezetében s egyébütt Kazinczy leggyakrabban három nevet fűz egy sorba, alá és fölérendelés nélkül: Theréz, Súsie, Polyxén nevét. Radvánszky Theréz és Polyxéna, valamint Kácsándy Zsuzsánna mellett azonban ott volt a ritkábban emlegetett, de ugyancsak szerelemmel tisztelt Kácsándy Theréz, Súsie testvérnénje is, aki 1786-ban ment nőül gr. Rédey Lajoshoz (s nyerte később temetési pompaként Csokonai búcsúztatóját). Ötödiknek Bárczay Ferenc hitvesét (?), Jennyt (vagy Jeanette-et) kell említenem.

Elsőnek Súsivel ismerkedett meg; azután 1785 júniusában Radvánszky Therézzel, Radvánszky Jánosnak, Barcsay Ábrahám bizalmas barátjának leányával, aki ekkor már másfél éve Szerencsy József felesége; 1785-ben s 86-ban e két nő közt osztotta meg szívét; de Kácsándy Teréz iránt sem maradt közömbös, ezt bizonyítja egyetlen fennmaradt s Súsiehez írt szerelmes tárgyú levele (87. szept. 3.). 1787-ben, 88-ban már gyötördik Súsie miatt, aki féktelenül csapodár, össze is vész vele; 1788-tól mint seb továbbra is — látni fogjuk, évtizedeken át — Súsie kínozza, vágyai most elsősorban Polyxéna felé irányulnak, akit 88 ápr. 17-én pillantott meg, s akit nemsokára elvenni is kész, noha 1790-ben Radvánszky Teréz megözvegyül, s így az ő keze is szabad lesz; egyidőben azonban Bárczay Ferenc, volt iskolatársa s bizalmas jóbarátja feleségével (?) is viszonyt sző, Jennyvel, s ezt a kapcsolatot már csak a *Stella* ajánlása miatt sem tekinthetjük ártatlannak; ugyanez időre esik egy bizonyos Júlia iránt feltehető vonzódása is, aki Radvánszkyéknál, Besztercebányán él, s akit Klaniczay János, Kazinczy alá rendelt „iskola-vigyázó” „kerít” neki, benső embere lévén a Radvánszkyaknak (egy ízben pl. legelső helyen említi, Theréz és Polyxéna előtt, máskor meg részletezve is Júlia rajongását Kazinczy iránt); meg lehet, hogy e nőért is utazott fel Kazinczy 1789 végén Bécsbe. László levelei e bécsi úttal kapcsolatban s tovább is egy bizonyos Mimit emlegetnek. Váczy János csak a levelezés első kötetében tartja számon a Júlia-kalandot (576. l.), nagy monográfiájában már csak a Mimi név viselője után nyomoz. — Adatszerűen mindössze a Súsie, Radvánszky Teréz, Kácsándy Teréz, Radvánszky Polyxéna, valamint a közelebbről ismeretlen Jenny iránti szerelme bizo-

nyítható — 85 és 87 közt az első három iránt, míg 87 és 95 közt az utóbbi kettőért ég, de mélyen szívében hordva indulatait Súsie iránt, aki érzelmileg, erotikusan a legmélyebb hatást tette rá.

Ő maga sem tudott rendet teremteni érzelmei zűrzavarában, s ennek megfelelően híradásai is zavarosak erről, kevés az egykorú, elég sok, de retusált a későbbi. A tárgyi híradások elégtelenségét a versek ihletőinek álnevek alá rejtése még nagyobb homályba takarja. Toldytól Széchyig, Abafiig, Váczyig alig van megegyezés abban, kit is jelent Czidli, Bliдли és Czenczi, Mimi, Minnyi, Lili és Zelli. A filológiai nehézségeket súlyosbították az irodalomtörténések lélektani-erkölcsi elfogultságai: Széchy nem tudja felfogni, hogyan képes Kazinczy egyszerre kettőért érezni, kettőért álmodozni, ezért sorrendet alakít ki, de mivel a tények ellene mondanak, maga is ellentmondásba keveredik; Váczy János óvatosabb, ugyanakkor határozott véleményt sem nyilvánít, noha ő is megkísérli a szerelmi szálak kibogozását. Az ő megállapításai vehetők át, mint legszilárdabbak, ide is Súsieről, R. Teréztől, Polyxénáról.

Tovább kutatni, hogy a verseknek Mimi, Minnyi, Zelli nevein kik értendők, csak újabb adatok birtokában érdemes — az eddigiek legfeljebb valószínűsítik, hogy Mimi — Polyxéna (bár lehetne a Váczytól korábban gyanított Júlia is). — Czenczi biztosan Súsie, így *A tavaszhoz* c. 1784-i versében, melyre László 88 márc. 6-i és 14-i levele pontosan, idézve, utal, kérve, hogy írjon S-ról; visszatekintve pedig Ferencnek Cserei Miklóshoz 1812 jún. 24-én írt leveléből tudjuk, hogy 1788-ban Súsie „állhatatlansága a megőrüléssig vitte”; Czenczi Flüchtigkeit-jét emlegeti László is 87-ben; hogy a Süsetől kapott seb elég mély, elárulja Kazinczy a Döméhez írt episztolában is (1790. jan. 1.), ahol Czenczi rabságában volt szenvedéseit a Bácsmegyeyéihez hasonlítja, de: önként örökre hordani akarja láncait, s még inkább e nem múlt érzelmét fejezi ki a *Minnyihez* szóló, 1790 végén, 91 lelegején készült dala (1. levelét Rádayhoz, 1791, márc. 13.), mely szerint bánata elmúlását Minnyi és Czenczi szíve birtoklásától reméli. E reményét ekkor már csak a távoli jövő teljesítheti be: Súsie 1790 végén gr. Gyulay Ferencné lett, s átköltözött Erdélybe. Hogy Czidli (Klopstock után) s Bliдли pedig Radvánszky Terézt, ill. Polyxénát jelenti, arra nem Váczy érve (az Orpheusban megj. fordítás: *Csidli*), hanem Kazinczynak 1799. jún. 16-i levele a döntő — itt ő maga nevezi így barátánőt.

Nagyjából összefoglalva ezek a szakirodalom biztos eredményei e baráti kör nőtagjairól. Vajmi kevés; nem egyszer még Váczy is téved, mert elfelejti, amit különben ő tud a legjobban, hogy Kazinczy folyton átírja s átcímezi verseit, s szándékosan is rejtegeti hősnőt — többnyire csak jóval az események után szalajtja ki, véletlenül, tollából az igazságot. (Váczy pl. a *Minnyihez*-ben Czenczi nevén Radvánszky Terézt érti, indokolatlanul, a *Lollim szája* c. fordítás első változatát, amely még Czenczihez szólt, nem veszi figyelembe, a verseket s a kassai szalonéletet alig hozza egymással kapcsolatba stb.).

Ezek a hölgyek jártak össze elsősorban gr. Törökék, Kazinczy főnöke családjának szalonjában s estélyein, de Szerencsyék, Bárczay Ferenc és Kácsándy László házában is. Megfordult ott Kazinczy Klára, Ferenc és László huga is. László különben jól ismerhette Kácsándyt, ha már 1785-ben (febr. 23.) lovat vásárol tőle. A László leveleiben s Ferenc verseiben meg emlékeiben visszatérő 5—6 női névhez a gavallérok neveit már bizonytalanabban fűzhetjük hozzá. Gr. Rédey Lajos, gr. Gyulay Ferenc nevén kívül említhető, hogy Kazinczynak egy 1803. okt. 24-éről való, kiadatlan levele Susinak Defour és Almásy János körüli megfoghatatlan lebesését panasolja Bárczaynak, aki e levél szavai szerint szintén pályázott Súsie birtokára, de tréfásan László is kapitánynévá tette volna. Ez az a társaság, melyben Kazinczy első irodalmi sikereit aratta, alighanem ez az elseje azoknak a szép társaságoknak, melyek nemcsak a „kedves és érzékeny s poétai képű szóllításoknak” (Pály. eml. Abafi, 157. l.), hanem az idegen nyelven olvasott történetek és kifejezések magyarításának is örvendett, átvette azokat, hogy éljen velük. „Szép társaságoknak adott munká”-nak nevezi Kazinczy Bácsmegyeyjét, s nem ebben a „szép társaságban” élte-e át — saját vallomása szerint —

Czenczi miatt Bácsmegey gyötrelmeit? „Azoknak” — ti. a jó románoknak — „olvasások által a szóllás és magaviselet durvasága kedvesebb izlésre faragódjon” — írja Vitéz Imrének (89. aug. 23.), s e kívánsága, meg a bizonyító példalózás is a 16 esztendő leánykával, aki ez esetben igazabban ítél az „erudícióval teljes kritikuskánál” — nem ebből a már magyarnyelvűség felé hajló „szép társaság”-ból tört-e fel önként s nem itt igazolódott-e először? Ha azt a hatást mérleljük, melyet irodalmias udvarló levelei — Klaniczay J. szerint — a Besztercebányán tartózkodó Radvánszky-lányokra tettek a Bácsmegey megjelenésekor, aligha tévedünk, ha az „innig gerührt”, „nahe der Entzückung” kifejezéseknek, meg az ilyen mondatoknak tartalmát: „Der balsamische-Rauch des ihnen gebrachten Opfers — der Schmeichelei — musste das verzärtelte Näschen eines Frauenzimmers stark und angenehm kitzeln. . .” az egész kis, kassai szalonéletben benne érezzük (89. ápr. 11. és jún. 8.).

A hízelgés, a csábítás e légkörének táplálója főleg a nők érzékenységéhez szóló, rokokó és szentimentális közt ingadozó irodalom volt, melyhez a Kácsándy és Radvánszky nővérek műveltségüknél fogva erősen vonzódtak. Kazinczy meg — az 1780 körüli szerelme után, mely először volt igazán irodalmi és szentimentális, de még korántsem előkelő, mert Steinmetz Ninonhoz, a kis német polgárlányhoz fűződött — most egyszerre azt a díszes társaságot látta maga előtt, amellyel eddig jobbadán csak könyveiben találkozott, a szinte irodalmi szépségű formákban élvezhető szerelem színhelyét, a minden érzékenységet ingerlő érzelmes és okos, ugyan túlnyomórészt német nyelvű, de magyar érzelmű nemesi társaságot. A vallomás, melyet 1789 augusztusában tesz szereleméről Vitéz Imrének, már e körbeli tapasztalatait összegezi: „szerelmet” (kér) „mely eped, kívánczik, sír, rettegve reményl, kívánságait beteljesedve, mégpedig gyakorta véletlenül beteljesedve látja, s hogy boldogságának birtokát annál állandóbbá tehesse, bennünket a legnemesebb tetteknek elkövetésére tüzel, s a legédesebb nyughatatlanságban, a legédesebb kínok között forgat”. S ez előkelő hölgyek, akikbe ő most szinte egyidejűleg szerelmes, nemcsak vonzódnak a modern érzelmességhez, hanem értői is az új irodalomnak; nemcsak beszélnek németül, franciául, hanem olvassák is, meg is beszélnek az idegen műveket, sőt, Süsire görögül is tud s Anakreont nagyon kedveli (illik is „lebdeseihez”), Radvánszky Teréz pedig eszményi jellem, aki hozzászól Kazinczy irodalmi terveire, meghallgatja irodalmi leveleit, maga is ír Gessner övegyének stb. Kazinczy ezt írja róla Gessnernek: . . .”Sie schuf sich meinen Kreis, und ist die Seele davon. . .” (94. júl. 21.). Süsire-vel a fent idézett vágyakból az epedést, sírást, rettegést, az édes nyughatatlanságot, Radvánszky Terézzel a nemes tettek elkövetésének érzelmét élte át, együtt kellettek hát neki, nem beszélve arról, hogy házasodni igazán Polyxénnel akart, aki legfiatalabb volt, még serdülő széplány, 1788-ban a dámák között.

Az irodalomba beléleledkező érzelmes író-ember mohó vágyakozása az érzelmet „kultiváló” társaság, szalon, nőbarátság után, melyben kielégülhet, nem engedi meg neki, hogy *egy valaki* melletti kitarásával, vagyis *annak a körből való kiemeléssel* magát a kört, gyönyörűsége legfőbb színterét veszítse el. Ezért érthető az egyidőben több nő iránt érzett, azok egyénisége szerint csak többé kevésbé differenciálódó („tsak egy kis distinctiot keresel” — írja László) szerelmi világa, melyet Széchy és néhány kollégája sem elfogadni, sem megérteni nem tudott. Ez a mindenkori több hölgy iránt táplált szenvedély gyakorlatilag, tehát az esetek lefolyását tekintve, azt is jelenti, hogy ez érzelm szüntelenül át is hullámszik, határt, formát, végleges (a többit kizáró) célpontot nem találván, az egyik nőről a másikra. Jellegzetes korai, magától Kazinczytól megírt esete az ily érzelm-átvitelnek az, melyet Cserey Miklóshoz szóló 1812. jún. 24-i levelében olvasunk. Azt a szenvedélyt, mely Süsire állhatatlansága miatt „a megőrlésig vitte”, egyik napról a másikra gróf Törökék szép és fiatal Tóni szobalányára „érezte” át, a piruló s úgy tetszik, Kazinczy *ézelmet* is viszonzni tudó lányra, akit persze hamarosan eltávolítottak közeléből. (Jellegzetes későbbi, igen hasonló esete a Maris szolgálóval, akit irodalmi páva-tollazatának teljes kinyitásával ejtett meg, talán nem is izgatott sexusának, mint az otromba, hipokrita Kazinczy rokonság ordította, hanem

csak annak az érzelmenek kiélése céljából, melyet a Batsányitól különösen kedvelt Sárosynénál nem tudott élvezni.) Általában nem érzéki vagy pusztán szublimált érzéki, szexuális kergetődzésről van itt szó, sokkal inkább egy az önérzelmességében is dőzsölő, saját érzelmi hajlékonyságát, beleérző képességét sokféle személyen próbáló, szenvedve élvező s ünneplő ember magatartásáról — mely persze igen-igen távol áll a ma is vallott romantikus „mélység”-től, extázistól, komorságtól s odaadástól. -

Ez a magába forduló, kizárólagos tárgyát nem lelő szerelmi-erotikus érzékenysége élete végéig él benne — csak letisztul, megneemesül, amikor már csak Sophie és Lotti közt polarizálódik, kettejük közt osztva meg öregedő szívét mindhalálig — s természetesen függ össze ismert és tőle is elismert *hiúságával*, mely azonban a legkevésbé sem jelent önzést, ego-centrizmust, nagy áldozatokra való képtelenséget.

Süsieről Tónira, Polyxénáról s Terézzől Jennyre (később Sárosynéről Marisra, Süsieről meg Lottira) harapódzott át, nyugtalanul, ez az érzelm s tért vissza csaknem mindig az előbbiekre. Nem ezt tanúsítja, ezt az elfogadott ambiguitást, *Minnihez* c. verse, egyidőben két nő (Minni és Czenczi) birtokához kötve boldogságát?

Ki sejtette kortársai közül, hogy ez a Süsie-énál jóval veszélyesebb „lebdésés” egy az érzelm kultuszát már szinte az irodalom síkjára emelő, nyugtalan „Sonderling” emberi s írói növekedéséhez tartozott hozzá? Senki, s értelme a mai irodalomtörténések előtt sem világos, nem is nagyon ügyeltek rá. Amit a kívülálló, de valamikor beavatott, s ezért a dolgot felfogni tudó ember elmondhatott erről a különc viselkedésről, azt László, az öccs írta le, persze miután ő maga kikerült az érzelmességnek e morbid légköréből, 1789. márc. 28-án: „Tudod-e te azt, kedves Ferencem, hogy a Te karaktered in puncto amoris még előtttem Titok. . . Én téged, mégpedig igen méltán, a gesztetek közé számítalak, és éppen azért nem tudom megmagyarázni, miért vagy az említett punctumban olyan *változó*. Én már egynehányat tudok, akik szíveden győzedelmeskedtek. A lüstigeektől természeted abba különbözik, hogy azoknál az utolsó objectum által az előbbienek egészen eltöröltetnek, aber du bleibst deinen immer Treu, és csak egy kis distinctiót keresel, mint a többek között a Klári levelébe Jeanette iránt, aki felől azt írod, hogy olyan barátja vagy, mintha testvére volnál; ez egészen igaz-e, will nicht untersuchen. Az éjtszaka erről a materiáról igen sokat gondolkoztam, és utoljára azt találtam, hogy te igen szerencsés volnál, ha a világnak abban a részében születnél volna, amelybe több feleséget tartani szokás. . .”

* * *

Ezt a mélyen lelkébe ivódott s egyszerre több barátjának érzelmes vonzalmában — a szinte rájuk osztott szerepekben — élvezett irodalmias szerelemérzést, mely már eleve reflexív, eleve kevéssé spontán, (hisz a kétértelműség rejtőzködésre is készlet) hajlítja egyenest élet és irodalom határkúszóbére, amikor leírja. Mert *már most* külön figyelmet érdemel az életnek őnála szüntelen transzfigurálása irodalomná, sokszor szimbolikus értelmű átváltódása. Mintha minden mozdulata, élménye, érzelme azonnal valami irodalmi értékrendszerben helyeződne el s ettől kapná meg veretét. (E kis tanulmánynak nem célja ezt a lélektani-esztétikai kérdést általában elemezni, a monográfiában is alárendelt, bár nem lényegtelen szerepe lesz. Egy bizonyos, az egész életműből levonható ált. tanulságot mégis előre kell itt vennünk, mert egy későbbre kiérett, jellegzetes magatartásnak forrásához csak ez átfogó tanulság ismeretében juthatunk el — s e magatartás kialakulásának kezdete minden bizonnyal a kassai időszakra esik.)

Kezdetől fogva a mélyen magába zárt, teljesen áthasonított irodalmi élmények (emlékek?) szerint írta meg — legfőképp verseire áll ez, eredeti prózájára nem! — azokat a spontánul támadó és spontánnak vélt érzelmi eseteket, amelyek egy részéről utóbb — néha évek

múltán — ő maga fedezi fel s közli barátival riadtan, vagy tudatosítja baráti figyelmeztetésre, hogy — öntudatlanul is valamely minta érvényesült megírásukban (szándékán kívül). Saját érzelme módosítja, átalakítja, szinte mássá teszi az idegen mintát, de az átdereng verse mögött.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy élete eseteibe is majd mindig klasszikus mintaszerűséget érez vagy éreztet bele. Nem hamisan, nem tartalmatlanul. Ennek meg nem értése vezet félre egy-egy, Kazinczynál pedig nem kevésbé finnyás irodalmárunk ítéletét, mikor többnyire pózt vélt fölfedezni a többnyire nemes, tartalmas, erős gesztusokban. Az *élet* mintaszerűségére, a közönségességéből, primitívségből való felemelésére törekedni, de főleg e törekvés útjára nevelni aligha lehet a minták átélése, magunkba olvasztása nélkül. Kazinczy és kora, a forradalmár franciák s olaszok, ráadásul antik mintáik képébe, nevébe, mezébe is öltöznek. Amíg tartalom és szenvedély nem hiányzik az irodalmias álarcok mögül, nem szabad pózról beszélnünk, legfeljebb klasszicista gesztusokról, stilizálásról. — Amikor Kölcseyvel kerül szakításra a dolog, súlyánál s a szembenállás jellegénél fogva *Egmont* s *Oranien* vitáját érzi bele Kazinczy a magukéba; amikor az ifjabb Wesselényit és nevelőjét, a barátként kezelt Patakit látja felhaladni Széphalomra, *Carlost* és *Posát* képi meg előtte a jelenet; mikor hanyatló öregként a viruló Lottiba szerelmesedik s éli érzelmét pusztán levelekben, *Yorick*nak s *Elizának* nevezi magukat; s ami a legérdekesebb, az érdekeltek elfogadják ezeket az irodalmi neveket, élnek velük, adott helyzetben megérik hitelüket. Vagy póz lenne a halálfraszantság irodalmias gesztusa a vérbírák előtt — a *Je suis perdu!* felkiáltása —, vagy pózolás az agonizáló feleség testének fölölelése, mert — így állt vele valamikor a pap előtt?

Közismert, hogy Kazinczy egész alkotómunkája, az irodalmi s a szervező, az *élet* nemességének, polgári finomításának szolgálatában áll, e mű része a vágy is, hogy „a szóllás és magaviselet durvasága kedvesebb izlésre faragódjon”, ennek része a nyelvújítás, a levelezés — de (s erről alig esett szó az irodalmtörténetírásban) ennek eredménye, vagy velejárója az is, hogy *saját élete*, miközben éli azt, máris irodalmi jellegűvé válik, s az irodalom — megélelendő, az életben reprodukálódó, testet öltő jelentéssé. Így mindig mintha az élet és az irodalom határán mozogna, mintáihoz igazodásával mindig átszűri élményeit, összeszűkíti vénáját — s éppen ezért nyeri meg műve, mint *irodalmi* mű, mint az irodalmi tudatforma önállósítója lenyűgöző hatását korának jóformán minden írójára. az önála lényegesen nagyobb költőkre is.

Ennek a különben oly hamar céltudattossá váló folyamatnak letelején vagyunk, mikor Kazinczy 1786—88 között első, de egész életét végigkísérő szerelmeit éli át, már szinte születésükkor irodalomná kristályosítva érzéseit.

* * *

E nők maguk is táplálni tudták a Kazinczyban ekkor már erősen élő hajlamot az irodalmias transzfigurációra, legalább a Kazinczyval kötött viszonyaik kétértelműségét érezve s éreztetve — ez irodalmi légkörben — alkalmat adtak az érzelem elmaszkírozására, éppúgy, mint könnyű átvitelére az egyik személyről a másikra. De még erősebben segítette az életnek szinte szépirodalomként való élvezetét az a szorosabb társaságkötés, amely éppen 86—87-ben a szabadkőművesség kiágazásaként Besztercebányán (a Radvánszkyak egyik tartózkodási helyén) és Kassán jött létre. Grossingernek e Rózsa-Rendjét s ez említett Helyi-Rózsákat maga Váczy kielégítő részletességgel tárgyalja, most csak összefoglaljuk az adatokat s inkább csak a témánkkal kapcsolatos hatásukat vizsgáljuk meg.

László levelének ismert adata az a figyelmeztetés, melyet fivére útján gróf Törökék miskolci páholyának küld: Csernel öbester hallotta, hogy a miskolciak rosszul viselték magukat, „úgy hallatik, hogy ti a páholyban kritizáltátok volna az őfelsége parancsolatját”...

„a becsületek veszedelembé forog” (86. márc. 6.). Váczy s az idevágó szakirodalom (főleg Abafi) nem mondja meg, miféle ellentétbe kerültek az uralkodóval, csak tudomásul veszi a miskolci páholy megszűnését — Kazinczy maga egy 1787. jan. 20-i levelét már úgy írja alá, mint „gewesenes Mitglied der tugendhaften Cosmopol.” Lehet, hogy a miskolci iskolák átalakítása körüli problémák keltettek nyugtalanságot: Kazinczynak csak átmenetileg sikerült bevezetnie az új iskolarendszert, a miskolci egyház ellenállását néhány év múlva Debrecen felszítja, s noha ez már jelzett dátumunk utáni eset, előzményei 86–87 táján keresendők. Bármiként volt is, a páholy abbahagyta összejövetelét. Lehetetlen már most fel nem ismerni a kapcsolatot ennek és több más páholynek megszűnése és a Helyi Rózsáknak 87-ben való megalakulása között. Váczy nem veszi észre az összefüggést, legalábbis nem értékeli azt, pedig gr. Török Lajosnak mindkét szervezetben betöltött vezető szerepe is bizonyítja. Természetesen nincs szó arról, mintha a Rózsa-Rend a szabadkőműves páholyokat pótolná — ezeknek egy része a kormánysszékkal bíró nagyobb városokban fenn is maradt; az új rend pusztán azt jelenti, hogy a lassan nyomás alá kerülő szabadkőművesség más néven, más szabállyal igyekszik tovább tenyészni s híveket hódítani a nagyobb közönségből is.

E nagyobb közönség: a női nem.

A kassai és a besztecebányai Helyi Rózsa szervezetekben ugyanazokat a tagokat találjuk, mint Kazinczy kassai szalonjaiban: Törökéket, Bárczyékat, Szerencsyéket, vagyis Radvánszky Terézt is, aki Törökékkal s Kácsándy Zsuzsannával együtt a kassai Helyi Rózsának a tagja, természetesen Kazinczy oldalán, akinek rendi neve Fichtenbach Kálmán. Radvánszky Polixéna egyenest alapító tagja a besztecebányai Helyi Rózsának.

A szalonélet önmagában is irodalmias, csábító légkörét 87–88-ban tehát egy oly, a barátság és nemeslelkűség kultuszának élő, szinte arkádikus stilizált szervezetnek ténykedései telítik töményen irodalmiassá, amely — ellentétben a nők elől elzárkózó szabadkőművességgel — egyenest a hölgyeket állítja előtérbe (a besztecebányai Helyi Rózsa pl. Radvánszky Lajosné elnöklete alatt alakult meg.) A tagok — ők a „virágok” — az összejöveteleken — ezek a „séták” — főleg érzelmes önműveléssel foglalkoznak, hölgyek számára írt német folyóiratokból olvasnak fel, mint pl. az 1788. ápr. 17-én Törökéknél tartott „sétán” a házi élet örömeiről — Kazinczy itt pillantja meg először Polyxénát s lesz belé nemsokára szerelmes. A légkör fojtottságában, az irodalmi szerepekbe bújkálásban, a Czidlik, Átlidlik, Czenczik, Fichtenbach Kálmánok elpalástolt, s épp ezért másra is oly könnyen átvihető, egyre kértelműbbé váló erotikájából élvezhető élet már első pillanataiban is irodalomnak érzik — így érzi, mindenki másnál mélyebben Kazinczy.

Bizonyára ezekre a női szalonokkal összefonódó Helyi Rózsákra gondolt vissza akkor, amikor furcsa, kifejezetten az Arcadia nyomában járó, de annál morbidabb akadémiai tervzetét elküldötte hg. Batthyány-Strattmann Alajosnak (1791. jan. 7.). E mindmáig ismeretlen levelét, mely részletes akadémiai tervzetet tartalmaz, Iványi Béla fedezte fel, s a levelezés pótkötetében jelenik meg. „A római Arcadiái Társaságnak példája szerint” akar „egy Magyar Arcadiát támasztani”, igen ügyelve a pásztori allegóriára, melyet az eredeti Arcadiaéval vetekvő finomkodással fejt ki (a Magyar Tudományos Akadémia neve: Magyar Liget Pásztorai, ennek megfelelően lenne „főpásztor”, „alpásztorai”, „legelői” — így hívnák az akadémikusokat —, „segítői”, „mulatói” stb.). E finomkodásra a nevek tanúsága szerint is inkább Gessner ihlette őt saját gyakorlatából, mint az Arcadia eredeti diplomája s szabályzata, s bizonyos, hogy egy szállal legalább a kassai szalonélet és Helyi Rózsák gyönyörűségeihez kapcsolható vissza. Gessner, a kassai szalonélet, a Helyi Rózsák irodalmias, érzelmes, arkádikus légköre alakította ki Kazinczyban azt a kedély- és érzelmvilágot, amelynek egyenes következménye ez a tervzet; e belső fejlődési folyamat híján hiába került volna kezébe az Arcadia törvénykönyve: eldobta volna.

S még valami: az az előírása, mely szerint „az öszvegyülések sohase tartattassanak asszony nélkül”, azért, „hogy kőművesi lózsiknak ne tartassanak gyűléseink. Ugyane miatt

mindég nappal kell tartatni azoknak, és soha sem békócsolt ajtókkal” talán szintén a Helyi Rózsáknak a szabadkőművesség merevebb, férfiakra épített rendszerét felbontó, kellemesebb s ugyanakkor arkadikusan irodalmi gyakorlatában, erre való emlékezésében gyökerezik.

A legdöntőbb bizonyíték azonban arra, hogy az élet tényeibe ülteti bele, viszi át az irodalmat, és az irodalomba, a még oly sápadt, még oly másodlagos és közvetett, élményileg üres irodalomba is, mint a fordítás, spontán élményeit vetíti át s éli bennük újjá — néhány jelentős műve.

Ki gondolná, hogy a *Bácsmegyey* nemcsak egy hitvány eredetinek jeles fordítása, nemcsak egy ízlés és stílusprogram viszonylag tudatos szolgálata, hanem — jellegzetesen kazinczyánus — énkifejezés is? Hogy udvarlás is, mellyel köréhez s főleg a Terézekhez s Súsiehez szól? A szakirodalom nem figyelt fel e vonásaira, pedig ezek Kazinczy alkotó módszeréhez, élmény- s irodalomfelfogásához jelentős adalékokat nyújtanak.

A szövegen keveset változtathatott, az eredetét követte, még ha itt-ott rövidített-toldott is rajta. Az idegen történet nyilvánvalóan nem Kazinczynek s barátnőinek helyzetét fejezi ki, a fordítás is csak a hangulati átköltés révén éreztetett meg valamit írónk akkori érzelmi világából. A történettel csak távoli allúziót tehetett önmagára s baráti körére. De a magyarítással, a helyek, időpontok és nevek újjáalakításával kitűnő lehetőségeket teremtett találó célzásokra. S ha e célzások, kölcsönös összefüggésük révén, egymást is erősítik, alap-talan-e arra következtetnünk, hogy — amennyire a kötött szöveg engedte — érzelmeinek kassai álarcosbálját Kazinczy a *Bácsmegyey*-be is átjátszotta, önmagát, az idézett vers szerint különben Bácsmegyeyként szenvedőt, Bácsmegyeyben, Súsiet (Czenczit) Mantziban, Terézt Terézben élve át.

E feltételezés vakmerőnek látszik. Mégis: nem tekinthető véletlennek, hogy az eredeti szöveg idegen neveit éppen azokra a magyar nevekre változtatta át, melyeket a 89-es kiadásban olvasunk. Minából Klárit csinált, Charlotteból Terézt, Sophie W.-t Surányi Mantzira változtatta és Adolf helyébe Bácsmegyeyt írt.

Klári Bácsmegyeynek húga, de Kazinczy húga is Klári, aki szintén a kassai körhöz tartozott és 1788 nyarán ment férjhez Kazinczy egyik barátjához (Kraynik Józsefhez), mint a Bácsmegyeyben Marosyhoz, a jóbaráthoz.

Teréznek nevén kívül különösen nemes jelleme és históriájának hangulata vall arra, hogy e névváltoztatásban Kazinczyt Radvánszky Teréz iránti érzelmei vezették, (még akkor is, ha a történetben, a valósággal ellentétesen Teréz epedt reménytelenül Bácsmegyey után).

Abba a Mantziba pedig, akiről Váczy — akaratan kívül Súsie jellemére is találóan — ezt írja: „Mantzi jelleme érthetetlen, aki nem tudni mi okból lesz hűtelen kedveséhez” (221. l.) véleményem szerint Súsie „megfoghatatlan” alakját képzelte bele, s ezt a csak beavatottak számára érthető Mantzi névvel akarta kifejezni.

Már volt szó arról, hogy a versek Czenczije bizonyosan Kácsándy Súsiet jelenti. Egyik levelében így vall erről a névről, általában névadásairól: „Czenczi nomen factum, prouti Lyda, vel Laura. Klopstock a maga kedvesét Csídlínek nevezi. Én ezen szó szerzése alatt a kedves Cz, cz hangra figyelmezttem. Más helyeken Lili vagy Lilla névvel élek” (Arankához, 89. aug. 13). Hol él a Lili, Lilla névvel? Ez a „más helyeken” nem feltétlenül jelenti azt, hogy a „Czenczi helyett” — de igen valószínű. Erre több tény mutat. A *Boldog bolondskodás* című (későbbi kiadásokban *Bor mellett, A kor örömei* stb.) 1788 nyarán szerzett anakreoni bordala aligha íródhatott máshoz, mint Súsiehez, aki iránt ez idő tájt (l. az 1812-i levél tanúságát) érezte a legkínzóbb szerelmet. Két egészen korai, 90 előtti változatában *Lili* ill. Manci a vers kérelt személye. Ez tehát arra mutat, hogy Czenczi helyett használja a Lilit és a Mantzit is — Súsie rejtett megnevezésére. Ugyanezt bizonyítja *A Lillám szája* c. fordítása is Secundusból (l. Rádayhoz, 1788. szept. 27.), mely 1788 tavaszán készült, s amelynek, világos célzással, eredetileg a *Czenczim szája* címet adta, megint csak Czenczivel egyenlő Súsiere célozva ezzel (az Orpheusban). A vers legelső változatában előforduló Lilla, Lili tehát Czenczit, vagyis

Süsiét jelenti. Van egy másik, érdekes, indirekt bizonyíték is arra, hogy a Lilin, Lillán Czenczit értette: az, hogy 1810 után minden versét, melyet egykor Süsiehez írt, Lolli, (Süsie lánya, Gyulay Lotti) nevére írta át, mintegy szelíd bosszút is állva az anyán, aki hűtlen lett hozzá. Így a Czenczihez és Lilihez, Lillához írt verseket utólag mind, következetesen Lolli nevére javította át. A *Poétai berekben* (1813) ezek már így szerepelnek, a Czidli, Blidli, Minnyi nevek ugyanakkor változatlanok maradtak — mögöttük nem Süsie személye állt.

Mindezzel talán sikerült nagyjából bebizonyítanom, hogy a levélnek az a kijelentése, hogy Czenczi mellett más helyeken Lili vagy Lilla névvel él, a hozzájuk szóló versek tanúsága szerint a behelyettesíthetőségre is céloz, arra, hogy a Czenczi, Lili, Lilla nevek mögött egy személy keresendő: Süsie.

A Mancsi név pedig csak *egyszer* fordul elő, éspedig a Lili helyébe tett változatként (a *Boldog bolondoskodásban*). Előfordulása időben jó fél esztendővel a Bácsmegyey megjelenése elé esik, s a mondottak szerint minden esetre Süsire céloz vele, de nem tudni, önálló „nomen factum”-e vagy már a Bácsmegyey Mantzi nevének áttétele a versbe. Mindegy: eléggé bizonyos, hogy a Bácsmegyey Mantzijának érzelmes históriájánál közvetlenebb módon is Mantzi nevével jelölte meg versében vágyai tárgyát, az állhatatlan Süsiet.

Végül Bácsmegyey sorsában némileg az önmagáét érezte át. A névről még nem tudom, rejt-e magában valami célzást. Annyi bizonyos, hogy a Rózsa Rendi nevén Fichtenbach Kálmánnak, az akadémiai tervezetében — az arkádiai álnevesség szerint — Bozsvai Aladárnak, folyóiratában Széphalmy Vintzének mondott Kazinczy könnyen hajlott arra, hogy idegen, sugalló név alá rejtsé személyét. — Itt a helye idéznem a Döme Károlyhoz írt epizoda egy részét is. Eredeti címe: „Mede Pálnak” (ez Döme álneve!) „a Bácsmegyey leveleivel, Kassán 1790, Vízöntő havának 1-én”. Levelében figyelmezteti Dömét a versre, amit a Bácsmegyeynek neki küldött példányába írt be, s ebben azt olvassuk:

.....
Én nem kerülöm a rabláncokat,
Amellyeket rám füze Czenczije,
S mindazt szenvedtem, amit Bácsmegyeyem
Ínséges örvényjében szenvedett.

stb. (l. 1790. jan. 1.)

De ez végre is tekinthető volna szerelme költői hasonlításának is. — Csakhogy Adolf-Bácsmegyey élményeibe Kazinczy éppen az idegen szöveg átalakításával ill. megtoldásával a sajátjai szerint iktat be új vonásokat. Itt van pl. ismert vallomása arról (Radvánszky Terézhez s Polyxénához, 1799. jún. 16.), hogy örökké szent neki a: „június 12-e, midőn Czidlit először láttam”. (Később sem feledkezik meg a neki szent, nagy napokról, kiszabadulása, házasságkötése, Kis Jánossal való barátság-kötése, egy-egy szerelme dátumait évről évre megüli, emlegeti). Véletlen volna tehát, hogy Bácsmegyey, a fordítás hőse, június 13-án ír először Terézszel való megismerkedéséről, Teréz lelkének nemességéről? — S ha ez véletlen volna is, semmi esetre sem véletlen az, hogy Bácsmegyey május 22-én a bécsi Belvedereben Correggio szerelme s Van Dyck és Rembrandt portréi előtt tölti idejét. Heinrich G., aki a Bácsmegyeyt összevetette az eredetivel, azt írja, hogy ez a levél „nagyobb részében Kazinczy todaléka”. A *Pályám emlékezetében* (Abafi kiad. 34—35. l.) olvasni első bécsi útjának (1777) művészi élményeiről, amelyeket akkor még a németalföldi festők váltottak ki elsősorban; itt éppen úgy, mint a *Bácsmegyeyben* Van Dyckot emeli ki, s megemlíti Correggio Jo-ját is (melyről később verset is írt; mellékesen: az is jellemző, hogy az 1814-i kiadásban Bácsmegyeyt — Kazinczy megváltozott, teljesen klasszicista ízlésének megfelelően — nemcsak Correggio Io-ja ragadja magán kívül, hanem a vatikáni Apollo, a Medici Venus, Psyche stb. — míg a németalföldiek teljesen elmaradnak). — Hasonló retusálásokat abból a célból, hogy Bácsmegyey légköre, érzelmei, élményei Kazinczyhoz s kassai köréhez kerüljenek felismerhető közelbe, még bizo-

nyára találunk, ha módunk volna hozzáférni az Adolfs gesammelte Briefe 1778-i lipcei kiadásához. Utoljára még egy kalandosnak tetsző összefüggés lehetőségét vetném fel egy udvarló vers és a *Bácsmegyey* helynevei között. Ismert szép verse Kazinczynak *Keresztes Bálint* álságosan archaizáló dala kedveséhez, *Tornai Margithoz*, mely egy Horváth Ádámmal írt episztolának részeként készült 1789-ben. Ami itt egy pillanatra feltűnik, az a *Torna* helység kiemelése, ahová a vitéz, ottélt szerelméhez visszavágyik — és ahol a románban Teréz és Bácsmegyey szomorú története játszik. Keresztes vitézről van szó, ezért neve Keresztes Bálint. De e név mint személynév is szerepel (*Keresztes*) a Bácsmegyeyben — Keresztesen Kazinczy többször megfordult — a *tornai* Teréztől való búcsúzás tartalmú levélrészlet dátuma előtt áll (104. l.). Kazinczy 1779-ben a tornai uradalom fiskálisánál, Milecz Sámuelnél patvaristáskodott. Tornáról írja már Toldy is, monográfiájában: „A szép vidék oly kedves emlékezetet hagyta benne, hogy utóbb midőn Bácsmegyeyéjé dolgozó, némely scénát ide tevő által” (32. l.). További bizonyításra szorul, nem rejt-e magában a történet magyar lokalizálása konkrétabb célzást is.

De akár mellőzve is ezt az utóbbi, inkább csak kuriózumként említett esetet, meggyőzőek-e előbbi adataink atekintetben, hogy az Adolfs Briefe magyarításába Kazinczy a kassai szalonok érzelmes hőseinek gesztusait, helyenként légkörét, s rájuk tehető célzásait vitte be, hely és személynévek, időpontok, adatok megváltoztatásával ill. átköltésével érezve s éreztetve bele magyarításába azt, ami teljességgel hiányzott Adolf eredeti leveleiből?

Ha kimutathatók, hogy ezeket a *Bácsmegyeyre* vonatkozólag igen különböző értékű érveimet az írónak maga vallotta szándéka és gyakorlata is megerősíti, növelhetnénk adataink hitelét. Szerencsére van egy biztos fogódzónk ahhoz, hogy kimondhassuk: Kazinczyt már korábban, a *Bácsmegyey* befejezése előtt is (tehát 1784—88 között is) izgatta a maga helyzetének, érzelmi problémáinak átvitele az idegenből készült fordításba. Először a *Szegegyvári*-ba, *Siegwart*-fordításába próbálta áttenni a maga életének hőlyeit: így lett a *Siegwart* egyik német hősnőjéből — *Susi*, a másiktól, Fischer Marianneból pedig — *Teréz*. „S az epizódák hazai történetekből vannak véve” — fűzi hozzá ez előbbi tények kijelentéséhez a *Bácsmegyey Jelentésében*, igazolva azt, hogy betoldásaival, változtatásaival életéhez közelálló, eredeti anyagot kívánt áttenni az idegen történetbe. Hogy ez, mily mértékben sikerült neki, nem tudjuk, *Szegegyvári*-ját megsemmisítette. — Természetesen minden magyarítás-sajátos magyar életanyagot vitt át az idegen eredetibe: de Kazinczy a *Szegegyvári* és a *Bácsmegyey* együttes tanúsága szerint saját érzelmi életének s környezetének kérdéseit, ill. a rájuk vonatkozó célzásokat vetítette bele magyarításaiba.

Az eddigi bizonyító anyag éppen csak feltárja az élet és irodalom sajátságos, Kazinczyre érezte quiproquo-inak meglétét, részletes elemzésre nem elegendő.

Van azonban két oly irodalmi szövegünk is, mely egyenest kétségeket támaszt afelől, vajon hol húzható meg a határ spontán élmény és irodalom között? Az egyik Kazinczynak egyetlen fennmaradt levele Kácsándy Zsuzsannához (diszkrét tárgyú leveleit, írta vagy kapta legyen, legnagyobb mértékben megsemmisítette) 1787 szept. 3-áról (l. Kaz. lev. XXII. 17—19. l.), a másik a Jennyvel és Bárczayval fenntartott viszonyainak Goethe Stellájával való jellemzése, „felemelése” az irodalom szférájába, amit ennek ajánlása és a levelekből hivatkozások nyomatékosan bizonyítanak.

Ez utóbbi még bő tárgyalásra szorul később, amikor — felesége és Lotti közt — ő maga lesz Fernandó-vá, vagyis két nő közt osztakozó szeretővé. Ezért most e második esetről rövidebben szöveg. Az előbbi azonban részletes elemzést igényel.

A Süsiehez írt levél Kazinczynak Kácsándy Teréztől (?) vett búcsúját írja le. Németül szól, a végén töredékes, az író elragadtatottsága miatt nagyon homályos. Úgy tetszik, hogy Kazinczyban a másik Kácsándy lány elutazása — éppen férjhez ment Rédeyhez — szerelmes kinná gerjeszti az érzelmi elfogódottságot, s ez remegteti meg most szívét, ezt önti ki fájdalommal.

Ugyancsak búcsúvételről szól Bácsmegeyeynek Marosyhoz Keresztesen, július 15-én (1789. kiad. 104—111. l.) írt levele. Itt Bácsmegeyey utazik el, és Teréz nyilvánítja ki szerelmes elfogultságát. A helyzetek tehát csak a személyek felcserélésével fedik egymást, így azonban szinte tökéletesen. A német nyelvű levél mintha csak a *Bácsmegeyeynek* e fejezetét írná át, a Bácsmegeyey e hosszú levelének magva pedig mintha a levélben kifejezett élmény volna. Állítsuk egymás mellé a két szöveget.

Már ma bővebben írhatok néked, s azt beszéllem el, mint vettem búcsút Theréztől. Ő kiment vólt valahová. Elbúcsúztam az öreg gróftól, s a kertbe akartam lemenni, míg Theréz hazajön, s egyszerre hallám, hogy az udvaron az eránt tudakozódik, kié s mit akar az a kotsi?...

Az istenért, Bácsmegeyey! mondá elhalványodott képpel, melyen én szánakozást, a legszívesebb barátságot, s az elszakadás rettegését láttam, — mit csinál? — nem vólt annyi erőm, hogy rá feleljek. Az a gondolat, hogy talám szeret, úgy lobbant fel előttem, mint valami láng a setétben, s megint eltűnt.

De mindég igazabbá... kinzóbbá, győtrőbbé is lett, midőn a palotába mentünk fel; ő a fortepiano mellé ült...

(Most a magyarban az alkony s a zongorajáték leírása, hatásának ecsetelése következik.)

... s mit hágy nékem emlékezetül? Teréz! forró igaz barátságomat!... Egynehány könnyet töröltt ki szemiből, s ismét így szólla: ... ne tagadjon meg töllem egy kérést, melynek bételjesítésétől nékem oly sok függ, — küldje meg nékem a képét. — Elijedtem... de ki állhatott volna ellent annak a tekintetnek, amelylyel azt töllem kérte? — kikrestem azt a portraitemet, melyet számodra festettem... Így csókolja a jámbor szarándok az elibe tartott ereklyéjét valamely mártírnak, mint Theréz az én Portraitemet...

...Szívem teli vólt, s mégse találhattam semmi expressziót... megszorítottam kezét. Már hallottuk a Gróf kopogását. Az elszakadás rettentése elfoglalt egészen. Nem bírtam magammal, s általöleltem őtet. Eltűzesedett ajaki csókolva szorultak ajakimhoz. — Menj, monda, menj most; ez a szempillantás örökre öszvekött veled...

Akár arról számol be Kazinczy Kácsándy Süsienek, hogy nénjétől, akár arról, hogy Radvánszky Teréztől vett búcsút, bizonyos, hogy az előadott búcsúzás helyzetei az egykorú szentimentális konvenciókat meghaladó módon egyeznek meg a két szövegben (leszámítva a német levélből hiányzó alkonyi s zongorajátékos jelenetet). A mozzanatok egymásra következőzése természetesen nem szöveghű, de értelmileg, a magatartást, a gesztust illetőleg teljesen megegyező. Az első: a tudósítás szándéka. A második: a váratlan rátalálás otthon Terézre, holott erre nem mert számítani. A harmadik: Teréz szemrehányó fellépése, a magyarban szavakkal is, a németben csak mozdulattal. A hatás ugyanaz. A negyedik: noha el kellett volna már menni, a fiatalok együtt maradtak. Az ötödik: a portré kérése (Teréz részéről

... Auch ich will Ihnen etwas erzählen, etwas was mir noch immer vor den Augen schwebt. Als Sie weg waren, ging ich abends zu Ihre Tante. Zum Unglück war der Graf mit unserer Theresa schon zu Haus.

Sie machte etliche Schritte vor meiner mit dem schwarzen Schlepp, und das Trauende sass ihr im Aug, so dass ich keine Mühe hatte, das alles zu fühlen, wass Ihre Seele litt. Ich schlug die Augen nieder, und wagte Sie nicht anzublicken.

Bald darauf nahm der Graf Abschied. Ich ging auch, obwohl die Tante uns zu bleiben nötigte.

(Megfelelője a német szövegben nincs.)

Wir nahmen das Bild ihrer Schwester, welches in ihrem Zimmer war, nach Haus. Da durfte ich endlich der Theresa die Hand küssen. — O Süsie, wüssten Sie es, was ich dabey fühlte? Ich war wie zum Himmel geflogen, und nur das weiss ich, dass mein Gesicht brannte. — *Ich habe ... das letzte Lebewohl* ... sagt (itt töredékes a szöveg!) ... Abend ... darauf: *von der Theresa*.

Was ich darauf antwortete, weiss ich nicht, denn ich wahr nicht mehr bey mir.

Nur das weiss ich, dass mich der Graf weg-rufen musste.

Ich wahr schon auf der Stiege, als die Theresa das Bild noch sehen wollte, und uns nachlief. — Ich gab es Ihr. Sie sah es starr an, wandte das Gesicht weg, und gieng. — Meine Seele bebt wie vor Gott. — Den anderen Tag sah ich sie wegfahren, und betete Segen auf sie herab.

(Ettől fogva a német szöveg csonka, kibogozhatatlan.)

a magyarban, Kazinczy részéről a németben). A hatodik : a kép csókolása s a búcsú a magyarban, a kéz csókolása s a portré elvitele s a búcsú a németben. A hetedik : az elfogódottság, nem találtnak értelmes szavakat az elváláskor. A nyolcadik : a gróf elhívja hősünket. A kilencedik : a képre bámuló merevség búcsúpillantása a németben, a csók a magyarban — itt van bizonyos fokú affektív eltérés.

A 7—8 mozzanatában erősen megegyező két jelenetről, melyet Kazinczy különben kb. egyidőben írt meg, aligha lehet kimutatni, melyik előzte volna meg a másikat : az életet tükröző elragadtatott levél-e a románbeli jelenetet, vagy a román szubjektive „feljavított” érzelmessége-e a levelet ? A kettő egyezése világosan bizonyítja, hogy Kazinczy életművében szinte egybefolyik az élet spontaneitása és az irodalom reflexív jellege, életébe irodalmi minták szigorát érzi bele, mint ahogy korai fordításaiba nyilván gátlás nélkül vetítette át saját életének légkörét is, ezt kifejező hangulati elemeit. Az az egyensúly, melyet így teremtett meg élet és irodalom közt, kétségtelenül labilis, veszélyes volt, — a póz, az üres gesztus közelében járt. Az 1810-es évek körül lassan fel is adja ezt az érzelmi és műfaji guiproquot, élmény és mű, élet és irodalom — nem utolsó sorban a nyelvújítás harcaiban — elhatárolódnak egymástól, ekkor már nem főművekben, hanem kifejezetten a szerelmes számára írt versekben — a mű perifériáján jelennek meg erotikus ambíciói, elszigetelődvén életfeladatának legfőbb kérdéseitől. Gessner, *Szegvári*, *Bácsmegey* idején ezek az erotikus ambíciók táplálták a főműveket is, és ekkor barátndói — az ambíciók célpontjai — elmaradtak mellőle; mihielyt e szerelmes érzelmvilágát nem vegyíti teljesen össze az irodalommal, az imádott nő is megmarad neki — ezt bizonyítja az a még mindig eléggé irodalmi légkörű, megkapó, morbid szerelmes viszony, mely Kazinczy és Lotti között húsz éven át állt fenn (1809—1829) az öregember rabságába ejtve a kezdetben csak kacérkodó széplányt. (Ennek életrajzi, lélektani s irodalomtörténeti jelentőségéről e tanulmány második részében lesz szó).

Már ebben az élete utolsó két évtizedében kibontakozó érzelmes-szerelmes barátság időszakára esik *Stella* lényeges átdolgozása s a küzdelem ez erkölcstelennek tartott dráma megjelentetéséért. A *Stella* első változatában (s Kazinczy ezt ismerte s fordította le) a két nő, Cecilia és Stella, háborgásukat leküzdvé osztozik meg Fernando kalandor szívében, aki így mindkét nőt magáénak tarthatja meg. Nem véletlenül vette elő Kazinczy az 1810-es évek legelején ezt a régi magyaritását (mellyel különben mindig elégedetlen volt) : a felesége iránti hűségének sűrű kijelentései mögött az az ugyancsak kifejezett, mély nyugtalansága húzódik meg, melyet Gyulay Lotti iránti szenvedélye kelt szívében, s amely nyugtalansága anná nagyobb, mennél inkább ragaszkodik mindkét nő bírásához : testileg-erkölcsileg Sophiehoz, a szépség s az emlék kultuszává átszellemült, néha igen érzéki erotikával Lottihöz, aki — Süsienek, özv. gr. Gyulay Ferencnének hozzá igen hasonló leánya. E komplikált szerelmi háromszögben saját legbensőbb érzései kivetítőjének, felülmúlhatatlan igazolójának érezhette Goethe drámáját.

Ebbe már akkor is, amikor a 80-as évek végén először fordította le, egy sajátos szerelmi hármasság problémáit érezte bele, az ő, Bárczay Ferenc és Jenny közt szövődő viszony nyugtalanító érzelmeit. Kis Jánosnak 1794 márc. 4-én (másoknak is) megírja, hogy : „Stellám abaújvári szolgabíró Bárczay Ferenc úrnak van dedikálva. Ez a szegény barátom éppen úgy járt, mint Stellában Cecilia. Ceciliát szerette Fernandó, de az állhatatlan Fernandó Ceciliát elhagyá s Stellát kezdé szeretni. Azonban szerette Ceciliát is, Stellát is. Ez vala az én szegény barátom sorsa. Jenny ötet is szerette, de mást is.” A *Stella* egy példányát (1794-i kiadás) így ajánlja Bárczay Ferencnek : „A Jenny barátjának és az enyémmek.

Még mindég sirsz, még mindég hullnak
Kebledbe néma könyveid :
Vedd ezt, barátom, s megtárgulak
Egy kis korig gyötrelmeid —”

Vagyis a goethei dráma rájuk illő tanulságával próbálja vigasztalni kesergő barátját. 1824-ben *Uj lánc* című bájos ritornelljében idézi fel ezt a régi esetet, a kétértelműségek, a quiproquóknak laza moráljára is célozva :

Ő mást szeret, mást én is, s lángolással
Mind ő, mind én

.....

Én Anikóért, ég ő Bandijáért.
Küzdünk ; de oh, ki küzdjön Ámor ellen ?
S bukdosgatunk, s ki tudja mint s miért ?

Ez utolsó sorok sejtetik az új lánc, vagyis a Lotti iránti szenvedély melankólikus érzelmi hatását.

Amikor a 10-es években újból, megfrissítve (s akkori szerelme hangulatához alakítva) akarta kiadni a *Stellát*, elébe egy komoly, szép, mentegető verset bocsátott — a „nem gonosz, de gyöngye vétkes”-ről, így is erre célozva : a „Ceciliát szerette Fernando, de az állhatatlan Fernando Stellát kezdé szeretni. Azonban szerette Ceciliát is, Stellát is” mondatába csak a Sophie, Ferenc és Lotti neveket kell behelyettesíteni, hogy e mondat az ő legbensőségesebb érzelmi történetjének pontos definícióját nyújtsa, Goethe szövegének lepleiben.

A búcsúnak Kazinczy levelében és a Bácsmegyeyben olvasható megformálása, valamint a saját szerelmi háromszögnek beleérzése a *Stellá*ba kézzelfoghatóan tárja elénk az élete eseményeit irodalmi mintákba átérző Kazinczy sajátos érzékenységét, életének szüntelenül irodalomává avatását.

BASCH LÓRÁNT

EGY LITERÁRIS PÖR TÖRTÉNETE

• Örömmel adtunk helyet Basch Loránt új adatokban gazdag, értékes tanulmányának. Nem minden megállapításával érthetünk azonban egyet, s ezért erre a problémára a jövőben még visszatérünk.

(A szerk.)

Irodalmunknak a két háború közé eső történetében máig tisztázatlan kérdés: mi indította a fiatal József Attilát, a legnagyobb élő magyar költőként tisztelt Babits Mihály költészetét megtagadó támadására, —

mily magatartást tanúsított azzal szemben a költő, —

mi történt közöttük és ment végbe a fiatal költőben az idősb költőtárhoz írott, egymásnak ellentmondani látszó két vers, az öt kigúnyoló és az előtte meghajoló vers között eltelt négy év alatt,

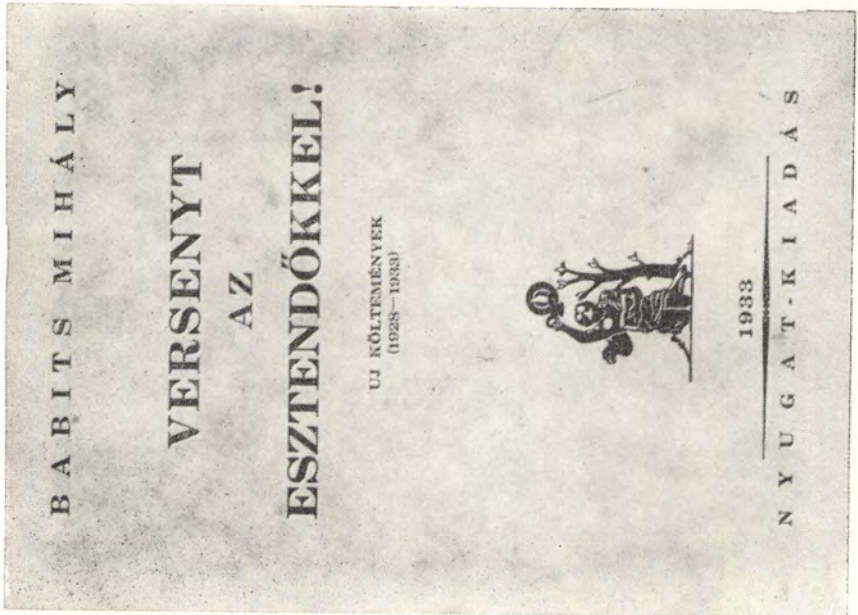
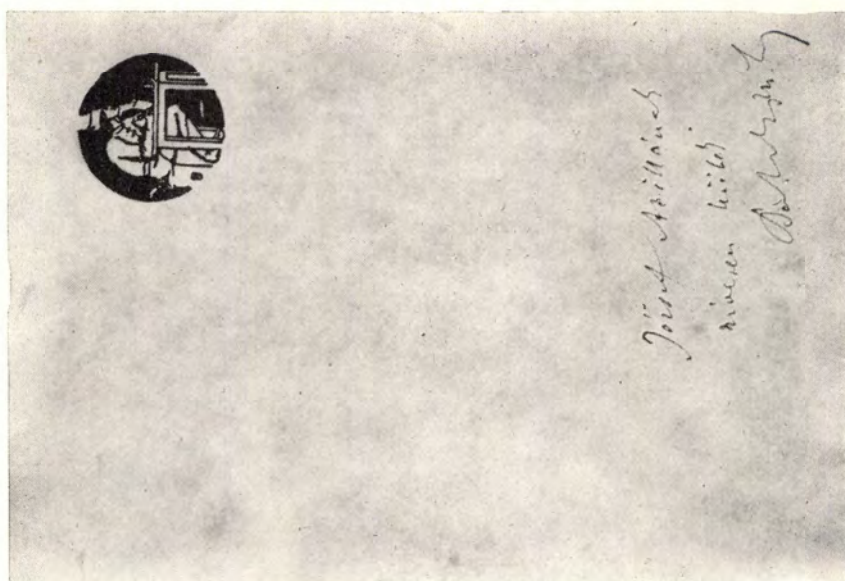
és miként alakult a valóságban viszonyuk azóta, hogy József Attila először részeseült Babits kezéből Baumgarten-jutalomban, egészen addig, amíg röviddel halála előtt, végre elnyerte a díjat is.

Aki eddigelé József Attila biográfusai, életének kutatói és művének tanulmányozói közül ezekre a kérdésekre feleletet adni próbálkozott, csak a nyilvánosság előtt ismertté vált adatokra támaszkodhatott, legfeljebb kiegészítve tudomását személyes emlékezésekkel, feltevésekkel és a közszájon forgó mende-mondákkal.

Az irodalomtörténet ma is uralkodónak tekinthető felfogását szabatos megfogalmazásban Komlós Aladárnak a *Magyarok* c. folyóiratban (1948. májusi szám) megjelent *József Attila és kritikái* c. tanulmányában olvashatjuk. E tanulmányát Komlós a *Tegnap és ma* címen 1956-ban megjelent kötetében is közreadta. Korábbi megállapításait, újabb dokumentumok ismeretében, megkérdőjelezte ugyan, de Babits magatartása tekintetében, amelyet „még mindig nem látott teljesen tisztázottnak”, fentartani látszik. Álláspontját a következőkben összegezhetem: Babits József Attilára *A Toll*-ban megjelent kritikájáért megharagudott, „öt kizárta a Baumgarten-díjból, távollartotta a Nyugattól, és jelentős része volt a fiatal költő teljes elszigetelődésében és az irányadó irodalmi körök lebecsülésében” (E kiemelések, valamint az összes idézetekben a kiemelések tőlem valók. B. L.)

Ez a Babitsot elfogultságban és személyi bosszúérzésben elmarasztaló ítélet, tényként ment át az irodalomtörténetbe,¹ és e tudományszak művelőinek tudatába s a köztudatba is. A kérdés tanulmányozói közül egyesek még tovább mentek, és Babitsnak József Attila ese-

¹A kérdés bibliográfiájából tekintettel voltam a következő művekre: József Jolán: *József Attila élete* 1. kiad.; Németh Andor: *József Attila* c. könyve és *József Attila és kora* c. tanulmánya, a *Csillag* 1948. évfolyamában; Bányai László: *Négy szemközt József Attilával* (1942) és az *Akadémiai Krit. Kiadás III.* kötetében Szabolcsi Miklós magyarázata és az ott felsorolt kéziratok emlékezések; Fővény Lászlóné; *József Attila* c. könyve (1951); Komlós Aladár már idézett tanulmánya; Szalai Sándor részlettanulmányai az *Eötvös Loránd Tud. Egyetem* 1952—53. és 1953—54. *Évkönyveiben*; Czibor János tankönyve „*Magyar könyv a középiskolások számára* (IV. oszt.) 1949; Horváth Márton tanulmánya a „*Lobogónk Petőfij!*” c. könyvében 1949, és a folyóiratokban talált vonatkozásokra. Ehelyütt hívom fel a figyelmet, hogy tárgyunkra költői megnyilatkozásokban is történtek utalások, *Képes Géza* „*József Attilához*” c. versében (*Nagyvilág* 1947. 13. sz.) és másutt.

1937.

Reményik J.

Szabó L.

Kodolányi

Illés E.

Gyergyi

{ Herli IIII
{ József A. III

{ Molnár A. IIII
{ Rapács IIII

{ Balogh J. IIIII
{ Bohmicsek II

Rádnóti

tében tanúsított magatartásából elítélő következtetést vontak az egész proletárköltészetnek szóló, azt elutasító állásfoglalására. Legújabbán is még, a József Attila prózai műveinek kritikai kiadásához fűzött tárgyilagos magyarázat szerzője, Szabolcsi Miklós is, bár óvatosabb fogalmazással, lényegében az addig uralkodó felfogást teszi magáévá. Kétségtelennek mondja az *okozati* összefüggést József Attila támadása és Babitsnak és a Nyugat egész körének vele szemben tanúsított *rossz szándékú* magatartása között. A támadásban látja *okát* annak, hogy a Nyugat a későbbi években (nyilván Babits szerkesztése idejében) e költőnek csak kevés versét közölte, (a pamflet óta négyet, de Osvát idejében hat év alatt is csak kilencet). Konklúziója az, hogy Babits a *Toll-cikk miatt* helyezte József Attilát „az író-költői értékrendben alacsonyabbra, valóságos értékénél” és, hogy a Baumgarten-díj kiosztásánál *emiatt* szorította őt érdemtelenül háttérbe. Bár József Attila életének kutatói és a róla szóló emlékezések írói egyetértenek abban, hogy a költő életének, az utolsó évtizedében, fontos tényezője lett a Babits Mihállyal való viszonyának alakulása, — mégse történt ezideig még kísérlet se, a „függöny mögött” történetek felderítésére, és a nyilvánvaló ellentmondásoknak, nemcsak feltevésekkel operáló, de a *tények bizonyosságára* alapítható eloszlására.

A teljes tisztázás szükségességének szempontja vezetett már akkor is, amikor a Baumgarten-alapítvány történetéről készülő munkámnak József Attila díjáról szóló fejezetét a tudományos kutatók felvilágosítására külön kidolgoztam. (I. az akadémiai kritikai kiadás magyarázatában e kéziratomra történt utalásokat és az *Irodalmi Ujság* 1955. 34. számában megjelent „*Néhány szó irodalomtörténet*” c. cikkemet) Az azóta elhangzott hozzászólások arra készítetnek, hogy a dokumentáció kereteit immár túllépve, munkám elkészülte előtt hozzam nyilvánosságra a látható tények *mögé* világitó kutatásaim eredményeit.

Nem áltatom magam azzal, hogy e történet mellékszereplőjeként, annak minden rejtekébe betekintést tudtam nyerni. Mintha a protagonisták akarata is az lett volna, hogy ne kerüljön minden részlet a világ színe elé. Egyikük sem nyilatkozott, bizalmasaik előtt sem arról, ami köztük az évek folyamán négy szemközt történt, és elzárkóztak a bennük végbement lelkifolyamat közlése elől. József Attila legjobb emberei nem tudtak a költőnek Babitshoz írott leveleiről. És az nem mutatta e leveleket senkinek, (a *Nyugathoz* verseket küldő első levél kivételével). Amikor a kívülálló számára Babits még a megbékíthetetlen haragos hírében állott — „a jég már meg volt törve”, a fiatal költő részéről a közeledő lépések már megtörténtek és a kit megbántott — a látszat ellenére — nem utasította vissza a „tékozló fiú megtérését”, sőt — kinyújtotta feléje kezét.

De minderről senkinek sejtelve nem volt.

Közel egy emberöltő után, amikor e történet mindkét szereplője rég a nemzet pantheonjában lelte örök pihenőjét, úgy vélem annak minden részlete már *irodalomtörténetnek* számít és minden melléktekintet nélkül, a nyilvánosság elé tartozik. Nemcsak a történetekre fog világosság derülni, de fény is a két nemzedék „pörösen szembenállott” nagy költőinek emberi alakjára.

1

Kövessük nyomon a történetet.

Szálai visszanyúlnak 1923-ra, az első szegedi találkozásig. Az év május 17-én József Attila, nővéreinek Makórról ezeket írja: „Holnap koci jön értem Mezőhegyesről, ahol lakásért és kosztért tanítok egy birtokos családnál, — ott leszek szombatig, onnan Szegedre megyek Juhász Gyula jubileumára”. Erre az alkalomra Pestről lejöttek az egykori jóbarátok, még az egyetem éveiből: Babits és Kosztolányi. Velük tartott Babits fiatal felesége és Szabó Lőrinc is. József Attila izgatott várakozással nézett találkozása elé a legnagyobbnak mondott élő magyar költővel, Babitscsal. Ő maga mondta ezt így nekem el évek múltán (1934. decemberé-

ben). Tizennyolc éves volt csak, Babits rajongója. „Olyasmit éreztem iránta — szó szerint idézek — mint ami a szerelem”. Remélte, hogy ugyanúgy, mint Juhász Gyulával, Babitscsal is „mindjárt jóban lehet”. De az — ismét az ő szavait idézem — „sehogy sem akart rólam tudomást venni”. Babits nyilvános szereplések előtt mindig lámpalázzal küzdött. Iyenkor nehezen volt megközelíthető. Szabó Lőrinc, amikor megkérdeztem (1953-ban), nem emlékezett, hogy rajta különösebb tartózkodást vett észre a diákköltő irányában. Nevét Babits kellett, hogy ismerje már. Két versét a Nyugat áprilisi második száma nemrég hozta is. Kötetét, a *Szépség koldusát* fémjelezte a jubiláns Juhász Gyula előszava. De Babitsot körülfogták a régi barátok, szegedi tanár korából és a helybeli intellektuál hódolók. Figyelmét ezek leköthették. Nem sok hajlandóságot mutathatott, hogy a körülötte sürgölődő fiatalemberrel, ki szerette volna legújabb verseiről véleményét hallani, különösebben foglalkozzék. (Szabó Lőrinc emlékezett arra, hogy azokat neki is mutogatta). Babitsénak azonban feltűnt — ezt később is emlegette — az ura körül settenkedő bozontos hajú ifjú, aki melléállt, amikor ő az ünneplők társaságát fényképezte. (E fénykép a *Babits-élmékkönyvben* V. 1. a. reprodukálva van). Nevét megjegyezte és hazaérkezte után az ő részére is küldött a csoportképből Juhász Gyula címére.²

József Attila azonban szándékolt elutasítást érzett az elzárkózni látszó költő részéről és megsértődött. Évek múltán, amikor önmagában tisztázta végbement lelkifolyamatát, erre a szegedi találkozásra vezette vissza Babits-ellenes hangulatának csiráját. Annak persze sejtelve sem volt, hogy első találkozásuk mily változást idézett elő a fiatal költő lelkületében

2

Nincs adatunk, hogy a szegedi Juhász-ünnepség után, amíg egyszer együtt nem szerepeltek a Fiala Írók Előadóstjén, 1928. december 14-én, találkoztak volna. A Zeneakadémia kamaratermét megtöltő közönség előtt Babits mondott Bevezetőt (*Nyugat*, 1928. I. sz.) és költőin szárnyaló szavakkal mutatta be „egy csoport újon jött madárként *fiatalabb testvéreit*, akik kihallják népük szívének primitív dobbanását, az emberi önzés lihegését, s a proletár külvárosok jaját, de a jobb jövőbe futó ember ládbogását is”. A „proletárkültváros” ifjú költője, akire Babits gondolhatott, József Attila volt. Neve a *Nyugat* előzetes híradásában (1928. II. 770. o.) nem volt jelezve a közreműködők között. Babitstól tudtam meg, aki közben közénk ült felesége mellé, az est legfiatalabb szereplőjének nevét. Utolsóinak lépett a dobogóra, esetlenül és ábrándosan, ahogy a kamasz-Rimbaudt képzeltem. Azóta figyeltem reá.

Néhány nap múlva, december 17-én, Babits hétfői fogadó-napján, a fiatal írók összejövetelén ott találjuk József Attilát is. Török Sophie naptári feljegyzései szerint akkor lehetett náluk először. Sokan jöttek el aznap — közeledett a nagy irodalmi esemény: az első Baumgarten-díj. A tizenkét fiatal között volt Illyés Gyula is, ugyancsak előszörre. Tanulmányát Babits utolsó verseskötetéről, *Az istenek halnak, az ember él*ről, néhány hét előtt hozta a *Nyugat* vezető cikként. József Attila hívására jött el, és Babits üzenetére, hogy szeretne vele megismerkedni. Illyés elbeszéléséből tudom, hogy egy utcasarcon találkoztak

² Idézet Babitsné Juhász Gyulához intézett 1923. május 29-i leveléből: „Arra kérném kedves Juhász Gyula, szerezzé meg nekem a csoportképen szereplő aranyifjúság címét, hogy küldhessek nekik is a képekből és jelöljék meg melyik képből kívánnak. Talán felírom a neveket” (a levélben 11 név között József Attilát is olvassuk). E levélre Babits is ráírt néhány üdvözlő sort. Juhász Gyula 1923. június 1-én válaszolt: „A képek körül nagy a tolongás, kivált a csoportképek körül. Ha lenne oly szíves ebből még néhányat címemre küldeni, én azokat szétosztanám a legérdemesebbek között. Így Étsy Emiliának, Eidusnak, Feszt Guidónak (és besúrva a sor fölé) József Attilának juttatnék belőlük.”

és együtt mentek fel a költőhöz, hármásban Erdélyi Józseffel. És azt is, hogy József Attila és vendéglátója között, ezen az estén, élénk vita támadt Benedetto Croce *intuicionista* esztétikája körül.³ A fiatal költő művészet szemlélete itt ütközött össze először Babitséval. Török Sophie feljegyzéseiben nincs nyoma, hogy József Attila másszor is megfordult volna Reviczky-utcai irodalmi délutánjaikon.

A Fiatal Írók Elődöntését egy hónapra követte a Baumgarten-díj első kiosztása. Csalódást hozott az alapítványra kezdettől fogva gyanús szemmel és irigyen tekintető hivatalos és jobboldali irodalmi köröknek (I. Császár Elemér bírálatát az *Irodalomtörténet* 1929. évi 1. számában). De a polgári baloldal radikálisabb írói klikkjeit sem elégítette ki. Az Akadémia üléstermében végbement díjkiosztásnak Babits hatalmi pozícióját manifesztáló ünnepélyes aktusára, mintegy vezényszóra, megindult a „hajsza Babits ellen” — ahogyan Schöpplin elnevezte (Ny. 1930. I. 763. o.) — az ellentétes pártok szélsőségeinek organumaiban és tartott fokról-fokra élesedően másfél éven át, nem titkolt politikai éllel és egyesek gyűlölködésének kiéléseként. Gyengébb jellemet talán megtántorított és a kormánytámogatást élvező irodalom feléje kinyújtott karjaiba kergetett volna. De Babits nem hagyta magát eltéríteni „ennen törvényei”-től. Hadállásából, a *Nyugat* és az Alapítvány fórumairól szilárdan védte a maga humanista és magas irodalmi elveit. Versben és prózában egyaránt. A sokat támadott *Írástudók árulásában*, az *Ezüstkorban* és minden alkalommal, mely arra készítette, hogy szavát felemelje. Meggyőződésének és hitének ugyanoly keménységgel adott kifejezést, amint azt annakidején az „embertelen háború” ellen tette.

A polgári baloldalnak különösen két aktualitás kínálkozott támadási felületül: az „Ignotus- eset” és a „Kisfaludy-tagság”. Hogy megvilágítsam Babits helyzetét, Németh Andor *József Attila és kora* c. emlékezéséből idézek: „Vádolták Babitsot, hogy behódolt a hatalom előtt, megtagadta múltját, opportunistá lett. Az utolsó hónapok eseményei igazolni látszottak a gyanúsításokat. Levétette a lapról Ignotus nevét, csak azzal a feltétellel volt hajlandó Móricz Zsigmonddal társulni”. Vádlóként, művének első és következetes dicsérője, maga a „sértett” Ignotus lépett fel, nagy nyilvánosság előtt, a Zeneakadémia kamaratermében, 1930. január 14-én *A Nyugat útja* címen tartott előadásában. Hiába vállalta a történelemért Fenyő Miksa saját személyében a felelősséget. (Ny. 1930. I. 178.) A köztudatban gyökeret vert a Babitsot elmarasztaló tévhit és az mai napig is tart. (I. Gellért Oszkár cáfolatát a *Levelezésem kortársaimmal* c. könyvében 115. o.) Holott, amikor Babits harmadiként belépett Fenyő és Móricz társaságába új tulajdonosként, a *Nyugat* címlapjának megváltoztatása, neki sem tetsző, de már elintézett dolog volt. Valóban Ignotusnak a sértődöttségre több oka is lett volna Móricz Zsigmonddal szemben az ötvenéves író mint politikust is ünneplő cikke után. (Ny. 1929. II. 67. o.)

Úrügy volt a megtámadásra a Kisfaludy-tagság ügye is. Közismert, hogy a társaság elnöke az 1927. évi „közülést” megnyitó beszédében szembehelyezkedve a reakciós szárnyal (Vargha Gyulával, a másodelnökkel az élen), feladta évtizedes elzárkozását az Ady névvel fémjelzett *Nyugat* írócsoportjával szemben és megtette a kezdeményező lépést a „kettészakadt irodalom” egységének visszaállítására. Ennek próbaköve lett volna a Nyugat-csoport akkori vezérének beválasztása a társaságba. Babitsot ismert tradícióisztelete mellett kizárólag „az irodalom szerepének és egységének” érdeke vezette a tagság elfogadásánál. (Erre utalt is a székfoglaló után a *Pesti Naplónak* — 1930. október 11-én adott interjújában). A Nyugatosok Vörösmarty-akadémiája életképtelen maradt az 1925-ben általa kezdeményezett rekonstrukciós kísérlet után is. Azt remélte, ha Kosztolányival együtt belép a Társa-

³ A kritikai kiadás III. kötetében „*Ihlet és intuición*” címen olvasható esztétikai töredékből kitűnik, hogy a fiatal költő elmélyülten foglalkozott Croce intuición-tanával és annak fogalmeghatározását helyezte tartotta. E vita emléke kísért az „*Irodalom és szocializmus*” címen tartott művészetbölcseleti előadásában is és a kritikai kiadás egyéb töredékes prózai darabjaiban.

ságba, azzal megnyitja annak kapuját a többi, régi fegyvertársak számára is, akikre támaszkodva sikerülni fog az évtizedes tespedés során epigonná sekélyesedett irodalmi kört magasabb színvonalra emelni, múltjához méltó szellemi faktorrá tenni.⁴ Nem könnyen határozta el magát. Az első alkalommal (1929 januárjában) amikor tudomást szerzett, hogy jelölése mily hullámokat vert fel, visszavonta beleegyezését. Ezt akkor a polgári baloldal hódoló elismeréssel vette tudomásul (l. Zsolt Béla vezércikkét a *Magyar Hirtlap* 1929. febr. 6-i számában). De a társaság elnöke, Berzeviczy, néhány hónap múlva a debreceni Csokonai-körben tartott vándorgyűlésükön (l. Kéky: *A százéves Kisfaludy Társaság* 193. o.) újból felvetette az irodalom egységének kívánalmát. („Örüljünk minden tehetségnek, minden sikernek, legyen csak egy tábor, a jó magyar irodalom tábora.”) És a következő évben nem csak maga ajánlotta tagul Babitsot, de megválasztásához kötötte elnökségének megtartását is. Babits előbb többekkel tanácskozott — tanúja voltam a kiadójával, Miklós Andorral erről folytatott beszélgetésének — amíg hozzájárulását a jelöléshez megadta. Ignotus már a jelölés hírére is átpártolással és a hatalommal való megalkuvással vádolta őt, említett előadásában, hitelt adva valami „reverzális”-ról elterjedt mende-mondának. És az ő „sarkán üggető sakálkák föltálatk az egész *komplikált árulási rémregényt*”. Utóbb csatlakozott hozzájuk a *Századunk*-ban (1930. ápr.) a *Levél egy Baumgarten-díjashoz* c. cikk Gombossy Sándor álnévvel takart írója „sanda mérsáros”-ként nem is a címzetre (a fiatal Németh László volt az), hanem az alapítvány kurátorára sújtva, többek közt azzal a váddal, hogy haladó múltjával szakított és belépett a „magyar történelmi osztályok véd és dac-szövetkezetébe”.

Babits csak a régi barátot, Ignotust méltatta válaszra a „*Nyugat és az akadémizmus*” című cikkével (Ny. 1930. I. 171. o. az imént idézettek e cikkből valók). Azokhoz a „kis sakálkához”, akik „köréje sereglettek”, „a jobboldali senkikhez”, s „akik nem kaptak Baumgarten díjat” (célzás Szabó Dezsőre) és a „minden tehetség irigyeihez” nem volt szava több.

Ebben a Babits-ellenes hangulattól fűtött atmoszférában született meg József Attila pamfletje és látott napvilágot *A Toll* szépirodalmi és kritikai folyóirat 1930. január 10-i számában, *Az istenek halnak az ember él* címen, mintegy preludiumként Ignotus előadásához. Ez az eddig nehezen hozzáférhető írás József Attila összes művei akadémiai kritikai kiadásának III. (prózai) kötetében immár közkezen forog, ami felment az alól, hogy tartalmával és értékelésével foglalkoznom kelljen.

Elegendőnek vélem, ha idézem Németh Andornak *József Attila és kora* címen két évtized után írott emlékezéseiben található megállapításokat: „Tiszteletlen hangú förmedvény”, melynek „minden fecskendett mérge leplezetlen undor és gyűlölködés”, „nem az értelem sugallotta, hanem a végsőkig felingerelt tajtékozó, mindenáron marni és harapni akaró megveszekedett indulat”, „háborgó és fenekedő indulat, a megvetés és becsmérlés haragja”, mely az emlékezés íróját a hitvitázok gyalázkódásaira emlékeztette, és melyet „egyedülálló”-nak mond a magyar irodalmi bírálat történetében. Ugyanannak a szavait idéztem, aki 1944-ben írott könyvében mint „éretlen diákcsiny”-ről beszélt a pamfletről, mintha Babits azt annak látszott felfogni, „és azért mégsem bocsátotta meg soha”. Ezek az idézetek az akadémiai kritikai kiadás magyarozatában is olvashatók. Nékem felnagyítottnak látszanak. Húsz év távlatában a pamflet olvastán, hogy Füst Milán észleletét József Attila verseiről — a *Medvetánc*ról írott bírálatából — erre az esetre is vonatkoztatva idézzem: „az a gyanúja támad az embernek, mintha írója jobban szeretne perlekedni, mint amennyire haragszik”, és hogy „szereti a saját maga merészségét”.

Történetünkre azonban nem tartozik József Attila magatartásának megítélése. Egyedül annak tisztázása, mi indíthatta őt a pamflet megírására.

⁴ Emlékszem Babits szavaira: „Első dolgom lesz, hogy reparáltassam a Móricz Zsigmondon esett sérelmet”. (1919-ben beválasztották, de a rákövetkező évben a „nemzethűség” megsértése okán kizárták). Móricz nem volt hajlandó újabb választásnak magát alávetni.

A prózai művek kritikai kiadásának magyarázója teljes irodalmi körültekintéssel és filológus szakszerűséggel foglalkozik ezzel a kérdéssel. De kielégítő magyarázatot, úgy vélem, ő se tudott találni. Mert nem fogadható el a pamflet indokál: sem az hogy a fiatal költő ezzel kívánta együttérzését Ignotus és a mögötte álló polgári baloldal iránt dokumentálni, sem az, hogy a „*Nincsen apám se anyám*” kötetéről a *Nyugat*-ban megjelent kritika bősztette őt fel annyira, sem az, hogy a riválisnak tekintett költőtárs és barát, Illyés Gyulának ugyanerről a kötetéről egy év előtt megjelent elragadtatott bírálatára szánta feleletül. Ezek a körülmények közrejátszhattak a megírásnál, a „vitriolos merénylet” szándékát megérlelhették. De annak nem lehettek *eredendő* okai. Még leginkább az igazságtalannak érzett *Nyugat*-kritika válthatta ki haragját, de akkor sem a *Nyugat* szerkesztője, hanem elsősorban az írója ellen, akinek véleményét költészetéről a *Napkelet* pályázatára benyújtott versciklusának bíráló jelentéséből (*Napkelet* 1929. 1-i szám) egyébként ismerhette már.⁵ Németh Andor amikor e bírálatnak döntő jelentőséget tulajdonít „*A Toll*”-cikk megírásánál (ugyan e véleményen van Komlós Aladár is id. mű 261. o.) nyilván hatása alatt maradt annak a jelenetnek, melyet emlékezőseiben hosszú évek után is, oly élénk színekkel festett le. De József Attila (a Komlós Aladár által idézett tanulmányában közöltek szerint) nem lehetett elkényeztetve a verseskönyveire kapott bírálatoktól. És ha lekiicsinylőnek érezhette is a *Nyugat* kritikusaét, rosszindulattól sugallottnak semmi esetre sem.⁶ Az íróról a szerkesztőre hártott ódium csak tünete volt a Babits ellen hevülő gyűlöletnek, fellobbanthatta azt.

Barátok emlékezéséből tudjuk, hogy Babits megtámadásának gondolata már hónapokkal a *Nyugat*-bírálat megjelenése előtt foglalkoztatta a fiatal költőt. Fábíán Dániel az Irodalomtörténeti intézetben őrzött kéziratok emlékezésében leírja, hogy az 1929-es év Hódmezővásárhelyen töltött nyarán mennyire „izgatta” József Attila fantáziáját Babits Mihály. Majdnem minden verskötetét, prózai írását folyton tanulmányozta és hosszú órákig tartó előadásokban igyekezett bizonyítani Babitsról kialakult leértékelő véleményének helytálló voltát.

De az eddig felhozottak mellett közrejátszhatott a pamflet megírásában még más is. Az 1929. év nyarának levegője mitha „pamfletbacillusok”-tól meg lett volna fertőzve. Július 14-én jelent meg *A Toll*-ban Kosztolányi cikke az Ady-revizióról *Az írástudatlanok árulása* címen. Ehhez és az azt követő vitához a szerkesztőség felkérésére hozzászólt József Attila is (az augusztus 18-i számban) *Ady-vízió* címen. Ebben kitért Babitsnak a „*Magyarország*”-ban közreadott nyilatkozatára és egy korábbi Ady-tanulmányára is. Gúnyos éllel, de még nem tiszteltlenül. Ezt követte szeptemberben Szabó Dezső röpirata a *Halálfiái*-ről, két évvel a regény megjelenése után. Régi gyűlöletből fűtött ártani-akarásának ez volt utolsó kilobbanása.⁷ (Babits e nagy művét Németh Andor vette védelmébe, akkor még *A Toll*-ban.) Ez a támadás ösztökélhette a fiatal költőt, fokozhatta merészségét, hogy azon még túl is tegyen.

⁵Ez a bírálati jelentés így hangzott: „József Attila ciklusának (Medáliák? B. L.) csinált egyszerűsége mögött túlos fölényesség áll. Versei nem kényszerülten ilyenek, inkább ilyet is tud írni, ha akar. Műszögletességei nem őszintén naivak. *Tehteséges* költőnek nem elég meggyőző írásai. Hartmann János, Németh László, Rédey Tivadar.”

⁶Ennek bizonyossága az, amit és ahogyan Németh László néhány év múlva, a „*Külvárosi éj*” után a „*Magyar Itra 1932-ig*” c. tanulmányában (*Tanú* 1932—33. 185. o.) annak költőjéről írt. „Akkor gondoltam (amikor a *Nyugat*-bírálatot írta) íme egy sokoldalú, gyökértelen fiatal ember, aki nem tudja, mire tegye fel az életét, minden téren eljuthat a közepesig. S ma, mint a proletariátus nagy költőjét látom viszont. Van egy szép verse (Mondd mit érlel), amely megérdemelné, hogy a magyar szegények újsága — ha volna ilyen — vezetésként helyen hozza.”

⁷A Babits-archivum őrzi a költő kézírásos dokumentumát, 1920 elejéről, Szabó Dezső szóbeli üzenetéről: „Ha két-három nap alatt nem csatlakozik hozzájuk a nemzeti írók szövetségéhez, teljes erejével ellene fordul, egyébként amnesztiáról biztosítja”. Babits keményen visszautasította. Erre következtek a hírlapi támadások, majd a toloncházi-ügy, amelyek sugalmazójának Szabó Dezsőt tartották.

Akik ebben az időben József Attilával közelebbi érintkezésben állottak, tanúsítják, hogy az a huszas évek vége felé valóban kiábrándult Babits költészetéből, és utolsó kötetében, ellentétben Illyéssel, hanyatlás, elernyedés jeleit fedezte fel. Nem vette észre azonban, hogy maga is ugyanabba a hibába esett, melyet néhány hónap előtt az *Ady-vizióban* Kosztolányinak szemére vetett: „Miért nem gázolt végig Ady valamennyi versén így?” (már mint a *sok* nagy Ady-versen.) Nem kételkedünk abban, hogy a fiatal költő valóban hitte is azt, amit Babits kifogásolt verseiről leírt, hogy az az ő esztétikai ítéletének volt a kifejezője. De hogy a „Kritika” gyökerei — melyet *A Toll* szerkesztője a cikket bevezető sorokban „merészen tárgyilagos”-nak és Gyulai Páléhoz hasonlíthatónak mondott, mégsem az esztétikum területén keresendő — amit utóbb József Attila maga is elismert egy Babits-hoz írott, alább ismertető levélében, — annak bizonyossága, hogy amikor belátta tévedéseit, akkor se vonta vissza a bírálatában foglaltakat, ahogyan ezt egy, bár nem sokkal idősebb, de a költészet mesteriségében tekintélyként tisztelt költőtársának meg is ígérte. Történetünknek ezt az epizódját, mely a támadás okainak vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül, 1953-ban Szabó Lőrinc a következőképp mondta el nekem.

A cikk megjelenése után találkozott József Attilával és szemére vetette, hogy nincs igaza. Megegyeztek egy fogadással összekötött vitában, melynek az volt a feltétele: ha sikerül neki fiatal költőtársát tévedéseiről „minden pontban” meggyőzni, az megváltozott véleményét Babits tudomására fogja hozni. A Centrál-kávéházban órák hosszában tartó vita után József Attila „minden pontban” elismerte az öregebb barát igazát. „Ha látnám a cikket — mondta nekem ekkor Babits hű tanítványa — pontonként meg tudnám jelölni, miként cáfoltam meg Attila állításait”. Amikor utóbb másodízben is szóba hoztam előtte a dolgot, elismertette velem az általa elmondottakat, majd kíváncsi tekintettel fordult felém: „Vajjon írt-e valóban József Attila Babitsnak?” „Igen, három év után” (az 1933. március 2-i alább közlendő levelére gondoltam).⁸

De ha nem a Babits költészetét lebecsülő esztétikai meggyőződése volt a pamflet megírásának eredendő oka, mégis mi lehetett az? Ugy vélem nem tévedek, ha kettős összetevő okra vezetem azt vissza. Egy sajátosan személyes érzelmi indokra, melynek megvilágítására történetünk későbbi folyamán nyílik majd alkalmam, és egy az akkori irodalmi helyzetből eredt hatóokra. *A Toll*-cikk szerkesztői-bevezetőjében József Attila tollára árulkodó szavak, a „mondva csinált tekintély előtt való szolgálai lealjasodás”, mely ellen a pamflet harcot hirdet, utóbbira utalnak.

Babits, mint már érintettük, ebben az időben érkezett el „irodalmi vezérségé-nek” tetőpontjához. Nem ő kereste e szerepet, nem tűzte életcélul maga elé — ha olykor gondolatott is rá és nem is érte egészen készületlenül. Sorozatos véletlenek összejátszása hozta azt magával, hogy a döntő szó irodalmi kérdésekben, abban, hogy ki számítassék igazán írónak, a forradalmak után neki jutott osztályrészül. Ady korai halála, — majd az, hogy I. Ignóval külföldre költözésével az egyetlen irodalmi fórum szellemi vezető, Osvát halálával szerkesztő nélkül maradt, és végül a Baumgarten-alapítvány, amely anyagi erőt nyújtott az ő irodalmi céljainak szolgálatára: az *általa* igazinak tartott irodalom és *általa* tehetségesnek felismert fiatalok támogatására.

Babits katexochén tanító, nevelő alkat volt. A hivatástudat, amely őt ifjan a tanári pályához vonzotta — amikor annak kapuja a néhány hónapos egyetemi tanárság követ-

⁸ Ennek az epizódnak egy másik variánsáról is tudok, melyet Fábíán Dániel jegyzett fel, nem sokkal Szabó Lőrinc halála előtt, betegágyánál tett látogatása után. E szerint a cikk megjelenése előtt, Szabó Lőrinc lakásán folyt volna le a vita, melynek az volt a feltétele: ha József Attila százszázalékosan belátja tévedéseit, a cikket nem jelenteti meg. A nagybeteg költő ehhez azt a megjegyzést fűzte: „ügyelteszik másnak — és megnevezte akit a fáma rebesgetett — nagyobb hatása volt reá”. Nekem valószerűbbnek tetszik a korábban elmondott variáns.

kezményeként — végképp bezárult előtte, a huszas évek kezdetétől kielégülést keresett és talált is a fiatal költőnemzedék *tanítómesterének* szerepében. Egy régi vallomását idézhetem, — amely Rákosi Jenő (az ő tanításra alkalmas voltát kikezdő) támadásakor, a *Nyugat*-ban (1915. II. 1246. o.) a *Fiamhoz* c. vers bevezető soraiként jelent meg: „Meg nem állhatom hogy ki ne mondjam a világ színe előtt azt az érzelmemet, mely minden tanítványomom keresztül a *jövendő nemzedékhez* köti lelkem”, Ennek a nemzedéknek tehetségeit megtalálni, azokat maga köré gyűjtve szellemének hatókörébe vonni, fejlődésüknek irányt mutatva fölöttük örködni: ezt tekintette a huszas évek óta alkotó életművének kiteljesítésén túl, pályája legfontosabb feladatának.⁹

Ezt az attitűdjét elismerte Németh László is — kinek ragyogó tehetségét Babits a *Napkelet*-ben meglátva, szoros munkatársaként őt magához láncolni mindent elkövetett — amikor *Visszatekintésében* (*Tanu* 1932—33 262. o.) megállapítja, „hogy az idősebbek közül őt érdekelték legjobban a fiatalok. Nem volt a kornak fiatal írója, aki felé, ha egyszer beérkezett ki ne nyújtotta volna kezét.” „Mégsem tudott Babits és a kor fiataljai között — egy-egy kiválasztott fiatal barát kivételével — az a meghitt bizalmasság, tanítványi hűség, és a mesterhez tartozás érzése kialakulni, melynek példáit Plátóntól—George-ig az irodalom történetéből ismerjük.,, Nem egy a legőszintébb hívek között, — írja Németh László (id. mű) nyilván Szabó Lőrincre és Sárközi Györgyre gondolva — lassan eltávolodott tőle, éppen amikor a pápai tekintély ráakódott.” A fiatalok nem értették Babits érdeklődésének önzetlen céljait, kételkedtek tiszta szándékában. (Ezt utolsó írásában az *Irók két háború közt* előszavában Babits is megállapítja rezignáltan. L. bővebben a „*Dunántúl*” 1956. 19/20. számában *Egy Gelléri naplórészlet magyarázata* c. cikkemet.) Berzenkedtek a „szinte példátlan hatalom” ellen, mely nemcsak jutalmat osztogathatott, de büntetett is azzal, hogy nem jutalmazott. (Németh László id. h.) (Mégis igyekeztek inkább az előbbiek csoportjához tartozni.) Úgy vélték, Babits útjában áll szabad érvényesülésüknek, akadálya az „öregék”-től független organumuk köré tömörülésüknek és hogy eljött a nemzedékváltás ideje, miret egykor a *Nyugat* indulásakor. A huszas évek generációjában a „nemzedékeszme” és az elkülönülés vágya jónéhány éve élt már és keresett kiutat is szecessziós kísérletekben (így 1927-ben Szabó Lőrinc „*Pandora*”-jában), amikor Németh László Babits ellen irányuló érvelést felvetette és megfogalmazta nemzedékük problémáját és elhatározta, hogy a nemzedékváltást a maga útján és a maga eszközeivel megvalósítja. (l. *Ember és szerep* 145. o.)

Babits jóval történetünk ideje előtt világosan látta a közte és a fiatalok között tángoló űrt, és szinte tragikusnak ható eldérzéssel, nyiltan a szemükbe mondta, hogy tudja mire lehet részükről elkészülve. Már 1924-ben írja a *Fiatalok* c. *Könyvről-könyvre* cikkében (Ny. 1924. I. 162. o.): „Az irodalomban bevett szokás az apagyilkosság. Akárcsak egynémely vad törzseknél. *Lélektan indokolja, erkölcs szentesíti igen sok esetben.* Az író hasonlít talán az ókori Némi papjához, aki állását csak akkor kaphatta meg, ha elődjét sikerült megölni”. Akihez Babits — válaszként levelére — e sorokat írta, Sárközi György, tanítványnak számított. És mégis az ars poeticának vele egy hitét vallóhoz is ilyennek látta az öregedő költő a maga helyzetét. Majd így folytatta: „A fiatalok előtt gyakran úgy érezzük, hogy

⁹ Erre az időre eső nyilatkozataiban Babits ismételtelen kitért a fiatalokra váró feladatokat megvilágítására és nemzedékének az új nemzedékhez való viszonyára. Különös figyelmet érdemel az *Uj Antológia* előszava, amelyet *Uj nemzedék* címen felvett az *Irók két háború közt* kötetbe is. Cáfolata is ez az írása annak a Baloldal és Nyugatosság címen írott cikkére épített vádnak (l. Szalai S. id. dolg. „e hirhedt”-nek nevezett cikkéről) mintha a „proletárköltészettel” és a „népies” „iránnyal”, melyet a második nemzedék egyes csoportjai képviseltek *elutasítólag* szembehelyezkedett volna; felismerte jelentőségüket, csak másképp értékelte azt. (l. még az *Uj Antológiával* egyidőben keletkezett *Tavaszi szél* c. versét a *Nyugat* 1932. márciusi számában, melynek összefüggésére a szóbanforgó kérdéssel Bóka László mutatott rá legutóbb a két világháború közti líráról tartott akadémiai előadásában.)

lebunkózni való öregkéként állunk az útjukban. Sokszor, többé-kevésbé burkolt formában, értésünkre is adták, hogy *hajlandók* bennünket lebunkózni”.

A „fiatal”, aki nemcsak hajlandó volt erre, de azt meg is kísérelte — József Attila volt. (L. Németh Andor szavait id. h. „megsemmisíteni, tönkretenni akarta Babitsot”). Függetlenül nemzedéktársaitól és nem azok sugallatára, de ugyanugy az idős nemzedék jogán hatalmat gyakorló vezér elleni lázadás eszméjétől és vágyától hajtva, mint a maga nemzedékéből mások sokan. Őt aztán „elvi ellentétek” is elválasztották Babitstól (a régi cikk utal is ily ellentétek lehetőségére). Nemcsak világnézetben (spiritualistától a materialistát), irodalomszemléletben (az arisztokratikus irodalmat vallótól a plebejust vallót), de ellentét a költészet értelmének és emberi jelentőségének megítélésében, gondolkodásuk módszerében (Babitsé empirikus, önmagából építő, a másik spekulatív, piemisszákból kiinduló), költői és emberi alkatban, gyökereikben és sok minden egyébben, s nem utolsósorban ízlésben. (Babits irodalmi rokonszenveinek csírája ízlés-affinitásban keresendő, József Attiláé világnézetiben).

Igy nézve József Attila fellépését a fenforgott irodalmi helyzet szemszögéből és azzal összefüggésben, az nem tekinthető *csupán* személyes ügyének. A korszak irodalmi életének tüneti jelenségeként jelentkezik, a legpregnansabb alakjában. Jobban közelítjük is meg így az igazságot, mintha egyszerűen az ideológiai szemlélet kétségtelen különbözőségére vezetjük azt vissza, — egyes magyarázói módszerét követve. Így találunk feleletet arra, hogy a támadás, az ellentétes világ- és művészet-szemlélet követői közül, miért irányult épp Babits Mihály ellen.

József Attila támadása a kor nemzedékkérdés-komplexumának a hajtása volt. Vadhajtásnak nevezhetnők a maga szilajságában és egyedülállásában. De titáni lázadásnak is az irodalmi olimposz trónjának „bitorlója” ellen. Lázadásnak nevezte azt — később egy versében — József Attila maga is — az „apai ház”: a Babits költészete ellen, a litól talán *techné*-ben legtöbbet tanult a Nyugat-nemzedék nagyjai közül. (Talán ezért is lázadt ellene?)

Babits számára, azok után amit régi cikkéből idéztem, a pamflet ténye nem okozhatott meglepetést. Legfeljebb hangja. Nem kétséges, hogy olvasta. Erre mutat Török Sophie egy feljegyzése. Barátok látták is asztalán. Közönyösnek látszó magatartása, amellyel némaságba burkolódzott, nem lephet meg azután, amit évek előtt megjósolt önmagának. De ha nem vette is komolyan, ha íróját akkor nem is becsülte még és azzal talán különösebben nem is rokonszenvezett — ha edzve lehetett már mindenfelől jövő és mindenfajta támadással szemben, ez a támadás, mint a *fiatal* költőnemzedékből mesteri tekintélyének aláásására törő, lelke mélyén sebet kellett, hogy ejtsen. Ezt tudva, kerültem én is, hogy valaha előtte szóbahozzam.

Tudjuk, hogy a *Nyugat* A *Toll*-cikk megjelenése után a Figyelő rovatban a Folyóiratok beszámolójában (1930. I. 322. o.) nevének említése nélkül csak annak megjegyzésére szorítkozott, hogy A *Toll* kritikusa újítást hozott be „amennyiben a verskötet egyes strófáit át is dolgozta”. A *Nyugat* az eredeti szövegeket és az átirásokat egymás mellé állítva az olvasóra bízta, miként vélekedjék az efajta kritikáról.

Komlós Aladár kéziratos emlékezésében említi, hogy úgy ő, mint Németh Andor igyekeztek eltéríteni József Attilát a cikk közzétételétől. Többek leírásából tudjuk, hogy a fiatal költő a közzététel *előtt* a Japán kávéházban az u. n. „Toll-asztal”-nál csoportosult barátainak fel is olvasta azt, (de nem valószínű Bányai közlése, hogy ott neki akkor már nyomtatott szöveget mutatott.) Mondják, voltak akik ez alkalommal fogadást ajánlottak: ilyet azért mégsem merne közzétenni. De ezzel csak olajat öntöttek a tűzre. Az indulattól hajtott ember saját szavai akusztikáját nem hallja. Ez áll az íróra is. Épp ezért évtizedek távlatából a felelősséget a cikkért elsősorban nem is annak írójára, mint inkább azokra kell háritanom, akik *megjelenését* lehetővé tették, azokra, akik világosan láthatták, ha az okfejtéséből nem, de a cikk stílusából és a gyerekes csúfolódó befejezésből, hogy mi sugallotta

ezt az írást. Akik siettek a „tárgyi kritikát” kampányukban felhasználni, és a fegyvert minél szélesebb körre hatóan „elsűtni”. Ezért terjesztették külön lenyomatban is. József Attila hitte, elhitette magával, hogy igazat írt. A „hogyan”-t a *furor* diktálta, aminek ellenállni, tudjuk mily nehéz. A *Toll* gazdáai azonban (ezt a számot ugyan a szintelen Kaczér Vilmos jegyezte már felelős szerkesztőként) nem lehettek jóhiszeműek. Babiş már korábban szemükre hányta a *Nyugatban* (1929. II. 303. o.) „Személyi ügy” címet viselő kemény cikkében, az Ady vitára reflektálva (1. a cikk előzményeit Gellért: „*Kortársaim*”-ban, 273. o.), hogy a *Toll* urai szemében „a legnagyobb bűn jóhiszeműnek lenni és másokban jóhiszeműséget feltételezni.” Majd ekként folytatta, — a Kosztolányi kritikája által a nagy halott költőre rászabadított „hiénák”-hoz fordulva: „A hiénák már bennünk is halottat is szagolnak. Mindannyiunkban akik az Érték és Szellem erejét képviseljük még *hitünkkel* ekközt a nép között s egyre-egyre sarkunkba harapnak irigy fogaiukkal!” (Dente invido mordeor — mondta egykor a latin költő is támadóiról.) E szavakat személyes célzásnak fogták fel Zsolt Bélára, aki válaszolt is „*Csendes váltasz Babits Mihálynak*” címen. De az igazi választ a *Toll* csak hónapok múlva adta meg, amikor József Attila pamfletjének hasábjain helyet adott, — szenzációhoz illőt. Kétségtelen bizonyítékául önmaga ellen, — a „rosszhiszeműség”-nek. Akik „*A Toll*” mögött állottak, nem törődtek a következménnyel, amellyel az a fiatal költőre járhatott.

József Attila — Török Sophie közléséből tudom — elmondta Babitsnak a *Toll*-cikk történetét. Meg is nevezte azt, a „*Levél egy Baumgarten-díjashoz*”-íróját, al től először kapta kezébe lesújtó, gúnyos véleménnyel a megtámadott verskötetet, és aki a későbbi fejleményeknek „rossz szellem”-ként sugalmazója lett. Török Sophie ugyanekkor azt is elmondta nekem, hogy Babits Mihály „voltaképp nem is haragudott József Attilára — ő igazán haragudni nem tudott.” Ugyanezt mondta maga Babits is Szántó Juditnak, amikor Baumgarten-segély ügyben, 1933. februárjában nála járt: „Én nem haragszom őrá.” Ezt igazolja a történetünk.

4

Néhány hónappal a *Toll*-kritika után egy gúnyvers jelent meg a *Kortárs* című rövidéletű folyóirat 1930. április 27-i számában *Egy költőre* címen. Jóval enyhébb, rövidített változata annak, mely a *Döntsd a tőkét ne sígánkozz* kötetben, 1931. márciusában, napvilágot látott. Ez a vers Bálint György 1940-es kiadása óta a kötetben megjelent alakjában olvasható az összeversek között. Szerkezetéből kétségtelen, hogy ez a vers eredeti alakja. A *Kortársban* közzétett szöveg — költőjénél nem szokatlan jelenség — „kozmetizált”. Az irodalomtörténet egyértelmű megállapítása szerint (csak József Jolán és Németh Andor nem tesznek említést e versről emlékezéseikben) nem kétséges, hogy az kiről, kihez szól. Bár a Nyugat-generáció más akkor élő költőnagyságára, az egy Juhász Gyulát kivéve, legalább annyira vonatkozatható, mint a *Május huszonhárom Rákospalotán* és a *Cigány a siralomházban* költőjére.

E vers a költő indulatának csillapodását mutatja. Mérgét a kritikában kiadta. De a hangváltás aligha eredt annak belátásából, hogy a bírálat „túlélés” volt. (Krit. kiadás III. köt. magyarázata a végén). Élességben a vers nem sokkal maradt a pamflet mögött. Gúnyban talán túl is tesz rajta. Szabadosságban helyenként az antik epigramm-költők merészségével lépi túl az ízlés határait. A fiatal költőt nem tartotta vissza további támadástól, hogy az irodalom világában nem volt meg pamfletjének az általa várt visszhangja (a kritikai kiadás kommentárjában felsorolt egy-két baráti tetszésnyilvánításon kívül), és hogy visszatetszést keltett vele rokonszenvező körökben is. (I. Márai Sándor cikkét az *Ujság* 1930. jan. 16-i számában *Cégváltozás* címen, „a fiatalság táborából Babitsot ért ép oly túlzott és igaztalan, mint erőszakolt és neveletlen támadás”-ról szólva). A fiatal költőnek újabb támadásra alkal-

mat és tápot adott Babits már ismert válasza Igotushoz. Erre alludálnak a gúnyvers egyes kitételei; így „a sakált kiált”; a „vénebb békákkal békül” utalva Babits által „minden tiszteletre méltó”-nak nevezett Kiszfaludy-társasági elnökre; az „olcsón adódott el” pedig célzás a megtörtént választásra.

Míg a kritika csak esztétikai síkon mozgott (Németh Andor id. mű 204. o.: „József Attila nem politikai magatartása miatt vonta felelőségre Babitsot, hanem azért, mert rossz verseket ír”), a gúnyvers politikain. De *elvi* kiállásnak a l'art pour l'art mívesével szemben, ahogy eddigi magyarázói egyértelműen állítják mégsem mondható, még ha ezúttal támadja is Babitsot, mint a nép sorsával és a jövővel nem törődő költőt. (Erről *A Toll*-cikkben még esett szó). Elvi kiálláshoz József Attila illőbb keretet és méltóbb formát talált volna. Talált is később, az *Ars poetica* sokszor idézett soraiban. Miért is választotta volna *elvi* támadás célpontjául épp azt a Babitsot, akinek szájából nem is oly régen hallotta, hogy a *fiatalok* feladata hangot adni a nép vágyainak, a proletárok nyomorúságának, a jobb jövő reményeinek ugyanúgy, ahogy ők az öregek is teljesítették a „véres háború” idején a maguk kötelességét. Miért nem inkább azt támadta, akinek az „elefántcsonttorony még mindig emberibb és tisztább helynek látszott, mint egy pártiroda?” Épp ezért az eddigi magyarázatokkal ellentétben nem tudok ennek a versnek merőben ideológiai célkitűzést tulajdonítani; abban ugyanannak az indulatnak, melyben a pamflet fogant, formai változatát látom. A politikum itt csak támadási felület és fegyver volt, nem cél és indok.¹⁰

Hogy látta-e Babits a gúnyverset, arra nincs adatunk. Feltehető, nem kerülte el figyelmét, amikor az *Uj Antológia* szerkesztésénél József Attila összes kötetét megtekintette. Ha látta is, legfeljebb mint modern „iambos” érdekelhette a „poeta doctus”-t.

Ebből az időszakból József Attila babitsellenes érzületének még egyéb nyomait is találjuk. Így abban az ismertetésben, melyet a Hankiss-Juhász-féle *Magyar irodalomtörténeti panoráma* francia kiadásáról a *Kortárs* 1930. augusztus 25-i számába írt. Ezúttal a *Írástudók árulási*-nak íróját, mint gondolkodót intézi el egy csúfondáros megjegyzéssel. A már említett 1931. elején tartott művészet-bölcséleti előadásában pedig (*Irodalom és szocializmus*, Kritikai kiadás, III. 85. o.) a híres esszéből kiragadva egy félreértett mondatot, fölényesen megleckézteti Babitsot az „intuáció” fogalmáról. Indulatának parazsa még nem aludt ki.

5

A támadások évét követő két évről nincs mit feljegyeznünk. József Attila elhallgatott. Babits nem beszélt róla. Baráti emlékezések is hallgatnak erről az időszakról. Csak Bányai László emlékezésében találunk adatokat. (*Négy szemközt József Attilával*, 86. o.) „József Attila szánta-bánta amit elkövetett” „hogy erősen melléfogott”. Elmondja még azt is az emlékezés írója, hogy „1932. karácsonyan Babits Mihálynak hosszú levélben ismeretlenül ezt meg is írta”. Ily levél azonban nem található a hiánytalanul megmaradt archívumban. Babits minden levelet, minden írást amely életéhez adalékul szolgálhatott gondosan megőrzött. (Házassága óta felesége — túlzásig menőn). Nem tehető fel, ha kezébe

¹⁰ Elvi jelentőségűnek tartják e verset Horváth Márton *József Attila költészete* c. cikkében (id. h. 32. o.) Fővényné, Czibor, a Kritikai kiadás. Valamennyien Babitsot parodizálónak mondják. De kompozíciója, ritmusa és nyelve is jellegzetes József Attilára. Legfeljebb alliterációs célzásokról beszélhetünk Babits fiatalkori költészetére. A vers az „osztályharcos” költészetet üldöző Babits ellen irányultnak (Kritikai kiadás jegyzete) azért sem mondható, mert a *Baloldal és Nyugatoság* c. cikk, melyre ezt a vádat alapítják — egy fél évvel később íródott mint a vers.

került e levél, hogy elkallódott. Egy hónappal később különben is a költő maga fordult Babitshoz, az alapítványtól segítyt kérő levéllel. Bányai erről nem is tud. Az egész irodalmi világ előtt befejezett tényként állott az, hogy József Attila a Baumgarten-díj kurátorával és a *Nyugat* főszerkesztőjével végképp elrontotta a dolgát. És ez a látszat mindvégig megmaradt.

A némaság éveit félbeszakította a *Nyugat* 25 éves jubileuma alkalmából kiadott, *Új Anthológia. Fiatal költők 100 legszebb verse*, amelynek szerkesztését Babits vállalta. József Attila is kapott meghívást a részvételre. A *Nyugat* kiadó hivatalához küldött válasza ekként hangzott: 1932. március 17. *Kérésükre szívesen beleegyezem, hogy a Babits Mihály szerkesztésében megjelenő, szerkesztő által választandó versem díjtanul felvételessék az új anthológiába és a következőkben közlöm életrajzi adataimat: születtem 1905-ben Budapesten, jelenleg is itt tartózkodom, néhány év óta állás, elhelyezkedés és foglalkozás híján, író vagyok.* Könyveim: — „Szépség koldusa” (Koroknay kiadás Szeged 1922), „Nem én kiáltok” (u. o. 1925), „Nincsen apám, se anyám” (Génius Budapest, 1929), „Döntsd a tőkét ne siránkozz” (*Új Európa* 1931 — elkobozva).

Facsimilében közlöm (1.) Babits kéziratát arról, amit ebből az életrajzból az antológia függelékébe átvett. (Az „iskoláit Szegeden és Bécsben végezte” — mondat az ő beszúrása; A „Döntsd a tőkét” elkobozását pedig törölte). A szerkesztés előmunkálatainál Babits Aranyra emlékeztető lelkiismeretességgel és pedantériával járt el. Nem elégedett meg azzal, hogy a maga ízlésével döntse el, kiket vegyen fel a fiatalok közül és hány verssel. Erről előbb megkérdezte tizenöt versértő barátját. Az *enquête* eredményéről aztán táblázatos kimutatást készített, hogy ki hány szavazatot kapott a fiatal költők közül és hogy ehhez képest hány verssel, hány oldalon és hány sorral szerepeljen a könyvben. (Babits ezt az antológiát az általa „kikutatott” irodalmi közvélemény tükrének szánta, nem tekintette a maga irodalmi ízlése kifejezőjének, mint a Baumgarten-díj odaítélését.) Hangsúlyozta is az előszóban, hogy azt a „teret, melyet az egyes költők — 33-an voltak — elfoglalnak, semmiesetre sem szabad kritikának, vagy értékmérőnek tekinteni.”

Az archivumban őrzött dokumentumok szerint — Babits, a megkérdezettek „tervei” megjelölést használta — József Attilára heten szavaztak: Fenyő László, Gellért Oszkár, Hevesi András, Illyés Gyula, Cs. Szabó László, Szabó Lőrinc és e sorok írója. József Attila neve egyébként szerepelt már Babits eredeti tervezetében is. Emlékszem szavaira, amikor az általam javasolt neveket telefonba mondtam (Babits feljegyzése is megvan erről): „Minden versét elolvastam, de kettőnél többet legjobb akarattal sem találtam.” Ez a két „legszebb” vers a „Tiszta szívvel” és „A megfáradt ember”. A szavazatok számszerű arányának is két vers felett meg. Komlós Aladár (már id. tanulmányában 272. o.) „lekicsinylés” és „nehezítés” jelének találta, hogy Babits József Attilát csak annyival szerepeltette, míg valamivel idősebb, a *Nyugathoz* közelálló költőtársait nyolc-tíz verssel is. Maga József Attila azonban, úgylátszik, nem ezen a véleményen volt, és a történetek után, magát a meghívás tényét és azt, hogy legfiatalabbként az Antológiában szerepel, jószándék jelének fogta föl. Erre mutat ezévi október 6-i Babitshoz írott első levele:

Igen tisztelt Uram! Kérem vegye barátságos cselekedetnek, hogy verseimmel fölkeresem. Arra az esetre, ha a versek megnyernék az ön tetszését és szándékában állana közölni őket, megjegyzem, hogy november közepére egy versfüzetet fogok kiadni s e füzetben a küldöttek is megjelennek. Ismétellen kérem vegye barátságos cselekedetnek jelentkezésemet és fogadja tisztelő üdvözlétemet.”

Néhány nap múlva, október 12-i kelettel újabb levél érkezett Babitshoz. „*Igen tisztelt uram. A rend kedvéért közlöm, hogy a küldött költemények közül időközben az „Ordas”, „Emlék”, „Ritkás erdők alatt” és a „Hetedik” címűeket eladtam, továbbá, hogy említett versfüzetem minden valószínűség szerint napokon, esetleg egy héten belül megjelenik. Kérem fogadja megkülönböztetett tiszteletem kifejezését.”*

A beküldött versek közlésére a Nyugatban nem került sor. Közben megjelentek a „Külvárosi éj, József Attila újabb költeményeiből” című füzetben.

A következő év elején teljes elhagyatottságában (József Jolán könyvéből tudjuk, hogy patronusa ekkor szüntette be a havi támogatását,) mint a Baumgarten alapítvány gondnokához fordult József Attila Babitshoz. A levél 1932. január 28-án kelt és így szól:

Babits Mihály úrnak, a Nyugat szerkesztője, a Baumgarten-irodalmi alapítvány gondnoka. Budapest VI., Székely Bertalan utca 27. III. 47. Igen tisztelt Uram! Körülményeim arra kényszerítenek, hogy megkérjem Önt, mint a Baumgarten Irodalmi Alapítvány gondnokát, legyen segítségemre az Alapítvány anyagi erejével. Kéréssem okát — szinte a költői szemérem maradványa nélkül — a következőképpen vélem előadhatónak.

Feleségemmel együtt hosszabb idő óta a szó szoros értelmében éhezünk. Ellenőrizhető adat: az Írók Gazdasági Egyesülete ebéd gyanánt egy kávét és egy zsömlét utalt ki számomra a Club kávéházban, ezt a segítséget hónapokon át igénybe vettem, azonban ez év jan. 1-ével az megszűnt. Feleségem házimunkák fejében rokonoknál ebédelt. Ez már kinossá vált.

„Jövedelmem” ez évben 15. tizenöt pengőt tett ki. Ezt az összeget mint a kávét — az I. G. E.-től kaptam. Majdnem minden holmink — beleértve az ágyneműt is! — zálogban van. Lakbérhátralék miatt aggódnom kell és félttenem ezt a barátságtalan szoba-konyhát, amelyben még lakunk. Szeptember 8-óta nem tudtam villanyszámlát fizetni. Ma kaptam négy havi áramfogyasztásról szóló P. 193.35-öt kitevő egyesített számlát, amelyet hétfőig — ma szombat van — ki kellene fizetnem, különben nem kapok világítást.

Nem fűtünk. Nincs cipőm. Azaz egy 43-as, gombos, betétes lakkcipőben járok. 39-es lábam van. Szobánk ajtajának kilincse fél éve le van törve.

Nem takart seb kell, hanem festett vérzés — mondhatnám, hogy száraz kenyérhéjon rágó-dunk. Az igazság az, hogy pl. tegnap este vacsora és cigaretta nélkül lévén, olyan száraz kenyérdarabokat szopogattam, amelyet feleségem prézlinek rakott el régen. Tartozom azzal, hogy nem az éhség viitt erre, hanem a cigarettahiány. Az éhséget megszoktam. Megszoktam. Ezt a pillanatot választottam ki, hogy a kissé keserű pohár után nyuljak. Egy hétig majdnem negyvenfokos lázban jeküdtem, Egyetlen közönséges keskeny diványunk van, azon alszunk ketten. Lázas beteg mellett, vele egy takaró alatt aludni, kevés a szerelem. Feleségem a földön csinált jekhelyet magának, derekaljúl összehajtogatott egy pokrócot, és kabátokkal takaródzott. Mire lázam 38 alá csökkent, a feleségemnek volt 39, ő jeküdt a diványra és én a földre. Most nap mint nap az jekszik a diványon, aki rosszabbul van. Aki lázasabb, aki jobban köhög, aki jobban izzad. És így tovább. Nagyon sajnálom, hogy Öntől, akit megbántottam, pénzt kell kérjek. Nagyon sajnálom ezt a festett vérzést is. Kérem fogadja tiszteletem kifejezését.”¹¹

E levéllel időben összeeshetett — hogy Bálint György a Pesti Napló szerkesztőségéből felhívott egy délután és megkérdezett — szó szerint idézve: Ugy-e kizárt dolog, hogy József Attila a Baumgarten-alapítványból segítyt kapjon? Pedig rettenetes nyomorban van.” Babits kérdésemre nyomban hozzájárult. (1932. évi ügyirataink elpusztultak, így nem tudom pontosan megállapítani, mikor történt a segíty elküldése). A levelet Babits nekem sem mutatta meg. Nem tekintette egyszerű alapítványi ügynek. Nyilván József Attila sem. Ahhoz, hogy segítyt kapjon, nem volt szükség „sebeinek” mutogatására. A segítykérésen

¹¹ Ezt a levelet egy irodalomtörténész az *Irodalmi Ujság* 1952. évi 22. számában engedély nélkül leközölte és kommentálta is, a Babits Arany Jánoshoz szonettjéből idézett sort tévesen hozva a *Toll*-beli támadással kapcsolatban. Tévedett abban is, amikor az idézetet a *l'art pour l'art*-ra vonatkoztatja, holott ezzel a levél írója egyszerűen a maga helyzetét kívánta jellemezni Babits szavaival. A kritikai kiadás III. kötetének magyarázata idézi Kodolányinak a *Magyar Élet* 1938. szept.-i számában megjelent cikkéből: „Attilának bocsánatotkérő levelet kellett írni Babitshoz, s meg kellett tagadnia cikkét, hogy segítyben részesüljön.” A fenti levél maga a fácolat.

túl tapogatózás is volt. Első lépés a Babits-hoz vezető úton. A szánalomkeltés mögül kihangzik a kibékülés vágya.

József Attila 1933. március 2-án kelt, facsimilében is közölt (2.) levélben nyugtázta a küldeményt. Ez a levél következőképp szól:

„Igen tisztelt Uram! A Baumgarten-alapítványból jolyósított 300 pengőt köszönöm. Valóban az utolsó pillanatban jött, már szét is szedték. De más oldalról is könnyített helyzetemen. Amióta tudom, milyen — esztétikától idegen és magam elől is elrejtőző — impulzusok kényszerítettek, hogy Önt bizony durván, megtámadjam, lelkiismeretem egyre ösztökél, hogy ezt a csorbát kiköszörüljem.

Magamnak tartoznám ezzel, hiszen ha a modern lélektan nem téved, az Ön szemében a sérelmet úgy sem lehetne jóvátenni, legfeljebb elfelejtheti. Szándékom keresztülvitelére azonban nem adódott mód, mert őszinteségemet mindenki kétségbe vonta volna azzal, hogy Öntől „vezeklés útján” pénzt akarok. Ezt most már visszautasíthatom. Bizonyára az Ön szempontjából is értékesebb, ha ezután állok elő.

Mellékelve küldök néhány verset. Meg kell jegyezmem, hogy a „Téli éjszaka” mintegy két hónapja kiszedve hever a Pesti Naplónál, többször betördelték, de hossza miatt eddig kimaradt. Tiszteletem jeléül ajánlom fel Önnek. Kérem tehát értesítsen, ha megnyerné tetszését, mert akkor a Naplónál le kell mondanom. Kérem fogadja őszinte nagyrabecsülésem kifejezését.” Nyilván az e levéllel beküldött versek között volt a Nyugat következő, április 1-i számában megjelent *Lassan tűnődöm* és a Gellért által (*Kortársaim* 318. o.) először publikált *Az édesanyjához* c. verse is.

Bár e levél önmagáért beszél, egy pillanatra meg kell állnom történetünk e fordulójánál. Hogy mégis nem esztétikai nézetek különbözősége, nem Babits költészetének lebecsülése, nem is szembéhelyezkedés az öncélú költészettel volt József Attila „durva támadásának” oka — amire a kritika és a gúnyvers olvastán következtetnünk kellene — arra bizonyítékul a költő *vallomását* kell elfogadnia mindenkinek, aki József Attila őszinteségében, igazmondásában és tisztánlátásában nem kételkedik. Ez a levél megdönti az eddigi feltevéseket és magyarázatokat. El kell fogadnunk azt a rejtélyes okot, melyet a költő „esztétikától idegen” önmaga elől elrejtőző impulzusok *kényszerének* nevezett.

Három év kellett ahhoz, hogy József Attila felismerje indulatának természetét, teljesen tisztába jöjjön önmagával, megbizonyosodjék tévedéseiről és legyőzze gátlásait. Ez a levél nemcsak a megbánás szava. És több is, mint konvencionális bocsánatkérés. Írója tudta, hogy a Psychoanalysis christiana költőjének mivel tartozik. Betekintést engedve lelke mélyébe: teljes őszinteséggel és bizalommal. Így foghatta föl Babits is e levelet. És ehhez szabta magatartását.

Nem kétséges, hogy József Attila a „modern lélektan”-ra utaló szavakkal mire gondolt. Nyilván ennek a pszichológiai módszernek eszközével jutott el tévedése és indulata igazi okának felismeréséhez („amióta tudom”). Az előtte is elrejtőző „kényszerítő impulzus” fedi a psychoanalitikai *komplexum* fogalmát. Hogy az konkrét valóságában miben állott, arra egy későbbi döbbenetes mélységű verse a *Mint gyermek* c. ad támpontot. A vers 1935 nyarán kelt ugyan, de kétségkívül korábban átélt (az 1933. márc. 2-i levél írásakor már lezajlott) lelki folyamat formábaöntése volt. A hozzá legközelebb állók (József Jolán id. mű 308—309. o. és Németh Andor id. mű. 196. o.) emlékezéseikben kétségtelennek mondják, hogy a vers Babitsra vonatkozott. Az „apai ház, amely ellen mint gyermek boszút esküdött, amelyet felgyújtott, és akinek mellén, aki ellen lázadt, tudná magát kisírni” — a közte és Babits között történtek emléke. („Ki apját nem ismerte”, gyermekkorra óta vágyott *apa* után. Babits lehetett volna számára az. De Szeged óta érezte, hogy nem akar azzá lenni. Látta, hogy mások költészetét fölébelyezte az övének, és hogy neki ebben a „házban” nincs keresnivalója. Babits „elzárkózása”, a „mellőzöttség” érzése hajtotta őt bosszúra. Ez az a sajátos érzelmi momentum, melyre a támadás személyes okaként, fentebb utaltam.)

Az irodalomtörténet kutatója, ha ellentétben állónak látja is a költő materialista világnézetével, és marxista szemléletével, nem zárkozhatik el annak tudomásulvétele elől, hogy az, ebben az időben így, magyarázta meg magának Babits ellen kitört indulatát, József Attila ezért nem lesz kevésbé a legnagyobb szocialista költő.

Babits válaszát a március 2-i levélre nem ismerjük, de következtethetünk arra József Attilának 1933. június 17-én kelt leveléből:

Igen tisztelt Uram! Mellékelten küldöm a hosszabb költeményt és nagyon kérem, hogy amennyiben megnyerné tetszését — minél előbb közzétenni sziveskedjék. Igaz tisztelettel őszinte híve”.

Babits a korábbi levéllel küldött kéziratok közül — szerkesztőségi úton, — a *Pesti Naplónál* már kiszedett *Téli éjszaka* helyébe bizonyára egy másik, „hosszabb” verset kért. Ez a szerkesztő jóindulatának jele volt. Mert mást jelentett a Nyugatban egy fiatal költőtől — József Attilának is addig csak kis versei jelentek ott meg, — a „hosszabb” vers. És Babits nyilván úgy látta, hogy ez a költő tehetségét hosszabb versekben tudja legszebben kibontani.

A június 17-i levéllel elküldött „hosszabb költemény”, mely a *Nyugat* legközelebbi augusztusi számában meg is jelent: (a júliusi szám a levél érkezekor már nyomdában volt), az *Óda* volt.

Babits véleménye József Attila költészetéről — ugyanúgy mint Németh László is — azóta változott meg, hogy a *Külvárosi éj* kötetét olvasta. Illyés Gyula tanúságára hivatkozhatom, ki a költő kívánságára bírálatot írt arról a *Nyugat*ba. (*Ny.* 1932. december 16-i szám). A kéziratot előzetesen meg is mutatta neki, és aggályára, hogy Babits úgysem adna helyet lapjában annak a tényszerű megállapításnak, hogy „József Attila jó költő”, kijavította fogalmazványát, a kritikus véleményét kifejezően erre: „jó költőnek tartom”. Amikor azonban a Pozsony kávéházban tartott szerkesztőségi összejövetelen Illyés kritikájának megbeszélésére került a sor, Babits e szavakkal fordult írójához: „*nekem erről a köletről jobb a véleményem, mint a tiéd*”.

Babits nézeteivel és gesztusaival nemegyszer lepte meg azokat is, akik legjobb ismerőinek hitték magukat. Így engem is legutóbb, amikor a Petőfi Irodalmi Múzeum József Attila emlékkiállításán a tárlók egyikében megpillantottam a *Versényt az esztendőkkkel* kötetet — az itt 3. facsimilében közölt ajánlással: „*József Attilának szívesen küldi Babits Mihály*”. A kiállítás rendezője Szántó Judit emlékszik, hogy Babits új verskötetét a megjelenésekor, 1933. novemberében küldte el a fiatal költőtársnak. Ez volt a válasza; a Toll-kritikára és az *Egy költőre* versre. A *doctor gratiae*-nek volt ez cselekedete — hasonlót nem egyet tudnék róla elmondani — akinek Bóka László állított egy ünnepi alkalommal emléket. (*Magyar Csillag*, 1943. 712. o.) Ki azt tanította, hogy a „szabadság a kegyelemben tükrözik” — az nem ismert haragot. Aki mindent megértett (láttuk a *Fiatalok* c. cikkének fentidézett sorából) annak szinte életfunkciója volt a megbocsátás.

A Babits-archivumban nincs adat arra, hogy József Attila miként fogadta Babits gesztusát. Talán — amit el nem küldött — a *Magademésző* kezdetű vers lett volna a válasz. És a köszönet érte — Szántó Judittól tudom: a néki dedikált könyvet íróasztaláról nem vette le, verseit emlékezetében tartotta, úgy, mint kevesek a „tanítványok” közül. A megbecsülés azonban, ami Babits ajánlásából kiolvasható: már az *Óda* költőjének szólt.

Az *Óda* után két éven át nem találunk József Attilától verset a *Nyugat*ban. Gellért, ki igyekezett minden emlékét róla feljegyezni, nem említi könyvében, hogy ez alatt az idő alatt náluk verssel jelentkezett volna. A szocialista költő — úgyvélem — idegenkedhetett is a sűrű szerepléstől, oly folyóiratban, amely ebben az időben — Németh Andort idézem — „baloldali hagyományával szakítani és az államhatalommal szövetkezni látszott”. Ha a *Nyugathoz* verset küldött, láttuk, Babitsért tette, neki küldte — tetszése reményében.

De kövessük tovább a történések időrendjét.

A támadás óta Babits és József Attila nem látták egymást. Első találkozásuk némán folyt le. József Attila így írja le *Magademésztő* kezdetű versében:

„Villamoson
Egy este a Széna téren
találkoztunk. Kalapot emeltem,
talán nyeltem,
köszöntem és te
csodálkozva vettél észre.”

E találkozásról fivére elbeszélése nyomán József Jolán is megemlékszik (id. mű: 300. o.). „Egy téli estén a villamososra felszállva a Perronnon meglátta Babitsot.” Nincs adatunk, hogy mikor történt. Babits az 1932—33-as telet izületi gyulladással hónapokig ágyhoz kötve feküdt át, csak február végén kezdett kijárogatni, felesége kíséretében (Török Sophie feljegyzése szerint február 20-tól fogva). Az 1933-as év utolsó hónapjait (ötvenedik születésnapját is) megint betegágyban töltötte. Ujév után azonban már el-el hagyta a lakását. Január 18-án eljött a Baumgarten alapítvány ünnepélyére is, február 6-án a Kisfaludy-társaságba Rédeyre szavazni. A téli esti találkozás 1934-év elejére eshetett. József Attila régen nem látta a költőt. Megdöbbenhetett betegségtől meggyötört, lesóványodott alakján. A vers maga az izgalmas találkozás eleven hatása alatt íródott. József Jolán így írja le azt: „Még a visszaemlékezés is láthatóan zavarta. Megrándult az arca, majd fura-ferde mosolylyal felolvasta a verset”. A Bányai László könyvében leírt jelenet azonosnak látszik ezzel.¹² József Jolán tanúsága szerint fivére a verset „haláláig fiókjában őrizte.” (id. h.)¹³

E költeménnyel ismét történetünk fordulópontjához érkeztünk. Magyarázoinak máig fejtörést okoz, hogyan egyeztessék össze a korábbi, Babitshoz írott verssel, az *Egy költőre* cíművel. Hisz azzal nemcsak „felesel” — amit József Attila megengedhetőnek tartott költő verseinél (l. Ady-vizióban), hanem annak *ellentmond.* Akik az ellentmondást merőben ideológiai okokra vezetik vissza, vélelmekhez kénytelenek folyamodni. Így ahhoz, hogy „József Attilában kiváltotta a közös harc lehetőségének gondolatát Babitscsal, az, hogy Babits élete vége felé a fasiszmus egyre nyíltabb terroruralma idején ráébredt saját költői felelősségére.” (Fővenyné id. mű.). Ebben azonban némi kronológiai tévedés van. A vers keletkezésekor (1934 elején) fasiszta terroruralomról hazánkban aligha beszélhetünk. De arról sem, amit a *Jónás* könyvében csak később (1938-ban) olvastunk — abból kiolvashattunk. A kritikai kiadásnak e vershez fűzött magyarázata, hogy a „fasiszmus előretérése idején József Attila másképp értékelte Babits humanizmusát”, a polgári humanizmust (amiben közrejátszhatott az ő pártpolitikai elszigetelődése is) helytálló ugyan, de nem ez volt az oka annak, hogy felfogása Babits költészetének értékéről megváltozott. Ennek okát a vers maga mondja meg.

E költemény történetünknek *eseménye* és egyben *dokumentuma* is. Három részre tagozódik éles cezurával.

¹² „Hangsúlyoznom kell, hogy milyen hosszan, aprólékosan és milyen nagy jelentőséget tulajdonítva, de egyszersmind határtalan idegességgel beszélt el nekem ezt a találkozást”. Reflexiója, hogy e verssel „mindent megtett a közeledésre, amit emberi önrzert mellett tehet” és, hogy „Babitsnak a megjelent verset olvasni kellett, vagy ha nem bizonytal beszéltek róla neki” — a tényekkel ellenkezik.

¹³ Csak öt sor „akár egy halom hasított fa hever egymáson a világ stb.” látott napvilágot a hódmezővásárhelyi *Hetivásár* c. heti újságban 1934. aug. 27-én, az *Eszmélet* IV. szakaszában. József Attila legmélyebb verse, a magyar líra e gyöngyszeme megjelenésre nem talált illőbb helyet, — ott is csak folytatásban.

Az első rész a múlt értetlenségének bevallása, a történetek megbánása. Költői képen idézi fel annak emlékét. Mintha a „megunt botbafaragott ábra” rezonálná egy korábbi Babits vers szavait, az „unt csecse-becsé”-ket. Majd kimondja előszörre a bocsánatkérő szót: „Sajnálom, kár volt”. A Babits-hoz írott levele egy év előtt, nem mondta ezt ki. Szemérem vagy gőg tartotta-e vissza, hogy az általa megsértettnek szemébe mondja? De az utókor-nak így sem jelent kevesebbet. E rész második szakaszában hangzik el a költő tévedésének történetünk fordulatát jelző beismerése. Elsőbb költői hasonlattal: „Azt hittem annyi az ének — amennyi a magány üvegének vastag tábláin átszüremlik.” Akkor még nem értette Babits „új álma madárdalát” (az első versben „álma pálmaházá”-nak nevezte azt.) Ezért hitte, hogy az „istenek nem hajolnak ezután neki”, (ami játékos célzás a támadott kötet címére, mely egy régebbi versnek, a *Régen elzengtek Sappho napjai*-nak, a líra halálát kifejező zárósora).

A megértés folyamata igaz, már régen elindult a fiatal költőben — ismert vitája óta Szabó Lőrincel. De mégis a belátás soká küzdött az indulattal, amíg aspektusának teljes megváltozásához vezetett. Tudta Babits miért küldte el új verseskönyvét annak, aki megtagadta költészetét. József Attila hetyke értetlenségét bűnbánón megvalló szavai: „*Most már értelek*”, válaszként hatnak a *Verseny az eszindőkkel* előhangjának utolsó soraira. A „megfakult hangok” után jövő „új hangok” hírnökeként szóló Babits az őt „nevető koldus irgyei”-hez így:

„Dadogunk, botorkálunk,
De ki kell jönnünk egy szó előtt járunk.
Dadogás vagyunk, egy szó jön utánunk,
Követek vagyunk utat csinálunk
.....
Mi dadogunk, de várj ki jön utánunk.”

Költők szava párbeszédként hangzik évek távlatában.

A költemény második része örök emberi kérdésekre keres választ. Kiindul szembenállott világnézeteikből és költői hivatáshitők különbözőségéből:

„Pörös felek
szembenállunk, de te szintén
más ügyben más talaj felett
tanuskodtál mint én.
Már értelek.”

Itt nyílik meg előttünk a két generáció szakadéka. Csak most ébredt vajon tudatára József Attila, hogy mit jelentettek Babits szavai a Fiala Irók Estjén? Csak most értette volna meg igazán az *Új Antológia* előszavából, amelyben részt vett maga is, Babits jövőbelátó vallomását? „Az új nemzedék világa már az idősebbek rombadőlt világa, amelyből legfeljebb egy világitélet reménye ígérhetett menekvést, egy apokaliptikus csillag a láthatáron. Örök emberi fájdalomról és reményről, a rosszul kormányzott emberiség örök fájalmáról van szó. A líra feladata lesz, utat keresni az egyszerű, ősi és meleg emberséghez”. Tíz év előtt — 1922-ben írott fentidézett versében, a líra halálát jósolta Babits. Itt látja már megújulásának körvonalait. „*A zsarnok társadalom és hívságos kultúra számára csak keserű leszámolás érzése és kemény ítélete marad*”. Babits hite szerint is tehát, a más talajból ki fog nőni egy új költészet, más, mint az, amelynek hírnöke ő volt.

József Attila kemény szocialista életfelfogásával, és ami ebből a költészetre is következik, megelőzte a maga nemzedékét, látnoki biztonsággal. Ezért kellett éppen neki az új

nemzedékből, beléütközni elkerülhetetlen „determináltsággal” abba, ki az ellentétes „életérzést és látást” az előző nemzedékből a legpregnansabban és legkövetkezetesebben képviselte.

Ő is megállapítja azt, amit Babits: hogy a „*múlt* tüntető menete elvonult” és hogy a „*fájdalom* ágai mindenkiben elkövesednek”.

De a vers megoldást keres az egymás megértéséhez, az újnak a régivel összeegyeztetésére, az ellentét kiegyenlítésére. Ehhez az *egyformán szenvedés* felismerése vezet el. A „magát emésztő” költőben a *szenvedő társat* látja meg, aki hirdette, hogy „Szenvedésre letünk mi”, „Így szenvedtünk te is meg én is” — cseng vissza a fiatal költőtárs verséből. *Szorítva, nyomva, összefogva* egymást — „mert mindegyikünk determinált”. Képlegesen így érzékelteti a költő a múlt homályából kiemelve a közöttük történetek lényegét, majd így folytatja:

„S még jó, ha az ember harapja
Nem az embert magát harapja,
Hanem valaki mást:
Dudás a fuvolást
Én téged, és engemet te.”

Ezzel megadta József Attila a magyarázatát annak, ami Babits megtámadására kényszeríté. Kimondta a végszót „az értelem iszonyú karmáról”, amellyel magába mart.

Önmaga tisztánlátásához József Attilát a modern lélektan ismerete vezette el. A megfogalmazás azonban látnoki ihletéből fakadt.

A harmadik részben földi realitás talajára száll vissza a költő, meglátva Babitsot a szénatéri villamoson. És ismét elfogja a barátkozás egykori vágya. A költemény első vázlatában spontánabban tört ki belőle ez a vágy, és többet elárulón :

„S néha fölmelegedve
gondoitam rád és feleségedre
rátok
lehetnénk jóbarátok
talán ölelkezhetnék árnyékunk
szobátok falán.”

E sorok a költő legelső aspektusára mutatnak vissza, a Szeged előttire, amikor még gyerek volt. Most már a „meglett ember” vágyik az idős barátira, — akinek „telt szavát irodalomról” vita nélkül hallgatná, ha „indulata messzeragadná is”. Ahogy fiatalnak illik az „öregebbre” hallgatni, *fiúnak apjára*. A vers első vázlatában e sor így hangzott :

„Mint — kit nem ismertem — az apám”;

ami még többet mond.

Hangját Babits ellen azóta nem hallotta senki¹⁴; de mellette igen.¹⁵

¹⁴ Van oly felfogás (Horváth Márton *Társadalmi Szemle* 1955. áprilisi szám. *József Attila emlékbeszéd*) hogy a *Szép Szó*-ban 1937-ben (252. o.) *Terror szép szóval* címen megjelent támadás Babits ellen egy körkérdésre a *Nyugatban* (1937. I. 317. o.) adott nyilatkozata miatt, József Attila támadása volna. A cikk *Szép Szó* aláírással jelent meg. A folyóirat előző számában Ignóty régi gravamenjei okán újból kikezdte Babitsot. Ez a második cikk e támadás folytatásának tekinthető. Zsurnalisztikus dialektikája, stílusa, hangja nem József Attila tollára vall.

A József Attilával foglalkozó irodalomban felvetődött az a kérdés, miért nem hozta a költő életében nyilvánosságra ezt a versét, — miért csak bizalmasainak, barátainak mutatta meg? Van oly felfogás, Horváth Mártoné, (id. h.) — hogy azért, mert „mégsem tekintette véglegesnek Babits költészetéről kimondott véleményének revideálását”. Ennek azonban ellentmondanak a tények. Az *Egy költőre* vers cél-írás volt, kifelé hatásra irányult. De ennek a versnek, ha Babits kiengesztelésének szándékával írta is Kosztolányi biztatására, amint azt Szántó Judit tanúsítja, célja mégsem az volt, hogy kifelé hasson. A költő úgy érezhette, hogy „önmagának tartozott” ezzel is. *Önmagáért írta*. Őszintébb vallomás így és hitelesebb annál, amit a világnak szánt volna.

Babits szeme elé a vers csak posztumusan Németh Andor 1938-as első összkiadásában kerülhetett. Nincs konkrét adatom arra, hogy olvasta-e.

Ezzel a verssel megadta József Attila önmagának a „feloldozást” és várta, hogy: „aki él, segít neki”.

7

Röviddel karácsony előtt 1934 decemberében jelent meg a *Medvetánc*. A megjelenés napján e kötetrel a kezemben Kosztolányival találkoztam a 14-es autóbusszon, aki ebben az évben vett részt először alapítványi tanácskozásainkon.

Az új kötetre és költőjére terelődött nyomban a szó. Talán egyszerre mondtuk ki, hogy erre a kötetre aztán *kell* hogy részesedjék a Baumgarten-díjból. „A javaslatnak a tesztületből kell kiindulni” — mondtam, mire Kosztolányi: „Én indítványozni fogom”. Amikor leszállt a Mikó utcánál, e szavakkal köszönt el: „Nem is tudtam, hogy vershez köze van”. (Ismeretségünk addig futólagos volt).

Az ezévi üléseinkről készült jegyzőkönyvek nem maradtak meg. Így annak az ülésnek lefolyását, amelyen József Attila neve először került szóba, csak emlékezetből tudom elmondani. Utolsó tanácskozásunkon történt, közvetlenül karácsony előtt. Babits erre az évre (1935-re) a fiatal nemzedék költői közül Fenyő Lászlónak díjat szánt. A *Nyugat* 1934. november 15-i számában a Könyvről-könyvre rovatban elismerőleg írt, — két vidéki költő mellett — „Budapest költőjének” utolsó kötetéről, az *Ellített*-ről, mely annak „magas ambíciójú költészetét, teljes érettségében mutatja”. Ugyanezt a kötetet Halász Gábor, a szigorú bíráló is „csodatételnek”, „igazi költészet”-nek nevezte (Ny. 1935. I. 323. o.). A Babits-archivumból látom, hogy költője maga kérte Babitsot, nem írta-e új verskötetéről. Dicsérete, reményt kelthetett benne a Baumgarten-díjra. (A Babits-archivum őzri Illyés Gyula levelét, melyben díjat kér Fenyő számára, aki maga „túl szemérmes” ahhoz, hogy ezt „kimondani” merné.) Amikor azonban — Kosztolányi indítványára — Füst Milán és Karinthy neve, mint támogatásra szorultaké felmerült, Babits nem ragaszkodott tovább jelöltjeihez. Nem is volt annyira „szívügye”. Inkább a méltánylás vezette, a „szerény, őszinte, igazságára féltékeny” költő irányában. Ezután került sor a „jutalmakra”. Babits kárpótolni szeretne volna Fenyőt az elmaradt díjért. Kosztolányi ezt az alkalmat ragadta meg, hogy felvesse József Attila nevét. „Egy nagy költő jár ma közöttünk, akire eddig senki nem gondolt” — szavakkal József Attilát jelölte Fenyővel szemben. Majd hirtelen felém fordulva, aki mellette ültem, megkérdezett: mi a nézetem? (de hisz azt ismerte már). Rámutattam arra is, hogy Fenyő az előző évben már kapott jutalmat. Babits szóhoz sem jut-

Inkább a másik szerkesztőre, aki Ignotus fia volt. A „*Magademészítő*” után, újabb támadás, nem vallana József Attilára.

¹⁶ Devecseri Gábor *Budapest Tündérváros* c. könyvében elmondja, hogy amikor egyesek egy *Szép Szó* szerkesztői összefoglaló után a Vigadó-kávéházban Babitsot kezdték szapulni, József Attila „magasztalón” beszélt róla, hogy megvédje az avatatlanokkal szemben. E könyvből tudjuk meg azt is, hogy József Attila a „*Mint különös hírmondó*”-t tartotta „a legszebb magyar versnek”. (44. o.)

hatott, mert Kosztolányi „a kurátorok úgylátom nincsenek egy véleményen, tehát szavazunk” szavakkal befejezett tény elé állította. József Attila nagy többségét kapott. Fenyőre a nyolc tag közül csak ketten szavaztak. Az olvasó, ki Babits és József Attila között kialakulóban levő helyzetről és Babits megváltozott véleményéről már tud, osztani fogja nézetemet, hogy Babits nem ellenezte volna annak a fiatal írónak jutalmazását, akinek elküldte utolsó verskötetét. Szavazás nélkül, eljettette volna Fenyőt. Az ülés résztvevőinek azonban, — beleértve engem is — sejtelve sem volt a közöttük történetekről. Babits a váratlan helyzetekhez alkalmazkodni próbáló mosolygásával megjegyzés nélkül tudomásul vette a szavazás eredményét, de bántotta, hogy és ahogyan József Attila első jutalmazása Kosztolányi akarata szerint történt. Baumgarten Ferenc őreá bízta az írók kiválasztását. Az alapítványban, ha nem is az ő akaratából, de az ő akaratával kellett történni mindennek. Különbösen is, szavazást szabályaink szerint csak a kurátorok kezdeményezhettek, a testület tagja csupán jelölhetett. Kosztolányi ezen túltette magát.

A szavazás után bejelentette Babits, hogy jutalmat kíván még adni egy egészen fiatalnak, akiről — Weöres Sándorról — nem régiben írta egy „Könyvről—könyvé”-ben; hogy tőle „még kiszámíthatatlan meglepetéseket várhatunk.” (Ny. 1934. II. 178). Kosztolányi fejcsóválva megjegyezte: „Hisz nem rég mint rövidnadrágos hozta fel hozzám első verseit”.

Az ülés végeztével együtt mentünk hazafelé, krisztinavárosi lakók. Babits Schöpf-linnel elől. A pesti Lánchídfőnél, ahol autóbuszra szálltunk, hirtelen Kosztolányi felé fordult. Komoran és szemrehányólag: „Engem leszavaztatok. Nekem most le kellene mondanom.”¹⁶ De maga se gondolt erre komolyan.

Ebben az időben már Babits-Kosztolányi irodalomtörténeti nevezetességű fiatalkori barátságának csak emléke maradt. Ahogy ez az ifjúkor vonzódásainál, különösen, ha tűzásba viszik — lenni szokott. De az avatatlank előtt bizalmas összetartozás látszatát keltette a hang, ahogy Babits „a Desiré”-hez, egykori „kebelbarát”-jához szólott, és ahogyan az, alkalmak adtán, múltjukat feleleveníteni szokta. Előttém áll ma is, a beteg fiát ötvenedik születésnapján köszönteni feljött öreg édesanya körül diákos bohósággal kedveskedő alakja. Mintha a régi bensőséges kapocs nem is szakadt volna meg. Valóságban azonban ebben az időben már eltávolodtak egymástól — teljesen. Idegenkedve, nem egyszer fitymálva figyelték egymás írói fejlődésének állomásait. Egyik se nőtt azzá a másik szemében, amit egymásnak kívántak. Erőszakolt pátoszt látott az egyik abban, ki a másikban hatásvadászó pózt. Más lett hivatáshitük, más a felelősségtudatuk. Babits ezt meg is írta nekrológiájában (Ny: 1932. II. 395. o.) de nem „bűnbánóan”, ahogy Gellért hiszi, csak fájdalmas sajnálkozással. Kosztolányi szájából magam hallottam egyszer, — túlozva persze a véleményét — hogy az egyetlen *Irisz*-kötetet, melyet költője már a második kiadás előszavában 1914-ben „kinőtt ruhának” mondott, nem adná oda későbbienekért. És ha ily ítélet nem is jutott el Babitshoz, érezhette, „szellemi ikertestvére” lelkesülésének ellanyhulását műve, érdeklődésének hiányát sorsa és pályája iránt. Kosztolányi aligha látta őt szíve szerint a magyar parnasszus trónján, (ahogyan fiatalon együtt Adyt sem). És bizonyára nem is helyeselte irodalomvezéri szerepét. Nem mintha maga vágyott volna ilyesmire. Ő *homme de lettres* — volt, legtökéletesebb, magyarok között, ebben a korban. Soha nem is akart lenni más. De annak szemében, aki lebecsülte, a *homo moralist*, a morál tisztasága és szigora nem emelte ifjúkora barátját íróársai fölé.

Tudjuk, hogy az „*Ady-revizio*” óta mégjobban elhidegültek egymástól. A Babits-archivum ebből az időből őriz egy levelet, az utolsót, melyet Babits Kosztolányihoz írt . . .

¹⁶ Az ülés történetét Gellért a *Kortársaimban* (320. o.) tőlem szerzett értesülése alapján, forrásának megnevezése nélkül írta meg. Közlése félreértésekre adhat alkalmat. Utóbb a *Magyar Nemzetben* (1958. III. 23.) is elmondta, ezúttal Kosztolányira emlékezve forrásaként.

„Ha te fájdalmas érzésekről beszélsz velem szemben, gondold el az én érzéseimet. Mikor én mindenképen mutattam, mennyire nem akartalak megbántani, (az Ady-ügyben tett nyilatkozattal — B. L.) sőt bármily kényes is volt ez rámnézve, az adott körülmények között módját kerestem, hogy messzemenőleg is megnyugtassalak: te a megbeszélte találkozásnál szándékosan és magyarázat nélkül távolmaradtál: ami magvallom, oly érzést okozott, hogy magam sem tudom magamat ezen egészen túltenni.¹⁷ Emlékezetes ülésünkön ismét érezhette Babits, hogy a vele szembenülő ifjúkori barátja, cinkos mosolyával; nem az hozzá aki volt.

8

Amikor Kosztolányival az autóbuszban találkozva József Attila új könyvének lenyűgöző hatása alatt felfogásomnak kifejezést adtam, nem gondoltam, hogy szembe fogok kerülni kurátortársammal. A számára kényelmetlennek vélt találkozást, hogy könyvebbé tegyem, magamhoz kérettem József Attilát. Újév körül egy délután a megbeszélte órában pontosan megjelent Tükör-utcai, akkori, irodámban. A Fiala Írók Estje óta nem láttam őt. „Meglett ember” — ként lépett be. „Az idén csak jutalmat adhatunk — mondtam — bár a *Medvetánc*-ra kijárna a díj. De amióta fiatal íróknak kis díjakat is adunk, előszörre ezt adjuk jutalmul” (utalhattam Gelléri Andor Endre esetére). „Meghívót fog kapni, korán jöjjön, hogy kibékíthessem Babitscsal”. „Régóta vágyom erre” — válaszolta. És elmondta első szegedi találkozását. Szaggatottan, nagyokat nyelve beszélt, mint aki olyasmiről tesz vallomást, amit addig titokban tartott. Szavaiból tisztelet és vonzalom áradt Babits felé. Hosszabban beszélgettünk még előtünk fekvő új kötetéről, amelybe kérésre kedvesen, fanyar mosollyal, írta be nevét.

Babits ezúttal előttem érkezett meg a díjkiosztáshoz. Izgatottan járt fel-alá, sápadtan, csapzott hajjal, ahogyan ilyen alkalmaknál szokása volt. Amikor József Attilát megpillantottam, Babitshoz fordultam: „Bemutassam?” „Szükségtelen, már kezefogtam vele”. A díjkiosztás után a Vadászklubban gyűltünk össze. A közös vacsorán az előző év díjazottjai is résztvettek. Babits betegsége miatt akkor a Baumgarten vacsora elmaradt. Ennek emlékét őrzi az 5. facsimilén látható, Török Sophie kérésére az összes jelenvalók által aláírt lap. Vacsora után Babits — ki a patkóalakú asztal közepén háttal ült — hirtelen felemelkedett, (nem szokta máskor), körülnézett és egyenest ama asztalszárny felé tartott, ahol József Attila ült. (Én a másik szárnyon szemben ültem, Weöres Sándorral és Gelléri Andor Endrével szemközt.) Helyet kért mellette. Hosszasan beszélgettünk, mint jó ismerősök, akik rég nem látták egymást. Úgy ahogyan azt József Attila a szénatéri villamoson „eltűnődve” képzelte. És ahogyan illett ahhoz, akiben az *Intelem vezeklésre* ezekben a napokban éreledött. (Január 31-én, két héttel a Baumgarten est után említette már nekem új versét, mint összetartozót a *Csillag utánnal* és az *Elbocsátott vad-dal*). Hogy miről folyt közöttük a szó, arra csak következtetni tudunk József Attilának Hódmezővásárhelyről 1935. augusztus 18-án írott, a 6. facsimilében közölt leveléből, amely így hangzik:

¹⁷ Teljes dokumentációt talál az olvasó Gellért *Kortársaim* c. könyvének 269—274. oldalain, a kérdésre világot vető, hozzá írt Babits-levelekkel. Az utolsó levél egyidőben kelt a fentiézzel. Rezümálja a történeteket. „Nekem fáj: — írja Babits — sokáig jóbarátok voltunk s mint írók ma is sokra becsülöm. De mit gondoljak róla, mint emberről ezután. Amikor elégtétel vételéről beszél, szinte azt kérdelem: Őrültség-e vagy zsarolás?” Ez Gellért közlésére alludál, hogy Kosztolányi „idézni” akarja Babits egy fiatalkori levelében Adyra tett lekicsinylő, pajkos megjegyzését. Bizonyára Kosztolányi is megfelejtkezett arról, — amit Babits még 1911-ben, — Földesy Gyula Petőfi tanulmányának bírálatában (Ny. 1911. II. 864. o.) leírt. „Amit Adyról ír a szerző, hogy a *ma legnagyobb költője és legigazabb magyarja* — abban valószínűleg egészen igaza van.” Ehhez a véleményhez, tudjuk, Babits hí maradt.

„Igen tisztelt Uram! Bocsánatát kérem, hogy eddig nem jelentkeztem, de nem is lett volna sok értelme. Az a különös dolog történt velem, hogy saját szemem láttára átalakulok, és ennek az átalakulásnak a valódiságát még alig tudom megfogni. Így nem is igen írtam, inkább csak „fogásom” ellenőrzése végett próbálkoztam mint a gyermek, aki hallgat ugyan a szóra, hogy éget a tüzes kályha, de azért kísérletet tesz, hogy megérintse, megismerje. Ezek a versek is, amelyeket itt küldök, ilyen próbálkozások. Szeretném, ha Önnek tetszenének, én nem vagyok egészen biztos bennük. A hónap végén megyek Pestre, s ha nem lenne terhére, fölkeresném. Mindenesetre fölhívom telefonon s akkor az alkalmas időt is megkérdezem. Engedje meg, hogy tisztelettel és szeretettel üdvözöljem.”

E levél írójának a *Magademésző* versből általunk már ismert, teljesen megváltozott érzületét mutatja. Bizalmas közlés, műhelyének benső dolgairól. Tanítványi hang a Meszterhez. Először zárul a meleg köszöntés szavával.

„Babits a levéllel hozzá beküldött verseket Esztergomból továbbította Gellértnek a szerkesztőségbe egy levél kíséretében, a melyet a *Kortársaimban* olvashatunk (321. o.): „A „Mint a gyermek” címűt okvetlen hozzuk le e számban” — írja Babits. Gellért a következő levéllel válaszolt: „1935. VIII. 23... József Attila két versét is nyomdába adtam. Igazad van Mihály, a „Mint gyermek” c. mindenesetre hozzuk ebben a számban, de ha akarod, a másikat is.” Ez „A bűn” volt, amely egyidejűleg jelent meg a *Nyugatban* (1935. II. 176. o.). (Utolsó során a költő később változtatott: „a bűn kétségtelen” helyett a kötetben „ki él, segít nekem” áll.) Babitsot a szokatlanul kategorikus kívánságra nemcsak a vers szépsége készítette. Megértette, hogy az róla és hozzá szól.

József Attila ímént közölt levelének utolsó passzusa arra enged következtetést, hogy Babits a Baumgarten-esten nemcsak verset kért tőle a *Nyugat* számára, de fiatal költőtársához oly közelségbe is került, hogy őt otthonába meghívta. Török Sophie elbeszéléséből tudom, hogy fel is kereste őket, — ahogyan levelében jelezte; neki virágot is hozott. A jelek szerint a két költő közti kapcsolat barátkozó jellegűre fordulásának nem volt akadálya több. És a Baumgarten-alapítvány krónikása is elmondhatná ma, hogy kötelességünket teljesítettük, ha valami ármánykodó szellem a történésnek más irányt nem szab.

Mint minden évben, 1935-ben is, november közepén megkezdtük tanácskozásainkat a következő évi díjról. Első ülésünkön, december 2-án, még részt vett Kosztolányi is. (Azután utazott a Tátrába). Díjra javasolta Kassákot, József Attilát. Babitscal egymásközt úgy határoztunk, hogy annak a két fiatal költőnek, aki az előző évben a jutalmat kapta, ebben az évben kiadjuk a díjat. És Kassák díjára is egymás között megegyeztünk. Babits Kosztolányi fele forduló tekintetével kifejezte egyetértését, de megjegyezte, hogy olvasva Kassák életregényének utolsó kötetét, csodálkozott, hogy az „ügyész” a proletárdiktatúráról szóló részt nem inkrimálta. Később derült ki — amiről még szó lesz — hogy az eljárás emiatt Kassák ellen már folyt is. Ezen az ülésen még nem volt tudomásunk — Babitsot csak később figyelmeztették rá — hogy a *Reggel* november 25-i száma egy verset hozott a Napi hírek élén, József Attilától, az *En nem tudtam* címűt, ezzel az ajánlással: „Babits Mihály-nak hódolattal”. A vers egyidőben keletkezett a Babitsnak augusztusban beküldött két verssel. Közös forrásuk a költő „büntudata” és önmagának „feloldozása”. (pontos keltét ismerjük a *Kelet Népe* 1947. évi József Attila — számában közölt kézirat-facsimiléből: 1935. augusztus 7.) Később egy véletlen utcai találkozásunkkor, amikor a költő már a Káplár utcában lakott — sajnálkozásomra, hogy nem adhattuk neki idén ki a díjat, kesernyően jegyezte meg: ő maga sem érti miért jelent meg ez a vers csak hónapok múlva, holott azt még szeptember elején felvitte a *Reggel* szerkesztőjéhez. József Attilától vette-e a szerkesztő, mert hatásosabbnak vélte a közzétételt a Baumgarten-díj döntésének napjaiban, vagy nemtörődömség volt-e az oka, ki tudná ezt ma már megállapítani?

De különös története van a vers-ajánlásnak is. Tudomásomat egy szemtanútól I. P.-tól szereztem 1956. nyarán. József Attila a verset mielőtt a *Reggel*-hez felvitte, baráti

körben megmutatta. Rábészélték, hogy dedikálja Babitsnak, akkor biztosan megkapja a díjat. József Attila szabadkozott. De Kosztolányi szavára megtette. Az eset elmondója arra is emlékezett, hogy a társaságnak egy nőtagja a kezét fogta, hogy csak írja oda a „hódolat-tal”-t is. (Bárcsak lett volna barát, aki visszarántja kezét A *Toll*-cikk írásától.) A barátok a legjobbat akarták, de nem számoltak Babits karakterével. Bizonyára nem is ismerték a Baumgarten-vacsorán és azóta történetek.

December 16-án tartottuk ezévből utolsó ülésünket. Az előző napon — vasárnapra esett — délelőtt döntő tanácskozásra ültünk össze. Babits ekkor közölte velem, hogy meg kell változtatnia korábbi elhatározását (szó szerint idézek). „Úgy érzem, *éppen most* nem adhatom ki a díjat József Attilának. Bizonyítékot szolgáltatnék önmagam ellen azok számára, akik állítják, hogy *csak* annak adok díjat, aki hódol nekem”. Akik József Attilát rávették az ajánlásra valóban így gondolkoztak, és ez volt a közfelfogás is¹⁸ Babits okfejtését így folytatta (szó szerint): „Jutalmat adhatok, azt már tavaly is megkaptam. Erre nem mondhatják, hogy a hódolat fejében kapta tőlem.” De akkor Weöres Sándornak idén szintén csak jutalmat adhatunk — feleltem. Hogy igazságot tegyen közöttünk, átkértük Schöpflint, aki a közelben lakott.¹⁹ Benne Babits feltétlenül megbízott. Weöres Sándornak díjat adni, eltökélt szándéka volt. A fiatal *dunántúli* költőt joggal tekintette tanítványának, kinek *Hangját a „legifjabb” nemzedékből*: hűségnyilatkozatnak érezhette. (I. Ny. 1935. II. 384.) Schöpflin igazat adott Babitsnak, hogy ezúttal ne adja ki a díjat József Attilának, és megerősítette őt abban is, hogy Weöres Sándornak a díjat kiadja. Izgalmas vitaközlésünk közepette, vasárnapi látogatóként váratlanul betoppant egyik tanácsstagunk, Rédey Tivadar, akit Babits mint versértőt sokra becsült. Tőle csak azt kérdezte meg: nem tartaná-e korainak a díjat Weöres Sándor számára? Az meggyőzően fejtegette, hogy semmiképpen nem. Így eldőlt az ő díjának sorsa. Azért, mert József Attilának a díjat idén nem adhatta ki Babits, nem akarta megrövidíteni a másik költőt. Ebből a szempontból igaza is volt. (És méginkább igaza lett, ha az ezzel a díjjal lehetővé tett keleti utazásnak a fiatal Weöres költészetét megtermékenyítő hatására gondolunk).

Egyedül maradtunk. Én arra kértem Babitsot, mellőzzük akkor József Attilát idei döntésünknel. Azt fogja érteni, hogy miért nem adhatta ki Babits neki a díjat idén. De bajosan azt, hogy miért kap csak jutalmat, amikor egy hozzá képest kezdőnek tekinthető költő díjat. Szó szerint ezeket válaszolta: „De én *mindenképp* akarok rajta segíteni, többel, mint egyszerű segéllyel. És erre nincs más módunk”. (Valóban nem volt más lehetőség erre). „Te nem tudod, hogy ő milyen szegény” (Babits tudta az első segélykérő levélből). „Meg fogom neki magyarázni, hogy ki akartam adni a díjat, és hogy miért nem adhattam ki idén neki.”²⁰

¹⁸ Idézem József Attila első életrajzíróit. „Fiatal emberek már minden sorukat úgy írták, hogy a költő behunyt szemmel is lássa, betapasztott fülekkel is hallja hódolatukat, áhítatukat, személye és műve iránt” (308.) Németh Andor pedig ezeket írja: „Babitsnak életszükséglet volt a hódolat. Már azt is rossz néven vette íróársaitól, ha nem tömjéneztek elég szorgalmasan” Ők is — mint nagyon sokan — tévesen ítélték meg Babitsot. Amit *emberi* hiúságnak vélték, az a *művészi* vágya volt a viszhangra. Avatatlanok dicsérfő szavát közönnyel fogadta, minden hízélgés visszatetszést keltett benne. Hiú emberre más hatása lett volna a hódoló versnek.

¹⁹ Schöpflin nehezeltése József Attilára A *Toll*-cikk miatt, amiért őt a *Nyugatban* (1930. I. 764. o.) „a támadók legalja” közé sorozta, később sem szűnt meg. Maga mondta el nekem, hogy József Attila kérte őt egyszer, békítse ki Babitscsal, de ő kitért ezelőli. Irodalomtörténetében még rezerváltan és nem értéke szerint írt róla, csak később (Ny. 1940. 313. o.) vallotta be „mély elszomorodással”, hogy „ilyen tehetséget így elhagyott kallódnia a világ. Mindnyájunknak oka van egy kis lelki furdalást érezni”.

²⁰ A Babits archívum őrsi kézzel leveletem, melyet a vasárnapi megbeszélés után, aznap délután még eljuttattam hozzá. Javasoltam az évdíjak számának csökkentésével négy fiatalabb költőnek magasabb összegű jutalomban való részesítését. Babits azonban az utolsó órában nem akart változtatni eredeti elképzelésén és eltérni az alapítvány addigi szokásától, hogy az évdíjak száma legalább hét legyen.

Babits azt hitte — mondta is —, hogy akik nem ismerik a döntés hátterét, ebből arra következtetnek csak, hogy neki többet jelent Weöres Sándor költészete azokénál (hárman voltak a fiatalabb nemzedékből) akiket csak jutalomban részesített. Emlékszem még szavára, amit szemevillanása és magafelé mutató kézmozdulat kísért: „*nekem ez a költészet az igazibb.*” De nem gondolt arra, hogy ugyanazok, akikről feltételezte, hogy a díj odaítélését, a hiúságát kielégítő hódolóvers jólkiszámított hatásának fognák beállítani, a József Attila hátrányára tett distinkciót a hiúságában megsértett hatalmasnak a bosszújára fogják visszavezetni. (Életrajzírói így is fogták fel. Fövényné már az első jutalomban is a „megalázás” célzatát látta. id. h. 152. o.) És arra sem gondolt, hogy még a jószándékúakat is kételkedvé teheti, nem maradt-e mégis lelkében — emberileg érthetően — valami fulánk elhatározásának rugójaként. Csak aki érzékelhette Babits meghökkenését a váratlan fordulaton, ki nem mondott gyanúját, majd küzdelmét önmagával, lehetett meggyőzve *akkor* teljesen, hogy szándéka tiszta és egyenes, a szava igaz volt. És valaki még: — maga József Attila, azután, hogy Babits vele beszélt. De *ma* így kell ítélni, ha nem elfoguit, tolerenciát és tárgyilagossgágot példázó történetünk minden olvasója.

Kosztolányi nem vett részt december 16-i ülésünkön. Később jött csak haza a Tatrából. Telefonon tájékoztattam őt Babits döntéséről, és annak indokáról. Elnémultan hallgatta. Vajjon gondolt-e arra, hogy ifjúkori barátját mégsem ismerte jól. Cs. Szabó nevével, aki József Attila helyére került, helyeselt. Kosztolányiné leírta emlékezésében a díj elmaradásának férjét lesújtó hatását.

Január 18-án *Az Est*-ben, mely a kitüntetettek névsorát szokás szerint először hozta, olvasható volt Fodor József nyilatkozata, ki visszautasította a neki is másodikban szánt jutalmat. Együtt mentünk az ünnepélyes díjkiosztáshoz Babitscsal. „József Attila sem fogja elfogadni” — mondom. Babits: „De elfogadja. Beszéltem vele. El is fog jönni.” Nem kérdeztem tovább. József Attila Baumgarten-díját ekkor már úgy fogtam fel: mint a kettejük ügyét.

József Attila eljött ünnepélyünkre és a Vadász-kürt-be is, ezúttal szűk körben (kerek asztal körül) tartott vacsoránkra. (Török Sophie jegyzeteiben megtalálható a jelen voltak névsora). Ott ült közöttünk, résztvett a társalgásban, kedvesen, fanyarul, sértődöttség jele nélkül. A latin költőre gondolhatott: *Vertumnis quotquot sunt natus iniquis*. Arra, hogy neki az életben semmi sem sikerülhet,

9

Döntésünket az 1936. évi Baumgarten-díjról a kultuszminisztérium vonakodott tudomásul venni. Változtatásokat kívánt. Az alapítvány felügyelete akkor kezdett szigorúbbá válni. De a rendőri ellenőrzés még csak a díjak részesítettjeire vonatkozott, jutalmakra csak a következő évtől terjedt ki. Kassák díjának kiadását a miniszter eltiltotta, mert ellene izgatás címén (utolsó életrajz-kötete miatt) eljárás folyt. Hiába volt Babits erélyes tiltakozása a jogtalanul gyakorolt vétőjoggal szemben, — hisz Kassák nem volt még jogerősen elítélve. Egy nappal a díjkiosztás előtt a minisztert helyettesítő államtitkár megkísérelte „bizalmas értesülés alapján” Illyés Gyula díját is elgáncsolni. Schöpflin ellen is volt észrevétel, fia „kommunista bűncselekménye” miatt. Vas István jutalmát Babits csak úgy tudta menteni, hogy a nyilvánosságra való hozatalról lemondott. József Attilára ugyilátszik akkor még nem figyeltek fel. Neki a jutalmat kiadhattuk, noha két priusza is volt, kisebb pénzbüntetések a Sallai—Fürst proklamáció és a *Lebukott* miatt. Ha díjat akartunk volna neki adni, alighanem letiltják.

1937-ben ünnepeltük az Alapítvány tíz éves fennállását. Az ezévi döntésnél arra, törekedtünk hogy a felügyeleti hatóságnak ne lehessen „jocíme” a beavatkozásra. Az előző

év tapasztalatai után nem sok reményünk lehetett, hogy József Attilának kiadható lesz a díj. A testületben sem javasolta senki őt. (Őrzőm Babits sajátkezű jegyzéseit a tanácsadó-testület jelöléseiről.) Kosztolányi igaz, nem élt, de voltak mások a tagok között, akik akkor már nagyra tartották költészetét.

A döntő ülésre ez alkalommal is együtt mentünk Babitscsal, a mai József Attila utcában. „Engem bánt a lelkiismeret József Attila miatt. Tavaly megígértem neki a díjat, kellene valamit tennünk” — szólalt meg Babits, amikor az alapítványi ház közelébe értünk. „A testület megkérdezése nélkül nem adhatunk neki díjat, hisz senki nem jelölte. Szavazzunk meg erről is tanácsadóinkat. Állítsuk szembe József Attilát Hevesi Andrással, aki várhat még, nem is szorult rá különösebben”. Kizártnak iátszott, hogy többséget ne kapjon. Az ülésen Babits terjesztette elő *titkos* szavazásra a kérdést, és maga jegyezte a szavazatokat. Facsimilében (7.) közlöm erről feljegyzését. József Attila hét szavazat közül csak hármat kapott. (Sik Sándor és Kárpáti Aurél közléséből tudom, hogy ők reá szavaztak; a harmadik szavazat Elek Artúr é lehetett, ki a következő évben díjra ajánlotta is.) Így történt, hogy József Attila ismét elesett a Baumgarten-díjtól, pedig tudjuk (*Vágo Márta emlékezéséből* I. T. K. 1955. II. 194. o.) hogy ő és barátai ezúttal biztosra vették.

Ebben az időben József Attila már a *Szép Szó*-nak volt a szerkesztője. Ott adta ki műveit. A *Nyugathoz* 1935. szeptember óta (az említett két vers után) nem küldött többé verset. Bizonyára hasonló okból mint amely visszatartotta a *Válasz*-tól. (József Jolán id. mű 334. o.) Babits ellenben a szerkesztők felkérésére megírta a *Szép Szó* számára esszójét Széchenyiről (1936. júniusi szám).

Babits úgy érezte, József Attilának nem maradhatott adója a megígért díjjal. De egyébként is az volt az alapítvány gyakorlata, hogy aki a szavazásnál előző évben kiesett, a következő évben a díjban részesült. Döntésünket Babits közeledő műtétére tekintettel abban az évben jóval korábban hoztuk meg a szokottnál, és fel is terjesztettük már a minisztériumhoz, amikor József Attila tragikus halála megdöbbentette az egész magyar világot. Tettéknek elkövetésétől nem tartotta vissza a végre elért Baumgarten-díj ténye, amelynek híre tudtommal hozzá még eljutott. A minisztérium leíratban hívott fel, hogy más jelöljünk helyére, és egyben vétót emelt egy fiatal költő jutalma ellen. A leírat (25 120/1937. eln. B. sz.) súlyos szavakkal rótta meg az alapítványt, amiért „nemzetellenes tendenciát” követ. Hangjából következtetnünk kellett, hogy hasonló eset megismétlődésénél autonómiánk felfüggesztésére gondolnak. Nem kétséges, hogy ez az éles figyelmeztetés nem Zalk Zoltán jutalma miatt történt, hanem az osztályharcos proletárköltő díjazása miatt, akinek költészetéről halála után, — a hírlapi közlésekből — a kultuszminisztérium is már tudomást szerzett. Mi ragaszkodtunk státutumaink értelmében ahhoz, hogy József Attila hozzátartozóinak a díj egy részét temetési hozzájárulásként kiadjuk, és megtagadtuk helyének betöltését mással. A *halott* költővel szemben nem emelhetett a minisztérium vétót. Így József Attila a Baumgarten-alapítvány 1938. évi díjazottjai között szerepel.

József Attilának szomorú eltávozása után Babits két megnyilatkozásáról kell még emlékezni. 1940. decemberében őt látogató fiatal irodalomtörténészek jelenlétében (Bóka László mondta el nekem) szóba került, hogy kik azok a költők, írók, akiknek hatása leginkább érvényesül az újabb nemzedékre. Ez arra az időre esett, amikor a költő hetek némasága után váratlanul visszanyerte hangját rövid időre. Szóba került József Attila is, és akadt a jelenvoltak között aki kételkedve, sőt, aki fitymálva beszélt költészetéről. Talán azt hitték, Babitsnak kedvesen. Az egy ideig hallgatta a vitát, majd leintette őket. Suttogva annyit mondott: „*Nagy költő*”. Aki tudja, mit jelentett ez a szó Babitsnál, mily soká tartott, míg Tóth Árpádról ezt leírta, s mily keveseknek adta meg ezt a megbecsülést — csak az tudja felmérni szava jelentőségét.

A második megnyilatkozás ismert, az *Írók két háboru között* előszavából (11. o. „József Attila szegény maga tette ezt számomra nehezzé”, (t. i. hogy róla írjon.) Van, aki ebben

csak annak bizonyítékát látja, hogy Babits az őt ért támadást elfelejteni nem tudta (Kritikai kiadás III. i. h.) Nekem maga a *tény*, hogy nem bocsátotta útra utolsó könyvét, (az előszó az utolsó hetek írása volt) anélkül, hogy abba ne írta volna le József Attila nevét — többet jelent a sorok között. Hogy gondolt reá és lett volna róla mondanivalója. De amire gondolt, — amit megírt volna, magával vitte sírjába — mint nem egyedüli titkát ennek a tragikusán színezett literáris történetnek.

* * *

Hogy történetünk eredményeit összegezzem, ahhoz reflexiókat fűzsek — nem látam szükségesnek. Tanulságait le tudja vonni az olvasó maga. Csak egyre szeretném legújabbkori irodalmunk kutatóinak és mindazoknak figyelmét felhívni, kik az emlékezés jogán vagy más okból, hogy e korszak irodalomtörténetéhez hozzászóljanak; hivatottnak érzik magukat. Tekintsék ezt a történetet példázatnak arról: mily hamis elképzeléshez és igazságtalan ítélethez vezethet rendkívüli művészegyéniségek, kivételes szellemi nagyságok magatartása fölött a bíraskodás, — szándékosan kerülöm a jelen esetben helyénvaló szokásos szót, — külszín, meztelen tények alapján, vulgáris élettapasztalatokból merített következtetéssel, — egy megváltozott világgép szemszögéből nézve emberi alkatok sajátos törvényeit, akaratuk sorsszerű változatait. Vajon feladata-e az utókornak ítélőszéket tartani nagy költők „pörös” ügyében, amit azok egymással egyszer elintéztek már? Nem az lenne az első, aki tiltakozó szavát felemelné, — kinek emléke ürügyén történt, hogy egymás mellett említették ellenségként az őt eltanácsoló szegedi professzorral: Babits Mihály? Nem ama nagy költőnk szavaira kell-e inkább hallgatnunk, akihez hasonlóan gondolkozhattak maguk a kései költő-utódok: „A maradék írói harcainkat nem fogja ismerni, neveinket békés gondolattal nevezendi egymás mellett, ha korunk énekeseire visszaemlékezik. *Emberek valánk ; miért szégyelődik azt? az élet útjai keresztljárnak egymáson ; s leggyakrabban elveink szentsége sem oltalmazhat meg akar tévedéstől, akar félreértéstől : de a sírdomb békesség laka ; a küszöbén emberi érdek nem léphet be*”..,

EGRI PÉTER

FÁBIÁN PÁL, SZATHMÁRI ISTVÁN, TERESTYÉNI FERENC: A MAGYAR STILISZTIKA VÁZLATA

(Tankönyvkiadó, Budapest, 1958)

I.

A magyar stilisztika egyetemi tankönyvének megjelenése: „alkalom és kötelesség” Alkalmom, amely lehetővé teszi stilisztikai kutatásaink mai helyzetének felmérését, és kötelesség, amely parancsolóan előírja a továbbfejlődés útjainak és módszereinek megkeresését.

1. A közel háromszáz oldalas tankönyv egyik legvonzóbb tulajdonsága, hogy olyan rugalmas rendszer megformálására törekszik, amely elég szilárd ahhoz, hogy a könyv anyagát megbírja, tagolja, és ugyanakkor elég mozgékony ahhoz, hogy a fokozatosan épülő, szemünk előtt gazdagodó anyag mozgásának teret adjon, s természetes kapcsolatait megteremtse. S ha meggondoljuk, hogy a modern stilisztika — mely már nem a retorika szolgálóleánya, hanem önálló tudományos diszciplína — még csak most alakítja ki kategóriáit,¹ e rendszerességre való törekvés különösen megbecsülendő. Ebből a szempontból is kitűnő például a szóképek felosztása, a köztük levő különbségek s a bennük rejlő hasonlóságok bonyolult vonatkozásainak megmutatása. A tankönyv szerkezetének gerincét a leíró nyelvtan kategóriái adják. A stílus és a stilisztika elvi kérdéseinek megvizsgálása után ezért a hangtan stilisztikája nyitja meg az egyes, konkrét nyelvi-stilisztikai vizsgálatok sorát; ezt a szókészletnek és a frazeológiai elemeknek, a szó jelentésének, hangulatának, az alaktani kategóriáknak a stilisztikai vizsgálata követi; majd a mondattani kategóriák és formák stilisztikai értékének meghatározása, tárgyalása következik.

A tankönyv másik szembeötlő jó tulajdonsága a magyar és a külföldi szakirodalom mintaszereű felhasználása. Nemcsak az egyes fejezetek után megadott magyar, francia, orosz, cseh, német, angol stb. bibliográfia gazdagsága segíti hozzá az olvasót a tárgy feldolgozásához, hanem a szakirodalmi anyagnak magába a szövegbe való történeti sorrendben következő beleszővése is. Márpedig a stilisztikának számos más tudományággal való érintkezése a szakirodalmat igen sokágúvá teszi, és sokféle: stilisztikai, leíró nyelvtani, nyelvtörténeti, nyelvhelyességi, lélektani, poétikai, retorikai, irodalmi, esztétikai stb. tájékozódást tesz szükségessé. Ilyenformán a tankönyv egyfajta fejlődésmentet is ad Arisztotelesten Ch. Bally-ig, M. Cressot-ig, J. Marouzeau-ig, A. N. Gvozgyev-ig, E. Riesel-ig, felvonultatja a régebbi és a modern magyar (nyelvészeti és irodalmi) stilisztika számos jelentős képviselőjét, és a harmadik nyelvészkongresszus valamint az elmúlt évek stilisztikai kutatásainak írásos összegezésé² után mintegy megrendezi a mai magyar stilisztika harmadik nagy seregszemléjét.

A magyar stilisztika vázlata nemcsak összefoglalja, hanem tovább is fejleszti az eddigi kutatásokat. Ebből a szempontból különösen tanulságos A szó jelentésének stilisztikai vizsgálata című negyedik fejezet egésze (melyhez az irodalomtörténész elfogultsága — éppen mert

¹ Fábrián Pál, Szathmári István, Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlata Tankönyvkiadó, 1958. 65. l. A továbbiakban MSV.

² Általános nyelvészet, Stilisztika, Nyelvjárástörténet. A III. Országos Magyar Nyelvész-kongresszus előadásai. Bp. 1956. Akadémiai Kiadó, (Szerk. Kniezsa István)—Szathmári István: A magyar stilisztikai kutatás eredményei 1945 és 1956 között. M. Ny. LII, 512—25.

legjobbnak érzi — pozitív és negatív példákért egyaránt vissza-visszatér), azon belül is az egyes szóképek egymással való összefüggésének újszerű, a középiskolai tankönyvtől eltérő megmutatása, a szemléleti és hangulati metafora, a szimbólum irodalmilag is érzékenyen árnyalatos tárgyalása. Szép elemzéseket találunk Az alaktani kategóriák és elemek stilisztikai értékei című fejezetben,³ s A mondattani kategóriák és formák stilisztikai értékei című hetedik fejezetben is,⁴ valamint a szóhangulattal foglalkozó ötödik fejezetben.

Tankönyvről lévén szó, külön meg kell említenünk, hogy az egyes elvi megállapításokat mindenütt bő példaanyag szemlélteti, s azt is ki kell emelnünk, hogy a hivatkozások adatai didaktikai szempontból is szerencsés rendben illeszkednek bele a szövegbe, sehol sem terhelik, mindenütt alátámasztják a mondanivalót.

2. Egyes pontokon az amúgyis hamarosan szükségessé váló második kiadásban — úgy hisszük — a könyvön kisebb változtatásokat lehet tenni.

Didaktikai szempontból helyesebb lenne, ha a stílus megvalósulását befolyásoló tényezők elnevezése és sorrendje a stílus fogalmának meghatározásában és a későbbi részletesebb kifejtés során azonos volna. Egyelőre a definícióban „a megnyilatkozás funkciója, tárgya és a megnyilatkozó mivolta” szerepel, lejjebb viszont már „a megnyilatkozás tárgya”, „a megnyilatkozás eredete” (= a megnyilatkozó mivolta) és „a megnyilatkozás funkciója” áll.⁵ Ugyancsak indokolatlan az archaizmusok és neológizmusok egyébként párhuzamos (fogalmi, formai, jelentésbeli) felosztásának sorrendjét megváltoztatni.⁶

Úgy érezzük, a *jaín*, *jaíntos* szó éppen nem finomabb, nem emelkedettebb hangulatú a *finom* szónál, s ezért hangulatilag semmiképp sem illik a *filigrán*, *génusz*, *gigantikus*, *monumentális*, *szervíz* stb. szavak sorába.⁷

Petőfi *A haraghoz* című versében nem megszemélyesíti, hanem inkább tárgyiasítja érzését, amikor így ír róla :

Megnőve folyammá
Úgy fog lezuhanni
Elleneidre, hazám,
Mint a feneketlen
Örvénybe a féktelen
Niagara!⁸

Igaz : a költőnek az ellenségre lezuhanó haragja felért egy az ellenségre lezúduló, lerohanó, rárontó szabadcsapattal, de az olvasónak ez a távoli képzettársítása csak addig él, amíg a költő a maga képzettársító hatalmával elé nem teszi a maga képét, „a féktelen Niagara” képét. A *lezuhanni* tehát csak önmagában, a hasonlat másik felének elhagyásával emlékeztet valamennyire megszemélyesítésre, de még így sem alkalmas első példának. Ha viszont a megszemélyesítést képviselő szót önmagában, a hasonlító mellékmondat nélkül vesszük, akkor a következő, Mikszáthból vett, egyébként igen jó példa devalválódik megszemélyesítésből egyszerű hangutánzássá : „A kegyelmes úr leül, a szék *megreccsen alatta*, mintha a nagy megtiszteltetést *köszönné*.”⁹ Itt ugyanis a szék *megreccsenése* nem önmagában megszemélyesítés, hanem csak általa válik azzá, hogy a megtiszteltetést *köszönő* szék hangjává lesz. Míg a Petőfi-idezetben épp a hasonlat második tagja („mint... a Niagara”) teszi lehetetlenné, addig a

³ Például Ady : *Az ágyam hívogat* c. versének elemzése MSV, 205. l.

⁴ Pl. Az igei és a névszói állítmány stilisztikai értéke MSV. 240—242. l.

⁵ MSV. 4. l.

⁶ MSV. 44. illetve 48. l.

⁷ MSV. 58. l.

⁸ MSV. 98. l.

⁹ MSV. 99. l.

Mikszáth-idézetben csak ez („mintha...köszönné”) teszi lehetségessé a megszemélyesítést („fog lezuhanni”, illetve „megreccsen”). Hasonlóképpen József Attila *Hazám* című versének első strófájában :

Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő, lágy melegben
tapsikoltak a jázminok

a jázminok *tapsikolása* csak utólag valószínűsíti (ha nem is bizonyítja), hogy a bársony nesz *ingása* megszemélyesítés, azzal a különbséggel, hogy a Mikszáth-idézetben a szék megreccsenése kétségtől megszemélyesítéssé lesz, míg a bársony nesz ingása esetében az olvasó maga is erősen ingadozik.¹⁰

Nem szerencsés példa a kicsinyítésre felhozott *tanulgatott* ('alig tanult valamit') sem. A többi példa : *csak egy percet várj* (lehet egy óra is), *egy szem búza se termett* (kevés termett) valóban a zárójelbe tett valóságos helyzetnél kevesebbet, kisebbet mond, s ezért igazi kicsinyítés. Az *alig tanult valamit*-hez képest viszont a *tanulgatott* bizonyos pozitív állítást képvisel, s ezért inkább kislehetőség (nem ellenkező értékű) túlzásnak tekinthető.¹¹

Vörösmarty Előszó című költeményének befejező részében („Majd eljön a hajfodrász, a tavasz”) a *majd* sem bátorítást, sem buzdítást nem fejez ki,¹² csak vizionárius, kétségbeesett gúnnyal árnyékolta bizonyosságot ; a Hedvig című versnek példaként idézett sorában („*Mely parancs ez! Mily kemény ítélet!*”) a *mely* s a *mily* nem mutató, hanem kérdő névmás ;¹³ az és köztörőrlő elég egyszer megemlíteni, hogy használata fokozhatja az író céljának megfelelően az ünnepi hatást.¹⁴

Ezek s az efféle apróbb hiányosságok azonban a könyv jelentős értékeit nem érintik, könnyen kiigazíthatók.

II.

A magyar stilisztika egyetemi tankönyvében s a tankönyvvel kapcsolatban felmerül egy olyan fontos kérdés, amely az irodalomtörténezt elsősorban érdekli : vajon egy ilyen nyelvészeti kiindulású, a leíró nyelvtanon épülő stilisztika hozzásegít-e, s ha igen, mennyire segít hozzá szépirodalmi művek esztétikai lényegének megragadásához?

Tudjuk, kérdésünk problematikája szűkebb körű, mint a tankönyvé. A tankönyv helyesen polemizál a régebbi stilisztikáknak azzal a gyakorlatával, amely a stílus fogalmát az irodalmi stílussal azonosította, de — ugyancsak helyesen — vitába száll Ch. Bally felfogásával is, amely a stilisztikai vizsgálatokban a hangsúlyt épp a köznyelv, a társalgási nyelv formáira vetette, s az irodalmi nyelvet háttérbe szorította.¹⁵ Minket azonban most éppen az irodalmi művek stilisztikája érdekel, megjegyzéseink is csak erre vonatkoznak.

Ha a nyelv és a stílus viszonyát esztétikai szempontból akarjuk megvizsgálni, abból kell kiindulnunk, hogy a nyelv az irodalmi műnek anyaga, a stílus pedig formája, pontosabban : formájának egy része.¹⁶ Márpedig a művészet anyagának és formájának törvényszerűségei egyetlen művészetben sem esnek egybe, még akkor sem, ha bizonyos vonatkozások anyag és

¹⁰ Vö. MSV. 99. 1.

¹¹ Vö. MSV. 148. 1.

¹² MSV. 188. 1.

¹³ MSV. 202. 1.

¹⁴ MSV. 279—80 ; a 2/a pont szinte azonos a 2/d ponttal.

¹⁵ MSV. 3—4. 1.

¹⁶ Vö. : Lukács György : Irodalom és művészet mint felépítmény. Adalékok az esztétika történetéhez. Akadémiai Kiadó Bp. 1953. 456. 1.

forma között kétségkívül megállapíthatók (pl. bizonyos fajta anyagok bizonyos fajta művek megformálására alkalmasak : márvány és agyag). Pusztán nyelvi kategóriák segítségével éppúgy lehetetlen egy irodalmi mű esztétikai-stilisztikai sajátosságainak feltárása, mint ahogy ásványtani elemzések sem magyarázzák meg Pheidias, Michelangelo vagy Rodin márványszobrainak művészi jellegzetességeit.¹⁷ A fentiekből az következne, hogy a nyelvészeti stilisztika csak a nyelvészet számára tud hasznos megállapításokat tenni, irodalmi szempontból viszont terméketlen.

Az igazság azonban mégsem ez. Ahogyan a szobrász az emberi világból merített élményeit képzeletében érzékletes képpé sűríti, s ezt a képet : a szobrot a márványban meglátva az anyagból mintegy kifejti, kiválasztja, életre kelti, úgy az író is, amikor művét megvalósítja, anyagából, a nyelvből kiválasztja azokat a részeket, elemeket, amelyek a valóságról alkotott elképzelését leginkább szolgálják. Így keletkezik stílusa, melyet a kiválasztható s a kiválasztott nyelvi anyag viszonya jellemez. Ennek jellegét pedig az a magatartás határozza meg, amelyben az írónak a valósághoz való viszonya kifejeződik, vagyis maga a valóság, s ennek egyéni feldolgozása. A kiválasztható és a kiválasztott nyelvi anyag összefüggése pedig csakis az ún. „nyelvészeitilisztika” segítségével határozható meg, s erre annál is inkább szükség van; mivel a kiválasztott anyag a szavak hangalakjának, jelentésének, egymással való szintagmatikus kapcsolatainak, a mondatok hosszúságának, rövideségének, minőségének, szerkezeti kapcsolatainak stb. megfelelően esetenként más és más.

Irodalmi művek stilisztikai vizsgálata tehát akkor lesz esztétikailag is eredményes; ha a szépirodalmi stílust az egész tartalom-meghatározta forma egy olyan elemének tekintjük, amelynek művenként változó csillagképe a „nyelvészeti” stilisztika eszközeivel megfigyelhető, ábrázolható, leírható.

Így lehet túljutni az „irodalmi vagy nyelvészeti stilisztika” hamis dilemmáján is. Amíg az egyoldalú „nyelvészeti stilisztika” híve a stilisztikai (esztétikailag : formai) elemzést a nyelvészeti (esztétikailag : anyagbeli) elemzéssel helyettesíti, addig az egyoldalú „irodalmi stilisztika” képviselője a stilisztikai kategóriák nyelvi rögzítését is felesleges ráadásaként mellőzi, és ezenkívül az irodalmi mű tartalmát gyakran a mű témájára szűkíti, s azért a tartalom elsődlegességének érvényes elve sem juttathatja tovább általánosságokban mozgó stilisztikai megjegyzéseknél. Így aztán a két rossz véglet — mintha egymástól valamilyen felületi tisztítóerő hatására egy kör kerületén távolodnék — összetalálkozik : egyik sem képes arra, hogy egy irodalmi mű stílusát mint az egész tartalom-meghatározta egész forma egy részét viszonylag pontos eszközökkel ábrázolni tudja. Márpedig a stilisztikai elemzésnek nyelvészeti elemzéssel vagy általános frázisokkal való helyettesítése még a stilisztikai jelenségek számbavételét, rögzítését is lehetetlenné teszi ; a stílusnak a forma egészétől való elszigetelése pedig arra vezet, hogy nem sikerül egy konkrét stílus létrejöttének és változásának megokolása, de általában nemsikerül egész gazdagságának egyszerű feltárása sem. Nem is igen sikerülhet, hiszen az elemző a stílus mesterséges elkülönítésével megfosztja magát azoknak a kategóriáknak ösztönző hatásától, amelyek ugyan mind jelen vannak a művészi stílusban is, de amelyekre éppen a forma egyéb elemeinek (szerkezet, rím, ritmus, műfaj stb.) analógiája nyithatja rá az elemző szemét.

A továbbiakban a stilisztika tankönyvet abból a szempontból kell megvizsgálunk, hogy

1. mennyire érvényesíti nyelv (anyag) és stílus (forma) szétválasztásának elvét és

2. mennyire veszi figyelembe a stílusnak és a művészi forma egyéb elemeinek egymással való sokrétű összefüggéseit, tartalmi meghatározottságát.

1. A magyar stilisztika vázlata elméletileg is és gyakorlatilag is arra törekszik, hogy a nyelvi és a stilisztikai kategóriákat elkülönítse. A Nyelv és stílus című pont¹⁸ általánosságban

¹⁷ Vö.: Fehér Ferenc : *A különység költészete*. Kézirat.

¹⁸ MSV. 5—6. l.

vonja meg a határt a nyelvi és stilisztikai vizsgálódások között ; A jelentéstan és a stilisztika összefüggése,¹⁹ A szófajok és szóelemek stilisztikai vizsgálata²⁰ és A mondattani kategóriák és formák stilisztikai értékei²¹ című fejezetkezdő bevezetések egy-egy speciális területen mutatnak rá a nyelv és a stílus különbségére ; a jelentéstan stilisztikáját vizsgáló fejezet kitűnő példái, az igei és a névszói állítmány stilisztikai értékét bemutató, Juhász Gyulából, József Attilából, Zrínyi Miklósból, Ady Endréről vett idézetek és még sok más idekivánczó fejtegetés egyes konkrét elemzések során bizonyítják a nyelvi és stilisztikai szempontok szétválaszthatóságát.

Mégis, ez a szétválasztás nem érvényesül mindig, olykor a stilisztikai kategóriákat nyelvészeti kategóriák helyettesítik, a stilisztikai elemzés helyére nyelvészeti vizsgálódás lép. Nézzünk erre néhány példát.

„A nemzetközi eredetű, közhasználatú vagy szakmai jellegű” idegen szavak szépirodalmi használatát tárgyaló pont²² József Attila *Munkások* című verséből idéz :

... a város érdes része,
hol lendkerék szíja csetten és nyalint,
hol a fémkeblű *dinamókat* szopják
a sivalkodó *transzformátorok*,
itt élünk mi.

A példaként kiemelt dinamó szó stílushatása kétségtelen. Nemcsak „a város érdes részé”-nek tárgyi és hangulati világát idézi fel, hanem fémkeblével az expresszionizmus szoborszerű fém-monstrumainak megszemélyesített-tárgyasult világát is, melybe a *szopó* és *sivalkodó* transzformátoroknak valamint a lendkerék *nyalintó* szíjának tiszta, tárgyasulással nem komplikálódó megszemélyesedése, pontosabban : gyermekké válása visz be emberséget, életet. A tankönyv azonban nem ebben az összefüggésben elemzi a dinamó szót (ezt Az idegen szavak szépirodalmi használata című fejezetben nem is teheti meg), nem ezt, hanem azt állapítja meg róla, hogy szakmai jellegű idegen szó, melyet a szépirodalmi stílus költői képalkotásra használ fel. Csak-hogy a dinamó szó stílushatásának semmi köze sincs ahhoz a csak nyelvészeti szempontból figyelemre méltó ténynek, hogy idegen eredetű szó. Nyelvünkben teljesen meghonosodott, más szavunk nincs a fogalom jelölésére, a nyelvérzék nem vetheti össze semmiféle szinonimával.

Esztétikai-stilisztikai szempontból nem megnyugtató az a közvetlenség sem, amellyel A szóösszetétel mint stílárís forrás című fejezet²³ nyelvi mozzanatokból művészi mozzanatokra következtet. A szóösszetétel általános jellemzése során megtudjuk, hogy az összetétel elsősorban tömörségével hat, s ezért különösen a *lírában* és a *drámában* fordul elő. Néhány sorral lejjebb már arról van szó, hogy a mellérendelő összetételek (vagyis az összetételek egy egész nagy osztálya) az *epikában* nélkülözhetetlenek. Ezt a tételt aztán számos *lírából* vett példa igazolják.

A nyelvi (helyesírási) szempontoknak a stilisztikára való ráburjánzására példa Az alárendelő összetételek című pont.²⁴ Itt először azzal a helyes megfigyeléssel találkozunk, hogy „A romantikus nekilendülésnek és elborulásnak sajátos nyelvi lecsapódásai a költő intenciójának egész tartalmát kifejező, rendkívül expresszív összetételek, mint ... *vérözön* (Kölcsey), *villámroppanás*, ... *tengervészes* éj (Vörösmarty). Ezekben a szavakban hatalmas erők szorúlnak össze, megsokszorozott értelmi realitások”.²⁵ Ezután arról az önmagában igaz és

¹⁹ MSV. 65—66. l.

²⁰ MSV. 174. l.

²¹ MSV. 235. l.

²² MSV. 55. l.

²³ MSV. 231. l.

²⁴ MSV. 233. l.

²⁵ MSV. 233. l.

nyelvi szempontból kétségbevonhatatlan tényről olvasunk, hogy „Arany János kiváló érzékével megkezdte az összetételek szétbontását, az írásban kötőjellel jelezve a részek lazuló összefüggéseit: „az értelem *mér-ónja*” (Dante); . . . Ez az eljárás a lehetőségek végső határát Babits Mihály lírájában éri el a különböző elemek összekapcsolásában és tudatos szétválasztásában: *soha-meg-nem-elégedés*.”²⁶ Ez a nyelvészeti szémszögből kifogástalan fejlődési sor stilisztikai szempontból aggályokat kelt. Mert ha azt olvassuk, hogy a szóösszetétel általában „a gondolat és a kifejezés tömörségét adja meg”,²⁷ hogy az alárendelő összetételekben „nyelvünk ősi, tömörítő törekvései valósulnak meg”, hogy az alárendelő összetételek egybeírása „megsokszorozott értelmi realitások”-at fejez ki, benne „hatalmas erők szorulnak össze”, vagyis sűrítő jellegű, hogy Arany kötőjellel az összetétel részeinek lazulását jelezte és végül, hogy „ez az eljárás a lehetőségek végső határát Babits lírájában éri el”:²⁸ akkor — a szerző szándékától esetleg függetlenül — könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy Arany stílusa — legalábbis a vizsgált vonatkozásban — kevésbé fejez ki „megsokszorozott értelmi realitásokat”, kevésbé sűrített és tömör, mint Vörösmartyé, Babits stílusa pedig még Aranyé mögött is messze elmarad. Ez nyilvánvaló képtelenség, különösen három olyan kiváló, tudatos és éppen tömörségéért is joggal becsült stílusművész esetében, mint Vörösmartyé, Arany és Babits. Ha viszont az olvasónak ezt a szövegtől sugallt következtetését önkényesnek tekintjük, akkor ez azt jelenti, hogy egy nyelvi fejlődési sornak (az alárendelő összetétel fokozatos fellazulásának) vagy nem felel meg párhuzamos stilisztikai fejlődési sor, vagy pedig egy másfajta, kifejtendő stilisztikai sor felel meg neki.

Több köze van a nyelvészethez (a jelentés tanhoz), mint a stilisztikához annak a megállapításnak is, hogy a *majd* határozószó olykor nyomósítja, máskor enyhíti az állítás bizonyosságát.²⁹

Mindezeknél a példáknál sokkal fontosabbak azok, amelyek egy-egy művészi irányzat belső problematikáját vetik fel. Ebből a szempontból érdemes megvizsgálnunk az impresszionizmust, melynek stilisztikai képletei finom elemzések képében a tankönyv lapjain visszavisszatérnek. Itt most csak egy, a nyelv és a stílus összefüggésének szempontjából fontos mozzanatot akarunk kiragadni. Ez: jelenség és lényeg viszonya az impresszionista költészetben.

Problémánkra vonatkozólag a tankönyv három helyén találunk megjegyzéseket. „Lovas Rózsa — olvassuk — a magyar impresszionista költészet stílusformáit tárgyaló tanulmányában (MNYTK. LXXII, 31—44) rámutat arra, hogy az impresszionizmusnak alapvonása a képzetkomplikációk kedvelése. Kifejti, hogy a komplikáció-élmény talaja az álom, a homály, melybe a feledés burkolja az érzéki benyomásokat s végül az erősen felfokozott lelkiállapot. Hangsúlyozza azonban, hogy a magyar impresszionista költészet nem válik a 'felületek művészetévé', nem elégszik meg a felületek szín- és fényjátékával, hanem keresi a felületek mögöttit, a lényegét.”³⁰ Az impresszionizmus később is lényegkiemelő művészetként lép elő a tankönyv fejtegetéseiben: A névszók „elsősorban olyan stílusokban és műfajokban válnak stilisztikai tekintetben hasznosakká és kedveltekké, amelyekben a költők és írók a világ tényeit, jelenségeit nem annyira mozgásukban, változásaikban, azaz nem dinamikus módon fogják fel, hanem azt igyekeznek belőlük megragadni, ami első látásra lényegesnek, szembeötlőnek, állandónak tűnik fel előttük.”³¹ Végül, harmadszor is: „A névszói állítmányú mondatokhoz gyakran társulnak igétlen, hiányos mondatok, névszós mondat szerkezetek. Így jön létre, helyesebben így jött létre az ún. *nominális stílus*. Erről külön is szólnunk kell, mivel fontos

²⁶ MSV. 233. 1.

²⁷ MSV. 231. 1.

²⁸ MSV. 233. 1.

²⁹ MSV. 211. 1.

³⁰ MSV. 97. 1.

³¹ MSV. 189. 1.

szerepe volt a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveitől a szépirodalmi stílus alakulásában, és jellemző vonása az impresszionista stílusiránynak is. . . . Ezt a stílust a rohanóbb élettempóval együtt járó lényeglátásra, életszerűsége való törekvés, s ezen keresztül az cötvösi próza retorikus pátoszát felváltó, a beszélt nyelvhez közelítő, tömör, rövid mondatos stílus hozta létre.”⁸²

Csak hogy a műalkotás esztétikai lényege (melyet a mű stílusa is közvetít) nem azonos a nyelvi lényeggel (melyet pl. a nominális mondat szerkesztés kifejez). Ha az impresszionizmust irodalomtörténeti szempontból vesszük szemügyre, azt találjuk, hogy ez a stílusirány kétféle összefüggésben vizsgálható. Egyrészt részese egy olyan változási sornak, melyben lényeg és jelenség objektív dialektikája a művészi ábrázolásban fokozatosan eltűnik. A XIX. század első felének nagy kritikai realistái az élet jelenségeit lényeg és lényeg bonyolult társadalmi-esztétikai összefüggéseiben ábrázolták. A naturalizmus már csak a jelenségek világát ábrázolta valóságosnak, a lényegét az ábrázolásból jobbra kirekesztette, rosszabb esetben valami üres konstrukcióval helyettesítette. Az impresszionizmus és a szimbolizmus — ebben a változási sorban — még tovább ment egy lépéssel: a naturalizmust nem a lényeg, hanem a jelenség oldaláról számolta fel, s a naturalizmusban még tárgyiasan megrajzolt jelenségvilágot szétromcsolta, tünékeny színfolttá, futó benyomássá, illanó hangulattá foszlatta, illetve bizonytalan tartalmú jelképekké varázsolta át. Kétségtelen, hogy ez a művészi változás a kapitalista elmentmondásoknak volt egyfajta, perspektívavesztett kifejeződése s tiltakozást is jelentett velük szemben. Ez azonban mitsem változtat azon a tényen, hogy — tiszta példák esetén — a lényeg világa a maga történeti fejlődéstörvényeivel e művészetből eltűnt, vagy — az esetek átlagában — csak sűrű ködön át sejlik. Ezért a nominális nyelvi szerkesztésmód az impresszionizmusban véleményünk szerint nem a lényegét emeli ki, hanem a történetiséget tünteti el; névszóirak statikussága a lényeg világától, a fejlődéstörvények világától eloldott benyomások pillanatnyi létét, esetlegességét fejezi ki, a rövid nominális mondatok szapora változása pedig a fejlődés valóságos ábrázolása helyett, a mozgás, a kavargás zsi-bongását érzeti meg. Ebben az összefüggésben kell kiemelni — a tankönyv is megteszi — Lovas Rózsa finom megfigyelését, mely igen változatos irodalmi anyag elemzése során arra hívja fel figyelmünket, hogy az impresszionista költészetre annyira jellemző képzetkomplikáció létrejöttének egyik jellegzetes előfeltétele a homály, az álomszerűség, az emlékezés, az érzékelés kábulata.⁸³ Másrészt az impresszionizmus kiindulópontja lehet — egy másik fejlődési soron — egy új, modern, a lényegét kifejező realista összefoglalásnak is. A felszín finom játékanak, színhatásainak, villódzásának, pillanatnyi apró neszezéseinek, illékony illatainak, síkos jóizeinek, könnyű érintésének, csöndes vagy izgatott lélekzésének művészi ábrázolása, a fény-, szín-, hang-, illat-, íz- és mozgásképzetek finom együttrezgésének megérzékítése, egy-egy felfokozottan izzó, vagy csendesen lebegő perc hangulatának megörökítése, mindez: a jelenségvilág gazdagságának olyan új rétegét tárta fel, hódította meg, amely korunk modern művészi szintézisének is stíluseleme lett. Hangsúlyoznunk kell: stíluseleme, nem pedig külön, önálló, művészi alkotómódszer. Stíluselem a realizmuson belül, nem pedig egy a lényegét többé-kevésbé eltüntető antirealista irányzat. Egy új perspektíva alapján létrejött modern realizmuson belül éppen azért lehetségesek különböző stílusirányok, mert a (modern) realizmus maga nem stílusirány. Ebben, s nem valamilyen irracionális vagy panteista értelemben beszélhetünk arról, hogy a magyar impresszionizmus nemcsak a felület, hanem a lényeg művészete is volt (pl. József Attila). Vagyis az a paradox helyzet állt elő, hogy „a magyar impresszionizmus” akkor lehetett a társadalmi, esztétikai lényeg teljesértékű ábrázolója, amikor megszűnt impresszionizmus lenni, amikor nem egy külön, a realizmussal szembenálló irányzatnak, az impresz-

⁸² MSV. 242. 1.

⁸³ Lovas Rózsa: *A magyar impresszionista költészet stílusformái*, MNyTK. LXXII, 40—42. 1.

szionizmusnak, hanem egyes, esetleg összefüggő sort alkotó impresszióknak lett művészi kifejezőjévé a realizmuson belül.

2. Annak eldöntéséhez, hogy egy-egy impresszionisztikus stíluselemnek és általában valamilyen stilisztikai jelenségnek mi az esztétikai értéke, mennyire sikerült a lényeg megragadása, a teljes tartalomtól meghatározott művészi forma *egészének* vizsgálata segít hozzá. A stilisztika tankönyv elvi fejtegetéseiben is,³⁴ egyes elemzéseiben is³⁵ figyelembe veszi ezt az elvet, ha olykor³⁶ nem is érezzük egészen megnyugtatónak érvelését.

Az egész forma tanulságait hasznosító stílusvizsgálat — hogy az impresszionizmus példájánál maradjunk — már csak azért is nélkülözhetetlen, mert csakis így tudjuk megállapítani, hogy ez vagy az az impresszionizmusból ismert stilisztikai jelenség egy valóban impresszionista ábrázolási mód kifejeződése-e vagy pedig valamely modern realista szintézisnek egyszerű stíluseléme. Ennek a kérdésnek helyes eldöntése hozzájárul ahhoz is, hogy a hasonlóságokat, illetve a különbségeket már a jelenségek leírása során meg tudjuk állapítani.

Az impresszionizmusról fentebb kifejtettek igazsága még szembeötlőbben megmutatkozik, ha az impresszionizmust egybevetjük az expresszionizmussal. Példának válasszuk ki Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényének azt a részletét, amely Bőjthe János és Farkas Miklós egy erdei beszélgetésének színterét ábrázolja.³⁷ A leírás egy rövid, színtelen, tárgyilagos kijelentő mondatból kezdődik („Beérték a szállaerdőbe.”). A következő mondat már sötétre festi, megszemélyesíti és igésként a csendet („A fákon még a téli komorság *hallgatott*”), a tavasz egy „nagy mozdulás” indulatos lökésével dobbant a télbe („de a nagy mozdulás mégis érezhető volt mindenben.”). Az útmenti régi patakoknak nem is medrük, ágyuk, hanem „*heverésük*” voltak, bennük „*roppant kővek* álltak s a moha már *eleven, zöld* volt rajtuk. Kakasmandikó, mályva és ibolya volt a fák közt s a *nemzés nyers, bódító szaga*”, mely így az állítmány után vetve még nyersebben, sűrűbben csapja meg az olvasót. „Félórai séta után elértek a János kútjához.” Ha az olvasó azt gondolná, hogy a kút friss vizével a szomjúság enyhítésének, a megpihenésnek helye, következtetésének útját egy szikla torlaszolja el, mely nemcsak természetes tömbszerűségével hat, hanem „magas szél”-nek veszélyeket rejtegető, teljes hosszában kinyújtózó meredekségével is. S a szikla aljából előcsorgó forrás a szomjas vágy feszültségét meg nem enyhíti, sőt távolságával csak növeli. („A *szikla* egy nagy kört alkotott. *Magas szélről leölgtek* a fák gyökerei, mintha *vén koldusok nyújtogatták* volna meztelen lábszáraikat a forrás vize felé.”) A leírás feszültsége és dinamikája a következő mondatban éri el tetőpontját: („A félkör közepén a szikla tövéből *hatalmas szökkenéssel buggyant ki a tajtékos forrás, beköppe*

³⁴ MSV. 13. l., 15—16. l.

³⁵ MSV. 106. l.; 278—280. l. stb. Igen érdekes az a megfigyelés, hogy a kötőszavas mondatfűzés a tartalomtól függően dinamikát, élénkséget és lassúságot is kifejezhet. Az előbbire példa a *Szigeti veszedelem* következő sora: „Könnyű had és bátor és gyors, mint az árvíz”, az utóbbira pedig Vörösmarty *Előszó* című költeményéből ez a sor:

„Most tél van és csend és hó és halál.” Az elszigetelt stilisztikai elemzés lehetetlenségét bizonyítja annak kimutatása is, hogy a kötőszó nélküli szerkesztésmód egyaránt kifejezhet tárgyilagos és érzelmileg telített mondanivalót, de a feszült lelkiállapotot olykor éppen a kötőszóhalmozás közvetíti. Megjegyezhetjük: nemcsak a stilisztika ismer ilyen jelenségeket, hanem a verstan is: hasonló (vagy éppen azonos) ritmikai képletek az egész formával való más-más összefüggés alapján egészen különböző mondanivalókat ringatnak, így pl. a négyes (négy és feles) jambus Petőfi *Sorshűzés előtt*, illetve *Véres napokról álmodom* — és József Attila *Altató* című versében. Mások az egész formával való összefüggés, épp ellenkezőleg, azt teszi lehetővé, hogy ellentétes ritmikai képletek (pl. trocheus és jambus) a vers hangulatában feloldódva hasonló (bár korántsem azonos) tartalmakat fejezzenek ki (pl. Kosztolányi: *Este, este...* és József Attila: *Altató*). Mindez azt bizonyítja, hogy a verstanban éppúgy mint a stilisztikában az egyes formai jelenségeket mindig a teljes tartalmat kifejező egész formával való összefüggésben kell vizsgálnunk.

³⁶ MSV. 5. l.

³⁷ Szabó Dezső: *Az elsodort falu* 3. kiadás. A táltos kiadása 1920. 55. l.

vizét egy nagy kőmedencébe.”) A sok ige, igenév, verbum actionis az indulatos és monstrozus jelzők, az egész szöveg forrongása, — mely még olyan szavakat is eredeti képes értelmükben idéz fel bennünk, amelyeknek mozgását, kavargását más szövegben nem éreznénk meg (pl. forrás)— e stílus feszültségét, dinamizmusát fejezi ki. Ha összehasonlítjuk őket az impresszionizmus nominális szerkesztésmódjával, könnyen adódik a következtetés: az expresszionista stílus a mű tárgyának dinamikáját, az impresszionista stílus a mű tárgyának statikáját emeli ki.

Ha azonban az elsodort falu stílusát mint a mű formájának egy elemét egybevetjük a forma egyéb elemeivel (pl. a jellemábrázolással, a cselekménnyel, a szerkezettel), következtetésünk amilyen könnyen adódott, olyan gyorsan módosul is. A regényalakok lényeges tulajdonságai kezdettől fogva előttünk állanak. Bőjthe János paraszti őseje, Farkas Miklós „hulló magyarsága”, Farcády tiszteletes prédikációs életformája, akaratának tette-válás helyett szavalmányokban kiszűlő verbalizmusa, Judit kifelésének és elnyílásának egész lehetősége kezdettől fogva megvan, s a cselekmény során sem fejlődik, a szerkezet sem közvetít valamiféle objektív fejlődést: az egész forma tartalmi meghatározója a parasztság, a nemzet kérdéseinek felvetése és helytelen megválaszolása, e forma „az örök falu” tragikus és hamis mítoszának talaján jött létre, s lényegileg statikus jellegű.³⁸ Ebből két dolog következik. Az elsodort falu expresszionista stílusának dinamikája nem a tárgy objektív dialektikáját fejezi ki, hanem csak a szerző vágyának, akaratának a mítosz keretei között egy helyben csapkodó tehetetlenségét, s ilyenformán igei szerkesztésmódja semmit sem mutat meg többet az ábrázolt tárgy valóságos mozgásából, fejlődéséből, mint az impresszionizmus nominalitása. Továbbá: éppen a stílusnak az egész formával való egybevetése teszi lehetővé, hogy szétválasszuk: mi objektív és mi szubjektív a stílusban.

Természetesen egy másik fejlődési soron, más perspektíva³⁹ és világvélemény mellett az expresszionizmus is megjárhatja azt az utat, amelyet az impresszionizmus: külön ábrázolási módszerből stílusselemmé lehet egy modern művészi szintézisben. Századunk irodalmában erre is József Attila költészete a legnagyobb példa.

Végül hád hozzunk fel még egy utolsó — utalásszerű — példát problémánk megvilágítására. Karinthy Így írtok ti című irodalmi karikatúra-gyűjteményének legjobb darabjai éppen azért olyan hatásosak, mert Karinthy bennük nemcsak egyes, elszigetelt stilisztikai jellemvonásokat karikíroz, hanem fel tudja mutatni a stílusnak a mű egész formájával való összefüggését is. Igen tanulságos lenne összevetni Karinthy Kaffka karikatúráját Radnóti Miklós Kaffka tanulmányával,⁴⁰ mindkettőnek Kaffka stílusára vonatkozó megfigyelései az egész forma figyelembe vételével születtek s ezért igen közel járnak egymáshoz.

* * *

³⁸ Az elsodort falu stílusának és jellemábrázolásának, cselekményének, szerkezetének az idézett hely alapján való egybevetését Bóka László végezte el egy 1958-ban tartott egyetemi előadásában.

³⁹ A perspektíva és a stílus szoros összefüggése abból adódik, hogy a perspektíva valóságos, konkrét volta, erőssége egyenes arányban áll a műalkotás valósághoz való viszonyának mértékével. Ez a magyarázata annak, hogy a perspektíva hasonló fokán álló egyébként különböző jellegű műveknek hasonló (nem azonos) a stílusa (pl. a francia szimbolizmus és Ady szimbolizmusa), és különböző perspektívájú műveknek a stílusa is különböző, bennük még a hasonló stíluselemeknek is más-más szerepük van (pl. Kosztolányi és József Attila költészetének impresszionisztikus vonásai, vagy József Attila első és későbbi korszakainak expresszionisztikus ábrázolásmódja illetve stílusjegyei).

⁴⁰ Radnóti Miklós: *Kaffka Margit művészi fejlődése*. Tanulmányok, cikkek Magvető Kiadó 1956. 5—105. l.

Igyekeztünk példákkal igazolni, hogy irodalmi művek stilisztikai elemzése során a stílust a forma egy elemének kell tekintenünk, s ezért — mivel a *forma* egy eleméről van szó — a formai-stilisztikai kategóriákat anyagbeli-nyelvi kategóriákkal felcserélni nem szabad, bár rögzíteni, leírni lehet ; mivel pedig a formának *egy eleméről* beszélünk, az elemzés sokoldalúbb lesz, ha a stílust a teljes tartalomtól meghatározott egész formával együtt szemléljük. Ezeknek a szakirodalomban még ki nem kristályosodott elveknek a tisztázását jelentős mértékben — pozitív és negatív értelemben egyaránt — A magyar stilisztika vázлата teszi lehetővé, amely amennyire összefoglalójává lett az eddigi kutatásoknak, annyira kiindulópontjává is lehet a további vizsgálódásoknak.

KOMLÓS ALADÁR :

„VAJDA JÁNOS PÁLYAKEZDÉSE”

(Válasz Barta Jánosnak)

A szellemi élet nem ismer tabukat. A klasszikusok sem tabuk. Ha annak tekintjük őket, legfőljebb bebalzsamozott múmiákká, vagy muzeális tárgyakká lesznek, amelyek előtt közönyös kegyelettel sétál el a látogató. Ha azt akarjuk, hogy eleven hatóerők legyenek, engedjük meg, hogy olykor a kétely vagy akár a haragos elutasítás friss szele megrázza őket. A klasszikusok sorsa, halhatatlanságának aktája nincs egyszersmindenkorra elintézve. Egészséges irodalmi életben minden kor felülvizsgálja klasszikusait és kirostálja a romlandókat. Az igazi nagy írónak csak használna a perújítás, felfrissülve, megerősödve, megfiatalodva, új fényben kerül ki belőle. Nem nagy író, aki elveszti a pórt, s gyenge hívő az, akinek hite az első kritikára meg-ingog. Csak a bálványimádó háborodik fel, ha kételkedni merészelnék isteneiben. Az igazi híveket a kétely vagy támadás hitük mélyebb indokolására sarkalja.

Nem kell hát sem meglepődnünk, sem megütköznünk, hogy Barta János felveti a Vajda-kérdést. Hiszen bevallhatjuk, hogy Vajda valóban ritkán éri el saját legjobb színvonalát, költészete egyenletlen, műveiben sok a selejt, vagy az „árú kis hibával”, hogy, mint Kuncz Aladár találónan írta, sokkal nagyobb lírai egyéniség, mint költő.

Barta tehát, mikor Vajda kudarcai okát keresi, valódi problémát vet fel, s azt is csak helyeselni lehet, ha a társadalmi szempontot, amely az elmúlt években magyarózó kísérleteink szinte egyetlen kiindulása volt, a lélektanival próbálja kiegészíteni. Magyarozatának veleje, hogy Vajda soha célt nem érő, csak kipuffogó indulatai, konfliktusoktól dúlt egyénisége, fenyegető belső üressége nem fértek bele a Petőfi-féle nyílt, közvetlen kifejezésmódba, neki az „átszűrt, alakított, tárgyias vagy hangulati líra” felelt volna meg, de nem ismerte fel útját, lázongó, türelmetlen indulatai is inkább a közvetlen versbeömlést sürgették, ezért hányódik romantikus vallomás-líra és közvetett, rejtőzködő líra közt, s ez az oka, hogy ritkán éri el emberi és művészi erőinek harmóniáját.

A probléma, ismétlem, valóban fennáll. Mégis, bár nem derül ki, hogy Barta mely versek szépségét ismeri el, cikke hangjából, felfogásából s több konkrét ítéletéből úgy látszik, mintha szerinte Vajda költészetének nagyobb részére terjedne ki a betegség és kevesebb ép érték volna található benne, mintsem felfogásával egyetérthetnénk. Már az is feltűnő, hogy Vajda tehetségének tanulmányozásához kizárólag a költő zsenéit veszi részletes vizsgálat alá, apróra kimutatva, hogy ezekben — mint eddig is köztudomású volt — Petőfi-hatás észlelhető. Bizonyára tanulságos, hogy egy költő kihez járt iskolába. De Barta „Vajda pályakezdése”-nek megfigyeléséhez hív meg s kizárólag az ifjúkori, még kiforratlan s jórészt a költő könyveibe fel sem vett verseket vizsgálja a szemünk előtt, s egyszerűen csak mégis azon vesszük észre magunkat, hogy Vajda egész művészetéről kapunk ítéletet. Az ifjúkori zsenék, amelyekben még csak épp megcsillan Vajda tehetsége, nem nyújtanak erre kellő alapot. Mivel indokolható hát, hogy Barta mégis éppen ezeket elemzi részletesen s a hatalmas, szép, érettkori költeményekről egyetlen szava sincs s Vajda fejlődéséről csak nembizonyított általánosságokat mond? Nem súlyos módszertani hiba-e, nem kárhoztatja-e magát eleve torz eredményre, ha teljesen mellőzi, miért és miben nagy a költő s csak azt vizsgálja, hogy miért nem az?

Már pedig Barta cikke nem is mutat rá egyébre Vajda pályáján, mint a szerinte szükség-szerű kudarcokra. De majdnem minden esztétikai ítélete helytelen. Voltaképpen nem tud meggyőzni a 49 utáni művészi változás szükségességéről sem. 49 után, írja, „az alkotó kell, hogy hátatfordítson az egyszerűség, a világosság, a közvetlenség, a természetesség mindenfajta esztétikai elvének. Epikai téren Arany ezt így fejezi ki: „Az a derült nagyobb munka, melyben 1848 előtt hősi idilli képeket kezdtem rajzolni, elvesztette rám varázsát; más, kedélyemhez s az általános hangulathoz illőbb tárgyat kelle keresnem.” Arany valóban „ezt” fejezi ki? Hát a derült munka varázsának elvesztése egyet jelent az egyszerűség, stb. megtagadásával? Vajjon a *Daliás idők*, *Csaba királyfi*, stb. nem egyszerű, világos, közvetlen és természetes művek? Barta szerint Vajda némely versében „már veszedelmesen közeljárunk a Petőfi-hagyaték garázda sáfáraihoz: Lisznyayhoz és Spetykóhoz”. Arról a Vajdáról mondja ezt, aki cikkeiben a legélesebben támadta Spetykókóé ízetlenségeit, lenézte és mindig kerülte a népieskedést s mindig, már ifjúkorában is jelentős érzelmi és gondolati mondanivalók kifejezésére törekedett. Barta ítéletének egész alapja az, hogy Vajda egyetlen-egy korai versében, az *Édes átom* című versének egyetlen versszakában tréfásan azt kéri az álomtól, hogy vezesse olyan kocsmába, ahol hiteleznek neki. Ezen az alapon persze akár Aranyt is Spetykóhoz közelálló költőnek lehetne mondani, mert egy-két dalában (*Csendes dalok*, *Népdalok*) ő is a bor kedvelőjének színében mutatkozik. Barta egy ízben ugyan konciliánsan elismeri, hogy a „lesüllyedésnek egy-egy tünete Vajda 49 utáni költészetében is felbukkan — nem lírájának fővonalát alkotva, inkább fejlődését színezve, itt-ott harmonikusan”, — de nem tudom, hogy a lesüllyedés tünetei hogyan színezhetnek harmonikusan egy költészetet. Egyébként „a nagy törés előtt és után egy-két évnyi virágzás csupán az övé”, írja. De (nem is szólva arról, hogy Vajda épp „a nagy törés”, 1862 előtt és után költőileg majdnem teljesen meddő) Vajda 1872-ben kezdődő virágzása igazában egy teljes negyedszázadon át tart: ezalatt születnek a *Hűsz év múlva*, *Harminc év után*, *Nyári éjjel*, *Elmúlt idő*, *Az üstökös*, *Nádas tavon*, *Végrendelet*, *Búcsú a naptól*, stb., majdnem összes érett remekei. S nem kell-e bizalmatlanul néznünk Barta művészi ítéletét és Vajdához való viszonyát, ha problematikusnak tartja a még Gyulai által is megdicsért *A vadli erdőben*-t, valami különös esztétikai elmélet alapján, amely szerint e vers egységes hangulati tónusa „hosszas érzelemfejlődés utolsó stációja” s Vajda nem tudja az ellentétek legyőzésének folyamatát ábrázolni, csak e folyamat utolsó stádiumát? Hogy Vajda ezt is tudja, ha akarja, számos költeménye bizonyítja: elég a többi közül a *Megnyugvás*-ra utalnunk, amelyben a hangulatok egész skáláját játssza végig. De hátha ezáltal nem is akart mást, mint az utolsó stádiumot ábrázolni? S ki nem érezte meg, hogy e stádiumnak, a mély életfáradtságnak kifejezésével Vajda igenis kifejezte a megelőző életfolyamatot is, azt a szenvedéssel teli életet, amely e fáradtsághoz vezetett? Vagy talán csak az van egy műalkotásban, ami szószerint ki van mondva benne? Nem lehet belehelyezni mondanivalót egy versbe az elhallgatás segítségével is?

S Barta hasonlóan jár el Vajda emberi jellemének megítélésében is. Erkölcsi és politikai eszményeire csak gyűlöleteiből tud következtetni. Mintha nem tudná, hogy például önként jelentkezett honvédek, meghozzá közlegénynek, s égő dicsőségvágya ellenére is visszautasította a felajánlott tisztirangot, elhallgatja tántoríthatatlan hűségét a nemzet és a nép felemelésének eszméjéhez, kockázatot vállaló bátor kiállását a demokráciáért, imádatig menő rajongását nagy emberekért: Petőfiért, Damjanichért, stb., forró háláját a legkisebb szíveségért, stb. Cikke szerint Vajdában nem azért fejlődött ki a dac és embergyűlölet, mert politikai felfogása miatt konfliktusban állt korával (ez ugyanis Barta szerint még megoldható lett volna, sajnos, nem árulja el, hogyan) vagy mert objektív oka volt rá, hanem egyénisége eredeti dízsharmóniái miatt. Vajda ugyanis nemcsak irigy ember (valószínűleg szintén eredendően s ok nélkül az), „nemcsak egocentrikus, hanem erős fokon aszociális lélek is”, embertársakkal nem tud igazi kapcsolatba lépni, a barátságot nem ismeri sem életében, sem költészetében, szeretni nem tud, csak gyűlölni s szerelmi igénye is aszociális hajlama miatt nem tud betel-

jesedni. A tudós Barta ezúttal szubjektívebb líraisággal rajzolta meg modelljét, mint aminővel ez verseit írta: nem veszi tudomásul imént felsorolt pozitív vonásait, féledi, hogy őszinte, mély barátság fűzte Berényi Antalhoz, Németh Jánoshoz (=Szentirmay Elemér), akihez verset is írt, Tóth Kálmánhoz, Irmei Ferenchez, stb., hogy hatalomnélküli szegény ördög létére meg tudja őrizni fiatal írók egész gárdájának: Ábrányi Emilnek, Endrődinek, a Palágyi-testvéreknek, stb. a sírig, sőt azon túl is kitarató hűséges ragaszkodását s hogy a Gina — ügyben talán mégis inkább a hideg, hiú, nagyravágyó nő szeretninemtudása, mintsem a férfi szerelemhiánya okozta a kudarcot. Barta látja, hogy Vajdának nem gyönyör a magány, hanem fájdalom, de az ő sajátos lélektana szerint ez az aszociális hajlam bizonyítéka. A Gina-ügyben Barta szerint a szépség vonzása ellenében nem érvényesül Vajdánál az erkölcsi érzület taszítóereje — noha tudjuk, hogy a Gina-versek főtartalma épp az imádat és az erkölcsi elítélés közti küzdelem, s az utóbbi oly erős volt a költőben, hogy Ágainak tett közlése szerint Gina későbbi felajánlkozását is visszautasította. Ezekután már csak ráadásnak tekinthetjük, hogy Vajda világában „nem tényező az eszme”, (abban az életben tehát, amely tudvalevőleg bátor és áldozatos tettekben és merész költeményekben megnyilatkozó lelkesedéstől lángolt), Vajdát „a hiába kipuffogó szenvedélyek miatt” „nemcsak a külső nyomás szorongatja, hanem a fenyegető belső üresség is”, s míg Aranyinak, Gyulainak legalább az erkölcsi világrend csillaga útmutatójuk volt, neki már csak kétségei vannak.

Ez a jellemkép nem véletlenül jött létre. Barta azért konstruálta Vajda aszociális voltát, hogy konfliktusba hozhassa dicsőségvágyával és életigényével, amire meg azért volt szüksége, mert e belső konfliktusból véli megmagyarázhatónak művészi kudarcait. De nem beszélve arról, hogy az aszociális hajlam vádja légbőlkapott, miért ne lehetett volna ezt is, a konfliktust is művészien, sőt nyílt vallomásokban kifejezni? Vajjon meggátolta-e Baudelairet nagyszerű vallomásaiban, hogy konfliktust érzett testi vágyai és égi aspirációi között? Vagy akadályozta-e remek költemények írásában, hogy nála igazán nem érvényesült az erkölcsi érzület taszító ereje, s egy züllött mulatt nőt szeretett? Ha Vajda valóban egocentrikus, aszociális, irigy és korhely stb. lett volna is, következnek-e ebből a művészi meg-megbicsaklása? Egy költő lelki alkata és művészi színvonala közt feltétlenül van összefüggés, de félek, Barta az erkölcsi vonások és művészi képességek, illetve sikerülések közt szorosabb kapcsolatot tételez fel, mint ahogy ezt a tények megengedik. Nem akarom fölöslegesen halmozni a példákat, elég talán Villonra utalni, aki aligha volt a jó erkölcsök mintaképe, mégis a legnagyobb költők egyike. Nem hiszem tehát, hogy Vajdát az irigykedése meggátolta volna nagyszerű versek írásában. Ady — akinek nagyságát ugyan elismeri Barta, de az ő alkotás-lélektana alapján érthetetlen, hogy ez a konfliktusoktól és kétségektől dúlt lélek hogyan írhatott olyan remekeket. — Ady magát az irigységet is többbizben nyíltan és elragadó művészettel fejezte ki, s többek közt épp általa lett feltörő elnyomott osztályok nagyszerű kifejezője, hogy azt írta:

Mennyi arany cseng
 És mind a másé,
 Mennyi erő küzd,
 És mind a másé
 Mennyi új kéj zsong
 És mind a másé,
 Mennyi szándék tör
 És mind a másé,
 Mennyi minden van,
 Mennyi szép minden,
 Mennyi szent minden
 És mind a másé.

(*Sóhajítás a hajnalban.*)

Én, megvallom, Bartával szemben épp azt tartom Vajda hiányai egyikének, hogy az élet javaitól való méltatlan megfosztottságán érzett keserősége alig-alig villan meg a verseiben. S vajjon nem lehet-e kifejezni a külső-belső konfliktusokat is? Nem épp ez ad-e oly izzó drámai feszültséget Ady verseinek? Ismét azt kell mondanom, hogy Vajda még nagyobb költő lett volna, ha nem fojtja magába, illetve nem élőszóbeli dühkitörésekben lobogtatja el a félfeudális magyar társadalom jelenségei fölött érzett keserveit, hanem költői kifejezést ad nekik (amit persze, nem lévén mögötte egy rokon gondolkozású réteg, érhetően még nem tehetett meg.)

Már a mondottaknál fogva sem fogadhatom el Barta gondolatmenete végeredményét sem. Lehet, hogy nem egészen jól értem kinemfejtett sajátos terminusait. Mégis meg kell kérdenem: valóban ellentét, összeférhetetlenség van-e „vallomáslira” és „rejtőzködő, tárgya-sított műalkotáslira” közt? S Vajda konfliktusos, bonyolult egyénisége valóban nem fért-e bele a nyílt, őszinteszavú versebe, s jobban megfelelt volna-e neki az átszűrte, közvetett, rejtőzködő líra? Vajda ímént felsorolt szép versei, azt hiszem, alig nevezhetők másnak, mint nyílt vallomáslírának, s nem tudom, hol bennük a hányódás a két típus közt és hol bennük a hiba. Kár, hogy Barta csak a költő zsenéiben található Petőfi-hatásokra sorol példákat, de fő tételeit egyetlenegy példával sem illusztrálja.

Néha valóban úgy érezzük, hogy Vajda verseiben a kifejezés zátonyra fut. Ha erre magyarázatot keresünk, először magát a jelenséget kell pontosabban szemügyre vennünk és leírunk. Nos, én úgy érzem, Vajda verse olykor csikorogni kezd, a prózaiság, pontosabban: a túlságosan intellektuális megfogalmazás közelébe jut, s mondanivalóinak olykor nem természetes köntöse vagy éppen bőre a versforma, hanem csörög rajtuk, mint a bilincs. Versei súlyosak, de úgy hatnak, mint hatalmas sziklatömbök, melyek szoborrá faragásából még hiányzik az utolsó simítás. Olvasójának nincs az az érzése, hogy a magasban, valami anyagtan anyagban úszik, mint a zene, hanem minduntalan valami kemény dologba ütközik. Babits azzal jellemzi Kosztolányi verseit, hogy nincsenek bennük „feloldatlan rögök”. Nos, a Vajdában vannak. Mi okozza ezt? Versei anyagának természete, vagy művészetének fogyatkozása? Vajda verseinek egyik fő jellemvonása, hogy túlsok gondolat tölti meg: a filozófiai tárgyú versekben ez hagyján, mert gyötrelmét indokoltabbá teszi. Veszélyesebb akkor, mikor szerelmes versben jelentkezik, mint pl. a *Harminc év után*-ban, mely a helyzet hosszú, részletező elemzésével kezdődik, holott néhány rövid jelző is elég volna. Nem az tehát a baj, hogy állítólag aszociális és nem tudom, még mi minden volt. A versebe szivárgó okoskodás az, ami Vajdánál néha prózai nehézkességet szül. A gondolat ugyanis pontos fogalmazást követel s így más az atmoszférája és akusztikája, mint az érzelemnek. (A *Hűsz év múlva* azért legnépszerűbb és művészileg legtisztább verse, mert az érzés itt képpé vált anélkül, hogy okoskodás vegyült volna belé.) Vajda mondanivalója versírás közben gyakran már nincs abban a cseppfolyós állapotban, amely könnyen idomul a formához, vagy másképp: túlvan azon a kaotikus, de termékeny homályon, azon az izgatott belső rajzáson, amely a maga gazdagságából készséggel nyújtja a verskivánta szót. Nála versíráskor már oly világos körvonalat kapott és annyira megszilárdult a mondanivaló, hogy elveszítette rugalmas alakíthatóságát, s ezért nehezen simul a versforma öntödedényébe. Már nem ömlik, csak török. E magyarázat több pusztá feltevésnél. Bizonyíték rá a *Harminc év után* Pásztor Árpád-közölte első fogalmazványja, amelyből kiderül, hogy Vajda előbb prózában körvonalazta mondanivalóját, csak aztán gyúrta vesszé. De a költői nagyságnak nem a hibátlan szép versek száma az alapja és mértéke. Megvolt az oka annak, hogy a neoromantikus kortársak, a századvégi modernek, majd a Nyugat legnagyobbjai oly sokra tartották Vajdát.

Mert szinte minden felbukkan nála — és nála először —, ami az új költészetet újjá teszi. Ő képviseli először a társadalommal haragban levő zseni-öntudatú költő típusát, elsőként alkot világfelfogást kopernikuszi alapon, áll isten nélkül egy természettudományos kozmoszban, először érzi át mélyen a világ rejtélyességét, elsőként szólaltatja meg a magányt, mégpedig a nagyvárosi átlag-magánynál sokkal feneketlenebb magányt, egy szinte minden

értéktől megrabolt emberét, aki ezért átoknak érzi életét és nem hisz a halál utáni pihenésben sem, elsőként mutatja meg költészetünkben a nagyvárost, a lélek tudatalatti életét, az erotikát és mond súlyos társadalomkritikát. Röviden: Vajda az első új ember irodalmunkban, aki fenntartás nélkül átélte és vállalta a XIX. századi haladó polgári értelmiség egész szellemét, társadalmi, filozófiai, tudományos tartalmával egyaránt.

Barta cikkében bátorság és szellemi erőfeszítés érezhető. Sajnos a bátorság Vajda iránti ellenszenv szolgálatában áll, mely látását elhomályosítja, erőfeszítése pedig fél erőfeszítés, mely képtelen áttörni az átnemgondolt és nem ellenőrzött, helytelen állítások kusza bozótján. Mint előljáróban mondtam, nincs kifogásom az irodalomtörténeti perújítások ellen. De a perrendtartás szerint nemcsak a vádlónak van joga a szóhoz, hanem a védőnek is. S ha nem is kifogásolom a revíziót, mint olyat, megfellebbezem mint olyat. Mert ám kérjen új ítéletet az ügyész előbb figyelmen kívül hagyott törvények alapján, ezeknek érvényes törvényeknek kell enniük és magát a tényállást neki sem szabad megmásítania. Barta tanulmánya mindkét szabály ellen vét. Ezért nem fogadhatom el.

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

SZERB ANTALNÉ

SZERB ANTAL UTOLSÓ HÓNAPJAI

Jóformán mindenkiben felvetődik a kérdés, aki Szerb Antal sorsába, fiatal életének tragikus végébe belenyugodni nem tud, miért kellett elpusztulnia, miért nem szökött meg a munkatáborból, mint a többi más, amikor arra még lehetőség volt. Ennek két szubjektív oka is volt. Szubjektív okokról beszélek, mert a történclem, a fasizmus eleve halálra ítélte, mert akik megmenekültek, azok halálos ítéletük ellenére maradtak életben. Szerb Antal 1944. október 15-én megkísérelte a szökést. Aznap — vasárnap — eltávozási engedélyt kapott, s a Horthy-proklamáció után nem ment vissza a táborba. Egyik tanártársa pár napig bújtatta. De az egyre szaporodó nyilas felszólítások, az üldözötteket rejtegetők halállal fenyegetése bennük is félelmet keltett, s Szerb Antal úgy érezte, hogy ilyen áldozatot nem kívánhat senkitől és visszament a „lágerbe”. Többször merült fel a szökés gondolata. Én is, a barátai is láttuk, hogyan nő a veszély körötte, de minden sürgetésünket azzal háritotta el „ha azok, akik barátaim voltak megriadtak, hogyan kívánhatnám ennek a veszélynek a vállalását másoktól”. Sokan próbálták menteni, barátai, ismeretlen tisztelői is. Újabb és újabb határidőket adott nekünk, s önmagának, de egyiket sem tartotta be. S itt jön a másik ok, talán még nyomósabb oka maradásának: mindvégig együtt volt testvéröccsével, akinek bújtatására semmi lehetőség nem volt. S azt a félelmét, hogy ha ő megszökik, akkor a szökését az öccsén fogják számonkérni — esetleg testi bántalmazással vagy kivégzéssel —, nem lehetett elosztatni. Magyarul és szósz szerint: odadobta önmagát a testvéérért, aki semmi módon nem volt menthető.

1944. június elején vitték el munkatáborba. Utolsó hónapjainak története két részre válik. Az első rész még Pest volt, az úgynevezett „Élelmiszer elosztó” s később egy zománcgyár, ahol dolgoztatták. Majd november végétől a deportálás hónapjai következtek, a határszél — Balf, ahol életét 43. évében, 1945. január 27-én befejezte.

Leveli, s a későbbiekben szemtanúk elbeszélései alapján igyekszem nyomon követni és megismertetni emberi és szellemi magatartását a legsúlyosabb megpróbáltatás hónapjaiban.

Első levelének kelte VII. 3. „... változatlanul éjjel-nappal rátök gondolok és olyan vagyok mint egy schizofrén... nem érzem az itteni kellemetlenségeket, nem fáraszt a munka...” — S hogy miért nem, erre ad választ egy későbbi levele, VII. 22-én. „... vannak itt alakok, akik nálam is aggodóbbak, de azok már komoly idegbetegek. A legtöbb ember nem veszi ennyire szívére a dolgokat... És mégis, mégis én vagyok a normális, csak én többet veszítek mint ők, mert szépen és értelmesen éltem...”

Patience, patience,* Valery
Patience dans l'azur,

motyogom magam elé naponta nem tudom hányszor...” — Majdnem teljességgel érzéketlen volt a testi megpróbáltatásokkal szemben, nem volt hajlandó a lényegét a lényegtelennel keverni: Mi volt a fontos? Fontos volt az (VII. 5-én), hogy „... ma fát rakodunk ki egy dunai uszályhajóból, a Margitszigettel szemben, úgyhogy láthatom hegyeinket és ez nagyon jól esik. És azt is jó ömennek veszem, hogy a Sienai dómnak nem történt semmi baja...” De arról, hogy a meztelen földön hálának, csak ennyit ír: „Baj az, hogy pillanatnyilag még mindig a pusztá földön alszunk, nincs szalmánk, de lesz.”

VII. 7-i levele utal először arra a motívumra, ami később, felnőtt férfikora egyetlen versének lesz a témája: „Állandóan jönnek-mennek titokban látogatók, de én örülök, hogy te nem jöhetsz ide 1. mert olyan megalázó ez a titkos találkozásgatás, úgysem tudnók kibeszélni magunkat, 2. mert csak így teljes ez az alvilágjárás, valahogy ezzel érdemeljük ki a feltámadást...”

[Nem mehettem hozzá részben azért, mert barátaink hamis papírokkal Budafokon rejtettek, s az én „lebukásom” az övékét is jelentette volna, másrészt ő sem engedte, mert attól félt, hogy a hosszú úton vagy a szállásukon elfoghatnak. Leveleinket barátaink közvetítették az első hetekben. Bevonulása után, csak augusztus első felében találkozhattunk először.

VII. 15-én ismét visszatér a motívum: „... ami velünk történik kettőnkkel, igazán Orpheus és Eurydiké mithosza ez, nem fordulhatok feléd, amíg az alvilág folyosóin bolyongunk, mert akkor elveszítelk...” Ugyanebből a levélből: „... valahogy rendbejöttem, amit abból látok, hogy a gondolataim kezdenek megint formába ömlelni, nem olyan szétfolyóak, mint eddig. Itt küldök például neked egy kis Márai-cikket: „Egy úr, egy bajtárs idegesen jár fel és alá órák óta és egyik cigarettát a másik után szívja. Most tudta meg, hogy felesége öngyilkos lett, két gyönyörű lányát elfogták. Nem tudom levenni róla a szemem. Hát íme ilyen az ember, amikor bekövetkezett már az, amitől rettegett. Ilyen: fel és alá járkál és egyik cigarettát a másik után szívja. Mint a filmen és a rossz novellákban.”

Ezekben a napokban került vele egy táborba ifjú- és férfikorának legkedvesebb barátja, házasságkötésünk egyik tanúja: Halász Gábor. Róla ír egy júliusi levelében (pontos dátum hiányzik). „... Nagyon sokat kinlódom azon, hogy fantasztikusan utálok a bajtársaimat... akik a fejük búbjáig rosszhiszeműséggel vannak tele és mást mint keserű gorombaságot mondani sem tudnak. Gábor itt léte persze nagyon sokat segít, de ő is többnyire fáradt és deprimált és természetesen még kevesebbet beszél, mint civilben. Amellett még nálam is ügyetlenebb és vigyáznom kell rá, igaz ez jól esik.

De nemcsak a bajtársaimat utálok, az utálat úgy kumulálódik bennem, mint egy daganat, amely minden érintésre irritációba jön...”

VII. 22-én. Akkor tudta meg, hogy lakásunkat elvették. „... Olyan nehéz elképzelni jövőnket, ha az ember nem tudja, hogy hol képzelje el. De kezdek belenyugodni a lakás elvesztésébe. Az új lakás is kifejezi majd, hogy kikeltünk az Alvilágból és új életre támadtunk.

De vajon kikelünk-e az Alvilágból? Hangulatom egyre hánykolódik remény és csüggedés közt...”

VIII. 6-án írta azt a levelét, amelyikben — kénytelen vagyok leírni — szinte profétikusán élte meg a véget, azt a véget, ami majd Balfon éri. „... itt küldök egy „Heredia” szonettet. Nem jó, de viszont én írtam és az első vers, amelyet fennállásunk óta hozzád intéztem.

Orpheus az Alvilágban

A földnek mélye olykor meg-megrándult,
Amint ment zúgó száz tárnakon át;
Már rég feledte szabad thrák honát,
Míg lent mocsári zöldesfényű láng dúlt.

És aknák mélyén zöldes szörnyek lesték,
Feléje nyújtva hosszú pikkelyes kart,
S a földalatti villám, nagy eres kard,
Átszegezte ezt az elátkozott estét.

És Orpheus csak ment, magábahullva,
A pusztulás nagy leckéjét tanulva,
Mely győtrött szédülésbe merevíté,

Míg végre naptól felfénylett egy oszlop.
Orpheus megfordult és szertefoszlott
Tündérféher árnyékként Eurydiké.

[Abból a tényből, hogy verset írtam, láthatod, hogy lelkiállapotom javulóban van; és egyúttal azt is megmondja a vers, hogy ki kell bírunk továbbra is találkozás nélkül, bármily keserves is... És talán mégis hamarosan vége lesz. — Maga a munkatábor direkt kellemes, nyaralásszerű mostanában, csak Radnóti Miklós két erénye, a hűség és a félelem teszi oly nehéz ezeket a napokat...”

Ezekben a hetekben igen kínzó, magas lázzal és többszörös műtéttel járó furunkulózis volt. A nehéz testi munkáról, a nélkülözésekről, betegségről alig-alig ír, s ha utal is rá, mindig játékosan, hogy fájdalmat ne okozzon vele. Almanagyságú furunkulusairól: „hozzá-

juk képest a tavalyi egy tehetségtelen csecsemő volt . . . Azután magas lázam volt, de az éjszaka-t mégis nagyon jól töltöttem.” VIII. 13-án egy légitámadás alatt írja „. . . kicsit nehezen írok egy hús övőhely-pincében, mert máshol nagyon melegem van és szemüveg nélkül, mert tegnap farakás közben a fejemre esett egy könyvelő és eltörte az üvegem. Egyéb bajom hál isten nem történt. . .” Csak sokkal később tudtam meg, hogy akkor agyrázkódást kapott. VIII. 26-án: „. . . Az elmúlt héten egyszer-kétszer dolgoznom is kellett!” IX. 10-i levelében tör ki talán először „. . . oly bizonytalan minden és a munkaszolgálat is már nagyon az idegimre megy . . . szeretnék . . . cigarettázni, olvasni, hallgatni a dumádat — szóval embernek lenni. Megint állandóan úszkál bennem egy ki nem sirt és talán ki sem sírható sírás „um andere, um dich und um mich” hogy költőt is idézzek. . .” Pontos dátum nélkül, novemberben: „. . . Én nagyon bízom csillagaimban de szörnyű, szörnyű fáradt vagyok . . . Köszönöm az ennivalókat, nagyon jókor jöttek. . .”

November végén a nyilasok körülkerítették Nürnberg utcai szállásukat, s ők, Szerb Antal, Halász Gábor — akkor már köztük volt Sárközi György is, bennszorultak a hurokban. Gonosz játéka volt a véletlennek, hogy ők hárman, a legkorábbi ifjúkortól barátok, életüket is együtt fejezték be, az emberi lét mélypontján.

1944. XI. 27-én Sopron vidékére vitték őket. Először át a határon Ausztriába, zárt vagonokban, több napig élelem, víz nélkül, majd visszairányítva a szállítmányt a határszélre, sáncmunkára. Láttam a „sáncot”. Szánalmas és sirnivaló volt méreteiben. Éhenhalók, szer-számhoz nem szokott, majd később elfagyott kezek munkája, amivel a németek a Vörös Had-sereget vélték megállítani. Mai napig meggyőződésem, hogy munkájuknak egyetlen célja, értelme volt: a halálraítéltek megsemmisítése fagy és éhség által. Mert a sáncot egy gyermek átléphette, s legfőljebb tömegsírnak volt alkalmas, de nem egy hatalmas hadsereg feltar-tására.

Minden felszerelés nélkül vitték el őket. Ami rajtuk volt, s amijük volt, azzal Pesten sem élhettek volna meg, nemhogy a határszélen, szabadban dolgozva és szabadban megszállva. Szabad szállásról beszélek. Láttam a pajtát, ami a szállása volt. Minden oldaláról nyitott pajta volt, tetejét négy láb tartotta. Reggelente behavazva ébredtek, s test melegítette a testet.

Fertőrákosról írta XII. 5-én levelét, amelyben még mindig igyekszik a való helyzetet leplezni: „. . . Elég jó dolgunk van, csak persze a koszt odahaza bőségesebb volt. Az itte-niek nagyon kedvesek hozzánk. A munka nem nehéz. Csak az a baj, hogy kimondhatatlanul búsulok, hogy oly hirtelen oly messzire kerültem mindenkitől, akit szeretek. De biztos vagyok abban, hogy nem is nagyon sokára viszontlátjuk egymást.” (A fertőrákosi svábság valóban emberségebb volt mint a balfi, ezt később többen is vallották.)

XII. 7-én: „Kedveseim, talán megkaptatok lapjaimat is — mindenestre megegy-szer megirom, hogy Fertőrákosra hoztak, egy szép kis faluba a Fertő tó partján. Ez a téli táborozás egyáltalán nem élvezetes — de el lehet viselni. Legrosszabb a hideg a dologban, és még ennél is rosszabb a tudat, hogy saját hülyeségem az oka az egésznek. Ebbe majd bele örülök. Na de majd ez is elmúlik és lassanként belenyugszom sorsomba, amely egyébként csupa kérdőjel e pillanatban. Beszéljünk inkább másról. Reméljük, előbb-utóbb alkalom lesz rá, hogy valaki idejőjjön és csomagokat hozzon nekünk . . . Nekünk lehet talán írni . . . Hogy megkapom-e egészen más kérdés.

Édeseim engedjétek most el a személyes és szívszerinti mondanivalókat, nagyon-nagyon hiszek benne, hogy személyesen mondom majd el nem is nagyon sokára. Addig is, ó addig is. . .”

És XII. 13-án: „Édeseim, aminthogy nem kapok tőletek semmi hírt, attól félek, hogy ti sem kapjátok meg leveleim. Fertőrákoson vagyunk Sopron mellett, itt van Halász G., Sárközi, Lukács Antal és az öcsém is. Nincs olyan rossz dolgunk, mint ahogy az ember elképze-li, bár a koszt egy kicsit kevés és az időjárás így télen sok kívánnivalót hagy hátra. Itt az a hír járja, hogy 18—20. táján máshova megyünk, állítólag beljebb az országba, tehát nem külföldre. Én meg vagyok győződve, hogy visszavisznek bennünket Pestre, ez tartja bennem a csekélyke lelket.

Mi van szüleimmel? Nem írtam nekik, kérlek értesítsétek őket, hogy jól vagyunk L. Balázsékat¹ is, hátha van valami ötletük. Mert lehetne rajtam segíteni. . .”

Ennivalójuk nem volt, téli ruhájuk nem volt, takarójuk nem volt!

XII. 15. az a dátum, amely beteljesíti sorsát, úgy ahogy azt versében írta.

Barátai, tisztelői mentőakciót szerveztek. Két fiatal katonatiszt, Görgey Guidó és Tassy Jenő katonai kocsin, hamisított nyílt paranccsal utazott érte Balfra. Kiadták őt, de nem indultak el rögtön, mert Szerb Antal hosszan alkudott Sárközi és Halász Gábor hazaviteléért.

¹ Lengyel Balázs

Nem akart nélkűlök indulni. Túl sok időt töltöttek el ezzel a tárgyalással. A német őrség felfigyelt, újból átvizsgálták a papírokat, s kiderült a hamisítás. A kocsi nélküle indult vissza és őt iszonyúan megverték.

„Mig végre naptól felfénylett egy oszlop.
Orpheus megfordult és szertefoszlott
Tündérféhr arnyékként Eurydiké.”

A szabadulás reménye szertefoszlott, s Szerb Antal, aki végig belső derűvel és hihetetlen tartással viselte sorsát, ezt a csalódást már nem tudta elviselni. Teljesen befelé fordult, utolsó, legalábbis utolsóként érkezett levelének hangja már nem biztat semmivel:

„Balf, 1944. XII. 16. Édeseim, végtelenül szomorú vagyok; nemcsak tervek nem sikerült, hanem még a csomagokat sem kaptuk meg. Általában a hely, ahol most vagyunk, Balf, átkozott egy hely és minden tekintetben nagyon rosszul megy nekünk. És most már nincs más reményem, mint az, hogy a háborúnak nemsokára vége lesz; csak ez tartja még bennem a lelket. Most már sötét is van, meg hangulatom sincs hogy többet írjak. Bízatok benne ti is, hogy nemsokára találkozunk és szeressétek szerencsétlen

¡Tónitokat.”

Lukács Antalnak, vele egy pajtában lakó bajtársának feljegyzéseiből és beszámolójából tudom, hogyan múlt el a hátralevő pár hét. Szilveszter éjjelén még előadást tartott munkaszolgálatos bajtársainak Shakespeare-ről és József Attiláról. Utána rohamosan romlott az állapota, teljes depresszióban, visszahúzódsban élt. Táplálékot — még azt a majdnem semmivel egyenlőt sem, amit kaptak — alig tudott befogadni. Cipője nem volt, — egy német mérnök könyörült meg rajta, s valami facipőt adott neki a sáncmunkára. Ugyanez a mérnök egyszer megetette hússal, amitől még betegobb lett. Az ujjai elfagytak, emiatt egyedül már öltözködni sem tudott. A láger „vezetője” amikor egy küldöttség arra kérte, hogy szerezzen neki valami olyan munkát, amit zárt helyen végezhet, azt válaszolta: „éljen és dögljön meg úgy mint a többi . . .” Végül mégis bevitték egy műhelybe, nem sokkal a halála előtt. Még aznap otthagya az életet jelentő meleget. „Tudom, hogy meghalok, de köztetek akarok meghalni” mondta barátainak. Nem volt hajlandó sem a melegért, sem a krumplihéjért, az életéért sem, más életformát vállalni. Nem sok volt már hátra: haldokolva feküdt, munkára képtelenül, amikor nyilas suhancok halálra verték. Társai még egyszer kivitték a sánkra, s rátámasztották az ásójára — másképp már megállni nem tudott. Félítették az újabb veréstől. A láger orvosa elmondta nekem, hogy úgy látta: már nem segíthet rajta semmi — ezért még injekciókat sem adott neki. Így halt meg 1945. január 27-én, Balfon Szerb Antal.

Balfról 1945. január 31-én kelt levelet kapott Weöres Sándor. A levél útját már nincs mód kideríteni, valószínű, hogy a faluból vállalta valaki a továbbítását.

„Kedves Sándor, most az egyszer nem irodalmi kérdésben fordulok hozzád, hanem nagyon súlyos egyéni kéréssel. Sáncmunkára vagyok beosztva Balfon (Sopron mellett) otthontól és minden utánpótlástól teljesen elzárva. Velem volt Szerb Tóni is, de sajnos csak volt; tegnapelőtt temették el. Itt van Sárközi Gyuri is, aki majd csatlakozik kérésemhez: küldj nekünk valami pénzüsszeget kölcsönképpen, amit alkalomadtán majd visszafizetünk. A legjobb lenne persze a természetbeli segítség (élelmiszer, csak félek, hogy a csomag elvész; pénzt állítólag inkább kézbesítenek. Ne haragudj, hogy ilyen kéréssel zaklatlak, de igazán a legvégsőkről van szó. Előre is hálás köszönettel ölel Halász Gábor.

Sanyikám, de profundis . . . Segíts rajtunk, ha lehet és ha tudsz. Ölel Sárközi Gyurka.”

De profundis . . . valóban a legvégsőkről volt szó, és feltehető, hogy erre a felismerésre, s a levél megírására Szerb Antal halála készítette kettőjüket. Weöresnek egy alkalommal sikerült bejuttatni csomagot, de a fagy, az éhezés és a betegség végzett velük is.

Viharos „hagyatéki tárgyalás” következett. A barátai nem a rongyaiért verekedtek, azt elvitték a hullarablók. De vele volt a Száz vers, s volt egy ceruzája is. Komoly eskü alatt tett vallomásokkal hitelesítették, hogy mindezt ők adták kölcsön. Elképzelhető, hogy mit jelentett nekik ott egy könyv; egy szál, amely régi életükhöz vezetett. S még egy emlék, ugyancsak Lukács Antal beszámolójából. Amikor a tábor lakói megtudták, hogy Szerb Antal meghalt, megrohanták a vele egy pajtában lakókat, s kis híján megverték őket. Lukács Antal saját bevallása szerint nem értette meg, hogy miért őket tették felelőssé Szerb Antal haláláért. Nem értette meg azt, amit legegyszerűbb bajtársai ösztönösen éreztek: Szerb Antal volt rájuk bízva. S azt is tudom, hogy ezeknek az embereknek a zöme Szerb Antalból csak az embert ismerte, s legfeljebb a tanárt, aki nekik az emberi lét mélypontján József Attiláról beszélt. 1946 októberében exhumáltuk a balfi tömegsírokat. Többszázadmagával hoztam haza Szerb Antal földi maradványait. Társai, köztük Halász Gábor is, aki agnoszkálható nem volt, a rákoskeresztúri temető egyik tömegsírjában nyugsznak.

FÜST MILÁN

A NYUGAT SZÜLETÉSE

Osvát Ernő aforizmáinak egyikében azt mondja, hogy egyrészt van irodalom és másrészt, sőt ezen kívül vannak a nagy írók. Ezt az aforizmat a tapasztalat kénytelen kiegészíteni, még pedig a következőképpen:

Persze, hogy mindig van irodalom, ez ugyanis folyamatos valami. De a nagy írókkal már másképp vagyunk. Az idő ezeket már nem folyamatosan veti ki méhéből: a tapasztalat azt mutatja, hogy sokáig nem terem nagyszerűt, aztán egyszerre vet ki magából még hozzá nem is egyet, egy egész generációt, vagyis mondhatni, csomóban veti ki őket s ami még sajtóságosabb: az új művészek számára még a hozzájuk méltó kritikust is, — a régmúltban Gyulait, az én időmben Osvátot. S miután ezt megtette, miután kitombolta magát, megint pihen egy darabig. Tektónikus kitöréshez lehet ezt hasonlítani, hirtelen lávaözönhöz, vagy a nap protuberanciáihoz még inkább, ezt a gyönyörű tündöklést és szikrázást! Egyik nagy tehetség a másik után szökik az ég felé, — isteni tűzijáték ez! S ennek voltam én tanúja abban az időben.

S mondom, ez a fényáradat elül aztán s nagy csend következik utána: a folyamatos irodalom pedig átveszi uralmát s szép lassan tovább folydogál a maga medrében. S így volt ez Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Arany után, vagyis lankadt csend következett többé-kevésbé tehetséges epigonok uralmával. Az epigonok mindig utánzó, vagy enyhébb szóval: egy-egy nagy költőnek, írónak követői. S e dologban főként az a figyelemreméltó, hogy némely nagy mesternek sok követője akad, a másoknak alig-alig. A tapasztalat azt mutatja, hogy aki könnyen utánozható s főként: akinek nagy gyengéi vannak, annak mindig sok követője van, akinek utánzásához viszont nagy műgond és ízlés szükségeltetik, annak alig. Így Petőfi gyengéinek aránylag sok utánzója akadt, Berzsenyinek viszont senki.

Minthogy pedig a művészet olyan dolog, hogy abban voltaképp csak a nagy tehetség érvényes, az úgynevezett folyamatos irodalom pedig csak a napi fogyasztás céljait szolgálja, ennél fogva arra a kegyetlen kijelentésre kell vetemednünk, hogy ennek az úgynevezett folyamatos irodalomnak — és bármilyen hullámokat vetne is a maga korában, — voltaképp csak az irodalomtörténet számára van valamelyes jelentősége. A szépség kedvelői számára ezzel szemben keveset jelent.

Az irodalomtörténetnek azonban egy dolgot okvetlenül észre kell vennie ennek az epigon-korszaknak szemléletkor. Ez pedig a következő:

Hogy ezek az epigonok egytől-egyig az uralkodó osztályok hivatalos írói voltak. Ez annyit jelent, hogy baj, bánat, és akadály nélkül befogadták őket az irodalomba. Ami természetes is: al i járt, kitaposott úton halad, már kipróbált és megszokott irányt követ, annak környező világával nem lehet baja. S miután az epigonok ilyenénképpen az uralkodó osztályok ízlésének természetesen mindig megfeleltek, tehát mihelyt megjelentek a nyilvánosság előtt, mindjárt íróvá is deklaráltattak: jutalmakban, akadémiai elismerésben részesültek, a Kisfaludy-társaság és a Petőfi-társaság tagjai közé választotta őket, a hivatalos sajtó-organumok baj, bánat és akadály nélkül közölték műveiket s a Nemzeti Színház rendelkezésükre állt, ha netán darabot is írtak. Egyszóval: koszorú és szabadjegy áldása kísérte őket útjaikon. (Bezzeg, mikor *Boldogtalanok* című darabom ügyében én kerestem fel 1914-ben a Nemzeti Színház akkori igazgatóját, Somló Sándort, ő le sem ültetett, az íróasztala előtt kellett álldogálnom s arra a szemtelenül gúnyos és metsző hidegen feltett kérdésre felelnem, hogy nemde én nyugatos vagyok? Amely kérdése, valamint átható tekintete ezt a másik kérdést foglalta magában: — Mit gondolsz fiatalember, olyan számár vagyok én, hogy miattad hajlandó leszek kitörni a nyakamat? Hogy Nemzeti Színház-i igazgató létemre majd előadatok egy nyugatos? — S ennyiből is állt egész beszélgetésünk. Persze minderről

most utólag értesülni: ez nyilván nem is tesz oly tragikus benyomást, mint akkor. Mert ne tessék elfelejteni, hogy ilyesmire az ember egész fiatal élete ráment. Az ifjú költőnek halálra kellett dolgoznia magát. De ne vágjunk a dolgok élébe.)

Egyszóval: az epigonok és epigonok uralma volt itt, pláne még 1906 körül, mikor is hirtelen fellobbant a szellemiség új protuberanciája s mondom, oly erővel, mint a vulkánok tüzei. Ezt a protuberanciát voltaképp már apró tektonikus kitörések előzték meg, így Szilágyi Gézátt kell itt okvetlenül említeni, aki már jelét adta az új korszak kezdetének, amely aztán Ady Endre tüneményes fellépésében érte el első csúcspontját.

*

Se Berzsényinek, se Vörösmartynak, se Petőfinek, se Aranyinak nem volt se baja; se bánata, se legyőzhetetlen akadálya, mikor megjelent a magyar költészet dicsőségére. Arról szó se volt, hogy hazájuk ne fogadta volna be őket írói közé, ha egyesek meg is kínozták őket bírálatokkal, amelyeket bizony sokszor a megnemértés, irigység és rosszakarat vetett ki belőlük. De Adynak csodálatosképpen mindjárt megjelenésekor olyan nagy baja volt hazájával, hogy el se hinné, aki azt nem élte meg vele együtt. Nagyobb gyűlölködést, nevetést, megvetést és szitkozódást elképzelni se lehet. Magam én, kezdetének tanúja és híve sokszorosan megszenvedtem ezt.

Mármost mi volt ennek az általános megrökönyödésnek oka? Vajjon a francia irodalom és festészet, valamint a zene világának meghasadásában kell-e ennek a jelenségnek eredetét keresni? Ezt nem tudom, de nem is hiszem. Annyi azonban kétségtelen, hogy amint Franciaországban kettévált a művészet hivatalos és elismert s ezzel szembenálló, el nem ismert művészetre, ugyanígy történt jóval később minálunk. Ott is, itt is acsarkodás és gyűlölködés fogadta az új generáció művészetét, mégpedig úgy a politikusok, mint a pozíciójukat féltő epigon-költők részéről. Hogy kivel kezdődött a francia irodalomnak és egyéb művészeteknek ez a kettészakadása? A francia irodalom történészei e tekintetben nem tudtak határozott választ adni nekem. Magam én Flaubert-től és Baudelaire-től számítom a hasadás kezdetét, a képzőművészetben pedig az impresszionisták fellépésétől s a zenében Debussy és D'Indy, valamint Deodat de Séverac, (a németeknél Richard Wagner) megjelenésétől. A francia impresszionizmus történetével behatóan foglalkozó Pán Imre erről azt írja, hogy Delacroix-t mégcsak vitatták, de Courbet-t már kigúnyolták s Manet-t már üldözték, Cézanne képeit pedig már rendőrökkel kellett megvédeni a képrombolók ellen, mert azok késekkel felszerelve akartak felmenni kiállítására. Hogy e francia jelenségnek mi minden politikai és művészetszemléleti okai voltak ott, ennek teljes tisztázását franciaszakos kartársaimra bízom. Magam én természetesen a folyamatnak látom ma már e meglepő fordulatot az irodalom világában. Mert bár Villon és Rabelais garabonciás diákoknak tetszenek Ronsard-hoz képest és mégis befogadták őket az irodalom kiválóságai közé, no de Flaubert és Baudelaire mégiscsak nagyobb ellentétet jelentettek az eddigi világrénddel szemben, mint az előbbiek. Villon és Rabelais huncutságai ugyanis a francia szellem egyes tulajdonságainak kivirágzásai voltak, — viszont Flaubert és Henry Becque még Balzac realizmusa után is valóságos meredélyt, szakadékot jelentett, kiméretlen merényletet a polgárság szemérme és gyöngéd bánásmód iránti igénye ellen. Hát még Baudelaire! A *Fleurs du mal* mindennek ellentéte volt, amihez a francia nép eddig hozzászokott. Sem a szép és csúnya közti határok ilyfokú eltolódása, sem a keserűség szépségeinek ilyfokú felmagasztalása nem lehetett annak a szellemnek és ízlésnek kedvére való, amely képes volt utóbb Sully-Prudhomme-t az Akadémia tagjai közé választani. Mindez természetesnek tűnik ma már, de mondom, ennek a jelenségnek bővebb analizisével nem kívánok itt foglalkozni, annál kevésbé, mert hisz felmerülhetne itt például az a kérdés is, miért nem történt ilyen szakadás az orosz irodalomban, mondjuk Dosztojevszkij fellépésekor? Akinél sötétebb látású költőt még nem látott a világ.

Szó, ami szó: Franciaországban kettévált az irodalom, lett egy dédelgetett és egy üldözött világa s így hazánkban, Magyarországon is. S én ez utóbbi jelisséggel akarok most foglalkozni, mint annak egyik szenvedő szenttanúja.

*

Számomra e dolog ott kezdődött, mikor egy bátor szerkesztő, Vészi József lapjában, a *Budapesti Napló*ban egyre-másra tárcaként jelentette meg szép kurzív betűkkel Ady Endre költeményeit. E költemények engem lázassá tettek. Még ma is megvannak azok a lappeldányok, illetve oldalak, melyeket félretettem magamnak, valaminek nem múló emlékezetéül, — főként annak az ujjongásomnak emlékére, hogy ime akadt itt végre valaki, aki a

régi tamtara-ramot megszünteti, akinek megjelenésével a teljes szabadság szélrohama, mint valami istenség tör be a magyar irodalomba, — nincs többé gúzsbakötő formakényszer, nem vagyunk kötelesek az Akadémia megszokott, megúnt, ásitást és unalmat lehellő gusztsza szerint dolgozni, úgy látszik, eljött az idő, hogy kedvünk, tehetségünk, és boldogságunk irányában haladhassunk... soha még ilyen felszabadulást! Mondom, ujjongtam, boldog voltam Ady verseitől.

S gyermekem naivtársomban azt hittem, hogy társakra találok, hogy sokan leszünk, hogy az ország izlése felrisszál tőlük és a szíveket az enyémhez hasonlóan valamely csoda boldogsága tölti majd el. Csakhogy nem ez lett. Elképesztő volt a hatás.

Elképesztő volt számomra, pedig már kaphattam volna ilyesből izeltöt. Nem ugyancz történt-e a képzőművészet világában Rippl-Rónaival is, első, a Nagymező-utcában, egy Könyves Kálmán nevezetű helyiségben rendezett kiállításakor? Nevetés, acsarkodás hangzott mindenfelől, — csodálatosképen! Mert azok is, akik a legnagyobb magyar festőnek, Szinyei Mersének, akik Ferenczy Károlynak még tapsolni voltak hajlandók, elképedésemre még ezek is fejüket csóválva hagyták el azt a kiállítást.

Am ez az ellenszenv még jelentéktelennek mondható ahhoz a felzúduláshoz képest, amely Ady fellépését követte. Talán csak a wagneri muzsika okozott ekkora vihart a művészet, sőt a politika világában is, mint az Ady költészete.

Örülök, hogy ez a Wagnerrel való összehasonlítás eszembe jutott. Mert hisz kétségtelennek mondható, hogy minden, ami a művészetek világában *meglepő* újdonság, azt a közizlés nem szívesen fogadja. A közizlés a megszokottat szereti: ahogy eddig énekeltek neki, úgy daloljanak ezentúl is, ezt követeli. Idegenkedik attól, hogy idegeit felborzolja valaki, hogy szemét olyasmire irányítsa — még ha legművészebben tenné is, — ami fáj neki. Tiltakozik az olyan fájdalom ellen, amely új pályát akar megnyitni szívében.

Márpedig Ady teli volt újdonságokkal. Legjobban talán egymástól távollevő dolgok és fogalmak asszociációs kapcsolata jellemzi. „Özvegy legények”, — írja például egyik versében. Nem a legjobb verse, csak azért idézem éppen ezt, mert legjobban bizonyítja, amit mondani akarok. Mi az, hogy özvegy legények? — kiáltottak fel a megszokott utak vándorai. Vagy mi az, hogy ugyane legények bolondok és fehérek? Mit jelent továbbá az a szó, hogy az ősz úri? hogy a világ pucér? hogy az ének felhős? hogy az átok édes? És így még ezrével lehetne felsorolni mindazt, amire berzenkedve figyelt fel az akkori olvasó. De továbbá: egyik kritikusa azt írta róla, hogy művészetében sok a plakátszerűség. Valami igazság ebben is van. Ady ugyanis különösen gyengébben sikerült verseiben enagyolón, hánya-veti-módon csap oda nem eléggé megmodellált képeket s bár ez a tulajdonsága nem nagyon válik javára művészetének, de mit számít ez a hibája remekeihez képest? A lényeg ebben annyi, hogy úgy e fentemlített tulajdonságai, valamint az impresszionista festők hatását mutató színessége, vagyis az a tulajdonsága, hogy az élénk színeket kedveli, mindez együttvéve soha nem látott újdonságképpen hatott a magyar irodalomban. S persze nyilván mind e körülmények együttvéve keltették azt a visszatetszést, sőt felháborodást, amely a faradt és unalmas színek, valamint a pepecselő és javarészt teljesen tehetségtelen pontosság kedvelőiben és művelőiben Ady első lépéseit kísérte. Illetve nemcsak első lépéseit. Hogy mi minden átkot szórtak ránk még sokkal később is, felsorolni se tudom. Beöthy László színigazgató például 1914-ben, mikor *Boldogtalanok* című drámámat vittem el neki, így szólt hozzám:

— Miért ír maga ilyen ronda emberekről? Miért nem ír szépekről, — az talán tilos? Maga egészen úgy csinál, mint Rippl-Rónai. Az is fest egy csúnya lányt, teli-korsó sörrel és amellet virággal. Mit akar ezzel kifejezni? Hogy a csúnya lány épp úgy szereti a sört, mint a virágot? Erre nem vagyok kíváncsi. Továbbá van neki egy Piacsek bácsija, akinek olyan hosszú orra van, hogy belelóg a szájába. Nézze meg László Fülöpöt, az is ilyen embereket fest? vagy Tizián? Akár a maguk vacak Adyja...

— Annyira nem szereti Adyt? — kérdeztem én.

— Gyűlölöm, megvetem, — felelte sötéten.

De az édesanyja, Rákosi Szidi is ugyanígy nyilatkozott, mintha összebeszéltek volna. És még hányan és meddig! Szinte vesszőfutásnak lehetne nevezni egész akkori életünket. De miért éppen Adyt említem itt, mikor mindnyájunkat egyformán sújtott a megvetés? Mert ahogy egyes tehetségtelen híveinek szájából mint a gombóc esett ki Ady neve: amin kinyitották a szájukat, az a szó esett ki belőle, hogy Ady... — tehát ebben se volt sok köszönet, minthogy voltak itt más tehetséges emberek is, nemcsak ő, — ugyanúgy ellenfeleimnél is. Ő volt a zászlóvivő s az ellenségeskedés éppen emiatt is teljes erejével áthárult a *Nyugatra* és munkatársaira. Vagyis: azt mondták Ady s ez egyben az egész *Nyugatot* is jelentette. Az én egyik középiskolai igazgatóm Körömy Árpád egy nap így szólt: — ha én ezt a nevet hallom, hogy *Nyugat*, köpök egyet. — Amire Jablonkay nevű tanártársam így felelt: — kik azok? az adysták? akkor én nemcsak mondom, hanem meg is teszem. — És tényleg odament a köpőládához és bele is köpött. Továbbá: 1920-ban, tehát már a Horthy-korszak

clején az Andrásy-úti leánygimnáziumban egy Krebs nevű lányt magánvizsgán felszólítottak, hogy sorolja fel az irodalmi folyóiratokat s a növendék többek közt a *Nyugatot* is említette. A hatás páratlan volt, ilyet még nem is hallottam, pedig sok mindenhez szoktam már hozzá ostobaság és türelmetlenség dolgában. Nemcsak hogy megbuktatták magyarul nyelvből, de e buktatást dörgő förmérvény is követte.

— Maga a *Nyugatot* meri említeni itt, ebben az iskolában? és éppen maga, aki a *Himnusz* elszavalása közben hibát csinált? Megbuktatom! — kiáltott rá a tanár. És így még számtalan példát lehetne felsorolni arra vonatkozólag, hogy ez az ellenszenv milyen méreteket öltött. Ezt különben jól jellemzi egy kúriai ítélet is, amelyet Tersánszky ellen hoztak. Őt szeméremértés miatt perbe fogták s a Kúria ítéletének indokolásában kimondta, hogy *A céda és a szív* című kitűnő elbeszélésének irodalmi értéke nincs, ezért kellett tehát elítélni. A Kúria, mint esztétikai ítélkező, — nem szörnyű az ilyesmi? nem túllépése saját hatáskörének? Ilyesmire pedig még a Kúria se mert volna vetemedni, ha, teszem fel, Herczeg Ferenc, vagy Rákosi Jenő egy munkatársa került volna eléje. Csak hosszú-hosszú évek múlva merete egy miniszter, nem tudom mi térítette meg hirtelenül — gondolom, Klebelsberg, — a parlamentben kimondani, hogy Ady nagyon tehetséges ember volt, (persze már jóval azután a nagy temetés után, amelyet az októberi forradalom kormánya rendezett Adynak.) de Klebelsbergnek nem nagy sikere volt evvel a parlamentben. Döbönt csend fogadta szavait. Ám ez a hivatalos elismerés se vonatkozott a *Nyugat* többi munkatársaira, azoknak ugyanazt az ámulást és népszerűtlenséget kellett tovább is elviselniök, ennél fogva magam én például sohase hozakodtam elő azzal, hogy író vagyok; mert a gúnyos mosolyokat s még inkább a rosszakaratot el akartam kerülni. Így is elég részem volt mindkettőben. (Az egyik tanári szobában például a fekete táblára ki volt függesztve az a cikk, amelyet Rákosi Jenő írt a *Nyugat* ellen s főként ellenem. Az igazgató pedig azt kérdezte tőlem kaján mosolyok közt: — olvastad már, hogy mit írtak rólad? — *A Borszem Jankó* nevű éleclapban pedig évekig egy Úsd Titán nevű alak füstölő kémény alatt hosszú sorokat eregetett magából . . . de mit folytassam? Ha valamely lap szerkesztői üzenetében a butaságot jellemezni akarták, akkor milánizmusnak nevezték.) Ám, amit eddig elmondtam, az a dühödött ingerültség okainak csak egyik oldalát mutatja. S itt megint vissza kell térnem Adyhoz.

Ady ugyanis politikus lény is volt. Hogy mely politikai iránynak volt híve, véleményem szerint nehezen volna megállapítható. Egy dolog azonban bizonyos ebben és éppen az, amit e tárgyban Osvát mondott róla. Ő ugyanis egy alkalommal így szól hozzám: — bármennyire naiv is néha Petőfinék a nemzet jövőjében való hite és forradalmisága, az kétségtelen, hogy ez a rajongó forradalmiság rokonszenves és meleg. Iránya mindenkor jó irány, ösztönei mindenkor nemesen tájékozódnak. — S aztán így folytatta: — Adyról pedig azt lehet mondani, hogy bármennyire csapongó is, egészen véve az ő lázadása is. rokonszenves. Az ő ösztönei is jól tájékozódnak. — S e két észrevétel véleményem szerint is helytálló. Mert akármilyen bizonytalannak tetszik is Ady sok dologban való állásfoglalása, egy dolog kétségtelen ebben: hogy ő minden idejében az akkori világ ellenlábas, izgatott, lázadó ellenfele volt. Viszont, hogy nem volt biztos abban, mely irányban kell keresnie a helyes, jobb jövő felé vezető utat, — melyik szigor az, amely ezt tőle rossznéven vehetné? Mert ki az a biztos ítéletű proféta, aki az élet zajló és annyiféle zűrzavarában a helyes utat pontosan tudná megszabni magában? De Ady lángoló becsúgyáról se feledkezzünk meg. Mert bár a hatalmonlevőkkel élesen helyezkedett szembe, az ellenzékét azért nem akarta elveszíteni. Megintcsak Osvát erről egyszer így nyilatkozott előttem:

— Én Ady erényei közé sorolom még azt is, amit oly sokan szemére vetnek: hogy annyi mindenre volt képes a művészete érvényesüléseért. Mert annyi kétségtelen, hogy ő aztán igazán az volt, akinek egész élete a művészetét szolgált. Sok mindent tett tehát annak érdekében, csak egyet nem, amit legtöbbször legszívesebben tesznek: hogy az uralkodó osztályoknak behódoljon. Ezt nem tette. Viszont egyebekben, mondom, minden cepp vérét, minden indulatát először is a művei megírásának és aztán azok érvényesülésének áldozta.

*

Ady tehát az uralkodó osztály politikai ellenfele is volt s nyilván ez lehetett egyik legdöntőbb faktora a körülötte tomboló gyűlöletnek. Minthogy Magyarország politikai ország, itt ügyes politika útján lehet legjobban boldogulni még a költőknek is. Ady helyzete tehát már ennél fogva sem volt kedvező. S amellett, ne feledjük, még az ellenzék nagy-része is ellene volt, mert nem értette. Maroknyi csapat volt az, amely a kezdetek kezdetén csatasorba állt érte, — annál nevetésesebben hatott ránk a jóval később megtérők vakbuzgósága, akik e kis úttörő gárdának Ady gyenge műveivel akarták nagyságát magyarázni. (Ezt is meg kellett értnünk, hogy ők tartottak nekünk az új művészetről előadást, — de hát

ez, úgy látszik, az úttörők mindenkori sorsa, hogy a neofiták túlharsogják az apostolokat. Így járt az ember később a kommunizmussal is.) De megintcsak tartunk sort.

Ismétlem, a gyűlölködés mindazokra a fiatal írókra áthárított, akik az új művészet híveinek vallották, vagy mutatták magukat s tekintet nélkül művészi egyéniségük különböző voltára. Ezeket adyistáknak nevezték. S kik álltak szemben az új gárdával? A már említett irodalmi hatalmasságok is igyekeztek persze új tehetségeket felmutatni, ilyenek voltak. — nevéstetek oh istenek! — Bárd Miklós, Szirbik Antal és ki tudja, még ki minden, akinek nevét már elfelejtettem. Egyszer a sors szeszélye megint összehozott Kiss Józseffel, akit épp akkor szólítottak fel, hogy a Kisfaludy-Társaság egy megürült helyére tagot ajánljon. S ő megtisztelt azzal, hogy tőlem kért tanácsot: vajjon illik-e az, hogy a fiát ajánlja erre a helyre? Nem feleltem e kérdésre, csak szomorúan mosolyogtam. S ő e szomorúságból nyilván biztatást olvashatott ki, mert csakugyan nem Móriczot, vagy Babitsot, Tóth Árpádot, Kosztolányit, Nagy Zoltánt, Tersánszkyt, Nagy Lajost, Karinthyt, Somlyó Zoltánt, Szép Ernőt, Török Gyulát, Laczkó Gézát ajánlotta, — már Adyról nem is szólván, — hanem csakugyan a fiát, akiről ma sem tudom kicsoda.

De megint elkalandoztam, mert mindez megintcsak később volt. Egyelőre ott tartunk, hogy egy sarjadó új világ nyilladozott Magyarország térségein, egy új nemzedék, amelyet nem fogadtak be sehol, amelynek nem volt saját-organuma, — új folyóiratot kellett tehát alapítani, amely ezeknek az újfajta, mert nagy tehetségekné teret adott. Így alakult meg megelőző próbálkozások után, vagyis a *Figyelő* és a *Szerda* nevű folyóiratok után a *Nyugat*.

Már a Gundel pénzén alapított *Szerda* is jó reménységekkel indult. A lap már alakjában is felvette a külföldi nagy irodalmi revuek formáját. De még képzőművészeti reményekre is okot adott, — számítani lehetett rá, hogy a megújított festészet hívéül szegődik, mert modern művészek dekorációs rajzainak közlését is felvette programjába s e program biztosítékaként két ismert művész neve szerepelt a lapon: Szablya-Frischauf és Lowagh Ernesztiné. S ami a fő: Ady neve és a lapban való szerepe volt legfőbb biztosítéka annak, hogy az új művészet kedvelői e lapot majd szívesen veszik kézbe.

Ez a folyóirat azonban a mögötte álló tőke zajos félelmei folytán hamar megbukott. Okvetlenül másik lapot kellett tehát alapítani ez újfajta művészi jövőendő számára. És miért?

Mert igazán irodalminak nevezhető folyóiratunk voltaképpen csak egyetlen egy volt, a Kiss József szerkesztette *Hét*. A többiek is annak nevezték magukat, de inkább a szórakoztató epigon-irodalomnak terjesztői voltak. E tekintetben enyhe kivételnek csak a *Vasárnapi Ujság* tekinthető, amelynek egyik szerkesztője Schöpfungl Aladár volt. S bár ő kezdetben nem nagy híve volt az új irodalomnak, mégis szíve valamely zúgában némi rokonszenvet is érzett iránta. S ez érdemül irandó abban az időben, mikor az ország hangos volt az új irodalom iránti gyűlölettel s mikor egy fiatal szerkesztő még állását is veszélyeztette azáltal, ha hajlandóságot mutatott e művészetek iránt. Márpedig, ismétlem, benne volt ilyen irányú hajlandóság. A szegény új költőcske tehát, ha Kiss Józseffel, (Adynak gyűlölködő ellenfelével, aki nyilván irodalmi pozícióját is féltette tőle,) ha ezzel a fölüeny nagyúrral nem boldogult s mikor már a *Szerda* is bezárta kapuit, mit tehetett egyebet? Felment e kétes irányú lap szerkesztőségébe és megpróbálta ott elhelyezni az Akadémia szemében zabolátlan költeményeinek egyikét. S ime: Schöpfungl Aladár szívesen fogadta és mindig megpróbálta, hogy valamely módon becsempéssze lapjába, a folyamatos irodalom e megrögzött világába az új hangot. De persze félnéken, óvatosan, vagyis úgy, hogy ne nagyon vegyék észre. Ennélfogva a legkevésbé izgalmat és felháborodást keltő darabokat kellett kiválasztania. Ezt tette s talán furcsán hangzik ma már, hogy én e szerény jóakaratot is nagy érdemül tudom be, éppen én, aki későbbi kritikai munkásságát s irodalmi hivatalnokmivoltát sohase szívelhettem. No de meg kell gondolni, hogy e nehéz korszaknak magam is szenvedő résztvevője voltam, új költőcske s bár magam én nem igen fordultam hozzá, mégis jobban tudom, mit jelentett társaim számára e jóakarot, mint azok tudhatják, akik csak elképzelik ezt a múltat.

De hadd foglalkozzunk talán kicsit behatóbban azzal a kérdéssel, hogy voltaképp kik voltak a kevély üldözők? Úgyszólván az egész ország s legfőképpen annak hangadó irodalmi férfiai. A *Budapesti Hirtapon* kell talán kezdeni és Rákosi Jenőn, továbbá fullajtárjain, akik gyűlöletét készségesen kiszolgálták. Sajnos, Alexander Bernát is ezek közé tartozott. Sebestyén Károly nevét pedig említeni se merem, mert attól félek, kicsúszik számon az a jelző, amellyel személyét akkoriban illetük. Aztán ott volt az *Új Időkben* Herczeg Ferenc, a kormánynak s az akkori világnak egyik legfőbb oszlopa, aki részben megvető és hideg hallgatóssal illett minket, mintha nem is léteznénk, másrészt, ha megszólalt, — kétségtelenül jó publicista volt! — metsző, hideg gúnyjának minden élességével fordult ellenünk. Minek a többit is említeni, a kisebb gyűlölködőket? Herczeg Ferenc és Rákosi Jenő voltak e kis világ irodalmának irányítói, illetve itt volt még Kiss József is.

Hogy ő milyen volt? Hogy irodalmi életében tisztességes viselkedésű volt-e? Lehet. Példákkal próbálom illusztrálni irodalmi magatartását. Az ember néha azt hitte, hogy lelkes és irigységre képtelen ember. Egy fiatal költő például Nagyváradról beküldötte neki verseit s ő lapjának szerkesztői üzeneteiben ilyesmit válaszolt: hogy neki tetszettek ezek a versek, ennél fogva egyet-mást közölni is fog belőlük, épp ezért eddigi német neve helyett új nevet ad az ifjú költőnek s legyen ez a név Emőd Tamás. Ezt a szerkesztői üzenetet elolvasta egy másik szegény kis költő, — 1908-at irtunk akkor — s hóna alá csapván valamely kéziratát, felment hozzá Népszínház-utcai lakására, amely egyszersmint a *Hét* szerkesztőségeként és kiadóhivatalaként volt lapjában megjelölve. A kiadóhivatal a lakás konyhájában és előszobájában volt elhelyezve s ott egy szomorú ember fogadta a szomorú és félelmekkel küzködő fiatal író. Nem lehetett bemenni a főszerkesztő úrhoz, mert akkor nem fogadott. A szomorú, de jóindulatú kiadóhivatali ember történetesen jól bánt a szomorú fiatalemberrel. Nagyon biztatta, segítette, próbálta beajánlani, mégis ötször kellett megkísérelnie, míg végre csakugyan bejutott a hatalmas főszerkesztő úr elébe. Hosszú, sőtét előszobán kellett végigmenni, míg végre kinyílt egy kis oldalajtó és a fiatalember máris elkáprázott a fénytől. A sötét előszoba után ugyanis valóságos fényáradatba érkezett. A szoba teii volt napfényvel, ragyogással s olyan pompával, amelyet még nem is látott. Fehéren fénylő selyem-perzsák a falakon, balra a falon László Fülöpnek egy Kiss Józsefről festett arcképe, — mit mondjak még? A fiatal író nagyon szegény volt, ennél fogva rögtön azt kérdezte magától: — ilyen nagy urak a beérkezett írók? — S ott állt egy kis szakállas ember az ajtó közelében, — nem invitálta őt beljebb, nem kínálta meg se hellyel, se cigarettával, hanem ránézett és azt kérdezte:

— Mit kíván? — Mintha nem tudná, hogy mit kívánok. (Mivelhogy ez az írócska bizony én voltam.)

Erre a fiatalember még jobban megijedt és a következőket dadogta:

Hogy ő már a főszerkesztő úr egyik kedvelt munkatársával, Kosztolányi Dezsővel megbeszélte a dolgot. Ő bátorította, hogy jöjjön fel ide, mert tetszett neki ez a kézirat és hát szerény személye abban reménykedik, hogy talán a főszerkesztő úr magas tetszését is meg fogja nyerni.

— Mit tartalmaz ez a kézirat? — kérdezte némi támadó élességgel a főszerkesztő úr.

— Kérem szépen, nem értem a kérdést, — felelte a félénk fiatalember.

— A tartalmát mondja el, — felelte hidegen Kiss József.

Erre hát elrebejta valamiképen a tartalmát, amire a főszerkesztő röviden így felelt:

— Gyerekes dolgok, szimbolikus dolgok. Hogy lesz-e magából valami, azt ebből még nem lehet tudni.

— Persze hogy nem lehet tudni *ebből*, — gondolta magában a fiú és a lelke elpirult, talán féltében is. Mert máris azt gondolta magában igen illetlenül:

— Fordulj fel. Ide többé nem jövök.

S minthogy a főszerkesztő úr is biccentett, tehát ő minden illetmudása ellenére, rögtön hátat fordított neki és köszönés nélkül távozott.

A szeme könnyes volt. S így, könnyes szemmel beszólt a konyhába, a szomorú kiadóhivatali emberhez. Ezt mondta neki:

— Köszönöm a szíveségét és jószágát. Isten megáldja. — És nagyon megrázta kezét.

*

— Ki ez az Osvát Ernő? — kérdezte ugyanez az írócska egy minden lében tájékozott ismerősétől.

— Nem hallottál még róla? — ámuldozott az illető.

Hogy ő szerkesztette már eddig is ezt meg azt, hogy rettenetesen szigorú ember, aki éppen most adta vissza Ignótusnak az új folyóirat szerkesztőjének e folyóiratot megindító első cikkét, mondván neki, hogy: barátom, ez a cikk rossz, írj egy másikat.

— És ehhez menjek én fel? — kérdezte a félénk fiatalember.

— Nem kell felmenni, földszinten lakik, — válaszolták neki. — Okvetlenül menj el hozzá. Ez alkalmas pillanat, kapcsolódj bele a *Nyugat* alapításába, — tanácsolta behatóan a verzátus ember.

A félénk fiatalember elment tehát Kosztolányi Dezsőhöz, aki szintén azt mondta:

— Hogyne! nagyon is! Kapcsolódj csak bele a *Nyugat* alapításába. — Amire a félénk fiatalember azt gondolta magában:

— Ez a Kosztolányi is meglehetősen verzátus ember lehet.

Osvát Ernő akkor a Thököly-út és Aréna-út sarka körüli házak egyikében lakott s ide kopogtatott be a félénk fiatalember, nagy hajlongások közben.

Itt nem voltak selyem-perzsák a falakon. Puritán, mondhatni, szegényes berendezésű lakása volt a szigorú férfiúnak, aki maga nyitott ajtót és félelmes szemüvege mögül máris éles figyelemmel nézett a belépőre. Tömzsi, fekete ember volt s ami feltűnő volt rajta: a homloka feletti fekete fürtjeit egy ragyogó fehér, tisztára ősz fürt-csomó tette érdekessé, még nagyobb tekintélyt adva neki. Mint később kiderült, mindössze harmincegy éves volt, (s a költőcske húsz,) és mégis úgy bánt vele, mintha hatvan éves volna. A kettőjük közti jelenetet már összefoglalóan felvázoltam valamelyik emlékezésemben, itt bizonyos már megírt részletektől eltekintek, másokat viszont, amelyekről még nem szóltam, ki szeretnék emelni. Első beszélgetésük körülbelül így folyt le:

— Jó napot kívánok, — mondta a szegény fiatalember. A fekete fej fehér hajcsomójával megbillent s valahonnan a mélyből ez a félelmes kérdés tört elő:

— Kéziratot hozott? — Mit lehetett erre felelni?

— Sajnos, én is kéziratot hoztam, mint a többi tízezer, — felelte a fiú. A szörnyű szemüvegek erre rögtön megvillantak s egy pillanatra megakadtak a fiú arcán.

— Ne okoskodjon annyit, — hangzott a mélyből. — Jöjjön be.

Bementek tehát. A szigorú férfiú egy szalma-fonatú székre mutatott, sőt mindjárt szivarral is kínálta a fiatalembert. Amitől ez némi bátorságra kapott.

— Kérem főszerkesztő úr... — kezdte volna.

— Én nem vagyok főszerkesztő, Ignotus lesz a főszerkesztő, — felelte Osvát.

Akkoriban ez a fiatalember éppen nagy válságokkal küzdött lelkében a művészeteket illetőleg. Nagy szociális megfontolásai voltak, ennél fogva több-féle vélemény harcolt szívében s ezek egyikét, éppen a legszigorúbbat találta hamarjában a félelmes úr elébe, isten tudja, miért? Így szólt tehát zordonúl:

— Kérem szerkesztő úr, én nem akarok író lenni, mert én megvetem az írókat.

A szemüvegek megint nagyon megvillantak, — Osvát Ernő szemmel láthatóan némi undorral nézett a fiatalemberre.

— Akkor mit akar itt? — kérdezte végül.

— Az írók es költők semmittevők, — felelte ez a nevetséges fiatalember. — Én csak azokat az embereket becülöm, akik valamely kézzelfoghatóan hasznos dolgot hoznak létre. Gazdasági javakat, tetszik tudni. Például házat építenek, szóval termelnek valamit.

Osvát Ernő lesújtó pillantással nézett rá. Érezni lehetett, hogy még egy perc és feláll, vagyis hogy kitessékeli ezt a fiatalembert. Mégis rászánta magát és mondott valamit.

— Az ember csak azért él, hogy zabáljon? — kérdezte tőle.

— Nemcsak azért él, — felelte neki a másik.

— Ha pedig nemcsak azért él, akkor ne beszéljen ilyen számárságokat, — rivallt rá. — Mi akar maga lenni? — kérdezte hirtelenül.

— Azt még nem tudom, — felelte a másik. — Orvostudós szeretnék lenni, mint egykori apai nagybátyám. Író semmiképen, — író én csak egyelőre és jobb híján akarok lenni és azért jöttem ide.

Megint úgy volt, hogy baj van, még nagyobb az eddiginél. Osvát szeme ugyanis az tüveg mögül villámokat szórt reá.

— Ne mondja. Szóval nem tudja, mi akar lenni. Akkor végre is mit *tud*? — kérdezte kegyetlen-élesen s most már majd felfalta őt mérgében. Erre persze a fiatalember is dühös lett.

— Gondolkodni tudok, akarok és szeretek. Filozófus akarok lenni, — felelte neki véglegesen. S ez, úgy látszik, tetszett az öregnek, mert elmosolyodott.

— Az talán termelő munka? — kérdezte mégis csufondárosan. — És mért akar filozófus lenni? Maga talán olyan okos?

— Azt hiszem, igen, — felelte a fiatalember.

Osvát Ernő nagyot nevetett.

— No nyilatkozzon már, hogy mért jött most ide? — kérdezte végül. Mire a fiatalember így felelt:

— Kosztolányi Dezső és mások is azt tanácsolták, hogy vegyek részt a *Nyugat* alapításában, akkor talán megyek valamire. — Osvát most már licánkolni látszott jókedvében.

— Annyi pénze van? — kérdezte a fiatalembertől, aki erre könyörögve nézett rá.

— Mert a *Nyugat* alapításához pénz kell, a többit pedig én csinálom. Maga kicsoda? — kérdezte hirtelen, megint igen szigorúan.

— Én egy szegény diák vagyok és árva gyerek, akit szörnnyetegek neveltek, — válaszolta a fiatalember.

— És hány éves? — kérdezte Osvát.

— Huszonnégy, — felelte a másik kissé megszorodva. Ez ugyanis hazugság volt nemde, mert csak húsz éves volt és ezt azért toldotta meg, hogy mégiscsak nagyobb tekintélye legyen.

— No de elég a beszélgetésből. Hozott valami kéziratot? — kérdezte Osvát. — Mert fiatalemberekkel csak akkor beszélgetünk, ha hoznak valamit. — A fiatalember erre megint nagyon elpirult a lelke mélyén.

— Hoztam ugyan valamit, de ekkora szigorúság elé nem merem terjeszteni. Majd enyhébb bírakat keresek, — mondotta és fel is állt, meghajolt, már is menni akart. Még a megkezdett szivarját is letette.

— Ne okoskodjon annyit, adja ide, amit hozott, — rivallt rá Osvát Ernő.

Ez a szigor viszont kegyességként hatott, mert érdeklődést és úgyszeretetet fejezett ki. A fiatalember tehát átadta kéziratát, aztán szó nélkül meghajolt és elment. —

Akire pedig ez a köztünk lefolyt beszélgetés kerek modellálása miatt idegenszerűen hat, az gondolja meg, hogy valamiképp ábrázolni akartam azt a kerek konstrukciót, amely Osvát Ernő egész egyéniségét s a vele való érintkezést annyira jellemezte. Főként azt akartam én itt szemléletessé tenni, hogy vele nem lehetett hanyagúl, vagy önfeledten beszélgetni, mert ő mindenkor műalkotásként tekintette a farsalgási s a legnagyobb erőfeszítésre kényszerítette a szegény embert, szigorú éberségével, impozáns s amelletti gyötrő precizitásával, vagyis arra kényszerítette, hogy nagyon vigyázzon a nyelvére. (Állandóan tágra nyílt, éber szemei voltak.) A vele való beszélgetés tehát rendezen olyanná alakult, mintha színpadon volnánk s ott elmésségeket kéne egymás felé hajgálnunk.

Magam én már akkor is az élőlőzöt tartottam az emberi lény legelementárisabb kifejezési módjának s egyszer így szoltam hozzá:

— Vajha olyan közvetlenek tudnánk lenni műveinkben is, mint mikor beszélünk.

— Amire Osvát így felel:

— Vajha olyan precízek tudnánk lenni beszéd közben is, mint ahogy írni szeretnénk.

Mint ebből is látható: nagy volt a különbség közöttünk.

*

— Milyen ember is ez? — tünődött magában és ez a tünődése évtizedeken át való töprengéssé változott elméjében. Végső eredményei a következők voltak.

Hogy halálos barátja lett Osvát Ernőnek, az életét is szívesen áldozta volna érte. S én ezért ma csak dicsérni tudom őt, fiatal volt, így kell. Különben is félárva fiú volt, apja még gyerekkorában elhalt s úgy látszik, aként tekintette ezt a nála nem sokkal idősebb embert, mintha apja volna. Mértéktelenül szerette, pedig nem volt annyira szeretetre, mint inkább tiszteletre és csodálatra méltó. Mert zabolátlan szenvedélyeinek fékentartója volt s e szenvedélyek nem voltak éppen rokonszenvesek, viszont ez a felettük való nagy uralom már maga is tiszteletet parancsolt. Az egész ember tehát mindenkor szándékainak hatását keltette, hiányzott belőle tehát az a természetesség is, a szívnek az a közvetlensége, amely a vele való érintkezést valaha is boldoggá tudta volna tenni. Ezenfelül pedig... de talán hagyjuk is ezt! Mégse visz rá a lélek, hogy egykori mesterem gyengéiről részletesen beszámoljak, inkább tovább rágódom rajtuk, amíg még itt vagyok.

Inkább azt mondom ki újra, hogy lángeszű ember volt. Olyan ember, akinek egyes szavai reflektorként világították meg a teret, egész világokat. Kiméretlen élességű értelem volt, nagyszerű szellem, annak látszott már az első pillanatban is és furcsa módon ezen a véleményemen semmit se változtatott az idő. Ma is ezt gondolom róla. Viszont azt is, hogy lángelméjét épp úgy elfecsérelte, pazarolta, mint pénzt és minden egyebét. — A *Nyugatot* én kisujjjammal csinálom, — mondotta nekem nem egyszer és ebben is igazat kellett neki adnom, mert szemmel látható volt, hogy ez így igaz. Sokkal nagyobbra volt ő hivatva kétségtelenül, csakhogy mindig elodázta élete legtöbb feladatait. Inkább kéziratokat olvasott s addig-addig, amíg már zúgott a feje tőle, az összes kapható újság irodalmi rovatát böngészte-kutatta a kimerülésig és sóhajtásig, vagy ifjú barátaival sétált lakása előtt inaszakadtáig, hajnalig, csakhogy ne kelljen önmagával egyedül maradnia. Igen, kisujjával csinálta a *Nyugatot*, viszont milyen volt az a-kisujj? ezt kellene itt, valamely módon kifejezni.

Osvát Ernő címeként a telefonkönyvbe azt iratta be, hogy író. Holott írtózott az írástól és ennek megvoltak a maga nagy okai, ő egyetlen szóban szeretett volna mindent kifejezni, annyira írtózott a fecsegéstől. Ezenfelül: szellemes és mélyértelmű akart volna egyszerre lenni, továbbá lapidáris és mégis szemléletes. Mindez együttvéve pedig nem adatik meg az embernek.

Mert mi jön ki ennyit éle akaratból? Ő nem akart mesterkélten sem hatni, mégis mesterkélten hatott, ha tollat vett kezébe, — kivéve aforizmáit, mert ez a forma a legnagyobb sűrűséget is elviseli. Ha meggondolom: voltaképp egy nagyrahivatott emberi élet tragédiáját vázolólok itt néhány megállapítással. Mert, — ki kell mondanom a szót, — Osvát Ernő nem volt igazi írói tehetség. Ő nagyszerű gondolkodó volt, neki a filozófiához volt nagy tehu-

sége. S volt-e az irodalom megértéséhez elég ösztöne, érzéke? Ez számomra ma is nagyon kétes kérdés.

A költők dallama iránt nem volt érzéke, ezt ma már biztosan tudom, dallami fogékonyság nem volt benne. S hogy a látomást kellőképpen méltányolta-e, még ebben sem vagyok egészen biztos. A jellemalkotást például jobban tudta értékelni, mint egyéb látomást. Végül is abban állapodtam meg magammal, hogy a művészetet is nagyszerű értelmisége útján közelítette meg, nem ösztönei útján. No de így is kicsoda eredményeket ért el. Ezenfelül pedig: véleménye mindenkor oly tartalmas volt, hogy tanulni lehetett belőle annak, aki nagyon figyelt rá és akkor is, ha netán tévedett. Már pedig nagyon sokat tévedett, alighanem többet, mint amennyiszer én és társaim igazat tudtunk adni neki.

Mert hogy csak egyet említsek a sok közül, hova tegyem azt az istenítést, amellyel például Ambrus Zoltánnal szemben viseltetett? Mikor Ambrus a Nemzeti Színház igazgatója lett, Osvát így szólt hozzám:

— Milyen kár a gyöngybetűért és remek mondataiért, amelyeket majd rossz színdarabok bírálataira pazarol.

Nem kislányok szoktak így rajongani ideáljaikért? Megdöbbenő volt. Mert hiszen Ambrus...

Nemrég olvastam el Tolsztoj-tanulmányát és majd megbolondultam annak tájékozatlanságától es felületességétől. Ki kell mondanom ezt a szót is: akár egy rossz hírlapíró, sokszor olyan benyomást tesz egyéb bírálataiban is. Wedekindről például bírálatot ír s bevallja, hogy művét ugyan nem olvasta, de a hírlapokból jól értesült annak tartalmáról. Mikor ezen való csodálkozásomat annakidején Osváttal közöltem, még akkor is megvédte kedvencét: ilyen esetekben rabulisztikához folyamodott, mint annyiszor máskor is, ha egyéb tévedéseit kellett védelmeznie, amire elég gyakran került sor közöttünk. Hiszen kétségtelen, hogy Ambrusnak van egy pár szép novellája, — nem sok! — No de ennek alapján fejedelemmé kenni őt? Regényeiben túlteng a fehetetlenség, ami pedig életszemléletét illeti, — mi a mondanivalója számunkra? Hogy a pénz e világ mennyire szereti, hogy az asszonyok mennyire kikapósak, hogy a papok nem éppen szentek és így tovább. Csupa köznap-i bölcsesség ez! Voltaképp igazi érdemei megérdemelnének végre valamely elfogulatlan bírálatot is.

És így még felsorolhatnám Osvátnak számos tévedését, különösen a költészet terén, amelyek néinelyike bizony, — éppen Osvátnak nagy szuggesztív ereje, és rendíthetetlen, megingathatatlan tiránikus hajlandóságai miatt is igen káros hatással voltak irodalmi életünkre, — de nem teszem, megint nem folytatom ezt sem. Elég ebből annyi, hogy fül-telen, dal-talan költőket emelt ki és törhetetlen erővel igyekezett hatalmi szavával is elismerést kierőszakolni számukra. Különben is féllábbal még benne leledzett egy szentimentális kor művészi ízlésében és néha bizony mindezekért kénytelen voltam kétségbe vonni az új irodalom iránti igazi szakértelmét.

És mégse mondhatom azt, hogy nem értette Adyt, Babitsot, vagy Móriczot, ha másokat nem is értett meg úgy, ahogy kellene. Igaz, hogy Adynak már legszebb versei napvilágot láttak, így az *Oszlik lelkemnek barna gyusza* kezdetű s ő még mindig a *Disznófejű nagyúr*t tartotta Ady legszebb versének. (Poe *Holló*jához hasonlította, mondván, hogy Adynak ez a verse még szebb is annál, amely összehasonlítás merőben érthetetlen: e két vers nem hasonlítható össze egymással.) A fiatal Babits is ontotta magából a szebbnél-szebbeket s ő még mindig a *Kancsók kincse, drága kincs*-hez mérte a többi, mondván, hogy ez a legszebb. A prózában, mint már mondtam egész érthetetlen ideáljai voltak. (nemcsak Ambrus! — Tóth Wanda, Révész Béla, Hajnik Miklós, — minek soroljam fel a többi?) és mégis senki se tudott Móricz remekeiért jobban lelkesedni nála, senki se értette Móriczot jobban, mint éppen ő. Ami, ha meggondoljuk, nem kis dolog volt, mikor ettől a nagy író-tól realizmusáért, — ahogy ellenfelei nevezték: szemérmelenségeért, — annyian elfordultak abban az időben.

Herczeg Ferenc például így nyilatkozott egyszer fülem hallatára róla: — nyers, nagyon nyers. Végeredményében egy iparos. — De hadd beszéljek más művészekről is. Egy alkalommal, mint a Fészek Klub vendége, kitűnő művészek előtt felolvastam a *Nyugatból* az ifjú Babitsnak néhány versét. Az eredmény lesújtó volt. Ezek úgy nevettek, hogy könnyeik is kicsordultak tőle és nekem is majdnem a szégyentől és keserűségtől. Aradon Tóth Árpádot olvastam fel dszentriknek, ugyanilyen eredménnyel. 1914-ben Nagy Zoltánt olvastam fel munkásoknak, a Telki-tér melletti munkásinnáziumban, ahol egy kedves munkásember halkán így felelt rá: — Ön *nagyot tan*? — És így tovább. A nevetést és gúnyt rendületlenül el kellett viselni. Osvát állta is rendületlenül, a *Nyugat* szerkesztésébe semminemű beleszólást nem tűrt, különösen nem azok részéről, akik a nevetést szerették volna elkerülni és elkezdtek enyhén a „modernizmus” ellen hadakozni — s ilyenek, valljuk be, többen voltak még a szerkesztőségben belül is, hátmég azok közt, akik a *Nyugat* financiáit próbál-

ták intézni. A *Nyugat* ugyanis állandóan a bukás szélén állott, kezdetben öt-hatszáz előfizetője volt mindössze, — később ezek száma emelkedett ugyan, de megint lesüllyedt, de bármily válságos volt is helyzete, mindenkor igen tisztességesen fizette munkatársait. Mert Osvát ebben is hajthatatlan volt, megkövetelte, hogy ezek a szegény fiúk tűrhető honoráriumot kapjanak azért, amit ő leközl. Hátmég az úgynevezett modernizmus dolgában milyen hajthatatlan volt! Rendületlen, megalkuvást nem ismerő, — és ha körülötte a falak repedtek volna meg a nevetéstől, akkor se lehetett volna őt a szerkesztésben befolyásolni. S amellet ő senkinek a barátságát nem kereste, sohasem igyekezett a hatalmon lévőket megnyerni nehéz ügyünk számára, pedig erre módja lett volna, ennek tanúja voltam. Nem igyekezett sem a nagy lapokat, sem azok befolyásos kritikusat megkönyékezni, — ment tovább tántoríthatatlanul a meggyőződése útján, mondhatni: hideg és megvető tekintettel, mert semmit sem törődve azzal, ami körülötte zajlik. Ebből látható, hogy nem könnyű feladata volt. Mert könnyű ma már erre bólogatni, de annál nehezebb volt akkor helytállani az ellenségeskedés viharában.

Néha azonban, nagy meglepetésemre mintha a mások helyeslésére is szüksége lett volna. Így egy alkalommal együtt voltunk a *Nyugat* Rákóczi-úti szerkesztőségében, bejön egy nyurga fiatalember és Osvát e szóval mutatja be nekünk:

— Bemutatom Önöknek Józsa urat.

A fiatalember erre nagy handabandával megrázza mindnyájunk kezét, majd magára erőltetett, hánya-veti hetykeséggel így szól:

— Na, ilyen társaság sincsen Nagybányán.

Aztán még handabandázott egy kicsit, majd, úgy látszik, elszégyelte magát és elment. Osvát pedig odaszólt Ignotusnak:

— Nagy tehetség barátom!

Ignotus azonban közönyösen fogadta e szót, csak épp, hogy az ajkát nem biggyesztette tőle. Annyi nagy tehetségről értesült ő mostanában Osvát részéről, hogy az ilyesmi már szemmel láthatólag nem tett rá benyomást. Rám azonban igen.

— Ki volt ez? — kérdeztem Osváttól, mikor egyedül maradtunk.

— Olvasd ezt el, — válaszolta komoran.

A *Firona* című novella volt s alája nem is Józsa volt írva, hanem T. Józsi Jenő, vagyis a mai Tersánszky.

El voltam a novellától ragadtatva.

— Igazam van? — kérdezte Osvát Ernő.

A *Firona* aztán meg is jelent, én többfelé fel is olvastam és megintcsak gyötrő eredménnyel. Így többek közt egy neves hírlapíróval jártam rosszul, — még a nevét is megmondhatom, szegény Szász Zoltánnal, — aki ettől fogva valahányszor találkoztunk, e szóval-üdvözölt:

— No és Pista István? hogy van a fényes homlokú Pista István? — (Így nevezte gúnyosan Józsi Jenőt.)

Mint hogy pedig Osvát Ernő Tersánszkyt is kellőképp értékelte, (ha nem is annyira, mint én,) és mégiscsak akkor, mikor mások még alig-alig, — ez megint amellet szólt, hogy no lám! Vagyis ez a lángeszű ember mégiscsak jobban értett az irodalomhoz, mint a legtöbb azok közül, akiket ismertem.

*

Persze fiatalok voltunk s magam én például nem bíztam sem magamban, sem az ítéletemben. Ennélfogva és főként azért is, mert neki olyan szuggesztív ereje volt rajtam, mint senkinek, akit életem folyamán megismertem, tehát sokkal inkább bálványomná tettem őt, mint többi társaim.

Tőle függött úgyszólván minden, amit gondoltam, — csak akkor approbáltam gondolataimat, ha ő kimondta rájuk az áment. Pedig, mondám csak tizenegy évvel volt idősebb nálam, viszont ilyen fiatalon ez nagy különbséget jelent úgy tapasztalatban, mint bölcséletben.

Viszont nemcsak ezért, nemcsak szuggesztivitása, és nemcsak gondolkodásának páratlan tisztasága és felejtethetlen bősége, átfogó ereje, genialitása miatt emelte őt túláradó és ideálokért lelkesedő fiatalságom ennyire a csodálat és tisztelet egébe, — én benne nem is ezt szerettem a legjobban. Még sokkal inkább befolyásolhatatlanságát, a tehetséghez való tántoríthatatlan hűségét és igazságszeretetét.

Nála kezdő ember dolga sohase úgy zajlott le, mint a fentemlített nagyúrnál a Népszínház-utcában. Mindenekelőtt: ő nem a meglévő irodalomra támaszkodott, hanem az eljövendőre. Ő az egész magyar irodalom megújulásának híve volt és alkalmat, módot és lehetőséget is akart ennek adni. És éppen olyan időben, mikor az meg akart újhódni.

Nála akárki jelentkezhettek s műveit illetőleg ugyanolyan elbánásban lehetett része, mint bármely más régi írónak. Vagyis miben volt része? Biztos lehetett például abban, hogy munkáját első szótól az utolsóig végig fogja olvasni a szerkesztő úr s ha van benne egy jó mondat, azt kivülről fogja idézni neki. S ha jónak találja munkáját akkor a protekciótlan, mindenütt másutt megalázott és netán nyomorgó legényke munkáját minden további meggondolások nélkül kiadja, vagyis a legényke egyik napról a másikra a *Nyugat* munkatársa lesz. És tekintet nélkül még arra is, hogy személye rokonszenves-e a szerkesztő úrnak. Vagyis e dolog megítélésében zárólag a munka értéke számítót nála, semmi más.

S ezt neveztem én el magamban mindenekfelett való jósnak. Becsületnek, igazságszeretetnek és ki tudja még mi mindennek! ezért szöktek olykor könnyek a szemembe, ha rá gondoltam. Mert én olyan fiú voltam, aki a becsületet mindennél jobban szereti, aki mindenkor hajlandó tűzbe ugrani a becsületért. És Isten engem úgy segítjen, hogy ő ilyen ember volt és akármit mondanak is róla ellenfelei, sőt megismerésére képtelen barátai is.

Hogy csak egy példát is hozzak erre vonatkozólag, ő ásta ki például a semmiből Halász Imrét s beszélt rá, hogy írja meg politikai emlékezéseit. S nem hagyta nyugton az öregurat, míg rá nem kapatta az írásra s így jött létre az a cikksorozat, amely utobb *Egy letűnt nemzedék* címen jelent meg könyvalakban. Egyszer Osvát így szól hozzám:

— Sohse szíveltem én ezt a Halász Imrét és ő sem engem. Nem jól túrjuk egymást.

— Akkor minék kedveztél neki ennyit? — kérdeztem tőle. Osvát nevetett.

— Hja barátom, a munkája sokkal becsesebb, mint ő maga, — felelte nekem.

Továbbá: Osvát Ernő, mint már mondtam volt, rengeteg újságot olvasott, azok irodami rovatait állandóan számon tartotta, persze a kapható külföldi lapokéit is, hogy a világirodalom újdonságairól és írói bírálatok megjelenhessenek a *Nyugatban*, — s a magyar lapokét valamennyit. S ha jó írásművet talált egy magyar újságban, annak megvolt a kellő következménye. Magához vonzotta, mondhatni, láncolta a tehetségeket s nem engedte el többé. Szini Gyula erről a következőket mesélte nekem:

Hogy egyszer, mint kezdő író Osváttól levelet kapott, amelyben az állt, hogy olvasta egy cikkét s szeretné ha neki is dolgozna, — gondolom, a *Nyugatot* megelőző *Magyar Géniuszban*. Erre ő be is küldte egy cikkét Osvátnak, aki azt le is közölte, aztán fel is kereste őt abban a szerkesztőségben, ahol dolgozott. Előbb megköszönte a cikket, aztán letett egy húsz koronás aranyat nagyon szerényen, lopva az íróasztala sarkára honoráriumként. Ennyi volt a történet.

S mármost mindenfélet lehet erről a viselkedésről gondolni, lehet például túlzásnak ítélni ünnepélyességét, de, azt hiszem, a Népszínház-utcai szerkesztő úr viselkedésével semmiképp se lehet összehasonlítani.

De ő csodálatosképen olyasmiket is leköszölt, amiken elcsodálkoztam. Vajjon miből következtet itt a tehetségre? — kérdeztem néha magamtól. És íme aztán nem egyszer kiderült, hogy neki van igazsa. Karinthynak például a *Fehér ruhás lányról* írt verse volt első megjelenése a nyilvánosság előtt. S ez bizony gyerekes, naív, nagyon gyenge munka volt, — de nem kevésbé gyerekes az a két novellája sem, amelyek ezután kerültek sorra, a *Dárda* című és a vakok világáról szóló, — afféle éretlen ifjú titán benyomását tette rám mindezekben. Nem is közöltem volna e munkákat és ma se közölném. És íme: Karinthy Frigyes lett ebből a nagyzólo fiatalemberebből, a *Tanár úr kérem* genialis szerzője.

Vagyis: akármit gondol is az ember Osvátról, annyi kétségtelen, hogy a kezdő tehetségek megítélésében nem egyszer nagy eredményeket is ért el, ami így, utólag kimondva szintén nem hat elég imponzánsan, mert nem jeleníti meg azokat a kézirat-hegyeket, amelyeket mindenféle emberek küldtek be neki, (— még a római pápa is, — mondta nekem egyszer elkeseredve,) ezt a butító tömeget, amelyet álmatlan éjszakáin szintén végigolvasott, vagyis, ismétlem, az első szótól az utolsóig. S ebből az érceket tompító, szédítő tömkelegből kellett válogatni és gondoljuk meg: nemcsak verset, novellát, regényt, még drámát is, de kritikai, sőt politikai cikkeket, — ki tudta volna ezt utána csinálni, ki volt itt hozzá hasonló, lángoló eszű ember, aki hajlandó volt életét és képességeit ilyesmire herdálni? Személye már ezért is nélkülözhetetlen volt, nélküle nem volt elképzelhető a *Nyugat*. Ezenfelül: nem tudok az akkori irodalmi világban, vagyis 1909-ben még egy olyan embert, aki az én hosszú soraimat s a bennük megnyilvánuló és nem könnyen átélhető költészetet a nyilvánosság elé merte volna vinni s bár e verseket ő se méltányolta érdemük szerint, nem ítélte meg úgy, ahogy én ma már megítelem őket, — no de mégis! Teret adott azoknak és mások újdonságként ható költészetének s amellet nem ráncigáltatta bele magát a későbbi eszeveszett forma-bontás örületébe, mint azt mások tették, — Karinthynak *Nihil* című verse volt a szélső határa annak, ameddig ebben hajlandó volt engedményeket tenni.

Körülbelül ennyi az, amit az akkori új jövevényeknek Osváttal való kapcsolatáról el kellett mondanom. S bár a nagyon tehetséges Somlyó Zoltán, vagy Szép Ernő képességeit,

valamint a későbbi Nadányi Zoltánnak lírai és Gelléri Andor Endrének elbeszélő genialitását nem méltányolta eléggé és bár sem Adyt, se Babitsot, se Móriczot, se Kosztolányit tulajdonképpen nem ő fedezte fel, no de micsoda energiával és odaadással állt ez utóbbiak mellé! És végül: Tersánszkyt, Tóth Árpádot, Karinthyt, Nagy Zoltánt mégiscsak ő ásta ki a semmiből, de Laczko Gézátt és Nagy Lajost szintén s ami engem illet: én meg éppenséggel nem úgy ugrottam ki Zeusz fejéből teljes fegyverzetben, mint Pallasz Athéné. Ismétlem: a tehetségek egy része rendkívül gyenge munkákkal jelentkezett nála. pályája elején, magam is olyanokkal, hogy, mint szerkesztő ezeket ma se volnék hajlandó közölni, ha egy fiú ilyenekkel kopogtatna be nálam. S ő mégis! felérezte olyanokban is a tehetséget, akikben én nem tudnám felismerni.

Innen-onnan, a hetedik kerület mélyéről és vidéki elhagyatottságból felkerült szegény diákok voltak ezek az új csillagok s mintha ma volna, úgy emlékszem rá, hogy egyszer csak egy nyurga, sápadt, vékony diák jelent meg közöttünk a New-York-kávéház karzatán, akinek angol bajúsa volt és láncos csiptetője. Egyébként nagyon kedves finom viselkedésű fiú volt. Később a New-York-kávéház körül sétáltam vele a Dohány-utcán, mikoris így szóltam hozzá:

--- Miért hord maga csiptetőt? Azt itt ma már senki se hord. Szemüveget kell vennie. És a bajúszát is le kell borotváltatnia. Ez Debrecenben talán még divat, de Pesten már neveltséges.

— A szemüveghez pénz kell, ami pedig a bajúszt illeti, attól félek, hogy nagyon tokerámós volnék így. (Tokerámó volt Lengyel Menyhért *Tájjun* című darabjának főhőse.)

--- Hát semmi pénze nincs? — kérdeztem tőle. Szomorúan mosolygott.

--- Miért? magának van?

--- Nekem sincs, — vallottam én.

--- Hát miből él? — kérdezi tőlem.

--- Alighanem semmiből, — feleltem néki.

--- Akkor druszák vagyunk, — mondotta most a szelíd, szomorú fiatalember.

Tóth Árpád volt az illető, az a kifutó költő, aki élete végéig se tudott olyan lakáshoz jutni, mint mondjuk, egy közepes rangú államhivatalnok, vagy bankfiú vagy ügyvéd. Így éltünk.

*

Fenn a New-York-kávéház karzatán töltöttük éjszakáinkat, nem vizsgáztunk az egyetemen s az az érzésünk volt, hogy el vagyunk züllyve, miközben fiatal életünk legszebbjeit irtuk. Véghetetlenül szomorúak voltunk, reménytelenek, teli ezernyi búval-bajjal. Tóth Árpád, szegény egyszer így szólt hozzám.

— Ha ma hajnalban spárga lett volna a kezem ügyében, felkötöttem volna magamat.

Olyan polgári társaság nem volt, amely minket befogadott volna. Olyan hivatal, vagy hírlap nem volt, amely minket alkalmazott volna. Szini Gyula, ez az ugyancsak szegény Szini Gyula egyszer így sóhajtott felém reménytelenségünk sötétjében az Erzsébet-körúton:

— Oh, ha én a városházán akárcsak egy kétszáz koronás állást káphatnék! Mert a *Pesti Hírlap* gusztusának írni.... — Amire én:

— Gyulácska, én még száz koronás állással is beérem.

Tehát: hogy miből éltünk, nem tudom. Vajjon előlegekből-e?

Osvát bőven utalványozott, mértéken felül, mindig válságokba kergetve vele az amúgyis válságokkal küzdő *Nyugatot*, — de ebből nem lehetett megélni. Nyomorogtunk tehát.

Szorulóak voltunk, keserűek. Így telt el szép fiatalságunk. És bizony jócskán maradtunk is egymást.

Sivárnak éreztük az életünket.

És mégis! ha valamelyikünk egy-egy verset, vagy novellát írt, akkor mégiscsak kivilágosodott körülötte ez a reménytelenséget lehellő, fekete város. Mintha ünnepbe öltözött volna körülötte a világ, — az embernek az az érzése volt, hogy ezentúl mégiscsak minden jó lesz, — egy napig, kettőig ez így volt. Az illumináció ugyanis hamar ellobbant s átvette uralmát a régi bánat.

Hiába volt minden írói erőfeszítés! E szabad művészi életformának tehát véget kellett vetni, le kellett tenni a vizsgákat és minden erővel állást kellett kikönyörögni, kikaparni valahol.

Erről azonban már nem írok. Mert még nehezebb idők következtek, olyanok, mikor egyáltalán nem lehetett többé a New York-kávéház karzatán tanyázni, mert mindig dolgozni kellett a kenyérért, még pedig keményen. A keserű, de mégis szép fiatalság lezárult, következett a keserű és csúnya férfikor.

A lényeg ebben annyi, hogy valaha mégiscsak együtt éltünk, együtt töltöttük ifjú éveinket és hogy Osvát személye tartott minket össze. És csakugyan mint mentora ennek a fiatalságnak.

Mert bármily borús és nélkülöző volt is ez a fiatalkor, mégis azt kell mondani róla, hogy szép volt. Mert nekünk, hontalan, ifjú népnek mentsvára, refúgiuma volt ez a kávéházi karzat s mert bármily visszavonás volt is néha köztünk, lélekben azért egységesek voltunk. Egy ifjú művészi generáció, amelynek minden üldözöttsége ellenére volt hova tartoznia. Egy ifjú falanx, mely teljes fegyverzettel állt ellen annyi-féle támadások viharában s ennek az összetartozásnak és ennek a fegyverzetnek legfőbb szimbóluma Osvát Ernő hasonlíthatatlan erkölcsi erejében mutatkozott meg előttünk, mint valamely buzdító zászló, mint a római légiók lelkesítő sasmadara.

Bármily nélkülözők voltunk, mégiscsak azt kell mondanom akkori életünkről, hogy ez volt aztán az igazi irodalmi élet! Mert éjjelünk és nappalunk, minden gondolatunk ezé a kis köré volt, minden bánatunk és minden örömünk közös és Osvát Ernő volt e közösség lelke. Ő volt letéteményese mindenemű panaszainknak, szomorú titkainknak, ő volt tanácsadónk, ingatag ifjúságunknak, életbevágó habozásainknak legmegbízhatóbb, néma titoktartója, ő volt egyetlen támaszunk.

Véle beszéltük meg irodalmi terveinket és családi bajainkat egyaránt. Ő volt az, aki meghallgatott és lehetőségei szerint megsegített bennünket, ha betegek voltunk, vagy életuntak, ami bizony nem egyszer megesett velünk.

Nem lehetett állást kapni. A szerkesztőségek zsúfolva voltak és, mint már annyiszor megjegyeztem, különben is elzárkóztak a nyugatosok elől. Magam én soha sem akartam hírlapíró lenni, mert, ahogy a festőművészt féltettem a plakát-rajzolástól, ugyanúgy az író-t a hírlapírástól. De társaim nem mind voltak ezen a véleményen, űk szívesen vállaltak volna lapoknál is állást, ha lehetett volna. De nem lehetett. Mert Osvát Ernő ebben már nem lehetett segítségünkre, ő ugyanis semmiféle lekötöttséget nem vállalhatott, mert e kötelezettségek viszonzásáulra kényszerítették volna. Például arra, hogy egyik-másik tehetségtelen nagyság munkáit közölje. S az ő törhetetlen igazságszeretete inkább az életveszélyt választotta, mint az összeköttetéseket. Mert hisz az ő akkori helyzete is életveszélyesnek mondható. A *Nyugatot* ugyanis állandóan a megszűnés veszélye fenyegette, anyagi bajai állandóak voltak, mert sokáig nem volt mecénása s mint már említettem, előfizetőinek száma ide-oda ingadozott — s abban a pillanatban, mikor a *Nyugat* megszűnt: Osvát kis családjával épp úgy ki volt téve a nélkülözéseknek, mint mimagunk. S ő mégsem keresett összeköttetéseket.

*

Miután Hatvany Lajos ellenkezései után megtért Adyhoz, a *Nyugatot* is kegyelni kezdte, s finánciát is rendbe akarta hozni. Csakhogy később feltételekhez kötötte segítségét. Egy alkalommal aztán fel is lázadt Osvát ellen, cikket írt a *Világ* című napilapba és Osvát Ernőnek bizonyos irodalom-politikát ajánlott. Ennek lényege annyi volt, hogy elég az új tehetségekből, a *Nyugat* beérheti most már a meglevőkkel. Ebből aztán affér lett, párba j s magam én akkor életre-halálra Osvát mellé álltam.

Megígertem Feleky Gézának, aki Hatvany híve volt, hogy mint mester-lövész pár-bajban agyonlövöm őt, továbbá gyűlést hívtam össze egyetlen jobbmódú társunk, Nagy Zoltán költő és ügyvéd Báthory-utcai irodájába, (csak néki volt tűrhető lakása köztünk,) s itt deklarációt olvastam fel, hogy mi, fiatal írók nem írunk többé a *Nyugat*-ba, ha Osvát Ernő távozik onnan. Ezt a deklarációt társaim egy kivételével elfogadták. Hogy ki volt a kivétel, nem mondom meg, mert az illető barátom volt és akkori viselkedését még ma is elviselhetetlenül hálátlannak ítélem.

Mit akart Hatvany? Hogy a *Nyugat* zárja be kapuit az ujonnan érkező tehetségek előtt. Vagyis tessék megcsontosodni S mi lett volna, ha Osvát elfogadta volna ezt a tanácsot?

Csak néhány példát említek. Volt itt egy nagyon rossz író, aki azonban remekül kezdte. Sokkal későbben jött, mint mi. Kezembem van Kosztolányinak egy levele, amelyben első közleménye alapján nagy írónak nevezi az illetőt. (S ha erre a levélre gondolok, megint nagy szeretet önt el e különben gyakran hűtlen és csélcsep barátom iránt, amiért ennyire igazságos tudott lenni, amiért ennyi segítőkészség volt benne azok iránt, akikben tehetséget látott. Ő csakugyan olyan volt, hogy kénytelen volt leborúlni a tehetség láttán.) No szóval a *Nyugat* e-későbbi nagyon rossz írónak, Földi Mihálynak *Peter Zilka* bácsi című nagyon szép novelláját, hogy közölhette volna, ha többé nem fogadott volna be új tehetséget? Vagy Moly Tamás *Jöttmentjét*? Hogy szólaltathatta volna meg a tizenhét éves József Attilát? Vagy egy levelenre a fiatalsága virágzásával ékeskedő Illés Gyulát? (Azért egy levelenre, mert akkoriban én már, sajnos, nem érintkeztem Osvát Ernővel. Mert bár mind-

végig szerettem őt, de féktelen arroganciáját, gúnyos, fitymáló, csúfondáros mivoltát tovább elviselni nem tudtam. Vagyishát : szeretni lehetett őt, de elviselni nem. Ő végig tudta sérteni, halálosan meg tudta alázni az embert. Ez a lángeszű ember ugyanis leigázó természet volt. El is szokdöstek tőle hívei, lassacskán valamennyien s az akkori fiatalok közül én maradtam legtovább mellette, de később, mondom, nekem is búcsút kellett intennem feléje.)

No, szóval, hogy lehetett volna a *Nyugat* állandóan olyan friss és az új tehetségekkel megújuló, ha elzárkózott volna előlük. Osvát Ernő nem is engedett. S bár akkor a körülmények alakulása folytán egy időre meg kellett válnia a *Nyugat* szerkesztésétől, de aztán mégiscsak muszáj volt őt visszahívni. Mert ismétlem hol volt itt még egy olyan lángeszű ember, aki hajlandó lett volna egész életét elherdálni, vagyis százezernyi kéziratot véges-végig olvasni, csakis azért, mert részben félt a saját filozófiai munkájába akárcsak bele is kezdeni, másrészt, mert annyira szerette a tehetséges fiataltságot?

És ki volt itt olyan, aki a remekműveket, vagy akárcsak a reményeket keltő munkákat észreveszi és számon is tartja s aki e művek fiatal szerzőit serkenti-buzdítja, állandó mementóként emlékübe idézve biztató indulásukat?

Kezdjük előbb az észrevétel kérdésén. Az emberek, sajnos, gyakran nem látnak a szemüktől. Nem veszik észre a kiválóságot, részben azért, mert nem figyelnek, másrészt, mert nem értenek hozzá. Magam én igazi, tökéletesen megbízható értőjét az irodalomnak életemben csak egyet láttam: s ez Kosztolányi Dezső volt. Karinthy például jó ösztönű ember volt, de megbizhatatlan. A többi tehetséges ember nagyrészt olyan volt, hogy csak azokat a munkákat volt hajlandó becsülni, amelyek fajtában, stílusban az ő irodalmi irányának megfelelőek. Hogy mi minden értetlenséget tapasztaltam e téren életem során nagyon tehetséges emberek részéről is, azt sok volna itt felsorolnom, — különösen én mondhatnék erről sok mindent, akinek hosszú verssorai oly nagy ellenkezést keltettek évtizedeken át.

Hogy Osvát a tökéletesen megbízható irodalmi ítélkezők közé volna sorolható, azt, ismétlem, nem állíthatom. Néha e tekintetben csodákat művelt, néha viszont meglepő értetlenségről tett tanúságot. (A humorhoz például szintén nem volt érzéke. Mikor Karinthy *Tanár úr kérem* című remekének akkor közölt egyes darabjaira tettem figyelmessé és megkérdeztem, mért is nem közli ezeket a *Nyugat*, így felelt: — a *Nyugat* nem vicclap.)

De beszéljünk inkább arról a bátorságáról és hűségéről, amellyel az általa felfedezett remekműveket dédelgette és védte. Nem volt olyan vihar, amely a szépség emlékét elseperte volna előle. És hiába múltak az évtizedek, — ha egy író tíz év múlva megtépázva került is eléje újból, ő még mindig kívülről idézte neki azokat a szépségeket, amelyeket egykori munkájában annyira élvezett.

Ki emlékezik ma már a Moly Tamás *Jöttmentjére*, Kunz Aladár *Fekete kolostorára* Laczkó Géza *Madame de Roth halála* című novellájára, Nagy Lajosnak *Özvegyasszonyok* című remekére, amely utóbbiról hosszú előadást tartott nekem egyszer, e kis munkát Móricz legszebb novelláival hasonlítván össze. Ki emlékezik továbbá szegény Réti Ödönre, Tersánszkyknak fiatalkori bővösen szép novelláira, vagy az igazán kiváló tehetségű Török Gyula *Fehér virág* című remekére? De ő aztán tudott emlékezni, igen.

Magyarország nagyon sokáig olyan volt, mint egy nagy temető, amelyben kiválóságoknak jeltelen-nyomtalan sírjai vannak. Az utóbbi időben ez mintha valamelyest megváltozott volna, úgy látszik, az irodalmi kutatók ráeszméltek arra a pazarlásra, amelyet még egy nálunk bujább tenyészetű ország sem engedhet meg magának: hogy tehetségeit annyira elfeledje, mint mi tettük. S hogy az én fiatalágom idején ez mikép volt velünk?

A jelentkező tehetségekre akkor Osváton kívül alig is figyelt fel valaki, a régieket pedig senki se tartotta olyan hűséges kegyelettel számon, mint Osvát Ernő.

S ez a *Nyugat* fennállásának legfőbb dicsősége. Ha tehát erről a dicsőségről akar beszélni az ember, akkor róla kell beszélnie mindenekelőtt.

BASCH LÓRÁNT :

TASS JÓZSEF

1894—1958.

Csak kevesen tudták, még kevesebben tudják ma, kit takart ez a név. Bíróársainak sejtelve nem volt arról, hogy a velük egy tanácsban ülő Éderer (utóbb Édervári) József verseket is ír, pláne a filiszter szemében még mindig gyanus *Nyugat*-ba. Az irodalom világában pedig csak annyit tudtak, hogy polgári foglalkozása egy pesti bírósághoz köti. Törvényszéki jegyzőként szerepelt Babits 1932-es antológiájában, amikor már bírása volt (később elnöke lett) a végrehajtások ügykörében végsőfokon ítélkező tanácsnak. Kettős életet élni, álarcot váltogatva : nem veszélytelen életforma. De neki sikerült megőrizni személyiségének egyensúlyát. Kiemelkedett jogásztársai közül : érzékeny életismeretével, — költőtársai sorában : a fegyelmezett gondolkodás erejével. Külleme után, angol embernek hittük, kimért tartásával, fürkésző tekintetével, szenvtelennek látszó, kesernyés lényével.

Szlovákián (Trencsénben) született. Apja gimnáziumi tanár, ide-oda hanyódot az országban. Német nyelvvidéken (Temesvároton) nevelkedett. A fővárosban élte le életét. Urbánus volt; mégis telítve a magyar föld ízeivel, mintha a népből eredt volna.

Tízennyolc éves amikor első verse megjelent *A Hét*-ben. A szerkesztő szeme tüstént látta, mi lakozik a fiatal poétában. A világháború éveiben verseinek Kiss József gyakorta adott helyet. A proletár-forradalom idején a vörös *Uj Idők*-ben látjuk viszont, mint a *Himnusz*, — az *Oda egy elesett vörös katonához* költői eszközökben nem igénytelen költemények íróját. (Utóbbi csak kiszedetett, de terjesztésre már nem került ; most, legutóbb látott csak napvilágot egy katonai szaklapban, a *Szabad Hazánkban*). Hagyatéka ebből az időből más verseit is őrzi kiadatlanul — a Tanácsköztársaság irodalmának gyér emlékei között, figyelmet érdemlően.

A *Nyugat*-nál 1920-ban jelentkezik először. Osvát egyszerre három versét hozta (Ny. I. 563. o.), Földessy Gyula is felfigyelt rájuk. Babits Mihályt sejtette álneves szerzőjükben. Levélben üdvözölte ezúttal a vele Adyról vitázó költőt. „A versek pompás átlábolásai, dantei erejű dikciója, divina commediás szavai és fordulatai és pátosza” — így írja — „nagy gyönyörűséggel töltenek el”. Ezek „hozták hozzá Babits költészetét igazán közel”. Valóban klasszicista veretűek és magasan szárnyalók, de nem mutattak affinitást a babitsi költészettel, mégcsak hatást sem. Földessy feltételezése — bár Babits tisztázta a félreértést — úgy látszik tovább él és még legutóbb is az ő „közlése”-ként olvasható Gulyás *Magyar Írók alnév-lexikonjában*. „*A munkás dalol*” című merészhangú versét, mely a fehérterror első évében kelt, ki kell emeljem. A *Nyugat* egy év múlva közölte. (Ny. 1921. I. 224.) De a *Népszavából*, amely átvette, a cenzura az utolsó szakaszt törölte. (Ez így hangzott : „Am anyaszült, ki üdvözült — nem volt s nem lesz soha — Kezén örök bilincs zörög, — mig el nem ér oda, — hol a halál árnyéka vár — s az Úr ítél maga.”) E versével költője mintha búcsút is mondott volna a kötött metrumnak. Ezentúl éveken át csak szabad verset írt, mélyhangú, lüktető ritmusu, füstmilános szabad verseket.

Egyetlen verskötetete 1928-ban jelent meg : a *Szorítás kezét*. (Génius kiadás). A fiatal Illyés Gyula bírálta a *Nyugatban* (Ny. 1929. I. 138. o.), aki nem mulasztotta el, hogy szocialista költészetünk új jelenségeire ne hívja fel e folyóirat olvasóinak figyelmét. Tőle kérem kölcsön a „levert és kipellengérezett forradalomnak a földalatt továbbélő szellemét” tükröző e verseskötetről írott, költőjére a későbbiekben is változatlanul érvényes következő megállapításait : „Tass József magyarsága nemcsak mondanivalójából, verseinek emberi tartalmából tűnik ki ; verseinek hangja, maga az akcentus is eredendően magyar, de magyar mivoltában is újszerű, jelenbenélő, olyan, aminőt még más költőtől nem hallottunk.” Az „Arra megyek” kezdetéről pedig, hogy „legjobban nyilatkozik meg az újszerű szocialista szemlélet hazafisága, mely Tass József költészetének egyéniségét adja. Semmi hagyomány-, sem

múlt-tisztelet. Valami kuruckodó, eburafakó hanggal áramlik lírája”. Ez a kurucos hang, elemi szükségszerűséggel tör ki belőle későbbi verseiben is.

Osvát halála után évekig nem találkozunk nevével a *Nyugat*ban. A harmincas évek derekán ismét feltűnik. (1935. I. 199. o. három verssel, 1936. I. 257. o. A *virágok álma* c. Jammes-i színeket csillogtató költeménnyel). Utoljára 1941-ben (I. 162. o.).

Most rendbeszedett hagyatékából látjuk, nem múlt el esztendő, hogy ne írt volna jóegynéhány verset. Ne öntötte volna azokba búját, ne harsogta volna el haragját, ne csillanította volna fel bizakodását a szabadságot hozó jövőben. Akad köztük nem is egy, mely ma is kívánná a nyilvánosságot. A Lágymányos, ahol lakott, az épülő új városrész, munkásainak szomorú életével — a ránkényszerített háború, — az ostrom utáni, majd az újraépülő Buda — voltak versíró hangulatának elindítói, a fészkek, melyekből „fecske-szárnyain” távlatos magasságokig tudott emelkedni. Tiszta és pózmentes, hideg logikán épült, keményszavú líra. Ekkor már nem elégszik meg, hogy kilétét álnév mögé rejtse kíváncsi szemek elől. Szemérmesen és titokban *magának* ír csupán. Mégis reménységgel egy eljövendő kor megértésében. A felszabadulás nem váltotta valóra reménységeit. Hasztalan kopogtatott éveken át irodalmi szerkesztőseink ajtáin. Csak élete utolsó évében láthatta ismét nyomtatásban néhány versét (a *Kortárs*ban, az *Élet és Irodalom*ban), régit és újakat, betegségtől már-már elernyedő erejének fanyar temékeit.

Irodalomtörténeti kézikönyvekben, lexikonokban vagy antológiákban hiába keresnők Tass József nevét. Csak egyben olvashattuk, a *Magyar Mártírirók Antológiájában* (1946), emlékeztetőül azt a versét (a *Két szárny* címűt), melyet a *Nyugat*-antológia annakidején a *Fiatalköltők legszebb 100 verse* közé sorolt. Halottnak tudták életében.

Hatvannégyéves korában, 1958. április 19-én halt meg. Akinek élő irodalmunkban csak parányi tér jutott, némi elégtételt jelenthet, ha e kor irodalomtörténetének lapjain neve nem maradt emlékezés nélkül.

SHAUDER JÓZSEF

CSOKONAI, KAZINCZY ÉS A MAGYAR HÍRMONDÓ 1794 III. 8-i LEVELE*

Ferenczy Zoltán kismonográfiájától (1907) a Vargha Balázséig (1954) jóformán minden átfogó szemléletű Csokonai-tanulmány megemlíti, kellő figyelemmel, azt a bécsi *Magyar Hirmondó*ban 1794-ben megjelent levelet, melynek ismeretlen írója „*Debretzen, Mártz. 8-dikán*” kelettel először mutatja be a nagy nyilvánosságnak Csokonai fényes tehetségét és máris jelentős műveit. A nagyon elismerő s meleg hangú ismertetés a levél második felében foglal helyet. Előtte *Nagy Sámuel* debreceni „Jurátus Bibliotékárius” tehetségének és munkáinak jellemzése áll, a Csokonaiénál sokkal rövidebben. Az ismertetés egységes elvi keretűl az a felismerés szolgál, hogy a legtehetségesebb tanuló ifjak a „Haza reményei”, ők lesznek „csillagi a setét éjbe borúlt Magyar égnék”, ezért nevüket is meg kell ismertetni a közönséggel; a levél írója e kettőn kívül később még „vagy négyről” kívánja tudósítani a nyilvánosságot, s kéri, hogy más iskolákból is tegyék közzé az érdemesebbek hírét-nevét. Már ebből az összefoglalásból is kiténik, hogy a névtelen tudósító konkrét közléseit illetőleg határozottan Debrecen, ill. a kollégium körében marad meg, s ezért a szakirodalom debreceninek is tekintette a levélíró. Kiténének felkutatására kísérlet — tudomásom szerint — éppúgy nem történt, mint a levélben foglaltak eredetének meghatározására sem. Kétségtelen, hogy mind Csokonai levelezésének töredékessége, ill. kis terjedelme, mind magának a levélnek fogódzót nem nyújtó, inkább ellentmondást, vagy homályt keltő adatai rendkívüli módon megnehezítik a levél írójának kiderítését. A alábbiakban elsősorban a további kutatások számára szeretnék fogódzót adni, a levélíró kiténének meghatározásához; érveim azonban ennél tovább mutatnak: talán a szakembereket is meg tudják győzni arról, hogy Csokonai nevének és művének első hírlapi propagálásában *Kazinczy* sugalmazása érvényesült.

Hogy érvelésemet könnyebben lehessen ellenőrizni, itt közlöm — betűhíven — a *Hirmondó* e közleményének szövegét.

Tóldalék

A' Magyar Hirmondónak, Ápr. 4-dik napján, 1794-ben költt árkusához. Debretzen, Mártz. 8-dikán. „Egy két iveaulet a' jó igyekezetű Iffjak' ditséretére szánni, nem tesz az olvasókat meg tsalni az újság leveleknek haszontalan bé-mázolásával. Ók a' Haza reményei, örül tehát a' Haza, látván hogy az ő reménységei porba nem vesznek; ők örülnek, látván, hogy a' Haza az ő jó fiúságokat esméri. Egy két jó Iffjat formálni a' Hazának, sokkal nagyobb nyereség, mint az ellenségéből ezeret le vágni: mert ez tsak az ellenségnek árt, nekünk pedig nem használ. Mint fognak tehát majd örülni a' jó Hazafiak, látván, hogy nevelkednek olyanok, a' kik a' magyar név ditsőségét terjeszteni fogják, tsillagi lesznek az setét éjbe borúlt Magyar égnék. — Illyen szándékból közlöm én most kedves Hazámfiail ti veletek ezen két nagyot mutató zsengejét a' Magyar tanuló Iffjúságnak:

Első *Nagy Sámuel*. Itten a' nálunk lévő kollégyiomban Juratus, és Bibliotékárius. Ebből nagy philosophust lehet várni: ezt egy diskursusa meg mutatja. Ő adta ki *Sandert*, két annnyival bővitve. Ő fogja rövid időn Campet 's a' t. ki adni. Őtet nagy emberek betsülik. Irigyeire igen jól illik a' travesztáltt Éneisnek ama mondása:

Ennek tsak egy szeme vagyon;
Azért mindent ütne agyon,
A' ki jobban lát mint ő. —

* E cikk szerzője s a szerkesztőség kéri a Csokonai-kutatókat, szóljanak hozzá e problémához.

De én Nagy Sámuelnek tsak ezt mondanám, 's talám szíve is ezt mondja :

Tu ne cede malis, sed contra audentior ito!

A másik *Csokonay Mihály*. — Ha a' szorgalom, a' leg nagyobb nyavalyákat okozó olvasás, a' természeti felséges és szép ész, valakit tökéletesíthetnek: ezt a' ditséretet *Csokonay Mihálytól* meg tagadni nem lehet. Az ő symboluma mondják : *Chartis immori!* Őtet a' sok olvasás, és a' vele járó eleven fantázia el oltották volna, ha a' D. *Veszprémi* orvoslása 's el tiltása nem segítettek volna rajta. Ő néki felséges esze van, a' mely egyszerűs mind szép, kies, és magához vonó. Annyival inkább, hogy azt a' leg szebb *Görög, Deák, Olasz'* s a' t. remekek szépítették. A' sok gyakorlás elevenítette. A' leg jobb gusztsu Magyar Literátorokkal való szoros barátság tökéletesítették.(!) Ebből olyan Poétája lesz a' Hazának, hogy szép és kényes gustusu tudósainknak sem kell a' szépségekért idegen nyelvek között keresgélni. Bártsak számos Verseinek ki adására rá lehetne venni. Sok origináljain kívül vagynak *Teocritusból, Ovidiusból, Metastasioból* etc. fordításai. Nevezetes munkái még: a' *Batrachomyachia travestálusa*. Ez első originális munka a maga nemében, és derék. A' *méla Tempejői, avagy az is bolond, a' ki Poetává lesz Magyar Országban*. Ez komédia formára vett Nemzeti Satira, ingeniosissima, sed mordacissima, sed verissima. — Ezt az ifjait illy szép észéért mind a' Professor Urak, mind tanuló társai, mind mindenek szeretik, betsülik.

Nagy Sámuel komáromi Fi, *Csokonay* Debretzeni, az Attyát jól esmértem, a' leg utolsó *Győri* Papnak a' Fia vólt, Városunk' egy párja nélkül való tudós Chirurgus, 's mindenek egy ember szerető kedvest vesztettek el benne: magát nem esmerem, mert a' kollégiumból tsak erdőre, mezőre szokott ki járni. — Nagy Sámuel jól esmerem.

Még ezenkívül vagy négyről fogok tudósítást tenni, a' kik t. i. érdemesek reá: de már rövidebben és szabadon. Az én kívánságom a' volna, hogy bár más Oskolákból is így tennék az érdemesebbeket hírré, a' kik valamely nemébe a' tökéleteségnek nagyok. Így azt nyernék, hogy azok nagyobb tüzet kapnának a' ditsérettől; az aluvók fel lobbannának, a' Haza örvendene ditsősége felől való bizodalomban; a' Nemzet 's kivált annak Naggyai, esmerhetnék azokat, 'a kiket főveálni parantsolná a' Hazafisúág, 's a' kiket egész készséggel kellene a' ditsőség' el nyerhetésére elő ségelleni! —

Az első oly mondat, amely az olvasó kíváncsiságát — a híradás írójának kiletét, ennek Csokonaihoz való viszonyát illetőleg, mert kíváncsiságunk leginkább erre irányul, igazán meglepi, az, amelyik így szól: „magát” (ti. Csokonait) „nem esmerem, mert a kollégiumból tsak erdőre, mezőre szokott kijárni. — Nagy Sámuel jól esmerem”. Lehet-e *debreceni* lakos e mondat írója, amikor Csokonai személyes megismerésére — hiszen csak több időt töltött ő a kollégiumban s a városban, mint erdőn, mezőn — pár napi debreceni tartózkodás is elegendő lehetett? Első pillanatra a válasz negatív. Ezt a mondatot aligha debreceni lakos írta le, Csokonaiért való lelkesedése, Csokonai műveinek, értéküknek ily biztos ismerete nem nagyon fér össze azzal, hogy Csokonait személyesen nem ismerte. Ugyanakkor azonban a levél írója „ittan a nálunk lévő kollégiumi”-ot említi, meg azt a szándékát, hogy még négy érdemes diákról fog hírt adni: ezt meg minden bizonynyal csak debreceni lakos írhatja.

Bármelyik barátját tekintem Csokonainak, mindegyik azt vallja, vagy az a hír róluk, hogy már az iskolából ismerték őt. Egyedül Nagy Gáborra gyanakszom egy kissé, mint olyanra, aki személyesen talán csak 1794 tavasza után jött össze Csokonaival. Igaz, hogy Kazinczynak Csokonaihoz 1793 július 29-én írt leveléből kiderül, hogy Csokonai Nagy Gábor által küldött meg egy levelet Kazinczynak, ami eleve valószínűtlenné teszi a föltevést, hogy Nagy Gábor nem ismerte volna személyesen is Csokonait. De lehetlenné nem teszi, mert Csokonainak az a két, baráti hangú levele Nagy Gáborhoz, mely 1794-ből (közelebbi időpont nélkül) való, hangsúlyozza, hogy „felküld” Nagyhoz könyvet, kéziratokat — s mi szüksége volna a küldetésre, esetleg famulusok közvetítésére, ha személyesen is találkozának? Sajnos, Nagy Gábornak, a jeles ügyvédnek, a Kazinczy család jogtanácsosának iratai elpusztultak, s így nem tudjuk megállapítani sem a Csokonaival való személyes megismerkedésének pontos idejét, sem azt, miért érintkezett volna egymással az egyformán Debrecenben lakó Csokonai és Nagy Gábor — küldőnc útján.

Nagy Gábor mindenestre már 1793 derekán sokat tudott Csokonairól, akár közvetve, akár személyesen is jól ismerte őt. Érthetetlen volna különben Kazinczy idézett levelének ez az első bekezdése: „Tegnap mene el tőlem Nagy Gábor ur. Mintegy egy napot töltött itt. Nehezen eresztettem, mert egy szeretetre méltó embert leltem benne, s *Csokonaimmal* s *Nagy Sámuelemmel* ismértetett meg beszélgetései által. Nyughatatlan vagyok már most ezeket személy szerint látni minél előbb.”

Ami Kazinczynak Nagy Gábertól nyert tudomását, Csokonai és Nagy Sámuel megismerését illeti, azt a következők szempontjából elég fontosnak tarthatjuk.

Ha — mint filológiailag egyedül helyes — a Hirmondóbeli levélnek a tartalom megszabta kompozíciójából indulunk ki, ezt az egyszerű szerkezetet találjuk: a levél írója a „Jó

igyekezetű” tanuló ifjúság értékelésének keretében annak „két nagyot mutató zsengéjét” ismerteti a nyilvánosság előtt.

Ez a szerkezet és tartalom igen hasonló módon egy Kazinczy-levélnben fordul elő. Kis Jánoshoz szól, és — bőven idézve is belőle — „ényegét így adhatjuk vissza:

Kazinczy nem-sikerült társaság-szervezéseiről (többek között arkádiai akadémiai tervezetéről) ír. Lakos bevezette a soproni társaságba; „s már erről mereim reményleni, hogy ez, ha csak egy-két Kist és Lakost találunk, dicsőségére fog valóni nemzetünknek... Igazán, kedves barátom, ti vagytok azok, és tágosabban, a sopronyi társaság az, amiből mindent várok... a lutheránusok oskoláiból jönnek ki azok az ifjak, akik aesthesissel dicsekedhetnek... A pápista ifjúság... A kávinista...” (róluk eléggé negatív véleményt ad). — ”Patakon hiába igyekeztem proselytusokat kapni... Debrecen két barátot ada nekem. Az egyik Csokonay Mihály, egy sok jeles tulajdonságokkal bíró ifjú, ki mind virtusiban, mind hibáiban is! — második Horváth Ádám lesz. Ennek minden munkáimon kívül egy Kleistot s Bürgert küldöttem, s kértem, hogy ezeknek példájok szerint ne névnap köszöntőket, ne török marsokat írjon, hanem dallja a szív szelíd érzékenységeit... Még eddig kevés jelét adta megtérésének. A második Nagy Sámuel, bibliothekáriusa a kollegiumnak. — De már erről kevélykedve szólok. — Ez a szeretetre méltó ember áprilisban írt nekem először, s első levelében az a kérés vala, hogy engedjem meg néki, hogy ő egy munkáját, Sander v. der Weisheit u. Güte Gottes in der Natur (nb. ő ezt a magyar fordításban így nevezi: REND A TERMÉSZETBEN...) nékem dedikálhassa...”

E levél dátuma: 1793. július 27 (Váczy: Kazinczy F. levélezése, II. 297—98. l.). Vagyis az a nap, amelyiken Nagy Gábor Kazinczyt Csokonairól és Nagy Sámuelről való beszélgetései által úgy megörvendeztette.

Az összefüggés nyilvánvaló: Kazinczy ebben a felbuzdulásában válaszol az első levelével s munkáival jelentkező Kisnek, vázolja fel a tanuló ifjúság körképének s értékelésének keretében a két jeles debreceni diák alakját, érdemeit, akik különben az ő hívei.

Sander műve 1794-ben jelent meg, Nagy Sámuel és Csokonai együttes munkájaként (vö. Csokonai V. Mihály, *Összes Művei*, szerk. Harányi I. — Gulyás J., Genius-kiad. II. kötet első fele, 125. l.), így Csokonai és Nagy Sámuel nevét ez a tény is szorosan egymáshoz fűzte Kazinczy tudatában.

A *Hirmondó* levele ugyanebben a keretben, ugyanez elvi célkitűzéssel (a tanuló ifjúság legjobbjainak számbavétele) ugyanezt a két debreceni ifjat mutatja be a nagyközönségnek.

A hasonlóság tehát lényegbe vágó, még ha a szövegek több ponton eltérnek is egymástól — de vegyük figyelembe, hogy a Kishez írt s a *Hirmondó*ban megjelent levél időpontjai között háromnegyed év telt el, amely alatt Kazinczy bizvást értesülhetett Csokonainak a „megtéréséről”, s munkáiról is (1793. jul. 29-én azt írta Csokonainak, hogy „várom a Béka-egér harcot...”), hiszen leveleztek egymással.

Pusztán e szövegbeli összefüggés (valamint Nagy Gábornak Csokonait Nagy Sámuellel összekapcsoló híradása) alapján nem merném a *Hirmondó*ban megjelent levelet Kazinczy sugallatára vezetni vissza (noha tudjuk, hogy szándéka volt, 1792 -i levele szerint, Csokonait „a világ élébe vezetni”). Nem elég ehhez az a tény sem, hogy a Nagy Gábornak mindjárt kiszabadulása után írt első levelében (1801. aug. 1.) Kazinczy Nagy Sámuel és Csokonai iránt érdeklődik melegen.

Mivel a Magyar *Hirmondó*nak levele 1794. márc. 8-i dátumú s Debrecenben kelt — más nem írhatta, s ennek nem is sugalmazhatta volna más, mint oly valaki, aki akkor éppen Debrecenben volt.

Kazinczy ott volt — ezt szinte teljes bizonyossággal állíthatjuk.

Egy 1794. márc. 4-i levelét (Kis Jánoshoz) Nagyváradról keltezi, ennek végén ez áll: Kévs napok alatt Ér Semlyénbe megyek ki, anyai nagyanyámhoz... Onnan *Debrecennek* veszem utamat, s Tokajnak, s Regmcre az Anyámhoz.” Következő levelét, szintén Kishez, már Regmcről írja, márc. 17-én. A kijelentett szándékot, az útirányt s a rendelkezésre álló időt tekintve Kazinczy március 8-án biztosan Debrecenben volt — ahol persze csak rövid időt, legfeljebb egy napot tölthetett el. Csokonaival nem találkozott — ő talán ismét „erdőn, mezőn” barangolt. De találkozhatott jogtanácsosával, bizalmas barátjával, Nagy Gáborral. S ez esetben övele együtt fogalmaztatt meg, közösen, azt a levelet, mely ennek a napnak dátumával jelent meg a *Hirmondó*ban.

Kazinczynak, mint ismeretes (s idéztem is), szándékában volt Csokonait „a világ élébe vezetni”; a Sander-fordítás, és Nagy Gábor lelkes szóbeli ismertetése révén Nagy Sámuel és Csokonai neve szorosan egymás mellé került Kazinczy tudatában; ennek megfelelően, amikor a *Hirmondó*béli levélen szereplő dátum időpontjában Debrecenben volt, egy már korábban megírt s a tanuló ifjúság „nagyot mutató zsengeit” épp Csokonaiiban és Nagy Sámuelben kereső szövegének (ez az 1793. jul. 27-i levele Kishez) mintájára sugallt

egy híradást egy debreceni jóbarátjának — Nagy Sámueiról és Csokonairól, s küldötték el azt közösen, név nélkül, a bécsi *Magyar Hirmondónak*, melynek szerkesztőivel Kazinczy igen jóban volt (az 1793. jun. 14-i számban pl. az ő Diogeneséről s Herderéről jelent meg ott közlemény.) — A *Hirmondónak* küldött levél szövegében — a stílus némi vidékies ízeit nem számítva — semmi sincs, amit akkor Kazinczy nem vállalt volna ; 1794-ben vagyunk, s még ha fennakadnánk is a Tempefői ily tulzottnak látszó dicséretén, nem zárható ki az ez időben radikálisabb felfogású és Csokonai iránt megértő Kazinczynak beleegyezése egy ilyen szövegezésbe ; annál inkább, mivel csak 1805 után, az irodalompolitikai harcok során vonta vissza dicséret sorait Csokonainak nem egy olyan művéről, melyet a 90-es években még nagyra tartott. Egyenest Kazinczy személyére s elveire látszik célozni a „legjobb gustusu magyar literátorokkal való szoros barátság”-ot, és az idegen nyelvek helyett a hazainak szépségét kiemelő két mondat.

Az persze, hogy a levél írója „ittén a nálunk lévő kollégium”-ról beszél, meg arról, hogy Csokonai atyját „jól esmérte”, debreceni lakosra vall. Hogy ugyanakkor személyesen nem ismerte Csokonait, az híradásában egy oly megfajthetetlen kettősséget tart elevenen, amely a közlés szerzőjének kétségtelen megállapítását szinte lehetetlenné teszi.

Akárki volt is Kazinczynek társa a levél megírásában, a három legényesebb adat összekapcsolódásából (abból, hogy Csokonai s Nagy Sámuel Kazinczy tudatában több okból is szorosan egymás mellé került, hogy egy a *Hirmondó* leveléhez igen hasonló szöveget maga Kazinczy írt meg egyik levelében, és hogy ő maga is ott volt Debrecenben március 8-án) bizonyára joggal következtetünk arra, hogy *Csokonainak a nagyközönség előtti ismertetését Kazinczy sugalmazta; a kor legnagyobb költőjének nevét lényegében ő segítette először a széles nyilvánosság elé.*

KISS TAMÁS

ADY ENDRE REKLAMÁCIÓJA

Ady jogász pályájának utolsó debreceni esztendejéből került elő az alábbi, saját kezéve írt fellebbezés, melyet az egykori főiskola egyik diákszervezetéhez intézett. A szokásos kérvény-formájú, kétrét hajtott beadvány külsején, címzés helyett — szintén saját keze vonásával — ez olvasható : „*Ady Endre reklamációja*”. A kéziratot 1934-ben vásároltam B. Z. diáktársamtól, aki egy antikváriumból vett könyv lapjai közt találta. A reklamációról fényképmásolatot készítettem. A kéziratot 1944 júliusában, a bombázások elől postacsomagban Nagyváradról falura küldtem, a csomag azonban mindenestől elveszett. Megmaradt s időközben előkerült fénykép-másolata alapján, úgy vélem publikálása nem érdektelen.

A költő életrajzából ismerjük a kényszerű pályaválasztásnak fontosabb mozzanatait. Az 1896-ban Debrecenben kezdett, egy év múlva Pesten, majd 1898 szeptemberében újra Debrecenben folytatott jogász-újságíró élet egy epizódjába enged bepillantást ez a kissé felindult hangú beadvány. A jogászkodás és az írói hivatás éppen elválóban : első verseskönyvének anyagával lép be az akadémiára. Kanyargós jogáspályáján mégis eljut addig, hogy — három érvényes szemeszterrel a háta mögött — 1898. szeptember 27-én III. éves joghallgatónak titulálhassa magát. A karácsonyra teendő alapvizsga azonban „kegyes terv” maradt. Finom önmiróniával összegezi később önéletrajzában mindezt : „Jogásznak kellett mennem Debrecenbe, mert így leendett volna boldoem apám kedve szerint valamikor főszolgabíró, alispán sőt mit tudom én mi, ám igen gyenge jogászocska voltam. Budapesten, újra Debrecenben, később még Nagyváradon is megújítottam kényszerű jogász-kísérleteimet, de már rontóan belenyúlt szép kegyes tervcimbe a hírlapírás.”

Úgy tetszik — s ezt a reklamáció is alátámasztja —, hogy a makacs apai akarat mellett mégis volt valami, ami Adyt a főiskolához kötötte : a barátok, a színes, zajos diáktársadalom vonzása. Egyelőre legalábbis lehetetlen volt ebből kiszakadnia. Bizalmas barátai is olyan újságírók voltak (Sipos Béla, Kemény Emil), akik féllábbal a jogi pályát járták. Egy Csokonai-szerű életpályán, Debrecenben nem is lehetett másként elindulni a közönség, a napilapok felé. Poctai nimbuszt szerezni a *Főiskolai Lapokon*, Önképző Társulaton, annak nyilvános felolvasó ülésein, vasárnap délelőtti matinéin keresztül lehetett. A diáktársadalomban harc dúlt, kölcsönös érdekek fonódtak össze, a kollégium régi autonóm szervezete, diákhagyományai pedig alkalmat adtak választási hadjáratokra is. Egy ilyen éveleji választás van az Ady-reklamáció háttérében is, amelynek szövege, néhány ortográfiai sajátosságával, („Fentartó”-nak írják az egykorú évkönyvek is), egy betűhibájával („könyvtránok”) így hangzik :

Intelektus Fensége Bizottság!

Felavallások a legértelmebbek fel-
kutatásán az ellen a megfontolatlanság alja-
ra ellen, hogy engem a köznevelési
választásra elhívott szavazó névjegy-
zékben minden ok nélkül kihagytak.

Engem a köznevelési ismétlési biz-
ottság az október 26-án kelt sugálya alapján
az akadémiára felvettek, indoklás a sa-
márk által aláírva, a tanvíz befizet-
ésére pedig 10 napra engedélyt kaptam.
A köznevelési - bár ez nem köznevelési
személyiségem is befogott volna
a bizottsági hivatalban.

Kérem tehát az szavazó-jegyzék
összeállításánál elhívott szavazó-
névjegyeket az én ok nélküli
mellőzésemmel nem raporítani.

Debrecen 98 sept. 27.

Ódóy Endre
III. éves joghallg.

Tiszteletes Fentartó Bizottság!

Felszólalok s a legerélyesebben tiltakozok az ellen a megfejthetetlen eljárás ellen, hogy engem a könyvtrárnok választásra előkészített szavazó névjegyzékből minden ok nélkül kihagytak. —

Engem a főtiszteletű és méltóságos püspök úr f. hó 26-án kelt engedélye alapján az akadémiára felvettek, indexem a tanárok által aláírva, a tandíj befizetésére pedig 10 napi engedélyt kaptam, s holnap már — bár ez nem kötelező — származási ívem is befogom adni a háznagyi hivatalba.

Kérem tehát a szavazó-jegyzék összeállításánál elkövetett szabálytalanságokat az én ok nélküli mellőzésemmel nem szaporítani.

Debreczen 98 szept. 27.

Ady Endre III. éves joghallg.

Bal alsó sarokban a bizottság határozata :

„A legerélyesebben visszutasítandó az ilyen hang! A háznagyi íven nincs. Törlendő! BL.”

Ady sérelmének színtere, mint a fennmaradt adatok bizonyítják : a Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete, melynek tisztújításából őt mint szavazót kihagyták. Sőt egyéb szabálytalanságokat is emleget, de meg nem nevezi őket, viszont saját ügyének gyors rektifikálását követeli.

Az olvasó társaság egy kezdeti formájával már a főiskola 1657-i törvénye is foglalkozik. *Collatio* a neve az önképzés azon sejtjének, amelybe legalább nyolc azonos érdeklődésű diák csoportosul egy *praeses* vezetésével. (Mai fogalmak szerint szakkörnek vagy tanulókörnek is nevezhetnénk.) Az igazi — elnevezése szerinti — „olvasó társaság” 1790-ben találokunk ; Csokonai alakítja néhány társával. A tanári kar eziránt bizalmatlan, a felvilágosodás és a forradalom szellemétől tart, és mikor a francia könyveket megszigorított törvénnyel zár alá helyezik, az ő kis, több európai nyelven olvasó körüket is betiltják. A reformkor kezdetén éles vita támad egy ilyen egylet felállítása körül. 1834-ben nyoma van, hogy számos diák, nevesebb magyar írók műveinek megszerzése és olvasása végett társaságba áll, vezetőik a jurátusok közül kerülnek ki. A tanári kar a négy évtizeddel előbbi óvatossággal igyekszik megakadályozni az önkéntes társulást, ellenállása azonban sikertelen, a működést a könyvek jegyzékének, a résztvevők lajstromának, jegyzőkönyvek bemutatása ellenében kénytelen engedélyezni. A könyvek darabszáma ekkor 150. Az Olvasó Társaság szabályzatot kap, 1841-ben felügyelő tanárt jelölnek melléje, könyvtára a régi szeniori szobában kap helyet, a tagok tagdíja 2 váltó forint. 1848-ig zavartalan működik, a Bach korszakban hallgatni kénytelen, 1857-ben új életre kél, s eleinte mint „Önképezde”, majd mint a Felsőbb Tanulók Olvasó Egylete a XX. sz. második évtizedéig a debreceni egyetem létrejöttéig működik. Tisztségeit a diákság tölti be minden tanév kezdetén, szavazás útján.

Igy lesz a szeptember hónap minden évben a kemény választási küzdelmek időszaka, amelyből kiharadni mindenképpen nagy sérelmet, benne hangadó szerepet vinni pedig városra szóló „diáktársadalmi működést” jelent. Különös korteshadjárat folyik a jó bevadalmazott ifjúsági könyvtárosi tisztség betöltése körül. Hetekkel előtte meglevenednek a vendéglők, diákkorcsmák az ágáló teológusoktól és jogászoktól, a sikeres választás után pedig a győztes párt magnum áldomásaitól. Rajtuk kívül szavazati joggal a tanítóképzősök és a gimnázium felsőbb osztályosai bírnak. A választást a szünetekben ügyeket intéző fenntartó bizottság készíti elő. Tagja három teológus (ezért „tiszteletes” a címe), egyikük a mindenkori szenior. A szenior egyben elnöke is lesz — ebben az évben Bogdán Lajos — az olvasó egyletnek, tisztviselői, választmányi tagjai fakultásonként, paritásosan választódnak. 1898-ban, a szeptemberi választásokon 450 tagja van, köztük 232 jogász, 55 teológus, 129 gimnazista és 34 tanítóképzős. Ezekből az adatokból kitetszik, hogy a jogászság 50%-ot meghaladó túlsúlya következtében a hangadó szerepet viszi a választásokban. A könyvtárosi állásba jogász kerül be — ez esetben is a negyedéves Kovács Józsefet választják meg.

Ady az egylet életében nem sok szerepet játszik, az ő területe az Önképző Társulat, melynek ellenőre, és a *Debreceni Főiskolai Lapok*, melynek főmunkatársa lesz. Választói névjegyzékből való kihagyását személyi vagy elvi okokból sérelmesnek, s mindenképpen jogtalannak tartja : ezért írja a reklamációt. Az a kérdés, valóban ok nélkül, feledékenységből hagyták-e ki a választók sorából, hiszen látjuk, más egyesületben ugyanakkor tisztségeket viselt? És szerepe volt-e a fellebbezés érdes hangjának végleges kizárásában? Az eljárás az Ady emlegette tények mellett (püspöki engedély, indexe szabályos láttamozása, tandíj-haladék) bürokratikusnak látszik, de BL (Bogdán Lajos szenior) visszautasító gesztusa mögött indokként ott van a háznagyi ív felemlítése. A választói jegyzéket pedig a tandíj befizetését bizonyító háznagyi ív alapján állították össze, így a fenntartó bizottság fedve érezte magát eljárásában.

A rektifikálástól pedig az agresszív hang miatt elzárkózott. Ady tehát ez esetben is megismétlődő tandíj-zavara miatt bizonyult választásra nem jogosultnak.

Felvetődhetik még egy kérdés, hogy milyen elvi álláspontot képviselt ő a századvégi meglehetősen zajló egyetemi ifjúsági mozgalmakban? Ismerjük szenvedélyes, harcoss egyéniségét, debreceni jogász-újságíró esztendejében írt csaknem másfélszáz cikke pedig egyre érlelődő meggyőződéséről ad számot. A fővárosi Egyetemi Kör politizálásáról is határozott véleménye van, félti az ifjúságot a Zichy grófok irányította néppárti ifjak klerikális befolyásától. (A Budapesti Egyetemi Kör, Debr. Főisk. Lapok. 1899. jan. 20.) Ilyen aggodalmak még váradi újságíró korában is foglalkoztatják, (A néppárti ifjak újabb csínye, *Szabadság*, 1900. nov. 9.) Feltételezhető, hogy a kálvinista Debrecenben a szabadelvűen gondolkodó diákság sorai közt van szerepe, aki inkább „haladást és nem politikát, munkálkodást és nem barátságos thea estélyeket” kíván látni az egyetemi és főiskolai ifjúság köreiben. Diáktársadalmi tevékenysége is aligha szorítkozik csupán a vidám cimboraságra és barátok szerzésére. Ady utolsó debreceni éve az első nagyarányú lázadást is jelenti, vagyis szociális gyökerű világfájdalma kezd egyre inkább forradalmi elégedetlenségévé érlelődni.

KRISTÓF GYÖRGY :

A CSALÁDI KÖR VÉGLEGES SZÖVEGÉRŐL.*

Előljáróban szabadjon elmondanom egy, az Arany János kultuszával, közelebbről éppen a *Családi Körrel* kapcsolatos furcsa történetet.

A bukaresti állami könyvkiadó a magyar-román irodalmi kapcsolatok kiépítése és szilárd alapon való tovább fejlődése végett megindította a magyar irodalom klasszikusainak román nyelvű sorozatát. Eddig három ilyen kötet jelent meg: *Vörösmarty*, *Petőfi* válogatott költői művei után az Arany Jánosé.¹ A Porumbacu Veronika fordította román *Vörösmartyt* és a *Jebeleanu Jenő* *Petőfijét* mind a magyar, mind a román kritika nagy elismeréssel méltatta. *Gramescu* *Heralambie* műfordításait Arany válogatott verseiből a *Kolozsvárt* megjelenő *Utunk* heti folyóirat hasábjain.² *Kakassy* *Endre* elemezte beható részletességgel. *Birálat*a tárgyilagosan rámutatott a fordítás erőnyeire, de nem kevés számú fogatkozásait is kerek magyar szóval megnevezte. Legkeményebb megrovása a következő: „A 48-as emlékekkel szintén kapcsolatot tartó *Családi kör* fordítói önkényességek és félreértések nyomait visei. Teljességgel érthetetlen, ami a 11. és 12. szakasszal történik. A 11. szakasz második felében és a 12. szakasz első két sorában levő képet a fordító eltüntetette és a saját érzélgős dikciójával pótolta.” A továbbiakban idézi *Kakassy* az eltüntetett 6 sort: „Az idősb fiu is leteszi a könyvet stb. rátekint a vándor és tovább folytatja”-ig és állításának igazolásául visszafordítja prózában a fordító önkényes dikcióját.

Sorok eltüntetése, önkényes, saját, kitalált dikcióval való pótlása — kétségtelen — nem műfordítás, hanem lelkiismeretlen, nyers hamisítás. Ilyesmit azonban *Gramescu* nem követett el, őt semmiféle vád e tekintetben nem érheti, mert ő itt is Aranyt tulajdon, saját kézírásában fennmaradt sorait igyekezett tolmácsolni. A megrovás tévedésen alapult. *Kakassy* nem tudta, nem lévén szakember, nem tudhatta, hogy a kérdéses hat sort Arany kétféle változatban írta meg. Egyik a közismert hagyományos: *Az idősb fiu stb.*, a másik a *Gramescutól* fordított, s egészen napjainkig még a szakirodalomban is alig egy-kétszer emlegetett, és senkitől sem használt szöveg, amelyik nyomtatásban csupán egyetlen egyszer, de akkor sem mint versszöveg, hanem mint Arany kéziratának facsimiléje jelent meg,³ a közlő *Ferenczi Zoltánnak* a kézirat történetét ismertető soraival együtt. Egyszerű rátekintés a facsimilére legott megállapítja, hogy a kéziraton rajta van mindkét szöveg, s azt is hogy a hagyományos szöveg a későbbi keletű, mert az első közforgalomba nem került, szinte napjainkig ismeretlennek mondható fogalmazásnak az átírása, korrektúrája. A folyóirat olvasói, különösen az irodalom iránt érdeklődők kezelettel szemléltették meg a nagy költő kezevonásait. További visszhangot azonban a *Családi kör*-nek mindenképpen érdekes eredeti kézírata alig keltett. Őt első versszakának

* Cikke megjelenése alkalmával ezúttal köszöntjük szeretettel és fiúi tisztelettel lapunk legrégibb munkatársát, Társaságunk alapító tagját, *Kristóf Györgyöt*. Cikkének nem minden állításával értünk egyet, de az iránta való tisztelet és mondanivalójának érdekessége és fontossága arra készített bennünket, hogy azt a maga teljes terjedelmében, változtatlanul közöljük. Reméljük, hogy a jövőben több írásával keresi fel lapunkat. (A szerk.)

¹ Arany János: *Vorsuri atese*. 1957. Editura de.

² *Utunk*, 1958. augusztus 14. 30. sz. 4–6. l.

³ *Magyar Figyelő*. 1913. IV. k. 302. o.

facsimiléjét közölte ugyan a *Vasárnapi Ujság* is,⁴ minden közelebbi jellemzés nélkül, Még Társaságunk Közlönye az *Irodalomtörténet* is csak a szemle rovatban adott hírt⁵ néhány sorban a kézirat előkerüléséről megjegyezve, hogy „fogalmazványnak látszik, s nem nyomdai használatra beküldött kéziratnak,... nem egyezik sem szövege, sem interpunkciója a Losonc Phónixbeli változattal”. Hatásának más irodalmi nyomát nem ismerem. Ha tehát még a szakirodalom is különösebb mondanivaló hiányában egyszerűen napirendre tért felette, a román Arany-kötet bírálójának fel lehet-e róni, hogy nem volt tudomása a kérdéses hat sor másik fogalmazásáról? Kemény megrovása onnan származott, hogy a fordítást nem valamelyik legutóbb megjelent kiadás szövegéhez mérve ellenőrizte és bírálta meg, hanem a régebbi kiadásnak általa is tanult és közismert hagyományos szövegéhez. Nagyon tévedett, de jóhiszeműleg, minek bizonyossága, hogy utóbb tévedésére rájövve a fordító Gramescunak az irodalmi szokás szabályai szerint ugyancsak az *Utunk*-ban teljes elégteltelt adott.⁶

Ha még egy, az irodalomtörténet tudományában jártas és komoly törekvésű kritikusnak is át kellett lábalnia, mibe beleesett, tévedésének ingoványán, vajon hány százezer szülő hallgatja csodálkozva, hogy az ő gyermeke az általa ismert hat sor helyett más szöveget mormol és tanul iskolai könyvéből? És mivel a szövegcsere nemcsak a tankönyvekben történt meg, hanem még előbb a nagyközönségnek szánt kiadásokban, mondhatni, hogy többmillió olvasó akadt, s akad fönn azon, hogy ő más szöveggel ismerte és tanulta meg a béna harcfi elbeszélését annak idején, t. i. a szövegcsere megtörténtének időpontja az 1951. előtti évekre esik.

A hagyományos szöveg mellőzése, megvallom, engem is meglepett, figyelmemet elkerülte. Tisztába akartam hát jöni, hogy kitől származik, s mi az indokolása a foganatosított szövegcsere né. Kíváncsiságom nem véletlenül támadt. Arany halálának 50. évfordulója alkalmából áttanulmányoztam Arany kisebb költeményeinek azt az egybekötött kéziratát, amelyek az 1856. évi első kiadásának nyomdapéldánya volt, s amelyet az összes későbbi kiadások változatlanul utánoztak. A nagy költőnek ez a becses ereklyéje ugyanis a kolozsvári egyetemi, illetőleg az azzal egyesített *Erdélyi Múzeum Egyesület* könyvtárának a tulajdona. A költő fiának, Arany Lászlónak az özvegye férje halála után és óhaját értelmében Arany János kéziratit hagyatékát megőrzés végett szétosztotta a főváros és vidék legkülönbözőbb könyvtárai és gyűjteményei között. A kisebb költemények sajtókész példányát a következő levél kérésre küldte be az Erdélyi Múzeum Egyesületnek: „Mellékelve küldöm Arany János kisebb költeményeinek egy kötet kéziratát. Szíves emlékül szánta meg boldogult férjem azon egyesületnek Erdélyben, melynek kegyeletes hivatása hazánk jelesének ereklyéit az utókor számára megőrizni. Kérem, fogadja szívesen e megemlékezést. Tiszteletteljes üdvözléssel. Budapest, 1899. március 23. özv. Arany Lászlóné.”

A sarkain bőrkötéses kemény táblával védett ereklye címlapja Arany kézírata: Arany János (Kisebb költeményei) 1855. Az évszámot a kiadó ceruzával áthúzta s a címet kiegészítette: Első kötet (Pest 1856.) Kiadja Heckenast Gusztáv. A mindvégig szép betűs, könnyen olvasható másolata a költeményeknek négy kéz munkája. Arany kézírata a 12 első költemény (1—30 lap.), a *Poétai recept* (196. lap) és a *Hegedű-től végig* (285—352 lap.). Jól felismerhető, hogy a többi másolat, nem Arany kézírása. Legszembetűnőbben a negyedik kéz írása különbözik. Nagyon szép betűvetését őrszavakkal is ellátta (197—220 lap.). Legszébbek azonban Arany másolatai. Meghatottan és áhitatos tisztelettel gyönyörködtem a nagy szellem, szép, egyenletes metszet szabatosságú kéziratában. Akkori nyomdakész dolgozataiból itt csak a *Családi kör*-rel kapcsolatos szövegkritikai megállapításokat közlöm.

Egyik az hogy a *Családi kör*-t a másoló folyó versnek írta le. Arany azonban odaírta az utasítást a nyomda számára németül is, magyarul is hogy: „Achtreilige Strophen! 8 soros strophákra szaggatni!” Aztán más e költemény sorrendje a nyomtatásban. A 122. és következő lapról jóval hátrább került, s a 159. lapon kezdődő *A dalnok búja* utánra, illetőleg a második kötet élére. Természetesen a költő korábbi kívánsága szerint még a kiadó cég a *Dalnok búja* mellé (84. lap) ceruzával így jegyeztet fel: Mit diesem Gedicht soll der 1 Band endigen. Der zweite Band soll mit „A családi kör” beginnen. A helycsere nyilván azért történt, hogy mind az első kötet végén, mind a második elején egy-egy hatásosabb költemény ragadjon meg az olvasó figyelmét.⁷

Annak, ami a hasonmáson látható, hogy a kérdéses hat sornak még egy változata van, itt, a kolozsvári kéziratban semmi nyoma. Mivel pedig Arany sem itt, sem másutt, pl. levelezéseiben sem emlegette a kétféle fogalmazást, nyilvánvaló, hogy a szövegcsere alapján csak a költő halála után jó három évtizeddel később került elő a fogalmazvány. Pontosan száz

⁴ *Vasárnapi Ujság*. 1913. II. 23. sz.

⁵ *Irodalomtörténet*. 1914. 51—52. o.

⁶ *Utunk*. 1958. szeptember 11. 36. sz. 6. o.

⁷ Kitészik ezekből, hogy Voinovich tévesen írta, hogy „Mikor a kisebb költemények kiadása megvalósult, maga írta össze azokat a nyomda számára, két kötetben (Kiemelés tölem. K. Gy.) Arany János összes művei. I. 399.

esztendeig tartó szereplés után kényszerült a hagyományos szöveg átadni helyét az első fogalmazásnak. 1951-ben megkezdte az Akadémia Arany János összes műveinek kritikai kiadását. A cserét, a kiadást sajtó alá rendező Voinovich Géza, Arany életrajzírója, a széles látókörű irodalomtörténettudós és esztétikus hajtotta végre mellékelve a fogalmazvány második, az első fogalmazás korrekktúráját feltüntető részét. Újításának indokát, s egyben a kétféle szövegész eredetét a Jegyzetek között adta elő.

A *Családi kör* először a Vahot Imre szerkesztette *Losonci Phönix* II. kötetében jelent meg 1851-ben. (Az első kötet is hozott Aranytól költeményt, a *Daliás idők*-et). Vahot a második kötet számára beküldött *Családi kör* kéziratát Aranynak nyomban visszaküldte változtatás végett, mert a 11. és 12. versszak nemcsak a verset, de egész vállalatát veszélyeztetné. „A béna harcfi beköszöntése még megjárna — írta Vahot — hanem azon négy sor, mely így kezdődik: „Beszél a dicsőség véres napjairól” — semmi esetre sem láthat napvilágot... akikkel bujdosnak kifejezés sem közölhető... általában véve a forradalmi dicsőségről és nyomorúságról még csak említést sem lehet tenni.” Így Vahot. Arany megértve és indokoltnak találva Vahot szerkesztői aggodalmát, a kifogásolt hat sor helyett, de azt át nem húzva, mást, újat fogalmazott. Így megjelenhetett a költemény a *Losonci Phönix*-ben. A kolozsvári kéziratnak, s a költemény mindenik későbbi kiadásának a szövege betűhíven azonos a *Losonci Phönix* — s nem hasonmás — szövegével, s ez a szöveg öröklődött bele száz esztendőn keresztül irodalmunkba, közoktatásunkba, az élő és elhalt nemzedékek sok milliójának szívébe. „Arany — írja Voinovich — oly művészettel módosított a szövegben, hogy a későbbi kiadásokban a második szöveget tartotta meg.” S ő mégis az első fogalmazáshoz nyúlt vissza, mert szerinte „ez fejezi ki a költő és a kor hangulatát”⁸.

Nem tudom, hogy a cseré exallegio, a lektorok tudtával, esetleg akadémiai jóváhagyással; vagy egyszerűen a Voinovich egyéni elhatározásából fogantatosult. Elvégre Voinovich volt olyan szakember, hogy szükségtelen volt munkáját ellenőriztetni. Bármiként született meg a cseré, fel lehet és fel kell vetni a kérdést: Helyes, indokolt és elfogadható-e? Erre a kérdésre Nagy Miklós igennel felel, hivatkozva az Akadémia szövegközlési szabályzatának ama politikailag fontos pontjára, amelyik kimondja: „Ha az író életében megjelent közlés csak a cenzura beavatkozása, vagy a cenzurára való szerkesztői számítás következtében tér el az író eredeti szövegétől, akkor a cenzurázatlan szöveg tekintendő véglegesnek”. „Ennek alapján — folytatja Nagy — jelent meg a *Családi kör* 11—12. versszakában az *addigi egyszerű koldus* helyett (kiemelés tőlem. K. Gy.) a „béna harcfi”, aki a dicsőség (szabadság) véres napjairól és az idegenben bujdosás keserveiről ad számot.”⁹

Több — sem pro, sem contra — hozzászólásról nincs tudomásom. Tájékozottságnak talán megbocsátható hiányosságát elismerve a szövegcsere elfogadhatóan indokoltnak nem látom.

A cserének egyetlen, félre nem érthető indoka: politikum, amit a szabályzat ír elő. Azonban a szabályzat rendelkezése csak betű szerint alkalmazható a *Családi kör*-re, s általában olyan művekre, amelyeknek sem tartalma, sem célja valamely politikai helyzet bírálása, vagy éppen cselekvő állásfoglalása mellette, vagy ellene. Minden szabályzat értelmezésénél is mérlegelendő a törvényhozó szándéka. Nem hihető, hogy a fenti követelményt a szabályzat alkotói a *Családi kör*-re, s a hozzá hasonló, a gyakorlati politikát alig, csak pár, de nem bíráló szóval érintő költői alkotásokra is érvényesítendőnek gondolták volna. Politikai művek eredeti, szabadon megalkotott szövegének helyreállítása csakugyan fontos és szükséges, csak ezeknek a rekonstrukcióját írja elő a hivatkozott elv. A *Családi kör*-nek azonban semmi köze a gyakorlati politikához. A *Családi kör* politikamentes helyzetrajz, idill, de nem statikus, hanem minden ízében mozgó, eleven idill, amelyikbe belezörget egy béna harcfi is, akit a család szívesen fogad, a gazda asztalához ülteti, megvendégeli, s aki aztán viszonzásul és köszönetül múltjáról, dicsősége és szomorú viselt dolgairól beszél epikai nyugalommal. Hogy beszéde előtt a harcfi a család koldusnak nézte volna, ahogy Nagy látja, tévedés. Nem a 85. sorban, ahogy ő írja, hanem jóval előbb, a 70.-ben lép be a béna harcfi sok jó estét kívánva. Hogy belépett a kapun zörgető „valami szegény”-nek gondolt alak, az egész család legott felismerte, hogy nem koldusféle az, hanem béna harcfi, bujdosó honvéd, egyik azon jól ismert sok közül, akik máskor is bezörgettek. Ha koldusnak nézték volna, nem tessékeli megterített asztalhoz a gazda. A parasztság nem demokrata. Ellenben egy névtelen hős, egy béna harcfi beköszönése felold minden osztályellentétet. Sőt a gazda és családja is szinte megtiszteltnek érzi magát, hogy megint befogadhat egy bujdosó honvédet, aki, lehet, csak közlegény, de lehet, hogy rangos és vagyonos tiszt úr volt valamikor. A tartalmi valóság merőben fordítottja annak, amit Nagy látni vél. A régi szövegben a béna harcfi a belépés pillanatától végig megmarad béna

⁸ Arany János összes művei. Akadémiai kiadás. 1951. I. 449.

⁹ Irodalomtörténet. 1953. 482.

harcfinak. Bujdosó koldusnak éppen ott változik át és mondja magát, ahol Nagy szerint helyette a béna harcfi jelenik meg.

„Ez fejezi ki a költő és a kor hangulatát”, — indokolja a cserét Voinovich. Hát csak ez, a másik, a régi nem? Az igazság az, hogy mindkét olvasat rávillant a költő és a kor hangulatára azzal a különbséggel, hogy a régi az eddigi sokkal többel, sokkal kézzelfoghatóbban és marandóbb hatással. A hangulat érzelmi meghatottság, elfogadó, vagy visszautasító állásfoglalás, amit valamely jelenség, vagy ismereti tárgy, jelen esetben a 48-49-es forradalomra való emlékezés idéz elő. Ha sokak hangulata azonos, akkor beszélhetni köz- és korhangulatról. Itt a költő és a család, a magyar népi társadalom hangulata azonos. Arany szánakozó, de elismerő kegyelettel beléptet egyet a sok bujdosó béna harcfi közül egy népi családba. Ott szívesen fogadják, asztalhoz ültetik, s dicsőséges és szomorú viselt dolgainak elbeszélését feszült figyelemmel hallgatja mind az egész család, de kivált az eladó lány, hiszen szerelmesét, a maga „béna harcfiját” már három éve várja haza. Eddig azonos a két szövegben a költő és a kor hangulata. Az eddigi szövegben azonban többen és többet is fejeznek ki a korhangulatból. Értem az idősb fiút és apját, a családfő gazdát, kiknek alakja hiányozik az első fogalmazásban. Az olvasni szerető idősb fiú félretéve könyvét, s mire kezdetben csak félfüllet figyelt, a szabadsáért folytatott harc dicsőséges történetét egész testtel is odahajolva mohón hallgatja. Fellelkesültségében valóságos mesének érzi, s ha az elbeszélésben szünet áll be, rimánkodva kéri a mese folytatását. Apja, az értelmes gazda: „Nem mese ez gyermek” — szállóigévé vált szavakkal a szeg fejére ütve igazítja helyre fia eszejárását. Ők ketten a korhangulat igazi hordozói és kifejezői, mert ők a felserdülő és tisztánlátó népi társadalom képviselői. A forradalom dicsőségét nekiperültan, okozott nyomorát könnyező szemmel, de lemondó szinte apatikus keserűséggel részletezi a béna harcfi az első fogalmazásban. Az eddigi szövegben a forradalomnak nem dicsőségéről, hanem szomorú következményéről ugyan egy szónyi említés sincs, de hatása, korhangulata annál inkább kitetszik az idősb fiú és az apa magatartásából. Mégpedig valami bizó, reménykedő hangulati zöngével: „Megvirrad még valaha, nem lesz mindég éjszaka!”. Így hát a költő és a kor hangulatát is ez a két pozitív alak átfogóbban, teljesebben és jellemzőbben a régi szövegben fejezi ki.

És mennyivel szebben, költőiebben. Mennyi művészet van abban, hogy a forradalomnak egyetlen eseményét, sem dicsőségét, sem bukását egy szóval sem említve is hatását, jelentőségét, mégis szíveket megmozgatóan kifejezi. Az idősb fiú festői odahajolása és rimánkodó lelkesedése, a nyílt eszű, értelmes apa magabiztos feddése, szoborszerű nyugalma maga a nyers valóság tartalmailag, alakilag pedig el nem feledhető történet. S mennyi valóságosság és festőiség rejlik a „Rátékint a vándor és tovább folytatja” egyetlen sorban. Mindez hiányzik az első fogalmazásból. Az első fogalmazás tartalmilag részletező, a hagyományos szöveg szemléletesen tömör. Amannak ritmusa nem zeng, egyszer éppen döccen (88 sor), a hagyományosság azonban akár olvasva, s még inkább felmondásban, szavalva, fülbemászóan ömlik és hullámszik. Így hát a költő, az esztétikai szempont is ellene mond a cserének. Arany kényyszerűségéből ugyan, de jobbat, szebbet alkotott.

Művészebb e módosítás, mint az eredeti ezt Voinovich is leszögezte. Önként értetődik, hogy Arany tudta ezt legvilágosabban. Azért ragaszkodott később is, a cenzura megszünte után is, egész életén át a javított hat sorhoz, holott az újabb, meg újabb kiadások bő alkalmat adtak arra, hogy visszatérjen az első fogalmazáshoz. Nem tette, a javítást tartotta meg s hagyta az utókorra végleges szövegnek. Ennek következtében kérdezni lehet, szabad-e más szöveget véglegesnek tekinteni, mint amilyen a szerző tekintett annak, s hagyott hátra. E tekintetben a nemzetközileg elfogadott és gyakorolt alapelv az, hogy minden irodalmi alkotásnak az a végleges, meg nem változtatható szövege, amelyikkel a mű az író életében, az ő tudtával és beleegyezésével, cenzuramentesen megjelent. Minden más olvasat, származott legyen kényszerből vagy önként, egyszerű kiadásnál mellőzendő, kritikáiban, mint az író fejlődésének, meg a mű keletkezésének történetére reávilágító adalék lábjegyzetben, vagy hátul a Jegyzetek függelékben közölhető, vagy közlendő. Az idézett akadémiai szabályzat a nemzetközileg elfogadott és gyakorolt elvvel ellentétben kivételez, a politikai művek kiadásánál az első fogalmazás helyreállítását írja elő. Az utóbbi négy évtizednek a politikai irodalomra is ránehezedő faszimusa indokolja a kivételt. De csak a politikai művekre, s nem a teljesen politikamentes költői alkotásokra, mind amilyen a *Családi kör*. A nemzetközi elv és gyakorlat szerint is a régi szöveg a végleges.

A százesztendősi élő hagyomány is emellett bizonyít. Korunkat jellemzi az értékes hagyományoknak az elmúlt rendszereknél sokkal tudatosabb és rendszeresebb ápolása, tiszteltetés tartása. Mellőzött, elfelejtett irodalmi termékeket bocsát közre, romladozó műemlékeket restaurál, a megélvőket tiszteltetésben tartja, gondozza. A kérdéses hat sor száz esztendőn át, s ma is milliókat gyönyörködtető, élő hagyomány. Legyen szegényebb irodalmi műveltségünk, kiiktatva belőle a „Nem mese ez gyermek” szállóigét, s az azt közrefogó remekszép sorokat, amelyek a kor és a költő hangulatából többet, művészebben fejeznek

ki, mint a behelyettesített szöveg? Félretételük csaldóást kelt az irodalmat szerető olvasók táborában is némi bizalmatlanságot is az irodalom hagyománya iránt: ami jó volt eddig, miért vált selejté, s miért csak hosszú évtizedek után az állítólagos jobb fogalmazás előkerülése után? Töprengedni lehet továbbá Voinovich következetlenségén is. A *Családi kört* ő már előbb is, 1924-ben és 1932-ben sajtó alá rendezte és pedig a régi szöveggel. Ha 1951-ben a cserét modu proprió hajtotta végre, eljárása valóban következetlen. Valószínűbb azonban, hogy a maga felfogását megőrizve, csak az akadémiai szabályzatra való tekintettel *cenzurázta* ki a hagyományos, klasszikus sorokat. Meg vagyok győződve, hogy egy akár szűk, akár tágkeretű véleménykutatás is az eddigi szöveg mellett döntene.

Végző, de nem éppen utolsó érvem a hagyományos szöveg végleges volta mellett kapcsolatos az előljáróban elmondott esettel, a költemény idegen nyelvű fordításaival. Még a román Arany-kötet olvasói közül is számosan, azok az idősebbek ti., akik magyar középiskolát végeztek, meglepetéssel eszmélnek rá, hogy ők annak idején más szöveget ismertek és tanultak meg. Eleve nebbet, szemléletesebbet, mint amit a Damurescu fordítás mond. Aztán van a *Családi kör*-nek több német fordítása, megjelent angol, francia, olasz, szlovák és szerb nyelven is — a hagyományos szöveggel. Nyilvánvaló, hogy újabb fordítók is fognak jelentkezni, akinek ~~ez~~ dolga, önként értetődik, a megelőző fordítások áttanulmányozása, s akik a maguk munkáját végezve a kérdéses hat sornál meghökkennek, hogy hát hova tűnt el az idősb fiú és apja melyik szöveg a helyes és végleges!

Arany akarata s minden felhozható szempont szerint: a régi, a százesztendőös.

ECKHARDT SÁNDOR

BOCSKAI ÉS RIMAY

Kiadásomban összeállítottam azokat a verseket és leveleket, melyeket Rimay János a német zsoldos vezérek kegyetlenségei és a magyar szabadságjogok visszaszerzése miatt felkelő Bocskai István ügye mellett írt. Legtöbbjük alatt neve is szerepel, de mint Bocskai ajtónállója, Bocskai titkárként használja fel és vele iratja leveleit. Így tudjuk megállapítani, hogy legtöbbjük Kassán kelt (kiadásomban a 8.—11. és a 13. sz. levél), egy Sárospatakon (14. sz.), egy Korponán (15. sz.). Egyiken sem olvassuk Rimay nevét, de mindegyiknek írása elárulja a szerzőt, s a fejedelem aláírását leszámítva a levél az ő keze és gondolom, az ő esze műve.

Fel kell tennünk ezek után a kérdést, mit kezdünk *Bocskai István leveleskönyvével*, melyet Thaly Kálmán a *Magyar Történelmi Tár* XIX. kötetében (II. folyam VII. k.) adott ki? Ez az elől-hátul csonka 12 levélnyi ivrét kötet Thaly szerint a Kassáról, illetve Ungvár—Munkácsról a Rákóczi—Bercsényi féle iratok közül került az Országos Levéltárba, de ma már csak a Thaly-féle kiadásból ismerjük. Eredetijét nem tudtam felkutatni, 1874 óta valahová elvetődött, mint annyi minden, ami Thaly kezén ment keresztül.

Így tehát az irás alapján nem áll módunkban megállapítani, mi része lehetett Rimaynak a leveleskönyv leveleinek megírásánál. Thaly csak annyit mond, hogy a kézirat „igen sűrűen s kétféle kézzel” van írva.” Írása másként rendes, sőt szép folyóírás, de számos — gyakran mérész — rövidítésekkel, kivált a latin szavakat illetőleg.” (63. l.)

Thaly írásjellemzése nem mondana ellent Rimay írásának, aki itt alighanem Kátai Mihály kancellárral együtt írta össze a fejedelem leveleit: ez magyarozná a „kétféle kezét”: a sűrű és szép írás éppen Rimay leveleit jellemzi.

Más nehézséget okoz a fizikai lehetőség kérdése. Rimay Thurzó Györgyhez 1605 június 12-én írt levelében írja: „*Két hónapja még nincs*, hogy én ő felsége mellé jöttem, de azoltától fogván bizony sok emlékezetem volt ő felsége előtt Ngrórl. . .” (ÖM. 237), minek folytán április 12 előtt még nem lehetett a fejedelem írókeze.

Márpedig a leveleskönyv első tizennyolc darabja valamennyi 1605 első két hónapjában kelt és csak a 19. sz. -tól kezdve vannak április 13. után keltező. A 19.—22. darab Szerencs várában kelt a 23.—27. sz. Kassáról, ahonnan Rimay is legtöbb levelét írta a fejedelem aláírásával, a 28. és 29. végén a keltezés helye hiányzik. A 27. és 28. sz. április 29-én kelt.

Valószínű tehát, hogy a 23.—29. sz. levelek Rimay kezétől származnak.

Ha most a stílus kérdését is felvetjük, e levelek közül különösen kitűnik a 24. sz., ahol a fejedelem egy meg nem nevezett városnak ír figyelmeztető levelet, hogy miután most

már Szerencsen megvolt az országgyűlés döntése, a város ne habozzék hozzá csatlakozni, mint eddig tette, mert pórul jár. A levél nagylélegzetű körmondatolása és a történeti példázatok felelevenítése inkább Rimayra mint Bocskaira vall, aki képtelen lett volna a levél megírására. Talán nem lesz fölösleges, ha az egész levelet idézzük (108. l.):

Stephanus Dei gratia Hungariae, Transsylvaniaeque princeps, et Siculorum Comes etc. Generosi, Egregii, Prudentes ac Circumspecti, syncere nobis dilecti!

Salutem et gratiam nostram. Országos-gyűlésiben melyet Szerencsre ad 17. diem Aprilis convocáltattunk vala, az minemő végzéseek lőtt ő kegyelmeknek, mind az uraknak, vármegyéknek és szabad városoknak: tetszett ő kegyelmeknek unanimi consensu, hogy bizonyos és böcsülletes atyjokfia és — commissarius által kegyelmeknek értésére adnák, és az közönséges jóra, a mint illik, szeretettel intenék. Bocsatották azért kegyelmek közben Lónyai István és Imreffy János uramékok, kiktől minden akaratjokról bőségesen irtak s izentek is tū (?) kegyelmeknek; melyekről hogy mi írjunk vagy izenjük kegyelmeknek, sőt hogy ennyiszor való sok szép intésünk után, kiknek semmi foganatját nem láthatók, mégis édesgető intéő beszéddel írának kegyelmeknek: ugyan illendő dolognak sem tartanók, ha édes hazánkhoz és annak keservesen megromlott állapotjához való indulatunk meg nem győzne bennünket, kikhez ennyi ideig való engedetlenségekért, nemzetünkhez és hozzánk kemény-nyakú idegenségekért, az intéő beszéd helyén méltán fegyverrel nyúlhatnánk. De tudván azt, hogy jobb mindenkor az kegyességnek és az engedelmes tűrésnek excessusában peccálni, hogynem mint az kegyetlenségnek hirtelenségével élni: hogy mi is mind Isten s mind az emberek előtt, sőt az magatok lelkiességével is elég magunk-menteknek találtassunk, hogy mind felettebb sokáig való várakodással is, mind szép intéő beszédinkkel való protestatioinkkal untattuk, kértük és intettük kegyelmeket, s mégis nem fogadtatok; — viszontag kegyelmek is, ha ugyan ezen keménységben akar előmennni, mind Isten s mind emberek előtt, sőt az magatok lelkiességével is maga-menthetetlenek legyetek: most is akarók legutólszor is kegyelmeket szeretettel inteni csak két szóval, hogy ha az magatok jóvát, életét és megmaradását kívánjátok: az mi hűségünkötől és ettől az közönséges szabadságnak megkeresésére való indulatunktól való idegenséget tovább ne mutassa, mert az sokáig való várakozással féltő, hogy sokáig el nem felejthető romlása ne következék kegyelmeknek. Példa lehet efféle dologban, mint járt-régen Gába városa, és Dávid király mit cselekedett Mann városával, és Coriolanus Rómával; mert hazáját is, vagy abban való kedves városit, csak ez közönséges jónak vagy előmenetelnek, vagy megmaradásának határáig szánthatja az ember. Mely, hogy kegyelmeket is meg ne essék: intjük kegyelmeket illendő szeretettel és böcsüllettel látván és szavoknak mindenben hitelt adván, mutassa hozzánk és az közönséges magyar nemzetnek jóvához minden engedelmességgel való jóakarattját, azt is tekintvén, kit az commissarius uraimtól bizonyosson megérthet kegyelmek, hogy az ellenség ellen az szent Isten, véghetetlen kegyelmességéből, reménségünk felett való szép progressusokat engedett, és naponként most is enged, ki kegyelmeknek nem kicsin bátorságára lehet; annak felette, mely bizonyosson és örökös frigykötéssel erős gyámolokot mutatott ő szent Felsége az mi állapotunkhoz, az hatalmas és győzhetetlen török és tatár császárokat, kiknek győzhetetlen hadai immár minden órában talpon állnak mellettünk. Azért kegyelmek az maga javáért és megmaradásáért gondolkodván serio az dologról, kívánjuk, hogy egyállatjában (!) resolválja haladék nélkül mindjárt magát fellőle; mert az várakozást eddigis minthogy sokalljuk, ha mi gondviselésre indultunk ennekutána kegyelmek felől: immár magunk menteknek tartjuk mindenből magunkat, és úgy magatok lesztek minden kárvallástoknak és romlásatoknak okai. Bene valeant. Datum ex libera civitate nostra Kassoviensi, die 25 mensis Aprilis, Anno Domini 1605.

Ugyanannak a humanistának a hangját véljük megtalálni ebben a levélben, akit a Balassi-kiadás előszavában olvasunk, ahol Themistocles, Xerxes, a szalamiszi ütközet, Fabricius és Pyrrhus esetét hozza fel például Rimay (ÖM. 47), hogy a vétkes és érdemek egyensúlyáról elmélkedjék, mint itt a levélben Coriolanust és a bibliai példákat, hogy a haza érdekében elsőbbséget hangsúlyozza. Nem is lehet ez másként Justus Lipsius lelkes hívenél és levelezőjénél és a bűzgő testánsbiblia—olvasónál. Rimayra vallanak a hármas osztású körmondatok is, és az -ot tárgyrag is; Thaly csak két ízben veti el az átírást, a többi esetben megvan a palócos hangkötés.

A többi levélben nem igen leljük meg Rimay keze nyomát, bár lehet, mint a már közölt levelekben, hogy Bocskai neki diktálta, hogy körülbelül mit írjon; hiszen tud ő egyszerű nyelven is fogalmazni, mint ezt az I. Rákóczi Györgyhöz írt levelének a végén határozottan meg is mondja.

Az ismeretlen városhoz írt levélben is, mint másutt, Bocskai láthatólag propagandistájának használja Rimayt: az a benyomásunk, hogy éppen ekkor, a kassai bevonulás után, volt szüksége arra, hogy a lengyel földre kiküldött Kátai Mihály mellé megfogadja a maga korában nagybíró Rimayt, a maga idején a legjobbnak tekintett író, hogy az egyes urakhoz

és városokhoz általa üzenjen, méltó formában, az udvari retorika minden eszközét felhasználva.¹ Rimay meggyőződésből állt Bocskai mellé: erről versei is tanúskodnak, sőt erre vitte a meserétől, Balassi Bálinttól örökölt hagyományis, aki már az epicedium és az utolsó levelek tanúsága szerint is rájött arra, amit a magyar urak már régóta felpanaszoltak: a bécsi udvar és haditanács nem bízott a magyarokban és a jelentősebb várakba csak német parancsnokokat neveztek ki, úgyhogy a magyar idegen lett saját hazájában. Belgiojoso, Básta és az ellenreformáció versenyt pusztította a magyart a törökkel s Bocskai felkelése a hithű protestáns és magyar Rimay eszméivel egybeesvén, a képzett magyar humanista készséggel állította képzettségét a fejedelem szolgálatába.

Ez a nem egészen két esztendő (1605 április—1606 december) tehát különös politikai jelentőséget ad Rimay munkásságának. Gyökerei Báthory István barátjáig, Balassi Bálintig nyúlnak vissza és éles fénnel világitanak be a nagy költő Balassi politikai gondolkodásába is.

BORZSÁK ISTVÁN

„ADRIAI TENGERNEK SYRENAIA“

Zrínyi 1651. évi kötetének jelentőségét legutóbb Klaniczay Tibor méltatta körültekintő alapaossággal.² Fejtegetéseihez Marót Károly az antik irodalom- és vallástörténet szemzőgéből nézve fűzött továbbvezető megjegyzéseket.³ Célunk itt nem az, hogy kettejük megállapításait és utalásait elismételjük; néhány nem említett — főleg ikonográfiai — vonatkozás feszegetésével inkább a nagyjából eddig is nyilvántartott felismeréseket szeretnők elmélyíteni.

„Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklós”: mai olvasó számára valóban meglehetősen különös cím, amelyen filológusaink nem ok nélkül törték annyit a fejüket.⁴ Magában véve még bajosabban lehetne értelmezni, mint úgy, amint a kötet címképének ábrázolásán, a páncélos, sisakforgós vitéz irányította hajó vitorlájára írva olvassuk. Marót Károly kettőspontot tenne a felirat két tagja közé, és úgy véli, hogy „a szerzőnek ilyen korszerűen stílusos megjelölése alá akár ő, akár a nyomda a meg nem adott cím helyett, vagy összefoglaló címnek a költő ismert jelmondatát libegtette oda: Sors bona nihil aliud.” (NB: a latin mondat sincs írásjellel tagolva, viszont a könyv tulajdonképpeni címlapján, a szóbarforgó szöveg közepén vessző, a végén pedig pont van: „Adriai tengernek Syrenaia, groff Zrini Miklós.”) Hogy a „sors bona, nihil aliud” cím helyett, vagy összefoglaló címként libeg-e az árbocfa köré tekeredő szalagon, inkább ne firtassuk; alkalmasint csak jelmondatnak volt szánva, amely nyilván összefügg a fölötté feltüntetett szerző személyével, de a kötet tartalmával már kevésbé. Tényként fogadjhatjuk el, hogy nyelvtileg az „Adriai tengernek Syrenaia” a kisebb betűkkel írott szerzőnév előrevetett értelmezője, a kötetcímet pedig nem az itt is meglibegtetett latin jelmondat, inkább az egész ábrázolás mondanivalója helyettesíti. (A „cím” a tulajdonképpeni címlapról is hiányzik: a szerző névmegjelölésén kívül alul mindössze az impreszum szövege olvasható: „Nyomtatta Béchben... Kosmerovi Máté Czászár ő Felsőge könyvnyomatója. Anno M.DC.LI.”)

Az ábrázolásnak Klaniczay is jelképes fontosságot tulajdonít: a célja felé tántoríthatatlanul előretörő ember szimbolumát látja a rajzban.⁴ A viharos tengeren haladó hajó a kötetben olvasható eposz megírásának nehézségeire utal, mint ahogy a költő a XIV. ének elején (3. v.) is ugyanebből a képzetkörből vett hasonlaltal érzékelteti feladatának megoldását:

Már én mágnesküvem portushoz hoz engem,
Szerencsésen jöttem által ez tengeren.

Ugyanezt a képet használta Zrínyi előzőleg, a IX. ének elején is:

... Kis készüllettel indultam Tengeren-túl,
Kis elme ez, ki ír nagy Atyám dolgáru.

¹ Itt említem meg, hogy kiadásom elkészítése idején elkerülte figyelmemet Lukinich Imre közlése: Rimay János. *Életéhez. Egyet. Phil. Közl.* 1904. 518. Itt éppen Bocskai megbízásából Kóvárról ír Rimay Perneszy Erzsébethez, Késérű János özvegyéhez 1606 „bőjt főszerdáján” bizonyos anyagi ügyekben. Rimayról ez a levél lényegesen újabbat nem árul el.

² Zrínyi Miklós. Bp. 1954. 240. skk. 1.

³ Adriai tengernek Syrenaia groff Zrini Miklós. *Irk.* 1956. 475. skk.

⁴ Vö. Király György: Zrínyi és a renaissance. *Nyugat* 1920. 551.

⁵ Id. m. 240.

A barokk ábrázolás mögött antik reminiscenciák húzódnak meg. A költői vállalkozásnak veszélyes kocsiversennyel (Verg., *Georg.* I. 40; II 541—; Ovid., *Am.* III 15,2; *Ars am.* III 809—), vagy még sokkal gyakrabban hajózással való összehasonlítását akárhány klasszikus hellyel szemléltethetjük,^{4a} itt csak a XVII. században közzéadott Ovidiusra utalunk.⁵ (*Ars am.* I 771—; *Fasti* I 4; II 3; II 863: Venimus in portum, libro cum mense peracto; III 790: . . . et des ingenio vela secunda meo; IV 18: Dum licet et spirant flamina, navis cat; IV 729—: . . . navalibus exit puppis, habent ventos iam mea velasuos; *Rem. am.* 811-2.)

A címlap rajzából Klaniczay — feltétlenül helyesen — további utalásokat következett ki Zrinyi politikai programjára vonatkozólag is. A költő számára fontos, de nem egyedüli feladat költői terveinek megvalósítása: a vitorlát biztos kézzel igazgató hajós a nemzet hajóját is révbe akarja vezetni, „a hűség és vitézség iránytűjével nagy őse csillagát követve.”⁶ A szimbolikus rajz értelmezése során helyénvaló a hivatkozás Zrinyinek báni beiktatása alkalmával mondott beszédére: „Bizony nagy bölcsesség és hadi erényekre kell annak támaszkodnia, ki oly hatalmas hajónak, vagy inkább oly híres birodalomnak kormányát a szerencse oly viharos forgásában igazgatni kívánja.” Ez a kijelentés és a kép mondanivalója valóban egybevág, és nem kétes, hogy a vitorlát dagasztó szél a szerencsének a szele. A libegő szalagon olvasható jelmondat igenis összefügg az ábrázolás egészével, de összefügg Zrinyi politikai hitvallásával is: a szerencse állhatatlan forgásával (fortunae inconstantis) szemben szilárd kézzel kell vezetni a nemzet hajóját. Ezt a hitvallást nemcsak a *Szigeti veszedelem* IV. énekének elején olvasható költői sorok szemléltethetik.

Klaniczay érinti a szimbolikus értelmű címlaprajznak a XVI—XVII. századi emblématikához való viszonyát is. Hivatkozik a Zrinyi könyvtárában megtalálható emblémagyűjteményekre. Bizonyság, hogy Zrinyi sok efféle könyvet forgatott, — Alciatié is. Nem tudom, felfigyelt-e már valaki arra, hogy Alciati emblémagyűjteményének bevezetésében⁸ — Francesco Sforza „symbolum”-ával kapcsolatban — Zrinyi másik közismert jelképével találkozhatunk: „Franciscus Sfortia cum Ducatum Mediolanensem obtineret, canis sibi symbolum pingi fingique curavit, una cum epigrammate: *Nemo quietum impune lacesset.*”

Nincsen olyan emblémagyűjtemény, amelyben a hajó, vagy a szirének szimbolikus értelmű ábrázolása néhány változatban ne szerepelne. Alciatinál is találunk egy dagadó vitorlával haladó hajót, de egészen más jelentéssel, mint Zrinyinél (p. 363: In facile a virtute desciscentes). Ott vannak azután a CXVI. emblémán a szirének is, de megint csak más értelemben. A több (487. skk.) lapra terjedő magyarázat igen tanulságos olvasmány: a rengeteg klasszikus szöveghely és értelmezés felsorakoztatása mutatja, hogy ennek a sajátos műfajnak a szakértői mennyi tudós velleitást és elmeilt igyekeztek belezsúfolni egy-egy embléma ábrázolásaiba és feliratába, vagy kísérő epigrammájába. Olvashatjuk a szirének nevének több etimológiáját is (489): „. . . a verbo *scio*, quod est iacto, turbo, decipio, vel *ἀπο τῆς σειρός* id est a catena seu vinculo, eo quod libidinis vinculum Sirenes fuerint.” Kifejti az illusztris szerző, hogy a *Siren* szót nem helyes y-nal írni: már csak ezért sem valószínű, hogy Zrinyi csak Alciati könyve alapján szerkesztette volna össze verseskötetének emblémáját, — bár máshol (ld. Id. I. 33 és II 12; Sz. V. XII 81) mindenütt Sirena-t, ill. Sirenes-t ír.

„Non me fugit varie a variis trahi hanc Sirenum fabulam” — jegyzi meg az Alciati-embléma kommentátora a szirének alakjának és szerepének sokféle értelmezésével kapcsolatban. (493.) Hivatkozik pl. Pausaniasra, aki szerint Sophoklész halálakor Dionysos az Attikát pusztító spartai vezérnek azt hagyta meg álmában, hogy „az új Seirénnek adja meg a halottaknak kijáró tiszteletet.” (Paus. I 21,1: *τὴν Σειωῖνα τὴν νέαν τιμᾶν*.) A vezér az álmot Sophoklész és költészetére magyarázta, mert „a költemények és beszédek csábító erejét még manapság is Seirénhez szokták hasonlítani.” (Uo.: *καὶ οἱ τὸ ὄναρ ἐς Σοφοκλέα καὶ τὴν Σοφοκλέους ποιήων ἐφαίνετο ἔχειν, ἐλώδησι δὲ καὶ νῦν ἐτι ποιημάτων καὶ λόγων τὸ ἐπαγωγὸν Σειωῖνι εἰκάσειν*.) Említi Bakchylidést (Anth. Pal. IX 184: *λάλε Σειωῖν*), majd a rómaiak közül a grammatikus Valerius Catót, a *Latina Siren*-t. A Suidas—szótár „altiora sensu”

^{4a} Pl. *Hor.*, Carm. IV 15, 3—4: ne parva Tyrrhenum per aequor vela darem; *Prop.* III 9, 3—4. — Különben Dante is „tehetsége kis hajójának” említésével kezdi a Purgatóriumot (I 1—3).

⁵ Klaniczay 244., 81. jegyzetéhez — Ovidius XVII. századi ismeretéhez és a *Metamorphoses* mintakép-jellegéhez — itt csak annyit fűznék hozzá, hogy a *Szigeti Veszedelem* 15 énekre való tagolása is feltehetőleg a *Metamorphoses* beosztására vezethető vissza. A *Szigeti Veszedelem* XV. énekében (83. v.) olvasható bikaviadal-hasonlat sem okvetlenül csak Zrinyi nápolyi taitzokodásának emlékét őrzi (Klaniczay, 29.): az életszerű jelenet kiszínezésében része lehetett Ovidiusnak is (XII. 102—).

⁶ Id. m. 240. vö. Sz. V. XIV. 2.

⁷ Uo., ld. Széchy Károly, *Zrinyi Miklós*. I. Bp. 1896. 275. Az eredeti latin szöveg: Greg. Ráttkay, *Memoria regum et banorum* . . . Ed. altera, Vindobonae 1772, p. 228.: Magna certe sapientiae columna virtutumque bellicarum fulcris ille inñiti debet, qui tam vastae navis, vel potius tam inclyti Regni clavam in tam procellosis fortunae inconstantibus gubernare desiderat. (Ráttkay *Gergelyt* alkalmasint Széchy elírása folytán emlegeti Györgynek Klaniczay is.) — A veszélyeztetett állannak hánykolódó hajójával való összehasonlítása Alkaios ill. Horatius (c. I 14) óta közkeletű kép; az allegória kifejtését ld. Quint., VIII 6, 44; vö. Cic., *Pro Sest.* 20, 46; Cass. Dio LII 16; a humanista Tanaquilus Faber észrevételeit ld. Waldapfel Imre kis cikkében: *EPHk* 1933. 122.

⁸ *Emblemata cum commentariis*. . . Patavii 1621. p. LIX.

magyarázza a sziréneket: *αἱ τῆς ψυχῆς ἐναρμόνιαι καὶ μουσικαὶ δυνάμεις*. Kitér a tudós kommentátor Plátón *Allamának* X. könyvére, a „szférák zenéjére” is, „nam Siren dea canens Graeco intellectu valet.” (Uo.) Bő hivatkozásokkal fűszerezve adja elő azt a szintén ókori eredetű értelmezést, amely szerint a szirének tulajdonképpen a tengerparton leselkedő szépségek (formosae meretriculae) voltak, akik édes énekükkel magukhoz csalogatták és tönkre tették a vigyázatlan hajósokat. „Ezért mondják hajótörötteknek azokat, akik a szirénekhez betértek.” Voltak, akik sziklazátonyoknak, mások pedig ragadozó madaraknak értelmezték őket, „mi — folytatja a szerző, — szokásunk szerint morális magyarázatot próbálunk adni” (nos pro more ad mores trahemus), és először a hízelgők, majd az érzéki vágyak allegóriáját fedezi fel a szirének énekében, míg a csábításuknak ellenálló Odysseust a bölcs ember példaképének (sapientis imago) mutatja be; végül Horatius nyomán (Sat. II 3,14—) a rosszra csábító tévtelenség kerülését ajánlja: *vitanda est improba Siren desidia*.

Íme egy csokorra való a szirének alakjához fűződő elképzelések irodalmi jelentkezéseiből. Ezt a csokrot tetszés szerinti mennyiségű részletadattal gyarapíthatnók — az archaikus képzőművészeti ábrázolásoktól a modern nyelvek szóhasználatáig. Míg Marót Károly a Seirén-problémát a „hellénizmus korával lényegileg és elvszerűen lezártak” tekinti (475. l.), és bejelenti, hogy a szirének európai továbbélésének kérdését nem önjaitja érinteni, fejtegetései során — olvasóinak tanulságára — mégis bőven merít a későbbi irodalmi fejlemények anyagából. Ezzel egyúttal azt is szemlélteti, hogy a „későbbi fejlemények” akárhányszor is „eredeti” jelenség bizonyos vonatkozásait is megvilágíthatják, másrésztől az antik (és középkori) háttér ismerete nélkül még az „Adriai tenger Syrenájának” kérdése is tisztázatlan maradna.

Láttuk, hogy Zrinyi kötetének *nincsen címe*. A szerző szándékára és — talán — a kötet mondanivalójára vonatkozólag csupán a címpl szimbolikus ábrázolásából olvashatunk ki egyet s mást. A rajzon ábrázolt vitéz nyilván Zrinyi akar lenni, az a Zrinyi, akit a szerzői név előtt álló értelmező az „Adriai tenger Syrenájaként” hirdet. Költő, mint szirén, — egyáltalán nem elképzelhetetlen megjelölés. Eddig is számontartottuk,⁹ hogy Tasso „la gloriosa alma Sirena”-nak mondotta Vergiliust, és hogy Zrinyi közvetlen példái közül Giambattista Marino a „Tirren-tenger szirénjének” nevezte önmagát. Az antikok közül a fentebb már említettek (Sophoklész és Bakchidész) kívül így aposztrofálták Homéroszt (Anth. Pal. XIV 102; Cert. Hom. V p. 227, 37 Allen), Aristotelést (Iulian. imp. in Heracl. 237 B), Menandrost (IG XIV 1183: *Σειρήνα θεάτρον*), Aristónt, a másként „kopasznak” nevezett chiosi sztoikust (Diog. L. VII 2,1); de ide tartozik Isokratés sírjának szirénábrázolása is, amennyiben Philostratos (V. Isocr. I 17,1) így értelmezte.

De ez csak egy a számtalan — nem egyszer ellentétes — értelmezési lehetőség közül. Már az allegóriakra vadászó ókori Homéros-magyarázóknál általános pl. a sziréneknek az érzéki élvezetekkel (Schol. ad II. X 549: *ἡδοναί*) való azonosítása. Akik a mítosz okát, eredetét kutatták, szintén sokféle aitiologikus magyarázattal állhattak elő: felfoghatták pl. a sziréneket a veszedelmes tengeri zátonyok allegóriájaként; euhemerosi racionalizmussal — mint fentebb Alciatinál is láttuk — rosszra csábító és romlásba döntő hetairáknak; nem kellett hozzá különösebb szellemesség, és máris megszülethetett a rosszjáú metaforikus értelmezés is: a tehetségtelen versenytárs kántálása ugyanolyan „gyilkos hatású”, mint a szirének éneke (Schol. ad Theoc. V 78; ezt mondták egymásra az attikai szónoklat nagyságai is, ld. Aischin. III 228).¹⁰ Lapozzuk fel akármelyik kézikönyvet, megláthatjuk, hogy a mítikus szirénekre mi mindent rá lehetett fogni — a szerelmi csábtól a scirocó megszemélyesítéséig. .¹¹

A szirének „továbbélésének” fejezetei közül az egyházasok és a középkori keresztény írók állásfoglalása külön tanulmány tárgya lehetne.¹² A Vulgata (mint már előzőleg a Septuaginta) *Sirenes*-szel fordítja Ézsaiás 13: 22. versének sakáljait (Károlinál is: „sakálók”); Ambrosius és Hieronymus számtalan helyen hivatkozik a szirének énekére (*Sirenum cantus*), mint az ördögi csábítás eszköze; az *Odyssæia* kalandja épületes leckévé, az agyafűrt Odysseus alakja az istenfélő és bölcs ember példaképévé magasztosul.¹³ Az autuni Honorius a kapzsiság, önteltség és tobzódás szimbólumát fedezi fel a szirénekben.¹⁴ Dante *Purgatóriumában* a korcs,

⁹ Ld. a Marót Károly tanulmányában feltüntetett irodalmat.

¹⁰ Még néhány tanulságos antik hely: Eur. Andr. 936— (az asszonyi bujtotagásról); Philodémus (Rhet. II 145. ed. Sudhaus) a filozófiát mondotta *παλαιή Σείρη*-nek; Plutarchos a Marius-életrajzban (44, 6) *ἡ τῶν λόγων σειρήν καὶ χάρις*-ről beszél.

¹¹ G. Weicker, Roscher ML, „Seirenen”; F. Zwicker, RE, „Sirenen”; H.-I. Marrou a Cabrol—Leclercq-féle *Dictionnaire d'archéologie chrét. et de liturgie* XV. kötetében, s. v. Sirene; A. P. Frutaz az *Enciclopedia Cattolica*-ban, s. v. Sirene, stb. A régebbi irodalomból nem hanyagolható el: F. Piper, *Mythologie der christl. Kunst von der ältesten Zeit bis ins 16. Jahrh.* I. Weimar, 1847. 377. skk., és van néhány érdekes megjegyzés Láng Margit „Sirenes”-cikksében (a Pecz-féle *Ókori Lexikonban*) is.

¹² Ld. Zwicker cikkének *Nachleben*-fejezetét (305. skk.), A. P. Frutaz, i. h. 728. l. Rengeteg anyag van felhasználva H. Rahner *Griechische Mythen in christl. cher Deutung* c. tanulmánykötetében (Zürich, 1945) *Odyssens am Mastbaum* c. részében, 414. skk. és az ott felhasznált irodalomban, főleg F. Sbordone *Physiologus*-kiadásának (Firenze, 1936) bevezetésében.

¹³ Pl. Maximus Taurinensis 49. homíliájában: Migne, PL 57., 339. sqq.

¹⁴ PL 172., 855. sqq.

de mégis bűvös hatású szirén a magukban véve rút, de az emberek szemében kívánatos földi javak mélyértelmű jelképe (XIX 19—):

„Io son — cantava, — io son dolce serena,
che i marinari in mezzo mar dismago,
tanto son di piacere a sentir piena!
Io volsi Ulisse del suo cammin vago
al canto mio; e qual meco s'ausa,
rado sen parte; si tutto l'appago!”

Ez eltérést jelent a kanonizálódott homérosi előadástól, hiszen a kalandvágó Odysseus meghallgatta ugyan a csábító éneket, de nem tántorodott el. Sokkal általánosabb az eredeti hagyomány moralizáló, allegórikus hasznosítása: pl. Iustinus Martyr szerint (Cohort. ad gentiles, 34—) a szirének a csábításokat, a világi bölcssek okoskodásait jelképezik, akikkel szemben viasszal kell betömnünk a fülünket, különben józan eszünktől megfosztva elesünk az üdvözüléstől. (NB: már Epikuros szirén-hangoknak minősítette a „kert”-jébe beszűrődő idegen — „eretnek” — tanításokat.¹⁵) Hippiolytos is arra szólította fel híveit, hogy ne hagyják magukat elcsábítani az eretnek tanoktól, mint a szirének énekétől. (Phil. VII 13.) Augustinus a szónoki művészetben (a „De beata vita” elején, PL 32, 959—), Paulinus Nolanus a költészetben látott a szirének csabításához hasonlítható veszedelmet. (Epist. XVI 7.)^{16a} De még ezeknél is érdekesebbek az ellentétes magyarázatra alkalmat adó helyek. Pl. Clemens Alexandrinus (Protrept. 12) a szirénekben a megszokásból adódó nehézségek szimboliumát látja és céloz a „rossz” szigetére, ahonnan csábító ének hangzik; viszont a Strómata egyik helyén (II 2) azt fejt ki, hogy a szentírásban olvasható isteni ige úgy vonzza a hívőt, mint a szirének éneke. A gazai Prokopios (Genesis-kommentárjában: PG 87,509—) az egyházi szónokokat hasonlítja szirénekhez, mint akik ékes szóval hirdetik a keresztény vallás tanításait. De a kereszténység ellenfelei (pl. az epikureista Kelsos) elítélő értelemben is hasonlíthattak az új vallás híveit „táncoló és hamisan beszélő” szirénekhez.¹⁶

Külön lapra tartozik az árbocfához kötözött és a szirének csabításának így ellenálló Odysseus alakjának allegórikus értelmezése. H.—I. Marrou¹⁷ a szóban forgó jelenet késő-órkori szarkofág-ábrázolásaival kapcsolatban rámutat a magyarázatot kereső régészeknek a a szimbolika gazdagságából eredő zavarára: a pogány, majd keresztény ókor irodalmi és filozófiai hagyományában — „legalább is Antisthenéstől kezdve” — annyi minden rakódott Odysseus és a szirének alakjára. „*Richesse, et aussi ambiguë*”: összegezi észrevételeit, és utal arra, hogy a sziréneket korántsem magyarázták mindig és szükségszerűen rosszra. Cumont, Boyancé és Courcelle nyomán messzevezető összefüggéseket tár fel a temetkezési szimbolika (a lélek sorsával kapcsolatos új-pythagoreus, ill. keresztény elképzelések) köréből, majd a szarkofág-reliefek szirénjeinek bizonyos sajátosságaiból (egyikük — vagy mindhármuk — a megszokott hangszerek helyett iratkeresőt tart a kezében; nem egyszer a szónok- és filozófus-ábrázolásokra jellemző gesztusban és öltözetben fordulnak Odysseus felé) arra következtet, hogy a lélek zavartalan „hazatérését” akadályozó veszedelmes tanok jelképes ábrázolásai lehetnek. A monda egyik változata szerint a Múzsák azzal szegényítették meg a velük versenyezni merészlő szirénket, hogy kitépték tollaikat; a szarkofág-reliefeken — pl. az ún. Turanius-szarkofágon¹⁸ — mégis ők viselik homlokukra tűzve a Múzsák győzelmi jelvényét, a kitépott tollakat. Egy Plutarchos-hely (Quaest. conv. VII 5) alapján Marrou arra gondol, hogy ez a feltűnő részletvonás a szirénket, mint hamis Múzsákat, a *κακομουσία* képviselőit volna hivatott ábrázolni.¹⁹

Ennek a *κακομουσία*-nak a jelentőségére még visszatérünk; az árbocfához kötözött Odysseus szimbolikus értelmezésével kapcsolatban itt csak annyit, hogy a közismert ábrázolás azért is elgondolkodtathatta a keresztény szemlélőket, mivel a keresztfára feszített Krisztust juttatta eszükbe.²⁰ Az egyházi írók a késő-ókortól kezdődőleg szinte az egész középkoron keresztül Krisztusra vonatkoztatták a „sokat szenvedett” görög hőst, árbocát a keresztre, hajóját az egyházra. Odysseus és a szirének mítosának ez az értelmezése közvetlenül kapcsolódik az *Odysseia* XII. énekének 160—162. soraihoz:

¹⁵ Epist. ad Pythocl., frg. 163—4.

^{16a} Vergilius és Cicero, mint a clairvoux-i Nicolaus romlására törő szirének: vö. J. Adhémar, *Influences anti, ues dans l'art du Moyen Age français*. London 1939, 28.

¹⁶ Orig., *Contra Cels.* V 64.: PG 11. 1283.

¹⁷ Marrou, I. h. 1496. 1.

¹⁸ Ld. J. Wilpert keresztény szarkofág-corpusában, P. Courcelle tanulmányának (*Rev. Ét. Anc.* 1944.) I. táblamellékletén, vagy az *Encyclopaedia Catholica* XI. 725—6. lapján.

¹⁹ Marrou, I. h. 1497. 1.

²⁰ Vö. Weicker, I. h. 617. 1.; Rahner, 468. skk.; mindezeket a helyeket és értelmezési lehetőségeket a XVI—XVII. században is számontartották, ld. pl. Iustus Lipsius *De cruce* c. könyveszkéjének (2. ed., Romae, 1595) utalásait, 28. skk.

... ἀλλά με δεσμῶν
 ὄησατ' ἐν ἀργαλέῳ, ὄφρ' ἐμπεδον αὐτόθι μίμνω
 ὄρθον ἐν ἰστοπέδῃ, ἐκ δ' αὐτοῦ πείρατ' ἀνήφθω.

Az ősi görög mítosz mélyértelműségét mutatja az, hogy késői továbbmagyarázói — az alexandriai Homéros-magyarázók utódai — a termékeny és mindenre feljogosító *ὑπόνοια* (sejtés, vélemény; jelképes értelmezés) révén ilyen változatos gondolati tartalmat fedezhettek fel a vallási felfogásokhoz igazított Odysseus-kalandban, — a korai egyházatyáktól Zwingliig! De az árbocfának és a vitorlarúdnak keresztfára való magyarázásához még csak holmi kifinomult *ὑπόνοια* sem kellett; a látvány önkéntelenül is mindenkit a keresztre emlékeztetett. (Pl. Festus, De verb. sign. p. 310,2 ed. Müller: *vela lintea in crucem expensa*, vö. Artemidóros, Onirokr. II 5.) Egészen természetes, hogy az első keresztény apologéták minden magyarázkodás nélkül használják a képet: *signum sane crucis naturaliter visimus in navi, cum velis tumentibus vehitur*, — olvassuk Minucius Felix *Octavius*-ában (29, vö. Tert., Adv. Marc. III 18, Ad nat. I 12). Justinus Martyr is szimbólumot lát az árbocfában, a tenger viharain győzedelmeskedő erő szimbólumát. (Apol. I 55,3.)

A középkori szirén-elképzelésre, ill. Odysseusnak és hajójának szimbólikus értelemben való felfogására egyetlen passzust idézünk. Marbod rennes-i püspök (1035—1123) *Liber decem capitulorum*-ából a 3. (De meretrice) végét (PL 171, 1699):

Haec (sc. femina) est et Siren, quae stultos dulcia cantans
 allicit, allectos trahit attactosque profundum
 mergit in interitum, quem declinavit Ulysses...

(A kárhózatba taszító női csábítás ellen egyetlen orvosság van: a menekülés. Majd a mítosz klerikális átértelmezése következik.)

Quisquis in Ecclesiae mundi secat aequora navi,
 ut queat optatum patriae contingere portum,
 dulcisonos cantus et blanda pericula vitans,
 dogmate legitimo conclusas munit aures,
 astrictus ligno divini fune timoris.
 Lignum nostra salus crux est, velut in rate malus,
 nec caret antennis, quae sunt duo brachia ligni.

Ami most a szirének ábrázolását illeti, a köztudatban élő haltestű női lény képe az ókorban korántsem volt általános, sőt: a halfarokban végződő, uszonyos ábrázolásra alig van példa.²¹ A Tritónokra és Néreisekre emlékeztető alak csak a VI—VII-századi *De monstis et belluis* névtelen szerzőjénél (I 8), majd Alanus ab Insulis-nál (De planctu nat. 285: PL 210, 437) kanonizálódik.²² Az áttekinthetetlenül gazdag képzőművészeti anyag ismertetése még vázlatosan sem lehet feladatunk, bármennyire csábító volna is akár csak a magyarországi haltestű szirénábrázolások nyomon követése és értelmezése a pécsi vagy az esztergomi töredékektől — a Zrínyi-kötet címlapjáig. Az a többértelműség, amelyre Marrou (i. h.) nyomatékosan utalt, már a múlt századi Pipernek is feltűnt: idézett művének 386. lapján kifejti, hogy a középkori szirénábrázolások a világi gyönyöröket, de a világi gyönyörökről való lemondást is egyaránt jelenthetik. Párhuzamként jegyzi meg Piper (ugyanítt), hogy az oroszán, mint szimbólum, a középkori művészetben Krisztust, de ellenfelét, az ördögöt is jelképezheti.

F. Zwicker²³ a szirének „Nachleben”-jének ismertetése során megállapítja, hogy archaikus és klasszikus kori jelentésükben — mint „lélekmadarak” — eltűnnek ugyan, de Homéros felfogásában, mint gyönyörűen éneklő, érzéki vágyat keltő vizisellők (buhlerische Meermaidchen és átvitt értelemben az asszonyi csábítás, vagy a tiszta csengésével lenyűgöző énekgang szimbólumai mind a mai napig tovább élnek. Érdekes, hogy pl. a nagy francia Larousse csak a félig haltestű sziréneket tartja nyilván. Tanulságosak azok a román nyelvi példák, amelyeket Zwicker cikkében említ. A provençalban pl. *syrena* a. m. „peysos maris que han forma de femma”; haltestű nőkként szerepelnek Brunetto Latini *Livres dou trésor*-jában (p. 189) is: „Sereine, se dient li autor, sont trois qui avoient semblance de feme dou chief jusques as cuisses; mais de celui leu en aval (csipőtől lefelé) avoient semblance de poisson... , qui por lor très dous chant faisoient perir les nonsachanz (a tudatlanokat, járatlanokat), qui par la mer aloient.”

²¹ Weicker, i. h. 627. l.

²² Vö. Piper, i. m. I. 382. l.; M. Haupt, Opusc. II. 224. — Index lectionum Berl. 1863.; J. C. Lawson, *Modern Greek Folklore and ancient Greek Religion*. Cambridge 1910. 187. skk.; D. Jalabert, *De l'art oriental a l'art roman. Recherches sur la flore et faune romanes*. I.: *Les Sirènes*. Bull. Monumental 95 (1936) 433. skk.

²³ I. h. 305. l.

A nagy tekintélyű „Trésor”-nak akár ebből az egy helyéből is láthatjuk, hogy a szirén-elképzelés ősi vonásai közül a középkoron át a démoni jelleg uralkodott.²⁴ Piper szerint²⁵ az antikvitással való foglalkozás nyomán elevenedett fel másik jelentés, amelyet Sophoklészszel és a varázshatású költői szó többi mesterével kapcsolatban figyelhetünk meg. Ennek képzőművészeti illusztrációjaként a mantovai Sperandio medaillonját említi, melyet al ferrarai Ludovico Carbone (Guarino-tanítvány; megh. 1482-ben) tiszteletére készített: egy szirén jobbával is, baljával is felemelve tartja kétfelé ágazó halfarkát (mint a modernai dóm déli falán látható „donna pesce” a XIII. századból: ld. az *Enciclopedia Cattolica* XI. kötetének XLVI. tábláján); körülötte a felírás: MVSIS GRATIISQVE VOLENTIBVS, — azaz Carbone olyan „szirén”, akinek szónoki és írói tehetsége nem a Múzsák (és Gratiák) akarata ellenére (vö. Hor., A.P. 385: *tu nihil invita dices faciesve Minerva*), hanem velük egyetértésben, harmóniában nyilatkozott meg, aki tehát nem a *κακομουσία* megtestesítője, hanem „szirénhangú”, de valóban *Μουσικός ἀνήρ*.

Lassan bezárul a kör, visszakanyarodhatunk a *Szigeti veszedelem* költőjéhez, az „Adriai tengernek Syrenájához”. Láttuk a XVII. századi ábrázolás antik és középkori hátterét; hálásan fogadtuk Marót Károly utalását arra, hogy a „szirén” szót „bűvösszavú költő” értelmében nálunk is használták. Ha Rimay János (ÖM Bp. 1955,45) „vagy Syrennek vagy Circének, vagy magyar Amphionnak” mondhatta Balassit, — miért ne mondhatta volna Zrínyi is magát? Ezt egyáltalán nem rontja le az a tény, hogy a fentebb már jelzett három másik hely, ahol Zrínyi a sziréneket említi, nem a költőre vonatkozik. Az első *Iditium* 33. versszakában szépen éneklő „Tengeri Sirenes”-ről (ejtsd: Szirénes; egyesszám!) olvasunk, akinek „ű szép gyöngye verse oly igen keserves, hogy még Pluto előtt is volna az kedves.” (A költő Orpheusra céloz, de távoli — és nem pontos — párhuzamként talán Platón Kratylos-ára is hivatkozhatunk: 403 D.) A második idillben (12. v.) a költő így szólítja meg a szavára nem hajló Violát:

*Kegyetlen Sirena, nézheted sírásom,
Nem könyörölsz, nem szénsz, látván kárvallásom.*

Végül a harmadik hely az eposz XII. énekéből való, ahol (81. v.) Kumilla ezeket mondja:

Illyen-é én Uram, mint egy kis czinege,
Mellyet oly könnyen sip chalogathat lépre?
Hidgyed, hidgyed, Uram, *Sirena éneke*,
Az mit Ferhat tenéked mostan beszéle.

Továbbmenve, ill. Zrínyi „sziréniségére” visszatérve: hogy lehet *jerfiköltőt nőnemű* mitológiai alakként megszólítani, vagy ilyenrel azonosítani? Láttuk, hogy ez nem akadály: Valerius Cato lehet *Latina Siren*, Sophoklés lehet *ἡ Σειρήν ἢ νεά*, stb., még pedig nemcsak azért, mivel „főleg a teratológikus szirének. . . eleve sem bírhattak túlságosan fix nemmel”²⁶, hanem azért is, mivel pl. Caligula — fordítva — nyugodtan emlegethette szépányját, Liviát, *Ulixes stotulus*-nak. (Suet., Cal. 23,2.) Különösebb jelentőség nélkül való, legfeljebb érdekes az, hogy a szirének egy középalnémet szövegben biztosan hímnemben szerepelnek: „Se (sc. die Unkeuschheit) voret (führ)t in dem banner *eynen sirenen*, dat is ein merwunder.”²⁷

A mindezek után nem kétes azonosításnak („Adriai tengernek Syrenaiá” = Zrínyi Miklós) most már csak egy szépséghibája volna, még pedig az, hogy az ábrázolás „címszereplője” bent ül a hajóban és ügyet sem vet a hajója előtt incselkedő halfarkú szépségekre, akik közül az egyik — *more Sirenum* — csábosan fésülködik és magasra tartott tükrében nézegeti magát, míg a másik jobbával a hajóba kapaszkodik, balkezében pedig kagyló-csészét tart és bájtállal kínálná a mereven előre tekintő höst.²⁸ Az ábrázolás Horatius egyik sorának (Epist. I 2,23: *Sirenum voces et Circae pocula nosti*) illusztrálása is lehetne. Olyan csekélység, hogy Horatiusnál *Kirké* varázskelyhéről van szó, nem zavarhat egy vérbeli barokk emblemaszerkesztőt: a nyilvánvalóan *viharosnak* szánt tenger is, amelyen a vitorlás *hánykolódik*,

²⁴ Ez a jelentés a reformáció és ellenreformáció vallásos irodalmában továbbra is megmarad. Pl. Bornemisza Péter (*Post.* IV. 690. l.) az ördög természetét különféle „barnok” (oroszlán, sárkány, aspis, basiliscus, behemót, leviathan, róka, vérszopó, kígyó, skorpió, strucc, bagoly) leírásával érzékelteti, de az épületes gyűjteményből a *Syrena* sem marad ki: „mert édesget szavával (ti. az ördög) és Angyal képebe is elváltoztattya magát. Homerus írja, hogy az Syrenac az tenger[i] köv sziklac közt szép asszonyoc képébe czuda édesen énekelte, de valacic oda mentec, mind elveztec. Ezecc ördögöcc voltac: Ulysses eszenen általmazta magát és társait.”

²⁵ I. m. 392. l.

²⁶ Marót K., i. h. 477. l.

²⁷ A Schiller–Lübben-féle *Mitteiniederdeutsches Wörterbuch* (Bremen 1878) adatát idézi Zwicker, 306. l.

²⁸ A halfarkú szirének attribútumaira vonatkozólag ld. Piper, I. m. 391. l.; Láng M., i. h. 798. l.; Grand Larousse. s. v. „Sirène”, 765. l. — A fésű és a tükrök a XIII–XIV. században a leggyakoribb, vö. Adhémar, i. m. 288.

a képen majdnem teljesen síma, és felülete csak az előtérben fodrozódik — *akanthuszevelekké*.²⁹
Nem zavarhatta sem a mestert, sem a megrendelőt, de nem zavarhatja a mai szemlélőt sem az, hogy az ábrázolás — rideg logikával nézve — a páncélos vitézt nem szírének, hanem a sziréni csábítás tárgyának, a szirének ellentétének mutatja. A háttér és a gondolati egész ismeretében ezt a szörszállhasogatást nyugodtan fölöslegesnek minősíthetjük: az elől lubickoló szirének — az ábrázolás intencióját tekintve — csak még nyomatékosabban hangsúlyozzák a hajóban rendületlen nyugalommal ülő és semmiféle csábításra nem hallgató Odysseus—Zrínyi szirén-mivoltát.

Amint látjuk, Marrou (i. h.) teljes joggal hivatkozhatott a szirén-téma gazdagságára (richesse), amely bizonyos többértelműségnek (ambiguïté) is forrása. Az Alciati-album tudós bevezetésének írója is hiába próbálta pontos definíciókba szorítani az emblemat és a rokon „műfajok”, ill. fogalmak (symbolum, aenigma, sententia, adagium) jelentését (p. LXIII): Zrínyi ábrázolásában is annyi szimbólum stb. — és nem utolsó sorban: *aenigma* — keveredik, hogy e próbálkozás szerzőjének sem veheti senki szemére a *belemagyarázás* szándékát. Egészen bizonyos, hogy még sokkal több is rejtőzik benne.³⁰

*

A téma kapcsán Szilágyi János György (akkor debreceni muzeológus) hívta fel figyelmemet a Déri Múzeumnak egy érdekes pásztorfaragására, ill. Béres Andrásnak „A Déri Múzeum Debrecen-környéki díszes pásztorbotjairól” szóló cikkére.³¹ Ő bocsátotta rendelkezésre a mellékelt fényképet is. A tollas kucsmával ábrázolt, baljában virágot(?) tartó személy kilétéről felirat világosítja fel az érdeklődőt: *Grof Zerényi Miklos híres vit(éz)-t* látjuk magunk előtt. Szakértő számára talán a faragott díszítések is mondanak valamit; minket a „híres vitéz” ábrázolása alatt szereplő szirén ragad meg. Ne zavarjon bennünket az ábrázolás egyik-másik részlete (pl. a szirén nyakán díszelgő csokor vagy kereszt, vagy a magyaros virágmotívumban végződő halfarok), inkább azon gondolkozzunk, hogy kerülhetett az „*Adriai tengernek syrenaia*” a hortobágyi csikósok közé?

A publikáló szerint a bot a század elején készült, a készítő személye ismeretlen. Litterátus farigcsáló-emberre gondolhatnánk talán; ennek azonban ellenmond a „Zerényi” névalak, valamint a fordítva faragott N-betű és a rövid o-val írott „Miklós”. Az megint csak nem valószínű, hogy egy 1651. évi Zrínyi-kiadás forgott volna a hortobágyi pásztorok kezén, és annak szirénábrázolása szolgált volna mintául a faragónak. Ugyanigy nem gondolhatunk a Széchy-féle Zrínyi-monográfiára, Badics—Beóthy „Képes irodalomtörténetére”, de még csak a Kisfaludy Társaság 1914.-i (Négyesi-féle) Zrínyi-kiadására sem. Egyetlen megoldásként marad az, hogy valamelyik múlt századi Zrínyi-ponyva szerzője vagy kiadója elevenítette fel a XVII. századi szirénábrázolásos Zrínyi-képet, és a mesterkedő pásztor ebből a forrásból merített ihletet. A „Szigeti veszedelem” ponyvafeldolgozásaiból ismerünk néhányat (Böngérfi János: Három nagy magyar; Gaál Mózes: Zr. M.; Rudnyánszky Gyula: Zr. M.; Tatár Péter: Szigethvár ostroma, stb.); ezekből is elképzelhetjük, hogy a „híres vitéz” (ill. dédapja) vitézkedése és a szigetvári ostrom akárhány mesés színeződött részlete (pl. Rudnyánszky-nál: „A kitömött szultán”) csakugyan széleskörű érdeklődésre tarthatott számot. Illusztrációk is akadnak ezekben a kiadványokban, — csak a feltételezett szirénre nem bukkanunk eddig. Egyszer talán előkerül az is, mint most a „híres vitéz” és kíséretében a magyaros motívumokkal ellátott — nem adriai, hanem hortobágyi — szirén.

*

A hortobágyi szirén közvetlen mintája a fenti kiegészítés papírravetése óta sem került elő, a jószerecsé — *sors bona, nihil aliud* — viszont kezünkbe adta az adriai tenger syrenájáét, és ez még egy kiegészítést tesz szükségessé. Tanulmányunk nyilván kerekesebb lenne, ha most újra írónk az egészét. De azt hisszük, hogy egy gondolat megformálódásának és

²⁹ Ebben az összefüggésben említsük meg az eddigiekben értelmezni próbált metszet készítőjének a nevét. Az ábrázolás jobb alsó sarkában világosan olvasható: *Gi. Subarich [fecit]*. (IS-ligaturával.) A név viselőjéről — sajnos, — semmi közelebbit nem sikerült megállapítanom. — Pataky Dénes (A magyar rézmetszés története. Bp. 1951, 230. l.) annyit ír róla, hogy nagyszombati rajzoló és rézmetsző volt 1646-51 között; műveiből a Zrínyi-kötet címlapábrázolásán kívül mindössze Nádasdy Ferenc *ex libris*-jeje ismeretes.

³⁰ Jegyzetben talán megkockáztatható az a sejtés, hogy pl. a költői és politikai programot is jelölő címképábrázolás árbocfájához, amely győztesen állja a szelek ostromát, az emblemaszerkesztő tudatában a fentebb vázolt kereszt-szimbólika is kapcsolódhatott. Zrínyi bevalottan és kifejezetten őse csillagát követi útján, akinek mártíromságát a feszültekről háromszor lehajló Krisztus adta tudtára (II. 64., 83.); fia majd feltámasztja és „felszerkenti ténnyel” a tündöklő Zrínyi-nevet; végül pedig gondoljunk a *Feszülethez* írott költemény kötetbeli elhelyezésének szerkeszti fontosságára is. (Vö. Klaniczay, 243. sk.)

³¹ Azóta megjelent (A Déri Múzeum 1957. évi évkönyvében, 83. skk. 1.); a bot leírása a 99-101. lapon.

egy téma váratlan leletek közbejöttével történő alakulásának bemutatása szempontjából tanulságosabb, ha az előzményeket jó felesztendő elteltével is érintetlenül hagyva, — és ezzel a rendszertelenség vádját is vállalva, — megint csak pótlólag ismertetjük friss *trouvaillé*-unkat.

A csatolt fénykép önmagáért beszél. Paul Zehentner jezsuita hosszadalmas című (*Promontorium malae spei : impiis periculose navigantibus propositum, sive signum et nota reprobationis : Procrastinatio poenitentiae, scripta cautela hominum, emendationem vitae cunctantium spe aliquando respiscendi, auctore R. P. Paulo Zehentner Soc. Iesu. Theologo*), Grácban, 1643-ban megjelent istenes jótanácsairól, ill. a könyv címlap-ábrázolásáról van szó. Maga a „rossz reménység foka” (a bal alsó sarokban), továbbá a szokványos ikonográfiai rekvizitumokkal — szárnyakkal, homokórával, kaszával — ábrázolt Idő (a bal felső sarokban : *Jugit irreparabile Tempus*, Verg., Georg. III 284), valamint a jobb felső sarokban látható, ugyancsak szárnyas Kairos, a csak előlről üstökön ragadható — hátulról kopasz — Alkalom (*post est occasio calva*) szervesen hozzátartozik ugyan a jezsuita prédikátor mondanivalójának érzékeltetéséhez, de minket a tulajdonképpeni ábrázolás kap meg. Dagadó vitorlákkal repül a cifra hajó. A vihar magasra dobja az elejét, míg a hátsó része szinte elmerül a habok között. Kőröskörül minden a közeli, biztos pusztulásra mutat : a középső árbocrud tetején újjongó Halál, a hajó orra előtt tátongó és vizet lövellő tengeri szörny, nem különben a képmező fölött és alatt olvasható két bibliai idézet : *Flavit spiritus tuus, et operuit eos mare; submersi sunt quasi plumbum in aquis vehementibus. Ex. 15.* — és : *Tenent tympanum et citharam, et gaudent ad sonitum organi ; ducunt in bonis dies suos, et in puncto ad inferna descendunt. Job 21.* A felső idézet Mózes dicsérfő énekéből való (II. Móz. 15, 10) : „Lehel-tél lehellestetted, s tenger borítá be őket ; elmerültek, mint az ólom a nagy vizekben”, az alsó pedig Jób hatodik védekezéséből („az istentelencnek néha mégis jól van dolguk az ítéletig”, 21,12—13) : „Dobot és hárfát ragadnak és örvendeznek a síp zengésének ; jóllétben töltik el napjaikat, és egy pillanat alatt szállnak alá a sírba.” A két szélső árbocfa csúcán hollók károgják a „*holnap*”-ot, és csakugyan, a hajó fedélzetén szórakozó úri társaság minden jel szerint „*holnapra*” hagyná a bűnbánatot. Ezért díszelge a középső vitorla legszembevetőbb helyén a könyv ostorozó figyelmeztetésének tárgya : *Procrastinatio poenitentiae*. A süllyedő félben levő hajó utasai azonban semmiről sem vesznek tudomást : önfeledten muzsikálnak, szolgáltatják a kiséretet az első fedélzet párnáinak enyélgeséhez. A főárbc tövében a bekötött szemű Amor továbbra is lödözi nyilait ; mögötte (a másolat sötétsége miatt nehezen kivehető) Bacchus magasra emeli poharát (?) ; a fedélzet jobb sarkán látható, jobbában pálcát, baljában valami meghatározhatatlan tárgyat tartó női alak pedig mintha táncot járna. (?)

Mindez még egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy Zrínyi ennek a címlapnak az ismeretében bizta meg Subarichot verseskötete címlapábrázolásának rézbemetszésével. Most kezdjük azzal, amit eddig nem érintettünk. Kezdjük az eltérben, a tornyosuló hullámok közt is nyugodtan lubickoló két halfarkas női alakkal. Igaz, hogy a halfarok csak a baloldali szíren háta mögül bukkan elő, jobboldalt nem látszik, de annál inkább szemünkbe ötlük a tengeri szörnynek a képfelület egész jobbszélét betöltő hatalmas farkovégződése, amely mintegy a jobboldali szíren testének is a folytatása. A kép jobb alsó sarkában a hullámok ugyanúgy akanthuszlevelekké fodrozódnak, mint Subarich metszetének előterében, — de ez is mind csak mellékes részlet az asszociációra indító központi ábrázolás, a fő gondolat mellett. A fő gondolatot pedig abban foglalhatjuk össze, hogy

(a) sok feslett erkölcs és nehéz káromlás,
irigység, gyűlölség és hamis tanácslás,
fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
lopás, emberölés és örök tobzódás

közepette élő, a holnappal nem törődő, illetőleg mindent — még a legfontosabbat, a halaszthatatlant is — *holnapra* halasztó ország a biztos pusztulásba rohan ; mindenki csak azzal van elfoglalva, „*hogy tölthetné meg torkát*”, hogy üríthetné fenéki az érzéki élvezetek kelyhét ; rohan a hajó, de a kormányt senki sem tartja kézben ; *veszélyes ez a hajózás*, és a hajót előbb-utóbb nem a jó-, hanem a *rossz reménység fokának* sziklájára veti ki a vihar. Nézzük a bal alsó sarkot : az itt ábrázolt nő megtántorodását először nem értjük, de ha jobban szemügyre vesszük, látjuk, hogy a hatalmas *horgony* — a révbejutás, a biztonság szimbóluma ! — kettétört ; nincs mire támaszkodnunk, ha valaki erős kézzel kikötőbe nem vezeti az állam hajóját ! De akkor nem zeneszó mellett bujálkodó párocskák lesznek a hajó utasai, hanem páncélos vitéz ; Amor és Bacchus nem térítheti el szándékától, szilárd elhatározásától, nem csábíthatja a maga táborába a kormányost, és akkor eltűnnek a hollók, eltűnik a csúfondáros Halál az árbocrud tetejéről, csak a zászló fog diadalmasan lobogni, és

duzzadnak a vitorlák, de nem azért, hogy pusztulásba vigyék, hanem hogy biztos kikötőbe repítsék a hajót, és akármilyen nagy is a vihar, a hajó nem fog felborulni, hanem méltóság-teljesen úszik a tenger hullámain.

Mindez talán nagyon költőinek tetszik, de gondoljuk meg a további momentumokat: a vitorlára írott „címet”, illetőleg szerzőnevet; az alul-felül végigfuttatott bibliai idézetek helyett az árbocrúd szalagján olvasható vitézi jelmondatot; gondoljuk meg Zehentner könyve kiadásának helyét és idejét²², — és máris lehetetlen elzárkóznunk a csábító (hogy ne mondjuk: kényszerítő) feltevés elől, hogy a Grácban nevelkedett Zrínyi egy ottani (egyéb-ként közömbös) sajtótermék feltűnő címlapjának kézbevétele után, annak szimbolumait a maga eszméinek megfelelően átértelmezve adhatta ki az utasítást a nagyszombati rézmetszőnek. (A könyvért nem kellett okvetlenül Grácba utazni: fényképünk is egy szombathelyi példányról készült.) Az „eredeti” mestere, David Tscherning, sokfelé megfordult, 1641—44 között Grácban működött; Thieme — Becker lexikona szerint „képmásokat, szentképeket, címereket és téziseket (szimbolikus ábrázolásokat) metszett” (Allg. Künstlerlex. 33,461: stach Bildnisse, Heiligenbilder, Wappen und Thesen); szóbanforgó metszete technikailag tagadhatatlanul tökéletesebb (az egyik „Cras” hibás metszése ellenére is), mint a provinciális Subariché, mégis azt kell mondanunk, hogy barokkosan zsúfolt, minden elképzelhető rekvizitummal terhelt kompozíciója kevesebbet mond, mint az egyszerű, talánrútságosan is egyszerű Subarich-címlap. Erre azonban olyan magyarázat van, amelynek helyességét senki sem fogja vitatni: Zrínyi adta hozzá az instrukciókat, az ő elgondolása szerint készült, az ő monumentális keresetlenségét, az ő genialitását tükrözi.

CSATKAI ENDRE

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI EGY VIDÉKI ZENESZERZŐHÖZ

Testvérbátyám, Csatkai József (1893—1937) sokoldalú tehetségéből először zeneszerzői képessége bontakozott ki. Már középiskolás korában feltűnt páratlan dallamgazdagságával, ez volt talán a végzete is, mert bár egyetemi éveit 1911-től fogva az egyik fővárosi magán zeneiskolában tanult is összhangzattant és zeneszerzést, mégis minden alkalmat megragadott, hogy a belőle szinte áradó dallamforrásnak megfelelő medret juttathasson. Erre igen jó lehetőség nyílt abban az internátusban, amely szállást biztosított neki, amíg egyetemi éveit tartották. A Lónyay utca 18-as szám negyedik emeletét foglalta le a Főiskolai Diákokthoz nevezetű internátus, amely háznak pincéjében nyomták a *Nyugatot*. Tán ez is serkentően hatott, annyi bizonyos, hogy a két világháború közti irodalom több ismert alakja lakott bátyámmal egyidőben az említett internátusban, így Zágon István, Főti János, Zsolt Béla, Lestyán Sándor, Andersen György. Szinte havonta rendezett a fiatalok estélyt a rokonok, ismerősök örömeire, többnyire a házi szerzők versei, színdarabjai szerepeltek és bátyám játszi könnyedséggel ontotta a kívánt muzsikát.

De nemcsak kikíváncszolt a produkció a szűkebb körből és már a Westend kávéház alagsorában tartották az estélyeket, hanem a házi szerzőkön is túlkíváncszolt a műsor. Bátyám neves írók költeményeit is óhajtotta megzenésíteni. Ez irányban az első lépést már 1913-ban megtette. Meg kell említenem, hogy édesapám, Csatkai Ignác orvos, hajdanában szintén kacérkodott a muzsával és Gárdonyi Géza barátjai közé számított. Számos levelet is váltottak, amelyeket apám lassan-lassan barátainak, ismerőseinek elajándékozgatott. Halála után a megmaradt darabok egy részét a *Pesti Hírlapban* közöltem.¹ Egy levél azonban — bizonyos személyes vonatkozások miatt — a mai napig sem került közlésre. Mikor ugyanis Gárdonyi 50. születésnapja közeledett, a Csatkai család köszöntőt küldött neki Egerbe és ekkor József bátyám Gárdonyinak *Levél a tanyáról* című kis dalát² megzenésítette. A levél maga így szól:

Kedves és igen tisztelt Doktorom! Szíves levelének érkeztekor nem voltam itthon: csak most köszönhetem meg azt a hármasszép rakétát, amelyet ama végzetes napom félszázados évfordulóján a megbecsülésemre megeresztett. Köszönöm az

²² A könyv írója, Paul Zehentner (1589—1648), Bécsben és Grácban működött, mint tanár és Eleonóra (II. Ferdinánd felesége) udvari prédikátora.

¹ 1926. január 8.

² A *Nefejejs* című kötetben jelent meg először 1894-ben.

Ön elmés, kedves sorait, Bandinak formás, nemes szép levelét, és Józsinak a művészi dallamát. Boldog apa, akinek ilyen szépen induló gyermekei vannak! A régi barátsággal szorítja meg az Ön kezét hálás tisztelője
Eger 1913. VIII. 13.

Gárdonyi Géza

Bátyám tehát gondolt egy merészet és Szép Ernőhöz fordult engedélyért, hogy *De kár, de kár* című hosszú versét megzenésíthesse, sőt a dallam érdekében a szövegen is némi változtatás eshessék. A keletlen levél a borítékon *levő postabélyeg* szerint 1916 február 6-án érkezett az írótól:

Kedves Barátom! Persze hogy megengedek mindent, amit parancsolnak és úgy ahogy tetszik. Két sort ha megengedi, beprotegalok még, mert hirtelen eszembe jut s beleillőnek a dalba: Bányéért, mely mezőre jár, de kár, de kár, de kár." Ez után vagy előtt még más két sort vegyen ki a versből valahonnét, hogy így teljes strófával legyen több. Sajnálom hogy nem hallom énekelni a muzsikát s nem látom magukat, mikor énekelnek. Az isten áldja meg mindnyájukat. Igen jól esett ez a gyöngéd értesítés. Sok sikert és minden zeneszerzőt kíván öreg barátja

Szép Ernő.

A borítékon a címzés: Nagyságos Csatkai József úrnak egyetemi hallgató Budapest IX. Lónyay u. 18/a IV. em. Hozzá kell tennem, hogy a levél baráti hangja ellenére sem volt a költő és bátyám ismeretségben, de azért mikor a felszabadulás után Sopronban találkoztam a meglehetősen megviselt idegzetű és félig vak íróval, emlékezni véltem a dologra. Úgy emlékszem, a kotta könyvatos alakban, nagyon kezdetlegesen meg is jelent. Tán Szép Ernő szíves hangja bátorította fel bátyámat, hogy most már Babits Mihálynak több versét zenésítse meg és adja ki. Akkor azonban már az egyik budai iskolában volt gyakorló tanár. Babits kelet nélküli levélben válaszolt, a levélbélyegen 1917 december 25 olvasható:

Igen tisztelt Uram, Nagyon köszönöm a küldött hangjegyeket és szívesen megengedem, hogy azok litográfiai uton sokszorosíttassanak. A dalokról nekem nem lehet irányadó véleményem, mert sajnos a zenében majdnem analfabéta vagyok. Meg akarom azonban mutatni hozzáértőknek, s alkalomadtán értesítem önt a véleményükről. Maradok kész híve

Babits Mihály

A borítékon „Tekintetes Csatkai József tanár úrnak Budapest II. Margit körút 50. III. 5.” Tudomásom szerint a Babits-dalok mégsem kerültek nyomásra. Bátyám Kecskemétre került az ottani reáliskolába. Csak mellékesen említem, hogy a kecskeméti leánygimnázium növendékei előadták Vörösmarty *Csongor és Tünde* c. darabját és bátyám kísérő zenét írt hozzá, amelynek szép sikere volt, ez egyúttal zeneszerzői pályájának legkimagaslóbb eredménye is volt. 1921-ben bátyámat Szombathelyre helyezték át. Időközben megismerkedett az IDO nevű világnyelvvel és lelkes apostola lett. Hamarosan a proletárdiktatúra leveretése után elég sok baja volt miatta, örült, hogy a vérgőzös Duna—Tisza közéről elkerülhetett. Szombathelyen olyan sikerrel dolgozott az IDO érdekében, hogy az a magyarországi mozgalom középpontjává lett. Védnököt kerestek a szövetség számára és a választás Kosztolányi Dezsőre esett. Mind a levélkártya felső részén, mind a boríték hátsó részének közepén olvasható az író neve és lakása: Budapest. I. Tábor utca 12. Maga a levél így hangzik:

1917 II. 16

Igen tisztelt tanár uram! bármennyire is megtiszteltetésnek érzem, hogy kérésükkel hozzám fordultak, a szövetség védnökségét mégsem vállalhatom, mégpedig elvi okokból. Rokonszenvvel tekintek minden kísérletezésre, mely az emberek nemzetközi megértését szolgálja, így az önök mozgalmára is, de nekem mint írónak szent a hitem, hogy nyelvet lombikban előállítani nem lehet. Nyelv csak gyerekszobában születhetik, ivadékok munkája által. Hogy az önök nyelve sok gyakorlatias célt elér, abban nem kételkedem. De a nyelv célja — legalább az én szememben — nem gyakorlati: vallás az számomra, a lélek őstönös és titkos megnyilatkozása, hasonló a természetéhez. Ne vegye rossz néven őszinteségemet. Egyébként szívesen rendelkezésére állok s vagyok híve

Kosztolányi Dezső

A borítékon: „Ngs. Csatkai József reáliskolai tanár úrnak Szombathely.” Már most a dologban az az érdekes, hogy Kosztolányi 10 évvel korábban keletzte levelét, mert az bizony 1927-ben íródott. Nemcsak az, hogy bátyám 1916-ban nem volt még sem tanár,

nem is élt Szombathelyen még akkor, hanem a pördöntő a bélyeg : 16 filléres, a Halászbátyát ábrázolja és felírás Magyarország. Ilyen feliratú bélyeg 1916-ban nem volt, de nem is lehetett.

Bátyámat nem kedvetlenítette el kérésének balsikere, haláláig nagy buzgalommal dolgozott a világnyelv érdekében, sőt „világkongresszust” is összehozott Sopronba. A maga kis szombathelyi köre számára tovább is írta a zenedarabokat, kis szindarabokat, sőt nem-sokára a város peremén is több ilyen színjátszó társaságot szervezett. Élete vége felé több oldalról figyelni kezdtek gyermekek számára készült novelláira, szindarabjaira. Sajátos, hogy a Horthy-korszak gyermeklapjai nem találták közölkethetőnek dolgait, míg Benedek Elek a *Cimbora* képes heti gyermeklap levélpapírján a következő lelkes sorokat intézte hozzá:

Batanii—Mici 1929 XI. 30.

Kedves Öcsém ! igen rossz esztendőm volt, már idegbajtól féltett a családom : ez magyarázza, hogy oly későn válaszolok leveledre. Nem válaszolhattam Fábiónéknak⁹ sem jóval korábbi levelükre, amiért ments is ki náluk — majd Pestről írok nekik. A rossz esztendőmet a *Cimbora* okozta. Amily lelkiismeretesen végeztem én a szerkesztés munkáját, oly lelkiismeretlenül végezte a maga munkáját a kiadóhivatal. Egyszerre csak kitudt, hogy *négyszázezer lei* hátralék van kint a hanyag adminisztráció miatt megesett, hogy három hétig nem jelent meg az újság, mert a nyomdát nem tudta fizetni. Arról nem beszélek, hogy tavaly óta ingyen szerkesztem és írom a *Cimborát*, fizetve a magam zsebéből a szerkesztőség költségeit — egy krajcárt sem fizettek a munkatársaknak sem. Most egy erős kezű ember sepi az Augias istállóját s van remény arra, hogy a válságot kiheverjük, lassanként a munkatársakat (akik különben egy szóval sem zaklattak engem !) kielégítjük, s szinte merem ígérni, hogy ezután a te dolgaiddat is fizethetjük, sőt lehetőleg az ez évben megjelenteket is.

Én igen meg vagyok elégedve a te írásaiddal. Első rangú írások ezek, s nekem valóságos öröm és ünnep, hogy az ifjúsági írók tábora két ily igazi tehetséggel szaporodott, aminő Fábión Gyula és Csatkai József.

Reméljük a legjobbat : a *Cimbora* újra neki lendül (olvasója most is van elég) s te is, Fábión is, segítetek nekem ebben a nagy munkában, amit a jövőendő erdélyi magyarságért végezték. Szeretettel

Elek bátyád.

Bátyám idősebb korában hegedülni is megtanult, hogy taníthassa az iskolásokat és zenekart szervezhessen : tanítás, szervezés, írás, zeneszerzés közben orvul tört rá a halál és néhány heti szenvedéssel teli betegség után leteppe. Kötegszámra menő munkáit felesége féltékenyen őrizte, míg 1944 májusában nem követte önként urát a halálba. Az árván maradt lakás hamarosan bombatámadás alkalmával elpusztult ; amikor a felszabadulás után hűség tanítványok össze akarták szedni, ami mesterük munkásságából megmaradt, semminek nem volt már nyoma és a legszorgosabb kutatás sem vitt eredményre. Édesapám halálakor a Gárdonyi-levelezés rám szállt, azóta rendszeresen gyűjtöm a magyar írók kézírását. József bátyám a neki írt leveleket koronként átadta gyűjteményem számára, Szép Ernőt, Babitsét már 1926-ban, Kosztolányiét csak 1930-ban, ami szintén azt bizonyítja, hogy később kapta, mint az elsőket. Bátyám munkássága tehát csak a kortársak emlékeztében él tovább, de a fent közölt magyar írók leveleinek tükrében kirajzolódik a maga rossz korszakában elaprózódott tehetség képe. . .

LÁSZLÓ GYULA

TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI JEGYZETEK PETŐFI SÍRJÁNAK MONDÁIHOZ

A nemzedékről nemzedékre szálló népszájhagyomány néha századok, évezredek, előtti időkre emlékezik. A magyar néphit és népszokások kutatása a régi hitvilág és babonás eljárások gazdag múltjára derített fényt. Ez a munka legnagyobbbrészt összehasonlító nép-

⁹ Fábión Gyula pár évvel ezelőtt elhunyt szombathelyi rajztanár és ifjúsági íróról van szó, akinek felesége kiváló festőnő. Fábión Gyulának számos ifjúsági regénye jelent meg, az egyik a természetangyákról szól és benne bátyámról mintázott egy tanárt.

rajzi¹ és nyelvészeti² módszerrel folyt. Gyarapodást jelentett e téren a régészet bekapcsolódása. A társadalomtörténeti-néprajzi érdeklődésű régész sok olyan jelenségre figyelt fel, amelyek a tisztán tárgy történeti figyelem elől rejtve maradtak³. Az alábbiakkal való hasonlóság miatt emlékeztetni szeretnék arra, hogy egyik, táltos tudású, múlt századi kocsis köré kerekedett népi mondakör elemeit éppen régészeti megfigyelések útján sikerült megmagyaráznunk.⁴ A szalmával kitömött lóborókkal hajtó kocsis lovainak képzetét a honfoglaló magyarságon keresztül a szkitákig sikerült nyomon követnünk. Am az ilyen esetek ritkák, számolnunk kell ugyanis azzal, hogy sok, réginek tűnő hagyomány irodalmi úton, olvasmányok, iskolai könyvek révén került bele a népi köztudatba s így a hagyomány ezer évek helyett talán csak néhány évtizedes. Az előbb említett esetben pl. az biztosította a vizsgált monda-elem régiségét, hogy a honfoglalóknak azt a temetési szokását, hogy nyúzott, kitömött lóboróval eresztették másvilági útjára a halottat, csak a monda lejegyzése után sikerült pontos sírrajzokból megállapítanunk. Ilyen esetben az irodalmi átvétel lehetetlen, a monda tehát valóban nemzedékről nemzedékre hagyományozva tapadt újabb személyekhez.

Köztudomású ugyanis, hogy a népi monda-képződés során a régmúlt eseményei, szertartásai, csodás kalandjai stb. időről időre új s újabb népi hősök személyéhez kapcsolódnak s új, változatos mesévé szövődnek. Jól tudjuk például, hogy a Szent László köré gyűlt gazdag mondavilág egyrészt compostelai Szt. Jakab mondáiból⁵, másrészt pedig régi, pogánykori mondáinkból⁶ alakult ki. Történeti népmondáink⁷ is többé-kevésbé mind vándor elemekből szövődtek újra s újra. Ilyenfajta monda-képződést követhetünk nyomon néhány nemzedék távolából Petőfi Sándor emlékezeténél is. Nincsen magyar ember, aki ne tudna egyet s mászt róla, vagy ne ismerné néhány — részben népdallá vált — versét. A kutatás pedig szinte napról napra tudja követni élete sorát s így kitűnően meg lehet állapítani, hogy mi az ami máshonnan tapad hozzá a róla szóló emlékezősekben. Különösen halála körül kezdenek gyűlekezni régtől hagyományozott, vagy újabban alakult hiedelmek. Ezek közül kettőt vizsgálunk meg röviden. Az egyiknél kétségtelen a friss, irodalmi kölcsönzés, a másikonál viszont igen valószínű a sokszázados hagyomány. Némi időszerűséget ad az alábbiaknak az a kegyeletes kutatás, amely néhány év óta ismét célul tűzte ki Petőfi Sándor sírjának megtalálását.

Dienes András egyik legutóbbi könyvéből⁸ idézem azt a két mondat, amelynek értelmezését megkísérlem. Az első Gábor Áron unokája mesélte el neki, mint a családban fennmaradt emlékeztet a segesvári csatáról. Az elbeszélés így fejeződik be: „A végén aztán menekülni kellett, öregapám is menekült, Petőfi is. Volt a csataterén egy nagy folyóvíz, mondta öregapám a nevét, de elfeledtem, a folyón volt egy híd: ott jött át az ellenség, ott ölték meg Petőfit. A katonák aztán eltemették Petőfit a folyóba, ezért nem találják sehol!”.

Első pillanatra nyilvánvaló, hogy a folyóba-temetés szokásának óségi mondaanyag szövegdőtt bele az elbeszélésbe. Idézzük röviden emlékeztünkbe e szokásról való ismereteinket. Néhány finnugor rokon népünknel megvolt a folyóba-temetés szertartása, leginkább úgy, hogy csónakba tették a halottat és a folyóra bízták. Solymossy Sándor az Alföld keleti területein használt csónakos fejfáinkat erre való emlékezősnek tartja⁹. A régiségből még közelebb álló adataink vannak a vízbe-temetésre. Alarichot, Jordanes leírása szerint¹⁰ vízbe temették, ugyancsak víz önti el a kazár nagyfejedelem sírját is.¹¹ Zeki Validi Togan, aki Ibn Fadlān szövegkritikai kiadásában hosszas jegyzettel kíséri a kazárok vízbe-temetési szokását, úgy véli, hogy a folyóba való temetés az Aral és Kaspi vidékének török törzseinél volt általános és talán Indiának az árjak előtti ősműveltségéből származott át hozzájuk. Régészeti részről L. Maculevics szép dolgozatban bizonyította be a hunokri ukrainai fejedelmi síroknak vízment, esetleg vízbe való elhelyezését¹². Togan szerint a nyugati gótokhoz is

¹ Pl. Legutóbb Diószegi Vilmos *A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben*. Budapest, 1958. A többi területeken folytatott kutatások összefoglalását lásd a *Magyarság Néprajza* IV. kötetében, a megfelelő fejezetek jegyzeteiben.

² Csak példának idézzük Mészöly Gedeon művelődéstörténet-nyelvészeti munkáit a *Népünk és Nyelvünk* (Szeged) valamint a *Nép és Nyelv* (Kolozsvár) című folyóiratokban s önálló dolgozataiban, legutóbb *Ósmagyar szövegek nyelvtörténeti magyarázatokkal*. (Bp. 1956)

³ L. a szerzőtől *A honfoglaló magyar nép élete* (Bp. 1944) c. munkának főként II. fejezetét, az újabb munkák közül I. Dienes. Un cimetière de Hongrois conquérants à Bashatom. *Acta Arch. ASH*, VII. 1956. 245—273.

⁴ Részletesebben lásd László Gyula *Ósváltásunk nyomai egy szamosháti kocsis történetben*. Kolozsvár, 1945.

⁵ Vö. Horváth Cyrill *Szent László legendáink eredetéről*. Bp. 1928.

⁶ László Gyula *A honfoglaló magyarság művészete Erdélyben*. Kolozsvár, 1943. 84—97.

⁷ Szendrey Zsigmond *Történeti népmondáink* című tanulmányosorozata az *Ethnographia* 31—32., 34., 36—38. kötetekben.

⁸ Dienes András *A legendák Petőfije*. Bp. 1957. 267.

⁹ Solymossy Sándor: *Ósi fejfaformák népünknel*. *Ethn.* 1930. 65. sk.

¹⁰ De origine actibusque Getarum. *Mon. Germ. Auct. Ant.* Tom. V. 1882. cap. XXX.

¹¹ Ibn Fadlān 96 §. vö. Zeki Validi Togan *Ibn Fadlān's Reisebericht*. Leipzig, 1939. 99., 264. sk.

¹² Л. А. Мацулевич: *Погребение Варяжского князя в Восточной Европе*. М. Л. 1934., a concessio ti letet madárfibulájának értelmezésével nem értünk egyet.

Kelet-Európa hun, török népességétől került át ez a szokás. A magyar szakirodalomban Ipolyi Arnold foglalkozott elsőnek a vízbe-temetés szokásával s figyelmeztetett arra, hogy az Árpád-házban is kimutatható a temetés és a víz kapcsolata, hiszen magát Árpádot is „supra caput unius parvi fluminis” temették el.¹³ Ismeretes dolog, hogy népünk újkori hiedelme szerint Attila hármas koporsóját a Tiszába temették.

Az emlékeztetőül felhozott adatok alapján azt vélhetnők, hogy Petőfi-mondánknak az az eleme, hogy a halott költőt a folyóba temették, a népi emlékezetben megőrzött régi temetkezési szokás emlékét fűzi hozzá Petőfi halálához. Ámde nem így van. A folyóba-temetés képzete újabban, irodalmi úton jutott el népünkhöz. Ezt már régebben sejtették¹⁴, de végül Móra Ferenc nyomozta ki azt, hogy miként keletkezett Attila folyóba-temetésének meséje¹⁵. Sem Jordanesnél, sem krónikáinkban nincsen nyoma annak, hogy Attilát ugyanúgy elterelt folyómederbe temették volna, mint Alarichot. Ellenben Ipolyi Arnold egyik odavetett vélekedése alapján Jókai Mór írta meg ezt a mesét, a hun regék sorozatában megjelent *Holtak harca* című elbeszélésében. Innen szivárgott tovább és Gárdonyi Géza *Láthatatlan emberének* feledhetetlen lapjai adták meg végső „hítelét”. A Tiszába temetett hun királynak ez a, mintegy száz éve keletkezett mondája kapcsolódott Petőfi halálához. Eszerint — bár a fentebb idézett források közvetve hatottak kialakulására — a mondaképződés nem évszázados hagyomány alapján indult meg, hanem friss irodalmi beszűrődés eredménye.

Ezzel szemben — az alábbiakból úgy látszik — valóban igen régi hagyományt őriz egy másik, Dienes András által feljegyzett, monda¹⁶. Ime a szöveg szószerint: „Mikor Petőfi elesett a csatában, az ellenség fővezére megparancsolta, hogy keressék meg Petőfi holttestét, és temessék el jó mélyen. Mikor el volt temetve, azt mondta a fővezér, most úgy egyengessék el felette a földet, hogy nyoma se maradjon, hol fekszik. Egyengették, hogy nyoma sem maradt. De asse volt elég, egy század huszárt rendelt ki a fővezér, azt parancsolta: »Egy napig lovagoljatok a csatatéren, hogy egyformán tapossátok le a földet mindenütt«. — Letaposták a földet a huszárok. Akkor azt kérdezte a fővezér: »Na, melyikőtök tudja, hol van Petőfi Sándor sírja?« Két huszár mondta, hogy ők még tudják. A két huszár a fővezér nyomban föbe lövette, hogy senki se tudja, hol fekszik Petőfi Sándor. Azért nem találják meg a sírt, senki se tudja megmutatni. Azt a kettőt amelyik még tudta, föbe lövette a fővezér. A többi, ha tudta is, nem mondta, nehogy úgy járjanak ők is«. Ezt a mondat 1955-ben jegyezte fel Dienes András B. Kiss Kálmán nevű 75 éves szabadszállási lakostól. Egyik változatát pedig Csanádban találta meg, ott egy betyárról — bizonyos Babaj nevűről — mondják, hogy pandur lovakkal tapostatták le a sírját¹⁷.

E monda kialakulásának előzményeit keresve felvetődhetik, hogy éppen Petőfi egyik közismert, sokat szavalt verse adhatott alapot e szépen kikerekített elbeszélésnek. A sokat idézett halál-látomás így hangzik:

„S holttestemen át
Fújó paripák
Száguldjanak a kivított diadalra
S ott hagyjanak engemet összetiporva”

(Egy gondolat bánt engemet)

Am itt a csata közben való eltiportatás megragadó erejű költői képét találjuk, míg amott a sír földjét tapossák egyenletesre. Nyoma sincsen a versben a monda többi elemének. Az azonban lehetséges, hogy e Petőfi-sorokra való öntudatlan emlékezés mintegy hitelesítette a mondat s talán hozzájárult ahhoz is, hogy Petőfi haláláról kezdtek mesélni azt, ami talán századokon keresztül amolyan Babaj-féle betyárok emlékéhez tapadva hagyományozódott. A továbbiakban tehát Petőfi személyétől elvonatkoztatva vizsgáljuk a mondat. A monda a következő elemekből szövődött:

1. A fővezér megparancsolja, hogy a nagy ember (Petőfi) sírját mélyre ássák, a sír felett a földet egyengessék el, hogy senki rá ne találjon.
2. Ennek a célnak szolgálatában a sír mezejét álló napon át tapodtatja lovakkal, hogy még jobban eltűnjék minden nyoma.
3. Végül pedig agyonlöveti azt, aki még tudja a sír helyét.

A vízbe-temetés újkori monda-elemeivel szemben, a sír elrejtésének, megtipratásának mondját eddig mindössze az említett két változatban ismerjük. Talán melljünk

¹³ Ipolyi Arnold *Magyar Mythologia*. III. kiadás, 1929. 280. sk.

¹⁴ Róheim Géza; A kazár nagyfejedelem és a turulmonda. *Etn.* 1917. 58–59., különösen a 73. sk.

¹⁵ Móra Ferenc *Leszámolás Attilával*. — *Utazás a földalatti Magyarországon*. Bp. 1935. 140–148.

¹⁶ Dienes, i. m. 265.

¹⁷ Dienes, i. m. 258–59.

sorolhatjuk még a következőket, amelyek mindenesetre arra mutatnak, hogy hasonló képzetek lappangtak népi hiedelemanyagunkban. Bajánházán (Szatmár megyében) mesélik, hogy Béla király a tatárok elől menekülteiben kinceit egy domb oldalába rejtette el, három hű embere segítségével s utána ez a három megölte magát, hogy a királyon kívül senki se tudhassa, hogy hol van a kincs¹⁸. Érdekes, hogy e távoli változat a tatárjárásra emlékezik. Ugyancsak ezt a kort idézi egy másik szatmármegyei kincs-monda is. Krassóban mesélik, hogy a falu lakói a tatárok elől elásták kinceiket s hogy eltűntessék az ásás minden nyomát, felszántják, bevetik az egész földet¹⁹. Ezekben a távoli párhuzamokon kívül a magyar mesevilág mítsem tud hasonló dolgokról²⁰ s történeti népmondáink közül is csak az idézetekben van némi rokonság Petőfi mondánkkal. Nincsen tudomásunk arról sem, hogy ezt a mondát Jókai²¹, vagy valamelyik sokat olvasott írónk feldolgozta volna, vagy pedig nyoma lenne népi ponyváinkban. Mindez valószínűvé teszi, hogy valóban közvetlen szájhagyományra bukkantunk mondánkban. Ezért az alábbiakban a monda egymást követő elemeinek sorrendjében emlékezetbe idézzük azokat a legfontosabb s a szakirodalomban nagyrészt ismert adatokat, amelyek elvezetnek minket a monda történeti magvához.

1. *A sír titokban tartása, a sír földjének elegyengetése.* Szemben azzal a temetési móddal, amely a multban is világszerte általános volt, s amely arra törekszik, hogy a sírt minél megbecsültebben, feltűnőbben jelölje, van egy másik szokás is, amely sokkal szűkebb területen található s lényege, hogy a sír helyét minél gondosabban titokban tartsa, nyomait eltüntesse, a halott halálát mintegy letagadja.

A királyok sírjának titkolásáról Egyiptomban, az antik világban²², valamint a mongoloknál, elég sokat hallunk. A királyok halálának jelzői is közismertek: az egyiptomiaknál „a sólyom az égbe repült”, a kazároknál „bement a paradicsomba”, a mongoloknál „az égbe szállott”. Ha figyelembe vesszük azt a lehetőséget, hogy az őskorban a sámán és a király egy személy volt, akkor a sámánok elrejtése talán némi magyarázattal szolgál a halál eltitkolására. Szatmár megyében még nem is régen úgy hitték, hogy Béla király nem halt meg, csak elrejtett²³. Szendrey Zsigmond, történeti népmondáink kiváló gyűjtője több olyan mondát jegyzett fel, amelyben népünk hős királyairól és vezéreiről azt tartja, hogy nem haltak meg, csak elrejtettek, hogy végső veszély idején népünk segítségére siessenek (Kyffhäuser típus). Ismeretes, hogy László királyról, de több más harcos szentről (pl. Szt. Demeter) tartotta magát az a hit, hogy a veszélyben megjelennek s győzelemre viszik népüket.

Visszatérve a sír titokban tartásának kérdésére s elhagyva az erre vonatkozó közelkeleti és klasszikus ókori példákat, emlékezzünk arra, hogy Jordánés (49. fejezet) azt írja Attila temetéséről, hogy „noctuae secreto cadaver est terra reconditum”. Még bővebb híradást kapunk a titokban való eltemetésről a XIII. századi mongolokról szóló híradásokban. Plano Carpini²⁴ szövege érdemes arra, hogy szószerint idézzük, annál is inkább, mert az avarok fülkesíros temetkezésekor is hivatkozni fogunk rá: „Alius etiam est modus sepeliendi quosdam maiores. Vaditus in campo occulte et ibi gramina remouent cum radicibus, et faciunt foveam magnam, et in latere illius fovea faciunt unam sub terra, et illum servum quem habet dilectum ponunt sub eo, qui iacet tamdiu sub eo donec incipit agonizare, deinde extrahunt eum ut valeat respirare, et sic faciunt ter. Et si evadet, postea est liber et facit quidquid ei placuerit, et est magnus in statione, ac inter parentes illius. Mortuum autem ponunt in foveam, quae est in latere facta cum his, quae superius dicta sunt. Deinde replent foveam quae est ante foveam suam, et desuper gramina ponunt ut fuerat prius, ad hoc, ne locus ulterius valeat inveniri”. Rubruquis²⁵ sokkal rövidebben ír a sírhely eltitkolásáról: „Iuxta sepulchrum defuncti semper reliquunt domum unam. Si est de nobilibus, hoc est de genere Chingis, qui fuit primus pater et dominus eorum, illius qui moritus ignoratur sepultura.”

Plano Carpini feljegyzése megvilágítja Petőfi mondánk első mozzanatát: „egyen-gessék el felette a földet, hogy nyoma se maradjon, hol fekszik”. Később ez a szokás a lamaizmus és mozlím terjeszkedésének következtében kihál a mongoloknál, sem Katanov²⁶, sem

¹⁸ Szendrey Zsigmond: Történeti népmondáink. *Ethn.* 1931. 50.

¹⁹ Szendrey, i. m. 50.

²⁰ Az általam átnézett népmese anyagban nem találtam hasonló történetet, a népmese anyag rendszerezésével foglalkozó L. Kovács Ágnes szíves volt közölni velem, hogy a magyar népmesékben ismeretlen a sír titrásának, titokban tartásának eleme.

²¹ Nagy Miklósnak a jeles Jókai-kutatónak közlése szerint Jókai nem dolgozta fel ezt a témát.

²² Frazer, *Adonis, Attila, Osiris*. 1907. vö. Röheim, *Ethn.* 1917. i. m. 73. sk.

²³ Diószegi, i. m. 297. és ut. az egész II. fejezet az elrejtéséről szól.

²⁴ *Libellus historicus Joannis de Plano Carpini, ut missus est legatus ad Tartaros anno Domini 1246 ab Innocente quarto Pontifice maximo.* Ed. Hakluyt, London, 1809. 28.

²⁵ *Itinerarium fratris Willemi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum, Galli, Anno gratiae 1235 ad patres Orientales.* Ed. Hakluyt, 86.

²⁶ Katanov: *Über die Bestattungsgebräuche bei die Türkstämmen Central- und Ostasiens.* Keleti Szemle I. 1900.

Munkácsi²⁷ sem Harva²⁸ adatgyűjtésében nem találjuk nyomát, csupán Radloff említi²⁹ hogy az altajiak halottaikat hegyek eldugott helyein titkosan temetik el. — A sír mélyre ásásáról csak annyit jegyzünk meg, hogy az ásató régészek általános tapasztalata szerint a gazdagabb, tehát előkelőbb emberek sírjait mindig mélyebbre ásták a többenél. Mondánkban a mélyre ásás tehát a kiválóságot jelzi.

2. *A sírnak és környékének lovakkal való tipratása.* Az erre vonatkozó adatok közül a legfontosabb Tamás spalatói főesperes feljegyzése. Ő kétszer is járt IV. Béla királyunk udvarában s nagy történeti művében³⁰ részletesen ír a tatárjárásról, nagyrészt hazánkban szerzett értesülések alapján. Ezeket a részeket Szabó Károly 1861-ben magyarra lefordította³¹, lenne tehát lehetőség arra, hogy itt is irodalmi közvetítéssel számoljunk. Tamás főesperes szövegének minket érdeklő része így hangzik³²: „Ipsi Tartari non se libenter morti exponunt, sed si quem eorum in bello mori contigit, statim rapiunt, et efferent s in occultissimo loco terrae infodiunt, complanantis tumulum, et locum equorum pedibus conculant, ne quod sepulturae appareat signum”. Hogy Tamás főesperes valóban meglevő temetési szokásról ír, arról meggyőznek bennünket a tatárjárás-kori belső-ázsiai források. Egyik kínai követ például, 1237-ben Dzsingisz kán sírját említvén így folytatja szövegét: „Die Mongolen liessen sonst die Pferde über ihre Gräber traben, um die Erde einzuebnen und jedes Spur zu tilgen”³³. Eszerint nem csupán a harcban elesetteket temetik így. Tamás főesperes hazánkban természetesen csak a harcosok temetéséről értesülhetett, hiszen a rövid hadjárat alatt aligha halt meg jelentős számú fiatal mongol természetes halállal. Egy másik ugyancsak nagyjából egykorú kínai forrás³⁴ még további híradást is ad számunkra: „Bei Beerdigung der mongolischen Herrscher wendet man die äusserste Sorgfalt an, den Begräbnisplatz vor dem Volke geheimzuhalten. Un ihn unkenntlich zu machen, trieb man, nachdem das Grab geschlossen war eine Pferdeherde darüber, damit dadurch der Boden auf weite Entfernung hin zertreten und ganz eben und gleichgemacht werde.”

Nem egészen világos még, hogy a temetésekor tartott nagy lövészenyék és lovasjátékok mennyiben maradványai ennek a temetési szokásnak. A mongol és török népek hatáskörébe került kaukázusi népek temetési szokásairól R. Bleichsteiner gazdag gyűjteményt állított össze³⁵, de nem találkoztunk benne a sír megtipratásával, csak körüljárásával. Ilyenfajta lövészenyekre egyik legkorábbi adatunk Attila temetésének leírásában maradt ránk.

A tipratás tehát a titokban tartást szolgálja, de erre a szokásra sem találunk adatot a mongol idők utánról, nyilván ugyanabból az okból tűnt el ez a szokás is a temetési rítusokból.

3. *A sír helyét ismerő emberek megölése.* A párhuzamok közül csak azokat használhatjuk fel, amelyekben a sír titokban tartása miatt történik az emberek megölése, nem tartoznak tehát ide a sírnál történő emberáldozatok, vagy az „előttem méz és szolgám leszel a másvilágon” jellegű áldozatok. Jordanes 49. fejezetében Attila temetéséről azt írja, hogy temetésekor megölik a szolgákat, hogy senki se tudhassa a sír helyét. A kazár kagánnak 20 sírt ásnak s ezek közül egybe temetik el, de hogy melyikbe, titok marad, mert mindazokat megölik, akik eltemették. Ibn Fadlān leírása szerint³⁶: „Nachdem er beerdiget ist werden diejenigen, die ihn begraben haben, enthauptet, damit niemand wisse wo, in welchem von diesen Häusern sich sein Grab befindet”. Ugyanezt írja Marco Polo a nagy kán temetéséről³⁷ „Midőn a nagy kán holttestét temetésre viszik . . . megölnék mindenkit, akivel az úton csak találkozhatnak, mondván: menj szolgáljad a mi fejedelmünket és urunkat a másik világban”. E leírásban tehát keveredik a sír titkolásának törekvése a másvilági szolgasereg növelésével. Úgy látszik az Aranyhorda birodalmában még egy ideig tartotta magát a sírnál való tömeges emberáldozat³⁸, de utána már nem hallunk hírt ilyen szokásról. Ismét csak a mongol időkkel zárul ez a temetési szertartás, akár csak az előbbieket. Megfigyelhetjük párhuzamainknál is, hogy valamennyi a késői népvándorlás korának török és mongol népeinek körébe vezetett.

²⁷ Munkácsi Bernát: *A régi magyar lovastemetkezés keleti változatai.* *Eltin.* 1898. 297–323.

²⁸ Uno Harva *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker.* FFC. No. 125. 1938. 279. sk.

²⁹ W. Radloff *Aus Sibirien.* Leipzig, 1893. I. 321.

³⁰ J. G. Schwandner *Scriptores Rerum Hungaricarum. III.* Bécs, 1748. cap. XXXVIII. *de natura tartarorum* (Thomae archidiaconi spaliatensis Historia salonitanorum pontificum atque Spalatensium). Tamás főesperes adatára Dienes István hívta fel a figyelmet.

³¹ Szabó Károly *A magyarság történetének forrásai.* 1861. I. köt. 2. füz. 74.

³² Schwandner, I. m. 609.

³³ E. Haensch *Die Oelheim Geschichte der Mongolen.* Leipzig, 1948. 166.

³⁴ M. P. Yule *The book of Ser Marco Polo.* 3. ed. by Cordiner. London, 1903. I. 248.

³⁵ R. Bleichsteine *Rosswelthe und Pferderennen im Totenkult der Kaukasischen Völker.* Wiener Beitr. zur. Kulturgesch und Lingvistik. 1936. IV. 414–495.

³⁶ Togan, I. m. 109.

³⁷ Yule, I. m. 248.

³⁸ Hanno – Purgstali *Geschichte der Goldenen Horde.* 1840. 250.

Mindazok közül a feljegyzések közül, melyeket fentebb emlékeztetés céljából idéztünk, a mi Petőfi mondánk a legteljesebb, mert a többiben a három mozzanat közül vagy egyik, vagy másik hiányzik. E mozzanatok közül a sír helyét ismerők megőlése szerepel a nálunk régebben, irodalmi indítékra elterjedt Attila mondában is³⁹, lehetséges lenne tehát, hogy onnan került volna a megtipratás mozzanatahoz. Azonban két adat vajmi kevés ahhoz, hogy ebben a kérdésben döntsünk. Meg kell jegyeznünk, hogy Petőfi mondánk kerek, összefüggő egész, s a történelemben igen járatos embernek kellett volna lennie annak, aki a sirtipratáshoz hozzákapcsolja a sírt ásók megőléseinek mozzanatát. Ez a megfontolás valószínűvé teszi, hogy Petőfi mondánk nem későbbi összeszerkesztés eredménye, hanem valóban régi temetési szokásokra emlékezik, s így ahogyan van, igen régi idők hagyománya.

Ha most arra akarnánk feleletet adni, hogy melyik időből maradt ránk a később Petőfihez kapcsolódó mondánk, akkor — úgy véljük — a török hódítás korát kizárhatjuk. Egy Borsod megyei népmondánk tud ugyan arról, hogy a török sereg elé vermet ásattak, s a beleesett, megölt törökök felett a földet elegyengették⁴⁰. De ez aligha lehet alapja mondánk szervesen összefüggő eseménysorozatának. Számba jöhetne a hazai oszmán-törökség közvetítése is, bár amint láttuk, a mohamedán hit felvétele után — akárcsak a magyarságnál keresztény hitre térítése nyomán — temetési szokásaik megváltoztak. Szó lehetne esetleg arról is, hogy a szomszédos keleti területeken uralkodó Aranyhorda tatárjaitól került volna hozzánk ez a monda-anyag, ám ez esetben elsősorban Erdélyben kellene megjelenie.

Irodalmi forrásaink s népi emlékeztünk mind a tatárjárás köré sűrűsödik. Láttuk, hogy Tamás főesperes valószínűleg hazánkban hallotta azt amit leírt, ez egyúttal azt is jelenti, hogy nálunk akkoriban szóbeszéd járta a tatárok temetési módjáról. Gondolhatnánk arra is, hogy a népi emlékezet talán azért őrizte meg szívósan ezt a temetési szokást, mert az elesettek sírját magyarokkal ásatták meg, akiket azután lenyilaztak. Erre vallhatna, hogy mondánkban a temetésre a parancsot az „ellenség fővezére” adja ki. Később megemlíthetjük eddigelé ismert egyetlen tatárjárás-kori sírunkat, ez magányos, titokban temetett sírnak látszik. A tatárjárás emlékeztével egyforma lehetőséget jelent a kunok betelepődése, régi temetési szokásaik mondvá válnása. Talán nem véletlen, hogy mindkét sirtipratási mondánk egykori kun szállásterületről ismeretes. További lehetőség lenne, hogy mondánk honfoglalás-kori örökség s végül számbajöhet még, hogy a honfoglalást megelőző népeknek, jelesen az avaroknak emlékeztétét őrzi.

Ahhoz, hogy e tág lehetőségeket s a bizonytalanságot csökkentjük, szükségesnek látszik, hogy megnézzük a számbajöhető népek hazai temetkezési szokásait. A középkortól időrendben visszafelé haladva, nézzük először kunnak tartott sírjainkat. Ezeket Éri István vizsgálta meg s megállapításaiából az derül ki, hogy kun szállásterületen eddig négy, magányosan eltemetett, előkelő ember sírját találták meg⁴¹. Bár a megtalálás pontos körülményeit nem ismerjük, úgy látszik egyik sír sem volt halomsír, hanem külső jelzés nélkül, véletlenül bukkantak rájuk. A magányos, feltehetőleg titokban történt temetés megvolt tehát a hazai kunoknál. Egyetlen tatárjárás kori sírunk, amelyben belső-ázsiai bronztükröt találtak, ugyancsak magányos, tehát feltehetőleg titokban megásott sír volt⁴². A honfoglalás korából ismert egyetlen fejedelmi sírunknak sem jelezte semmi sem a helyét⁴³, bár ez, a szabolcsi homokban könnyen eltűnhetett. De ismerünk még egy sor magányos honfoglalás-kori temetkezést, kivétel nélkül mind gazdag sírt, köztük sok a női sír⁴⁴, s ez kétségtelenné teszi, hogy a honfoglaló magyarság, vagy annak vezető rétege, esetleg csak egyik, másik törökös törzse ugyancsak titokban temette el előkelőit. Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy Kürt nevű törzsünk rokonsága a minuszinszki medencéig követhető⁴⁵ és hogy ezzel párhuzamosan Fettesch Nándor⁴⁶ friss minuszinszki-vidéki bűtést figyelt meg a honfoglalás-kori, régészeti anyagban.

³⁹ A néphagyományba nyilván irodalmi közvetítéssel jutott el Attila temetésének története (vö. Ipolyi *Magyar Myth.* I. m. II. 315–21.), tud erről a vend hagyomány is: Attilát ezüst koporsóba temetik s a temetés végző négy szolgát megölik, hogy sírja helyét titokban tartsák. (W. v. Schülenberg *Wendische Volksagen.* 1880. 7. vö. Röheim, i. m. 76.)

⁴⁰ *Ethn.* 31., 50. — dr. K. Kovács László szíveségből közölhetem a következő adatot 1927-ben hallotta Korögyöpusztán, hogy a tatárok elleni harcban elesett Vitéz Boros Kádár Istvánt egy hársfától hét ölnyire temették el katonái s hogy az ellenség meg ne találja sírját simára egyengették. Az arra legelőző lovak közül egy mindig lefeküdt erre a helyre s lábával kapálta a földet. Így találták meg később a sírt s benne a csontvázat koponyájába fúródott nyílal. Ez az adat is arra mutat, hogy változottabb formában ugyan, de számíthatunk Petőfi mondánk további változataira. Az a mesei elem, hogy a sír fölött a ló kapálja a földet, nyilván a sirtipratás emléke.

⁴¹ Éri István: *Adatok a Kigyópusztai csatt értékeléséhez.* — Zur Frage der Schnalle von Kigyópuszta. *Folia Archaeologica.* VIII. 1956. 137–152.

⁴² Banner János: *A bánkúti lovas sír.* — Das Reitergrab von Bánkút. *Dolg.* 1931. 187–226.

⁴³ Vö. Kiss Lajos: *A geszterédi honfoglalás-kori sírlelet.* — Der altungarische Fund von Geszteréd. *AHung.* XXIV. Bp. 1938.

⁴⁴ László Gyula: *A koronói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* — Der Grafhund von Koronó und der altungarische Sattel. *AHung.* XXVII. Bp. 1943.

⁴⁵ Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Bp. 1930. 249. sk.

⁴⁶ Fettesch Nándor: *A honfoglaló magyarság fémművészete.* — Die Metallkunst der Landnehmenden Ungarn. *AHung.* XXI. Bp. 1937. 58., 202.

A közvetlen belső-ázsiai kapcsolatok még bizonyosabbak az avarokban. Csallány Dezső a Maros-Aranka közének avar sírjaiban, majdnem pontosan olyan temetkezési szokást talált, amilyent fentebb Plano Carpini leírásából idéztünk⁴⁷. De más megfigyelések is arra mutatnak, hogy az avar-korban a kagánokat, fejedelmeket és vezéreket, valamint a társadalomban kiemelkedő szerepet játszó asszonyokat magánosan, titokban temették el. Nemrégén néhány igen gazdag ilyenfajta sírt ismertettünk meg⁴⁸. Ezek közül egynek — a bócsainak — családi temetőjét is megtaláltuk Kiskörös-Vágóhídon. Míg azonban a temetőt szinte tökéletesen kifosztották, a fejedelem sírját nem találták meg s nem bukkantak rá az ugyancsak közelben levő keceli vezérsírra sem. Ez közvetett bizonyítéka a titokban való eltemetésnek. Még döntőbb talán, a kései avar kagánok titokban való eltemetésének bizonyosságául az a tény, hogy köznépeknek, a griffes-indás nemzetségekből származó avaroknak sírjait szinte tízezerszámra ismerjük, de még egyetlen fejedelmi sír sem került elő. Egy arany kisorszívég, amelyet feltehetően Mátészalkán találtak⁴⁹ sejteti, hogy a kései avar kagánok székhelye éppen úgy a Tiszántúl északibb részein volt, mint a korábbiaké. Innen került elő a geszterédi magyar fejedelmi sír is, úgy látszik tehát, hogy a honfoglalás első szakaszában a fejedelmi törzs átmenetileg az avar örökséget vette át. Ez most minket csak annak a megállapításnak erejéig érdekel, hogy a hun vagy szarmata örökséget őrizze Petőfi mondánk. A régészeti leletek természetesen nem adnak s nem is adhatnak felvilágosítást a temetési szertartásról, arról, hogy megtipratták-e a sírt, vagy megölték-e azokat, akik a helyet tudták. Mindenesetre az a tény, hogy napjainkig sértetlenül megmaradtak, valószínűvé teszi, hogy titokban tartásukról ugyanolyan kegyetlenséggel és ötletességgel gondoskodtak, amint arról forrásaink a tatárok esetében szólnak.

A sírok tanúsága, ahelyett, hogy szűkítette, elhatárolta volna a monda keletkezésének idejét, még bővítette, ám csupa olyan nép felé, amelynek belső-ázsiai kapcsolata nyilvánvaló. A történeti-néprajzi adatok és a régészeti megfigyelések felsorakoztatásával annyit mégis sikerült elérnünk, hogy a vizsgált Petőfi mondáról kiderül, hogy történeti forrásértékű emlékeztét őriz. A benne fennmaradt temetkezési szokás a Belső-Ázsiából kiáramló mongol-török népek szertartásait őrizte meg számunkra. Ez a szertartás az avaroktól kezdve — sőt még őket is megelőzve — megvolt hazánk területén a honfoglalás koráig. Ekkor megszakad a folyamatossága — a keresztény módra való temetéssel — majd a tatárok s kunok ismét meghonosítják nálunk. Ha a kunokkal került volna ismét a magyar néphez, nem kétséges, hogy a népi emlékezetben még élő pogánykori szokásainkra ismertünk benne. Régészetiileg a kort tehát nem tudjuk meghatározni s így nem marad más hátra, minthogy hitelt adjunk népmondáinknak, amelyek a forrásokból egybehangzóan a tatárjárás idejéből emlékeznek Petőfi mondánkra némileg hasonló történetekre.

Vizsgálataink során elszakadtunk Petőfi személyétől, mert eleve látszott, hogy sokkal régebbi emlék éledt fel mondánkban. Most végül vissza kell térnünk a költőhöz, mert nem véletlen, hogy e sokáig lappangó emlékezés éppen az ő rejtélyes halálához tapadt. Népünk szívébe zárta őt s emléke körül ősi mondák kapnak új erőre, hamvadó népköltésünk fellobban körülötte. Ez jelzi, mindennél jobban, kivételes költői és emberi nagyságát.

HOLLÓS RÓBERT:

A MÓRA-KIADÁSOK EGY VISSZATÉRŐ SZÖVEGHIBÁJA

Nagy örömeire szolgál minden, az irodalmat kedvelő embernek, hogy az író halála után negyedszázaddal végre megjelennek Móra Ferenc összegyűjtött művei, a Magvető Könyvkiadónál. A szerkesztés gondját Vajda László vállalta, s az ő nagy szeretete Móra iránt biztosíték arra, hogy a sorozatból az eddigieknél igazabb Móra-portré tárul az olvasó elé.

⁴⁷ Csallány Dezső: *Kora avarok sírletelek*. — Grabfunde der Frühawarenzeit. *Folia Archaeologica* 1—II. Bp. 1939 132., 161.

⁴⁸ Az alábbiakra nézve vö. László Gyula: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*. *AHung.* XXXIV Bp. 1955. 219—285.

⁴⁹ Fényképe: *AHung.* XLX. 33. kép, Horváth Tibor a nagyszentmiklósi kincsel való rokonságát emeli ki (uo. 113.)

1870. 11. 20.

Látni 20.

Egyre drágábbak a dolgok: Drágábbak a munkák, a cégek,
és a munkások is. Mennyire drágák a munkások?
Mennyire drágák a munkások?
Mennyire drágák a munkások?

honozat.

A sorozat első kötetéhez fűzött tájékoztatójában ezt írja Vajda: „Móra Ferenc összegyűjtött műveit kapja e sorozatban az olvasó. . . Arra még nem érett meg az idő, hogy összes műveinek kritikai kiadásával lépjunk a nyilvánosság elé, de azt már parancsolóan követeli, hogy legalábbis előkészítsük ezt a munkát.”

Ezt elősegítendő számolok be egy romlott szövegrész helyreállítására végzett munkám eredményéről.

A sorozat első kötetében olvasható *A Sándor körül* című, — sajnos — félbemaradt t árcsorozatot. Ennek második fejezetében arról ír Móra, hogy a Szeged-környéki betyárvilág felszámolásánál „Rádayra szükség volt, neve miatt is, szeplőtlen karaktere miatt is; a kormány tudta róla, hogy őt se fenyegetődzés, se szép szó, se asszonycsók, se annál is kísértőbb asszonysírás le nem veszi a lábáról. Erre mind fel kellett készülni, mert sok szóbeszéd volt arról, hogy nagyon tekintélyes alföldi birtokosok, kasté-lyos urak kezére járnak Sándornak, mégpedig egészen önzetlen rajongásból.”

A mű egész szelleme, Mórának *A „Sándor” emléke körül* című, a *Világ*-ban korábban megjelent írása, általában Móra stílusa, valamint az, amit a Rózsa Sándor-ügyről kortársi feljegyzésekből tudni lehet, arra a következtetésre juttatott, hogy az idézett rész utolsó mondatából egy *nem* szócska valahogy kimaradt, s a mondatnak így kellene hangoznia: mégpedig nem egészen önzetlen rajongásból.

A Sándor körül első alkalommal a *Magyar Hírlap* hasábjain jelent meg. A lap 1933 június 25-i száma közölte a második fejezetet, s itt — mint meggyőződtem róla — a kérdéses szövegrészben csakugyan szerepel a *nem* szócska.

Mivel egyrészt az értelem is követeli ezt a szócskát, hisz a mondat anélkül fonákja önmagának, másrészt ez a közlés még a szerző életében történt, elfogadhatjuk, hogy a helyes szöveg ez.

A mű következő kiadása is így jelent meg (*Nyíl regényűjság*, 1934 május 31.), nyilván a *Magyar Hírlap*ban megjelent szöveget vették át, de már az ezt követő — az ismert sötét-kék Móra-sorozat *Parasztjaim* című köteté — hibásan.

Rónai Máriának a *Literatura* 1934 február 15-i számában megjelent, *Utolsó interjú Móra Ferencsel* című írásából tudjuk, hogy a kötet anyagát még a szerző állította össze, nyilván újságkivágások alapján. A megjelenésre azonban csak 1935-ben került sor, s közben valahogy becsúszott a hiba, valószínűleg a nyomdában. Tekintve azonban az interjúban foglaltakat, eddig a *Parasztjaim*ban megjelent szöveget vették hitelesnek, s a további kiadások szövege is ezt követte.

A Sándor körül ezután — tudtommal — még ötször jelent meg, kétszer a kék sorozat *Parasztjaim* köteté újabb kiadásaiban — ezek feltehetőleg az első szedéséről nyomódtak, a hiba legalábbis ezekben is megvan — azután a Dr. Áchim András Könyvkiadó kiadásában, Budapesten, 1942-ben (Százszekrek könyve sorozat), majd a Révai regénykönyvtár IX.-ik köteteként, 1943-ban, és most a Magvető sorozatában, mindháromszor a *Parasztjaim*ban megjelent szöveg szerint.

A mű kézírata a család feltevése szerint vagy már a szerkesztőségben, vagy később elkallódott, de azt hiszem a bizonyítás anélkül is helyt álló.

Remélhetőleg megérik az idő Móra Ferenc munkásságának kritikai kiadására is, és annak hitelességét a fenti adattal is sikerül elősegíteni.

KOLTA FERENC

ISTVÁNFFY MIKLÓS ISMERETLEN LEVELE

A szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum rendezetlen anyagában rábukkantam Istvánffy Miklósnak, a XVI. század jeles történétírójának és költőjének eddig ismeretlen levelére. Istvánffy Miklós édesapja, Istvánffy Pál, a *Volter és Grizeldis* című széphistória szerzője, Baranya megyei nemes volt, s Ferdinánd király bizalmas embereként néhány évet Szigetváron töltött. Miklós is ott élte gyermekéveit, s külföldi tanulmányainak befejezte után Szigetváron járta a vitézi iskolát is, Zrínyi Miklós mellett. Érthető, hogy élete végéig sok szál fűzte Szigethez. A most talált levél is igazolja ezt.

A levél 1598. augusztus 10-én kelt Erdélyben, Gyulafehérvárott. Istvánffy Miklós 1598 tavaszán Rudolf király egyik biztosaként érkezett Erdélybe. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem ugyanis egyezséget kötött Rudolfal, amelynek értelmében elismerte a magyar

király felsőbbségét, továbbá a Habsburgok örökösödési jogát Erdélyre is arra az esetre, ha az erdélyi fejedelem családja kihal, a király viszont elismerte Báthory örökösödési jogait Erdélyre, s megígérte, hogy egyik unokahúgát hozzá adja feleségül.

A megállapodás értelmében a házasság létre is jött Báthory Zsigmond és Mária Krisztina főhercegnő között, de igen szerencsétlennek bizonyult. Az amúgy is szeszélyes fejedelem valósággal lelki beteggé vált. Végül is elhatározta, hogy felbontja a házasságot, s ennek következményeként, a megállapodáshoz híven, átadja országát Rudolfnak. 1598 áprilisában tehát elhagyta Erdélyt, a király pedig három biztost küldött, hogy az országot Miksa főherceg számára átvegyék. A három királyi biztos egyike volt Istvánffy Miklós.¹

Ezekkel az eseményekkel függ össze a Gyulafehérváron írt levél. Számunkra elsősorban azért jelentős, mert fényt vet ennek a nagyon komolyhangú írónak derűs, kedves emberi arcára, kedélyes egyéniségére és emberiségére: előkelő helyzete, jelentős királyi megbízatása ellenére is meleg barátságban marad „Mihály úr”-ral, a szakáccsal, tréfásan üzeni neki, hogy fiatal feleséget visz a számára, csak pusztítsa el az öregecskét; viszont komoly szemrehányásokat tesz komájának, akinek a levelet írta, mert megbotoztatta és bilincsekbe verette Istvánffy egyik jobbágját. Figyelemre méltó az a tisztelteljes hang, amellyel Zrínyi grófról ír, arról, hogy nem szűnik meg „dicséretét zengeni” Erdélyben sem, valamint az a megjegyzése is, hogy a grófnak Erdélyben sok barátja és jóakarója van.

A levél címzése:

Egregio domino Volfgango Druskocy, illustrissimi domini comitis de Zrinio familiari, etc., domino et compatri honorando.

Betű szerinti szövege a következő:

Egregie domine et amice ac compater observande. Salutem et servicii mei commendationem. Ea, quae Dominatio Vestra Egregia mihi ex Ozal scripsit, accipi et intellex simul cum literis domini Michaelis magistri coquorum olim domini comitis de Mansfeld, nunc vero domini comitis de Zrinio, quas satis risimus, et videbar esse vobiscum in Chaktornia. Scripsi domino comiti etiam modo de rebus, quae sunt hic, sed, quia raro scribit, nescio, an meas accipit. Quod mei memores estis, gratum mihi est, neque ego desino, quando est occasio, sermonem de laudibus domini comitis facere in hac provincia, in qua etiam multos habet amicos et benevolos. Ego vix expecto, ut vos videam. Fortassis dabitur in finem Septembris. Nescio, quid vos ibi facitis. Nos hic habemus dominos Tartaros et alios barbaros, cum quibus bona tractamus si fieri potest². Domino Malekocy commendet servicia³, domino quoque Gerecy et Gregorio Laczkovich. Alia (sic!) Farkas iam est in castris, iam melius concordat vobiscum. Dominus Tahy heri visus est mihi in castris, sed iterum vexatur colica. Domino Andreae Milei servicia mea commendat, rogo. Libera nos domine a cataphractis Caliniensibus et aliis. Nunc scripsi literas ad generalem Sclavoniae vendendo ei caudas vulpinae, ut mihi ibi, si fieri potest, parcat; quod certe esset dignum, quandoquidem ego nunc pro vobis omnibus laboro. Az kis úrnak kegyelmed nagy szolgálatomat mondja és asszonyomnak ő nagyságának azokképpen. Hoffkircher, az ki exul ex Austria, itt vagyon és egészségibe vagyon.⁴ Vellem scire, an aliquid tentabunt Stiriacii contra Turcas. Questo scribat Dominatio Vestra Egregia. Domino Petro Drascovich mea servicia commendat.⁵ Habebamus his magnos calores, sed iam plueri incepit, et est aura frigidior. Servitores, qui cum Tahy huc venerant, satis male sunt. Petro Soti deddimus ad 4 equos Lippae stipendium et auxilium de tritico et officiolatum villae, quod feci pro domino Malekocy. Domino quoque Praschioczy me Dominatio Vestra Egregia commendabit. Coco Michaeli dicat, quod adducam illi iuvenem uxorem ex Transsilvania, interea occidat illam vetulam. De domino Bathiany scribat Dominatio Vestra Egregia, vellem illi omnem felicitatem. Felicissime valeat. Albae, 10. Augusti 1598.

N. Istvánffy vester frater.

¹ Istvánffy Miklós erdélyi tevékenységéről l. bővebben Holub József: *Istvánffy Miklós históriája hadtörténelmi szempontból* című műve 29. lapjától. (Szekszárd, 1909. Művelődéstörténeti értekezések, 35. sz.)

² Vö.: Holub l. m. 31. l.

³ A levélben említett személyek Istvánffy dunántúli ismerősei, barátai. A Malekóczy családdal pl. később rokonságba is került: Erzsébet nevű unokáját Malekóczy Miklós vette el feleségül. (L. Holub: *A Kísasszonyfalvi Istvánffy család*. Különnyomat a *Turul* 1909. évfolyama 3. füzetéből, 120. l.)

⁴ A latin szövegbe beleszórt két magyar mondat.

⁵ Istvánffy Miklósnak közeli kapcsolatai voltak a Draskovich családdal. Draskovich Györggyel már Padovában barátságot kötött, amikor ott együtt tanultak (Holub: *Istvánffy Miklós históriája hadtörténelmi szempontból*, 16. l.), Éva nevű leányát pedig Draskovich János vette feleségül. (Holub: *A Kísasszonyfalvi Istvánffy-család*, 122. l.)

A levélhez utóiratot is írt:

Dicunt, quod Dominatio Vestra Egregia fecit unum meum colonum tribus baculis expicere et compendibus.⁶ Ista ne est compaternitas et fraternitas!⁷

A levéllel kapcsolatban még csak annyit, hogy néhány napra a megírása után, augusztus 14-én Báthory Zsigmond megmondolta a dolgot, váratlanul visszatért erdélyi trónjára, a királyi biztosokat elfogatta és fogvatartotta mindaddig, amíg kincses szekereit s embereit a Habsburgoktól vissza nem kapta. Istvánffy szeptember 23-án indulhatott útnak hazafelé. Bár megbízatása így kellemetlenül és sikertelenül végződött, megérkezése után mégis nagy jutalmat kapott: főajtóállómesterré lett (ianitorium regalium magister), s feladata búzgó végzéséért a király teljesítette régi óhaját: beleegyezett leányai fiúsításába, sőt megadta birtokaira a szabad rendelkezési jogot is.⁸

FENYŐ ISTVÁN

KIHAGYOTT RÉSZLETEK KISFALUDY SÁNDOR NAPLÓJÁBÓL

Kisfaludy Sándor 1796. március 6-án indult el többbedmagával Milánó felé, ahová a császári parancs büntetésből helyezte. Útján az első naptól kezdve naplót vezetett, majd ezt a megérkezése után is folytatta, sőt francia fogságának számára emlékezetes időszakát is megörökítette. Ez a napló — melynek adatai megvilágítják a *Himfy szerelmei* genezisét — sokáig kéziratban lappangott; csak 1883-ban adta ki Kisfaludy Á. Béla. (*Kisfaludy Társaság Évtáplaja*, Új folyam, 18. köt. 1883. 166—278. l.) A mű kiadója teológiai tanár volt a budapesti egyetemen, s mivel Kisfaludy naplójában bőven fordulnak elő egyházellenes megjegyzések és erotikus részletek, nem átalított aa szöveget megcsonkítva, e részek elhagyásával adni ki, sőt a legélesebb kitételeket a kéziratban fekete tintával felismerhetetlenné tenni. Angyal Dávid nyolckötetes szövegkritikai kiadása a *Naplót* később nem a kézirat, hanem az első szövegpublikáció alapján közölte. (K. S.: — *Minden Munkái* Bp. 1892—93. VII. k. 213—374. l.) Így Kisfaludy Sándor *Napló és irantzia fogságom* c. munkájának szövegközléseiből mindmáig hiányoznak az említett egyházellenes részletek. Az egyik kiadatlan szövegrész — az augusztus 10-i, amely a szerelemről, mint költői témáról szól — a *Kesergő szerelem* kelet-

⁶ Istvánffy humanizmusára jellemző, hogy jobbágynak megbotoztatása mennyire foglalkoztatta még Erdélyben is. A *Történelmi Tár* 1893. évfolyamában Szerémi közzétett néhány Istvánffy-levelet *A Draskovichok trakostyáni levéltárából* címmel. A levelek közül az egyiket Istvánffy leányának, Évának írta, ugyancsak Gyulafehérvárot, július 16-án, tehát egy hónappal a most közölt levél előtt, mégpedig magyar nyelven. Ebben is említi az esetet: „Musconi Farkasra panaszkodnak, hogy egy jobbágyomat vasba verette és megpalcáztatta, kit az jó komámtnul nem vártam volna.” (I. m. 358. l.) Szerémi egyébként helytelenül olvasta a nevet Musconi-nak; a most talált levélen pontosan olvasható a név: Druskocoy. Istvánffy különben Druskocoy Farkast történelmében is emlegeti, mégpedig mint „adolescens clarus”-t, Sziszek 1593. évi 3. ostromával kapcsolatban. (L. 1662-i kiadás XXVII, p. 603.)

⁷ A levél teljes magyar fordítása:

Nemzetes Druskocoy Farkas úrnak, Zrínyi gróf úr familiárisának (főemberszolgájának) stb., komámuramnak. Nemzetes uram és barátom és tisztelt komám! Fogadja üdvözetemet és szolgálatom ajánlását. Amiket Nemzetes Uraságod nekem Ozalyból írt, megkaptam és megértettem Mihály úrnak, régen Mansfeld gróf úr, most pedig Zrínyi gróf úr szakácmesterének levelével együtt, melyeken eleget nevetünk, és nekem úgy tűnt, hogy Kegyelmetekkel együtt vagyok Csáktornyan. Az inémt írtam a gróf úrnak is az itteni dolgokról, de mivel ritkán ír, nem tudom, levelemet megkapja-e. Kedves dolog számomra, hogy emlékeztek rám, és, amikor alkalom kínálkozik, nem is szűnök meg a gróf úr dicséretét zengeni ebben a provinciában, amelyben ugyancsak sok barátja és jóakarója van. Alig várom, hogy Kegyelmeteket lássam. Talán szeptember végén lehetőség nyílik rá. Nem tudom, mit csinál Kegyelmed ott. Nálunk itt tatár és más barbár urak vannak, akikkel igyekszünk jó eredménnyel tárgyalni, ha lehet. Malekocoy uramnak ajánlja szolgálataimat, Gereczy és Laczkovich Gergely uraiméknak ugyancsak. Egyébként Farkas már a táborban van, már jobban egyetért velünk. Tahy uramat tegnap a táborban láttam, de ismét kólika gyötéri. Kérem, ajánlja szolgálatait Miley András uramnak. Szabadíts meg bennünket Uram, a calinociai vasasoktól és másoktól. Most írtam levelet Szlavonia generalisának a róka farkak eladása ügyében, hogy ott, ha lehetséges, legyen kiméletes irányomban; ez igazán illő lenne, hiszen én most mindnyájatokért fáradozom. „Az kis úrnak kegyelmed nagy szolgálatomat mondja és asszonyomnak önagyságának azonképpen. Hoffkircher, az ki exul ex Austria, itt vagyok és egészségre vagyok.” Szeretném tudni, vajon megkísérlednek-e valakit a stíriaiak a törökök ellen. Kérem, írjon Nemzetes Uraságod. Draskovich Péter uramnak ajánlja szolgálataimat. Itt nagy melegek voltak, de már elkezdett esni, és a levegő is hűvösebb. A servitorok (katonák), akik Tahival jöttek, eléggé rosszul vannak. Söti Péternek négy lóra zsoldot adtunk, továbbá gabonasegélyt és a falu tisztartóságát; ezt Malekocoy úr kedvéért tettem. Prashocoy uramnak is ajánljon engem Nemzetes Uraságod. Mihály szakácsnak mondja meg, hogy viszek neki Erdélyből fiatal feleséget, közben pusztítsa el azt a vén banyát. Bathiány úrról is írjon Nemzetes Uraságod, sok szerencsét kívánok neki. Eljjen boldogan! Gyulafehérvárot, 1598. augusztus 10.

Atyafia N. Isthuanffy.

Azt mondják, Nemzetes Uraságod egyik jobbágyomra három botot veretett és bilincses verette. Vajon kaphozhat az atyafihoz illő eljárás-e ez!

⁸ L. Holub: *Istvánffy Miklós történelmi szempontból*, 33. l.

kezéstörténetéhez szolgáltat adalékokat : ebben a bibliát is segítségül hívja a szerelmi líra; saját szerelmi ihlete jogosultságának igazolására a hazai nemesi költészet megcsontosodott normáival szemben. (Draguignanban írja : éppen akkor, amikor hozzákezd nagy művéhez.)

A továbbiakban e részleteket a kézirat alapján, az előfordulási hely pontos megjelölésével közreadjuk, jelezve azt, hogy a most közlétt részlet az első szövegközlés, ill. a szövegkritikai kiadás hányadik oldalán található. (A *Napló és jrantszia jogságom* kézírata jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban van, kéziratári jelzete : 625. Oct. Hung.) Az egyes szövegrészek előtt álló számok a kézirat lapszámára, az utána zárójelben következő számok pedig az említett kiadások lapszámára utalnak ; a szögletes zárójel pedig azt jelzi, hogy ott kezdődik az eddig kiadatlan szövegrész.

14. lap :

Die 18. Marz.

„Nyomorúlt mezzőváros — szomorú hely. — [A Fogadóban lévén szállítva emberismeretemet ma az által terjesztettem, hogy a házbeli Kellnernéval, a ki egy tenyeres, talpas, meljes, faras eres Leány, kettős beszélgetésbe ereszkedvén, gondolkozása módját kipuhatólám ; mert tudni méltó dolog az, hogy itt a Kellner szolgálatokat mind Leányok viszik véghez, a kik által a véres Legényvendégek gyakran kísértésbe hozatnak az ételhordásnál — ágyvetésnél.]” (KTÉ 1883. 182. l. — MM. VII. 228. l.)

21. lap :

Friesach, 13dik szállás.

„A vajnak bőségéről nem kételkedik az, a ki a derék steuer teheneket látja . . . [Stiriának köznépe igen bigott, de bezzeg a falusi Plébánosok, a mennyire nállok megfordúltomban tapasztalám, és a Parasztoktól magoktól is hallám, nagy Világfiat. Egyenként valamennyire rá illik a név (*itt durva törítés következik, jekete tintával F. I.*). A ki Stiriában különös aszszonyi szépséget akar látni, azt meg fogja találni a Pap Szakátsnéjában, valamint a legjobb ételt italt az ő asztalán. — A mi pedig nekem tetszik az, hogy ezek nem olly képmutatók, mint a mi Papjaink ; nem titkollyák el — nem fedezik el az ártatlan báránynak bőrével (*itt ismét másfél sor jekete tintával olvashatatlaná téve. F. I.*)” (KTÉ 1883. 186. l. — MM. VII. 234. l.)

29. lap :

Lienz, 22dik szállás.

„Karinthia, és Tirol között a Salzburgi Érsekségnek farkán kell keresztül menni ; [s nem kevésbé boszszonkodtam, amidőn egy vonását tapasztalám a Papi rend közönséges Characterének, melynek első eredetől fogva az Önn-haszon keresés, és tsalárdság vala fő Maximája. Tsak vedd fel : Minden itten keresztül menőnek egy-egy marháért 12 krajtzárt kell fizetni, vámat ; s minden házasodó Legénynek 200 forintot azért, hogy a Természet ösztönét követi ? — Tsak az hibázik még, hogy a hasnak kiürítésére is adót vessenek ; annak pedig, a ki fizetni nem akar, ganéjja Confiscáltassék, és a jövedelmek közé számláltassék. Elég okosak valának az átkozottak, uralkodásokat elejétől fogva a félelmen építeni, hogy székek-ről le ne taszittassanak.] — ”(KTÉ 1883. 191. l. — MM. VII. 242. l.)

36. lap :

Kollmann, 28dik szállás.

„. . . De a mi mindenek felett nevezetes, az egy Apátza Klastrom, melly egy iszonyu, szirtos, a város felibe dőledő, vad hegynek a tetején, egy sziklaparton úgy van épülve, hogy az a levegőben láttatik lebegni. [Jó gondolat vala azon időben ezt a Klastromot oda építeni ; a Papok és Apátzak ott bátorságosan kényjekre áldozhattak Priapusnak, a nélkül, hogy az alvilág valamit tapasztaljon.]” (KTÉ. 1883. 195. l. — MM. VII. 249. l.)

38. lap :

Welsch Michel, 31-dik szállás.

„Nagy gyönyörűségemet, és hasznomat lelem az olasz nyelvben, mellynek megtanulására Viganóné szerelme hírt egy időben ; s mindég megújúl bennem ezen ritka Asszornynak emlékezete. — [Te vagy áldott az Asszornyok között ! Maria Medina.]” (KTÉ 1883. 197. l. — MM. VII. 251. l.)

Trient 32dik szállás.

„Itt egy mester penzel által le vagyon festve a már ülő és az emberi nemnek idvességét dolgozó Concilium, és pénzért meg mutattatik, és meg is magyaráztatik a sekrestyés által az idegennek. [Láttam — nemcsak láttam, hanem hallottam is magamban ezen Szent Ördögöknek beszédjeket.] . . .” (KTÉ 1883. 198. l. — MM. VII. 252. l.)

51. lap :

Mantua, 3-dik szállás.

„. . . azután ismét haza és a férjfiu némellykor haza megy: néha pedig (ha az Asz] szony a lelkektől fél) nálla is marad [egész éjjel, és vele együtt egy paplan alá rejti magát. — s ez a választott férjfiu az ugy nevezett Cavalliere Servente . . .” (KTÉ 1883. 206. l. — MM-VII. 265. l.)

60. lap :

Cremona, máj. 4.

„. . . a jó Muzsika gyönyörűen érezteté vélem, hogy a Muzsikának, operáknak [és buja éneklőnéknek] hazájában vagyok. — (KTÉ 1883. 213. l. — MM. VII. 276. l.)

III. rész. 7. lap :

Voghera, jul. 8dikán

„. . . A mi pedig leg-inkább boszont az, hogy hol egyik, hol a másik Barát jön hozzám puffadt hassal, és a Piemonti veres bortól égő pofákkal] condoleálni. . .” (KTÉ 1883. 231. l. — MM. VII. 306. l.)

III. rész 35—36. lap :

Aug. 10dikén

„. . . Azok tehát, a kik a Szerelemnek természetes kifejezését úgy tekintik, mint valamely botránkoztató, fertőztető dolgot olvassák el Ezekielnek [tizenhatodik és huszon harmadik tziikkelyét, és ott meg fogják találni, hogy maga az Isten (a kinek nevével a buja írásokat kárhoztatják) Jeruzsálemet egy fiatal, szegény, rongyos, motskos és undorító Leányhoz hasonlítja: „Én meg szántalak, azt mondja az Isten, és úgy hagytalak nőni mint a mezzőnek a fűvét. *Et ubera tua intumuerunt, et pilus tuus germinavit, et eras nuda, et transivi per te, et vidi te, et ecce tempus amantium et extendi amictum, meum super te, et facta es mihi, et te lavavi aqua, et vestivi te discoloribus et ornavi te ornamentis, et dedi armillas, et torquem.*. . . *Sed habens fiduciam in pulchritudine tua — fornicata es cum omni transeunte-es fecisti tibi simulacra masculina, et fornicata es cum eis-et fecisti tibi lupanar, et fornicata es cum vicinis magnarum carnum-et dona donabat eis ut intrarent ad te undique ad fornicandum.*. . . A huszon harmadik cikkely még erősebb. Ezek a két testvér Leányok Oolla és Oliba, a kik a legnagyobb gyalázatoknak valának által engedve. „Oolla dühösen szerette a fiatal vitézeket, : és a fiatal tisztviselőket. ”Oliba insaniavit amore super Concubitem eorum, qui hebent membra asinorum sient fluxus equorum fluxus eorum.”] In illo tempore, [a mint látod], nem valának az emberek [az Isten maga sem] olly szőr-szál hasogatók, hogy azt bátran fel ne fedezték volna, a mit mi eltakarunk, hogy azt meg ne nevezték volna, a mit mi ki nem merünk mondani, hogy a tsunya dolgokat tsunya szavakkal ne fejezték volna ki.” (KTÉ 1883. 252. l. — MM. VII.

337. l.)

III. rész. 48. lap :

Szept. 4dikén

„Soha, soha se felejttem el ezt a szeretett Aszszonyt, a kinek karjai között a [legbujább de] leggyönyörűbb szerelemnek ölében egy ideig boldognak vélém magamat.” — (KTÉ 1883. 262. l. — MM. VII. 350. l.)

E szövegrészletekkel a „Napló és frantzia fogságom” szövege immár teljes.

KARIKÁS FRIGYES: A HARMINCKILENCES DANDÁR.

(Magyar Helikon, 1959.)

A Magyar Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából vállalkozott a Magyar Helikon Karikás Frigyes néhány novellájának kiadására, s a szokástól eltérően mindjárt az elején állapítsuk meg, hogy e vállalkozás nemcsak azért dicséretes, mert a válogatás a legméltóbb az alkalomhoz, hanem azért is, mert a kiadvány is méltó a válogatáshoz. A gyomai volt Kner-nyomda munkája ezúttal is túltett a mesterségbeli kötelezettségen és a művészet szívetderítő fokára jutott. Kádár György Kossuth-díjas festőművésznünk 10 illusztrációja pedig amellett, hogy a kötet értékét növeli, Karikás irodalmi lényegének, a proletár-népiesség megértéséhez is jelentősen hozzájárul.

A válogatás címét — tudva vagy sem — nemcsak a megközelítőleg azonos elbeszélésekből készült film indokolja, hanem az is, hogy ugyanezzel a címmel e novellák sok évvel ezelőtt egy csokorba fonva megjelentek már. Igaz, hogy akkor nem magyarul és nem is Magyarországon. 1927-ben ugyanis a „Moszkvai Munkás” kiadó-vállalat gondozásában jelentek meg ezek az elbeszélések először, oroszul. Az akkori kiadványnak nemcsak az az érdekessége, hogy maga Karikás fordította le oroszra, hanem az is, hogy előszavát Kun Béla írta. Hadd idézzek ebből néhány részletet, tekintve, hogy magyarul még nem jelent meg sehol: „Ebben a könyvben Karikás elvtárs katonai életünknek nagyjelentőségű fejezteit rajzolja meg. Nekünk, a magyar proletárforradalom résztvevőinek, ezeknek az elbeszéléseknek minden alakja közeli ismerősünk: ezek a mi jóbarátaink, harcos társaink. Ezek nem bábuk, ezek a harc igazi résztvevői, munkás- és parasztokból lett vöröskatonáink. Beszédjük a magyar vöröskatonáknak beszéde, cselekedeteik a magyar munkás és paraszt vérmérsékletének megnyilvánulásai. Az új harcban, forradalmunknak új periódusában ugyanilyen emberek harcolnak a Kommunista Párt új soraiban, a velük együtt érző munkások és parasztok gyorsan szélesedő táborában. Ők

már tudatosabban harcolnak, több tapasztalattal felfegyverezve, mint azok az emberek a háború elején, akiket Karikás elvtárs könyvében leír, de ugyanazzal a forradalmi lelkesedéssel, ugyanazzal a forradalmi dicsőséggel és... majdnem ugyanazokkal a hibákkal.

Amint mondtuk, mindezek az élő alakok ismerőseink, harcos társaink, ezért ezeknek az elbeszéléseknek olvasásakor szemünk előtt feltámad az emlékezés a forradalmi harcokról. Hisszük, hogy ezek az elbeszélések a szovjet olvasók előtt is fellevenítik azoknak a harcosoknak alakját és azt a harcot, melyekkel teli van a nemzetközi forradalom dicsőséges krónikája.

De ez a könyv lebilincselő nemcsak tartalma miatt, hanem ezenkívül a magyar proletár-irodalom egyik legeredetibb és legigazabb alkotása, ezért forrón ajánljuk az orosz olvasók figyelmébe.”

Karikás 1919-es elbeszéléseinek alapvető irodalmi értékelése ezzel tulajdonképpen meg is született. Ha summázva is, de Kun Béla lényegében összefoglalta e néhány mondatban ezeknek az elbeszéléseknek lényegét: hitelesség az ábrázolásban és meglepően egyéni, sajátos stílus.

Irodalmunk sajnos nem dűskál 1919 legdicsőbb oldalait ábrázoló művekben. Ezért különösen könnyű felismerni Karikás műveiben a hiteles történelmi dokumentum értékét. Egyetlen írása sem készült történelmi-ábrázoló szándékkal, mégis kivétel nélkül valamilyen a hiteles történelmi-festés igényével mérhető. Nem e szó dokumentum-jelentésében, hanem éppen az emberközeli melegségében. A magyar Tanácsköztársaság harcainak egész sora, munkás- és paraszt-hőseinek típusai bontakoznak ki az elbeszélésekből — persze a teljesség igénye nélkül. Éppen abban erődök Karikás írói nagysága, hogy egy-egy kiragadott epizódban fel tudja csillantani az egésznek eszmeiségét, és légkörét is. Alakjait olyan közel tudja hozni az olvasóhoz, hogy ezzel

nemcsak maga az alak válik plasztikussá, de személyén keresztül egy történelmi kor-
szak, egy osztály vagy társadalmi réteg is
szinte tapinthatóvá lesz.

Semmit nem túloz, nem torzít. Hősei-
nek nagy része élő, valóságos alak volt.
És amilyen hitelesek szereplői, olyan hite-
les történelmileg is. Egyetlen hazugságon
vagy akár túlzason sem lehet rajtakapni.
Mindezt nem a történelemírás legtöbbször
száraz tárgyilagosságával éri el, hanem az
izzó szenvedély irodalmivá vált eszközei-
vel, s a legszemélyesebb élmény erejével.
Mert hiszen valamennyi írása személyes
élmény gyümölcse, egyetlen egy sem szü-
letett az elefántcsonttorony íróasztalánál.
Ezért válnak az olvasó személyes élmé-
nyevé is.

Hitelessége nemcsak történelmi vonat-
kozásban igaz, de eszmeileg is. Nem szépíti
meg eszmeileg sem a történeteket, sem az
embereket: Főalakjaira általában is jellemző,
de 19-es elbeszéléseinek szereplőire külön-
sen, hogy nem kész kommunista hősök,
hanem paraszt vagy félig paraszt- félig
munkás emberek, akik erénycikkkel és fo-
gyatékoságaikkal együtt haladnak előre
saját emberi és társadalmi fejlődésük
útján.

Korbély János az elbeszélés elején nem
egyéb, mint egy morcos, kemény fegyel-
met tartó, „forschriftos” K. u. K. „zugs-
führer”, aki éles paraszt-eszével és gyakor-
lott katonaszívvel felismeri a lényegét.
S mire jobban megismerjük, alaposan kinő
örmesteri világszemléletéből: nemcsak azzal,
hogy kitűnő parancsnoka lesz egy jelentős
egységnek, de azzal is, hogy politikailag is
teljes emberré válik.

Körmüves-Papp István is a lövészárokban
válik szűklátókörű szociáldemokratából kom-
munistává.

Az eszmei és történelmi hitelesség leg-
biztosabb jele, hogy Karikás elbeszéléseinek
értékeléseivel történésük után 40, megírás-
uk után 32 évvel is szóról szóra egyet-
érthetünk. Hiszen olyan bonyolult (akkor is
és most is bonyolult) kérdéseket — mint pl.
a proletárinternacionalizmus és az igazi
hazafiság — nemcsak művészileg magas fo-
kon, de eszmeileg is kristálytisztán képes
ábrázolni.

Ezek az 1919-es elbeszélések tulajdon-
képpen regénybe illőek. Nemcsak bőséges
anyagukkal, de azért is, mert szinte szét-
nyomják az elbeszélés szűk műfaji kereteit.
Ez okozza a szerkezet helyenkénti lazasá-
gát is, hiszen érződik: az írónak sokkal több
mondanivalója volna. Nagy lélegzettel fog

bele egy-egy történetbe, de mintha nem futná
a türelemből, hamar lekanyarítja a végét.

Stílusa és nyelvi sajátosságai akár külön
tanulmányt is érdemelnének. Itt most csak
egy fontos tényezőt emelnek ki: minden
elbeszélésére jellemző az egyénített beszéd-
stílus, így tehát gyakori a népnyelv, a táj-
nyelv és a zsargon is. És éppen ez menti
meg formailag is a vidékiessé válástól, az
ti., hogy csak akkor és annyira használja
ezeket, amikor és amennyire szüksége van rá.
Jó szobrászként bánik ezzel a fontos anyag-
gal, sehol sem hagyja feleslegesen kidombo-
rodni. Ezért nem bántó még ott sem, ahol
egy-egy kifejezés naturalista-jellegű. Ezek
realizmusának szerves részeivé válnak. Így
nyelvi módszere fontos részévé válik szem-
lélet-módjának, sajátos proletár népiessé-
gének.

* * *

E kötet novellái közül kerültek ki a
hasonló című film epizódjai és alakjai is.
Politikailag és irodalomtörténetileg egyaránt
dicsérendő az a nagyrészt beteljesült szán-
dék, melyre a film alkotói törekedtek, hogy
nemcsak Karikás elbeszéléseinek tárgyát, a
Magyar Tanácsköztársaság harcait; alak-
jait, a felejtethetlen Korbély Jánosokat
mutassák be, hanem magát Karikás Frigyest,
a kiváló magyar kommunistát is. Nem fel-
adatunk itt filmkritikát adni, már csak azért
sem, mert ez sokoldalúan megtörtént már.
A 39-es dandár c. film a maga eszközeivel
igyekezett hűségesen követni Karikás szán-
dékait. Ezzel az olvasók után a sokszázreszes
mozi-néző tábor számára is élménnyé tette
Karikás irodalmi alkotásait.

Egy dologban mégis hiányérzetünk ma-
radt. Talán soha vissza nem térő alkalmat
hagyott ki a forgatókönyv írója azzal, hogy
főalakká nem Karikást, hanem Korbély
Jánost állította oda. Igaz, hogy az elbeszé-
lésekben Karikás önmagáról keveset vall,
bár mindig, mindenhol tevékenyen jelen van.
De szerénytelenség nélkül önmagáról nem is
irhatott többet. A film alkotóinak azonban
többet kellett volna tenniük az ő nagyon
érdekes egyéniségének alaposabb bemutatá-
sára. Nemcsak az irodalom-történész hiány-
érzete ez, hanem azé is, aki megismerkedve
Karikás életével, tevékenységével és egyéni-
ségével, nem tudja eléggé sajnálni, hogy
a filmadta lehetőségeket nem használtuk fel
arra, hogy az ő nagyszerű alakját példa-
képpül állítsuk ifjúságunk és egész népünk elé.

Ipper Pál

* * *

(Szépirodalmi könykiadó, 1958.)

Összefoglaló verseskötet, — anyagában két rendező elv érvényesül: az időrendi és a tematikus. A versek nagyjából keletkezésük szerint következnek, de valóban csak nagyjából, mert a költő előző két kötetének (*Bárány*, 1947, *Vissza az emberig*, 1949) anyagából kihagyott néhány verset, viszont a régiek közé újakat illesztett, és az egyes verseket, nagy esztétikai önismeretet árulva el, csekély időrendi cserével ciklusokba rendezte.

Ha Szabó Magda költészetét legfontosabb eszméire akarnánk egyszerűsíteni, ez a humanizmus és értelem eszméje lenne. De ez a költészet sokkal gazdagabb és összetettebb annál, hogy összefüggéseiből ki lehetne szakítani. Hiszen éppen értelem és humanizmus jelentősége is gyakran elválaszthatatlan Szabó Magda eszmevilágában. Az ész tiszta nevében úzi el a háború rémképeit, és háborús szorongásai bontakoznak kollektív méretű körképbe:

És láttam, hogy vonultak kis szekéren
a városok falukba s a faluk
városba, s hogy vezette vak gebéjük,
rá sem tekintve arra, kit vezet,
a háború.

Szilfán halat, 29. l.

És minden emberellenest elutasító racionalizmusából születtek költői humanizmusának olyan tanúbizonyságai, mint — többek között — a Radnóti emlékének ajánlott *Elysium*, az emberiség sorsáért aggódó *Ha édesedik az ecet*, könyörgése az emberi méltóság megmaradásáért, a *Vers János születésnapjára*, vagy a mindennapunk közös gondját kifejező *Béke*:

Öleld magadhoz, Niobe,
Világ!
Talán megtarthatod.
Tartsátok fejetek fölé,
ti vándorló napok,
mereszd ki körmöd, szelid fenevad;
ki szoptatod,
s fonódjatok köré sövényként,
kik érte haltatok!

Béke, 53.

Szabó Magda poézisében a humanista élmény és racionalista világnézet így hordozza egy mélyértelmű demokratizmus jelentését. Nem véletlen, hogy világnézeti megnyilatkozásait gyakran öltözteti a legősibb humanitás, az antikvitás képeinek és stílusának

*A kötet jelentőségére való tekintettel következő számunkban hélyet adunk Sik Csaba ismertetésének is. (A szerk.)

formájába. Pl. az európai civilizáció sorsát Zeus és Europa királylány mitoszának egy bensőségebb tartalmú változatában fejt ki.

Gondolkodásának focijai, humanizmus és értelem, költészetének három nagy ihletkörét világítják meg: az életrajzit, a közvetlen önvizsgálatot és panteista természet-líráját. Egész költészetét áthatja intellektualizmusa, de különösen az első két ihletkörnek, a személyes vallomásnak és önelemzésnek, vannak érintkezési pontjai Szabó Magda lírájában. A három ihletkör egy-szersmind költői fejlődését is jelzi.

Szabó Magda életrajzi vonatkozású versei nem tematikusak, nem egyetlen anekdotát dolgoznak föl, — adott pillanatban végigfutnak egy egész élethelyzeten, mint pl. a *Segítség* vagy a nagyszerű *Bárány*. Ezekben a versekben nagy szerep jut a költői értelmű kibeszélésnek, és dikciójuk is — nem egyszer tegezű formában — a vallomás eleven közvetlenségét őrzi. A felszálló emlékképeket a *Freskó* szerzőjének sok részletszépségeit is kínáló, fanynaral pontos megfigyelő készsége fogja össze:

Mészárosok, piros kötényben,
motoznak marhák belsejében:
haruspexek. Csak immel-ámmal
törődnek a vevő bajával;
mind önfényétől vaksi pap:
a *szertartás* a fontosabb.

Koponyákat, násfát, korcsolyákat 8. l.

Életrajzi verseinek funkciója tehát a belső vegetáció éltetése; az emlékek és sorsforduló-élmények áramlásának éppen az említett realizmus szab medret, vagy ahogy maga a költő fogalmazza meg: „szorítom képét a világnak, — mint aki botot vág magának, — és arra dől, ha lép, — hisz talpa alatt önmaga — csúszósabb, mint a jég.” (*Szörnyeteg*, 134.) De ennek a lélek végtelenét idéző és mondatsorokban hullámzó művészi szemléletnek a költői látomások a kilátói. Nem romantikus vízióról, hanem klasszikus világosságú, horatiusi élességű, képekről van szó. Egy-egy látomásában benne van az addigi gondolatlor szentenciával felérő képbe tömörítése, ugyanakkor az élmény mélységének vonzását is éreztetni tudja:

A kéz, mely összefogta földünk
négy csücskét, s úgy kirázta
rongyként, hogy a semmibe hullt
az ember meg a háza,
pihen.

Nálunk hatalmasabb takácsok, 39. l.

Talán legkevésbé otthonosan merőben intellektuális verseiben mozog, — ezért halványabb a többinél a *Vissza az emberig* ciklus. A *Ketrec*, *Érik az értelem*, *Nem vár angyalokat* s még néhány vers tárgya maga az értelmi élet. Szabó Magda, noha elsődlegesen racionális alkat, ezen a korlátozott területen nem tudja kifejteni képalkotó gazdagságát, dikciójának bőségét és kivált látomásaiban indázó érzelmi gazdagságát. Ahol ezek az elemek intellektuális musáival együtt vannak jelen, legegységesebb hangú verseit alkotja. Ahol analitikus racionalizmusa egész lelkifolyamaton fut végig, mint pl. a *Lehullsz, mint sebről* c. versben a multba tűnt gyerekeknek a felnőttben folytatódó létén, még névtelen, árnyalatnyi belső jelenségeket tud névvel és alakokkal felruházni. „Merülj szemembe, mely nyitott — pupillával is csukva van, — Özön, térj partjaid közé, — pihenj meg bennem, Nyugtalan!”

Szabó Magda költői fejlődésének legújabb szakasza természetlírája. Amikor a *Pocsolyá-ról* vagy a *Fá-ról* ír, akkor is elsősorban a költő fontos, de ezekben a versekben a látomás kiterébélyesedik, kiszorítja az anekdotikus elemeket, és a természet egy-egy meglevenedett jelensége a panteizmus törvényeivel tölti meg a költő világát. A természetben való feloldódás megnyugvás is, és amikor azt olvassuk:

Azt kérdezed, hogy ki vagyok,
micsoda kis lélek vagyok,
ki ablakodon kopogok,
és mint a gránát, tüzelek,
és lengek-ingok-libegek,
és hámba fogom a szelet,
és hintálom a levelet,
összekuszálom a leget.

s azt a suhogó szövetef,
amit a hajnal tereget,
min villogás az erezet,

akkor nem tudjuk, a természet cikázó tüne-ményét ismertük-e meg, vagy a szabad lélek korlátlan röppenésének voltunk-e tanúi? *Eső*, *Madár*, *Tó*... Még a címek is az angol romantika hagyományait, főként Shelley-t idézik meg. Nem méltatlanul szerepel itt az ő neve akkor sem, amikor Szabó Magda nyelvi teremtő erejére, rimes szabadverseinek meg-megújuló zenéjére gondolunk. Ahogy a hosszabb-rövidebb mondatok egymásutánját az elemek élete, a tapasztalás újjongása alakítja, úgy hajlik-emelkedik ritmusainak lélekzetvétele is. De Szabó Magda természetlírájának panteizmusa, ha áttételesen is, antropomorfabb, mint elődeié, hiszen poézise jellegzetesen modern, huszadik századi. Ahogy a *Tó*-ra rácsap a tél szigora, s a víz zúgolódva húzódik össze és boldog korának perzselő egy-szeműjét hívja, az valóságos dráma, még ha sorsa a ritmusok egész zenekarán szólal is meg.

A látomás érvényének ez a kiterjesztése és az egyén gondjainak eggyé válása a természetével Szabó Magda új költői korszakának legjelentősebb eredménye. Hangjának egyéni színezetét ars poeticá-ja is elmélyíti: ellentétben több neimzedéktársával, nem a kimunkált, kikalapált megfogalmazások híve, hanem a lírai spontaneitás Petőfi óta megszakítatlan hagyományának híve. Sajátos költői módszer, — mindez az intellektus mélyebb rétegeinek feloldására épp úgy alkalmas, mint az érzések széles skálájú, humanisztikus kifejezésére.

Rába György

KARÁCSONY BENŐ : NAPOS OLDAL.

Szépirodalmi Könyvkiadó. 1958. **A MEGNYUGVÁS ÖSVÉNYEIN.**
Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó. Bukarest. é. n.

Karácsony Benőnek egymásután két könyve jelent meg a magyar-román közös könyvkiadás keretében. Egyik a harmincas években nálunk is eléggé ismert *Napos oldal*, a másik pedig ennek folytatása, Karácsony Benő posztumusz műve, mely nálunk most első ízben jelent meg, *A megnyugvás ösvényein*.

Régen várjuk, hogy a magyar könyvkiadás felelevenítse a két háború közti erdélyi irodalomnak azokat az időálló értékeit, melyeket az elmúlt évtizedben méltatlanul

hanyagolt el mind könyvkiadásunk, mind irodalomtörténetírásunk. Helyes és megnyugtató, hogy ezt a méltatlanságot először Erdélyben vetették fel: az *Utunk* 1957-ben folyt ankétján, mely *Nézzünk szembe* címmel vett sorra néhány elfeledett erdélyi író, hogy marxista szemmel újra értékelje őket. Feltehetően ennek az ankétnak nyomán figyelt fel a magyar-román közös könyvkiadás Karácsony Benőnek, a régebben népszerű polgári humanista elbeszélőnek műveire is, melyeknek a mi korunk számára is van mondanivalójuk.

Karácsony Benőről néhány regényének egykori nagy népszerűsége ellenére is nagyon keveset tud a mai még irodalmilag műveltebb olvasó is. S ennek nemcsak az az oka, hogy másfél évtizedig nem adtuk ki műveit, hogy a felszabadulás óta lapjainkban úgyszólván egyetlen sor írás sem jelent meg róla, hogy még háborús veszteségeink között is alig tartottuk számon, hanem az is, hogy életében sem igen hallottuk magáról, nem tartozott semmilyen irodalmi klikkhez, csendes, visszahúzódó kolozsvári ügyvéd volt, akiről alig maradt életrajzi adat. 1888-ban született Gyulafehérvárt. Itt kezdte ügyvédi pályáját, melyet csak kényszerű kenyérkereső foglalkozásnak tartott, igazi hivatásának az írást érezte. A kolozsvári *Napkeletben*, később kötetben is megjelent elbeszélések, majd a *Válás után* című, nyomtatásban meg sem jelent, de Erdély színpadain sokat játszott vígjáték után első regénye, a *Pjotruska* már érett művészt avat, neve Magyarországon is ismertté válik. Ezután írt regényei — *Új élet kapujában*, *Napos oldal*, *Utazás a szürke jolyón* — az erdélyi kiadás mellett a magyarországi Révai cégnél is megjelennek.

A gyér életrajzi adatoknál többet mondanak el Karácsony Benőről regényei. Lírai regényhősei csaknem egy önarckép hitelességével tükrözik írójuk emberi világát. Milyen hát az író regényeiből kirajzolódó arca? Semmiesetre sem cinikus, mint azt *A megnyugvás ösvényein* utószavának írója s vele együtt Karácsony Benő néhány más kritikusa állítja. Végtelen emberszeretet jellemzi regényhőseit: töméntelen sok családás után is hisznek az életben, az emberekben, csakhogy ez a hitük kissé hosszútávú hit, kora társadalmára, a fasizálódó kapitalista társadalomra érthető módon vajmi kevés mentséget talál az író. Igaz, hogy ez ellen a társadalom ellen sajátos módon veszi fel a harcot: nem világos, egyértelmű politikai tézisekkel, nem a polgári társadalom elkerülhetetlen összeomlásának művészi érzékeltetésével, de nem is a nemzeti hősi múltba meneküléssel vagy éppen a lélek-mérgező irredentával, mint azt sorstársai közül nem egy megtette. Kissé pacifista jellegű fegyverekkel harcol: egyfelől egy végtelenül kecsegtető, derűs, emberi, a természettel szép összhangban levő élet bemutatásával: lám ilyen lehetne az élet, ha a társadalmi igazságtalanságok nem rúttanák el, másfelől pedig a legtisztább emberi részvét felkeltésével azok iránt a hősei iránt, akik az élet sokféle, nem egyszer igen ocsmányi küzdőterén alulmaradtak. Könny és humor, mese és társadalmi valóság ötvöződik itt össze néhol meglepően érett művészzel. Hogy tehetségéből mégsem telt egy nagylélegzetű, kora társadalmát vagy annak egyes típusait a maguk sokrétűségében kifejező egységes és zárt epikus műre, arra is regényhősei

adnak választ, akik nagyrészt maguk is félbemaradt művészek, szüntelenül keresik a művészi élmény kifejezésének formáit és minduntalan belevesznek koruk társadalmának számukra kibogozhatatlan szövénycibe. És, valljuk be, a királyi Románia fasizálódó kisvárosi társadalmában, a magyar kisebbségi sors mellett még zsidóságának terhelve is küzdő polgári intellektuel nehezen is juthatott volna el arra a szilárd világnézeti alapra, melyről ilyen bonyolult helyzetben egy nagyszabású társadalmi tabló megalakítható lett volna. Tudatosan mindössze egy társadalmi valóságától megfosztott, elvont emberszeretet művészi kifejezésére törekszik. Hogy emellett világot látja és becsületesen ki is fejezi a kapitalista társadalom valóságos szerkezetéből eredő visszáóságokat is, hogy egyre érettebben ábrázolja a fasizmus elaljasító hatását a társadalomra, mindez írói becsületességére, a realista művész oroszlánkörméire vall. Ha regényeihez nem a remekművek igényével közelünk, úgy sok maradandó, szép élménnyel, sok derűs és meleg hangulattal, sok kedves figura emlékével gazdagodhatunk.

A *Napos oldal* a huszas, harmincas évek kisvárosi fiatalsága perspektívtalan életének bemutatásával kezdődik. Nyomor, munkanélküliség, megaláztatás az osztályrészek ezeknek a fiataloknak, de mert fiatalokról van szó, mindez alkalmat ad az írónak góbéságból, intellektusból és meleg érzésekből ötvözőtt egyéni humorának megcsillogtatására. Igaz, hogy ezeknek a fiataloknak nincs érett világszemléletük, de szemben állnak a régivel, az öregek megcsontosodott világnézetével: „Egy döglött birkát sem ér az életbölcsességük. Az elvük az volt, hogy fel kell készülni az öregségre. Nyugdíjas állást szereztek, életbiztosítást kötöttek és hadikölcsönt jegyeztek. Az állásukból kibóbták őket, a hadikölcsönük elérteketlenedett, a biztosító intézetük megbukott. Hát hogyan vegyük komolyan a fecsegésüket”. (*Napos oldal*. 41. l.) Minden nyomorúságukért, egész eszménytelen életükért a háborút vádolja az író: „Tizennyolc éves korukban kikerültek a harctérre, öltek, öltek vegyesen és láttak egy világot, egy felfordult világot és nem tudnak már hasra esni elmúlt bálványok előtt.” (*Napos oldal*. 42. l.) Ennek az életnek az üressége és reménytelensége kergeti haza Felméri Kázmért, a tehetséges fiatal szobrászt apja falujába. Megpróbálja a falusi ember életét élni egyszerű emberek és hűséges állatok között. De itt is lépten-nyomon beleütközik az államhatalom és a tőke erejébe, mellyel egymaga képtelen megküzdeni. Néhány feledhetetlen figura teszi maradandóvá az olvasó számára Felméri falusi életét: a filozofáló orvos mikszáthi alakja, a tüdőbajos suszter, a hűséges kis parasztcseléd mindkét

regényen keresztül frissen élő figurája mind Karácsony Benő kitűnő emberábrázoló képességéről vallanak és kitörőhatalmú szívközpontba vésődnek. A reménytelen küzdelem és egy szerencsétlen szerelem emléke előzi Felmerít az idilli környezetből. Pesten, majd Párizsban keres menedéket. A világ, fővárosában kutyasétáltatással tengeti nyomorúságos életét a magyar művész, de nem jobb a helyzete Pesten sem, ahol ügynökök tűzrekesnek művészetével. Párizsi tartózkodásának legmaradandóbb emléke az olvasóban ismét néhány életteli típus, köztük egy tündéri gyerekfigura. A nagyvárosból kiábrándult művész újra szülőföldjén keres megnyugvást. Csakhogy most már fiával tér oda vissza.

A *Napos oldal* 1934-ben jelent meg, folytatása, melyet a 40-es évek elején írt, már csak a felszabadult Romániában, 1946-ban kerülhetett sajtó alá. A két regény közé esik tehát a fasiszmus megerősödése Romániában és Magyarországon, a második világháború kitörése és Erdély egy részének Hitler „ajándékaképpen” történt visszacsatolása Magyarországhoz. Mindez a humanista Karácsony Benőt mélységes elkeseredéssel tölti el. A *megnyugvás ösvényein* minden egyes sorából kicsendül, hogy az író számára ilyen ösvény nem létezik többé. És mégis tud rálépni a harc ösvényére. Tettrejét paralizálja a fasiszmusban reményét vesztett polgár tragikus egyedülléte. „Így tűnnek el az én emberibb gondolataim is, szép töprengéseim rövid vendégszereplése után a kavargó semmibe. A polgár nyugtalansága és önvádja sivitottak át rajtam néhány percig, meghajoltak a fáim, zörögtek lelkiismeretem elszáradt gallyai. Aztán minden elmúlt, lelkiismeretem új álomra hajtotta fejét. Tennünk kéne valamit, szerettem volna kiküldeni a hóviharba, mielőtt bennem újra elcsendesedett volna a kavargás, tennünk kéne valamit! Fogjunk hozzá valaméhez, ami kiragadja majd a sok megfagyott lelket az éjszakából. Bennem megvan a jóakarát. Szegény is vagyok, igaz, talán nem elég szegény. De ne hagyjuk ezt az éjszakát olyan hosszúvá nyúlni... Reggelre elfelejtettem mindent.” (A *megnyugvás ösvényein*. 241. l.) Cinizmus volna? Nem hiszem. Csak tragikus öngúny, kétségbeesett vallomás arról, hogy „hová forduljon az ember, ha nem tartozik a harcosok közé”, kétszeresen tragikus akkor, ha tudjuk, hogy erre a tétozásra, erre a — bármennyire emberi, de mégiscsak — gyáva-ságra Auschwitz ütött végül iszonyú bélyeget. És ahogy ez a passzív emberi magatartás Karácsony Benőt kéréshatalmú logikával hajtja Auschwitz felé, ugyanúgy torkollik hősné sorsa is a legsötétebb kiüttlanságba. Hiába próbál meg Felmerít Kázmér a maga szűk körében becsületes maradni, hiába segít

az egyszerű embereken, hiába osztja szét derűs mosolyát, meleg emberi szívet a szegények, a szenvedők között, a fasiszmus embertelen nyomása alatt el kell buknia: családból, közösségből, művészetből szükségszerűen ki kell ábrándulnia. És ezen a kiüttlanságon már az sem tud enyhíteni, hogy fiából közösségi embert akar nevelni: „Jó érzés, hidd el, a közös mű szorgos atomjának lenni. Ha van egy hasznos gondolatod, oszd meg másokkal s ha van egy fél rőf szalonnád, ne fogyaszd el egyedül a sötét kamrában, hogy senki se lássa.” (A *megnyugvás ösvényein*. 336. l.) Szinte természetesen, hogy a fasiszmus tombolása idején az egyéniség védelmében is fűz néhány szót a fenti szép parainézéshez: „De azért nem kell arról sem megelégedkezni, hogyha a jó gondolatokat és szép szalonnázásokat általánossá és mindenkinek elérhetővé tettük, az embernek a saját háztartásában is van egy és más elintéznivalója.” — mintha csak Benedek Elek érzelmtől fűtött szép sorait olvasnók a Testamentumban, azt a Benedek Elekét, akinek nagy része volt Karácsony Benő íróvá válásában s akivel az író mindvégig büszkén tartotta is a szellemi rokonságot.

A *megnyugvás ösvényein*nek talán még soványabb a meséje, mint a *Napos oldal*nak. Apa és fia meghitt baráti kapcsolata egy idilli környezetben és változatlanul — akárcsak az első részben — kétségbeesett küzdelem az élet emberi, derűs, természetes formáért — embertelen sötét hatalmakkal szemben. Ez minden. Mégis, a végig szórakoztatón, empás humorral, izes magyar nyelven megírt regény lenyűgöző olvasmányélményünké válik.

Végezetül hadd vitatkozzam még egy kicsit Robotos Imre utószavával, mely először az *Utunk* említett anketájának keretében folytatásokban a lap 1957. aug. 8-i és aug. 15-i számában jelent meg *A cinizmustól — a közösségi humanizmig* címmel. Robotos cikkére vitacikk is jelent meg ugyancsak az *Utunk* említett rovatában, Huszár Sándor tollából, a lap 1957. szept. 12-i számában, *A humanizmustól — a cinizmusig* címen. Mindkét cikk cinikusnak mondja Karácsony Benőt, mindössze annyiban térnek el egymástól, hogy az egyik szerint Karácsony cinikusból humanistává, a másik szerint pedig humanistából cinikussá „fejlődött”. A két fogalom maga is annyira ellentétes, hogy egyikből a másikba nehezen „fejlődhetik” bárki is, hát még egy nagyjából azonos művészi utat járó író. Nyilván egyszerű szóhasználati különbség van köztem és a cikkírók között, de ez sem közömbös, ha meggondoljuk, hogy a cinikus szó kezd nálunk a közhasználatban is a gúnyos, szatirikus, ironikus, sőt sokszor egyszerűen a humoros fogalmának kifejezőjévé válni. Robotos Imre helyesen mondja, hogy „a cinizmus nem abszolút világ-

nézeti kategória, jellege és tartalma a társadalom konkrét jellegétől és tartalmától függ. Vagyis attól, hogy a cinizmus milyen társadalmi jelenséggel szemben kél 'életre, mit gúnyol, miben nem hisz, milyen történelmi helyzetben tagad." Úgy vélem, hogy a cinikus ember semmiben sem hisz, legelső sorban pedig az emberi haladásban, az erkölcsi kategóriákban nem. Nem hiszem, hogy Karácsony Benő valamennyi regényében szorgos kutatással is egyetlen olyan mondatot találhatnánk, mely a fentiek egyértelmű tagadása lenne. Ezt egyébként Robotos Imre cikke másik helyén maga is megerősíti, mondván, hogy Karácsony „becsületére válik, hogy állásfoglalása a pozitív társadalmi s emberi eszmények mellett tesz hitet”.

Nem lehet egyetérteni az utószó másik állításával sem, mely szerint „Karácsony Benő történetei voltaképpen nem hordoznak derűt. Ellenkezőleg végtelenül komor kicsengésűk van.” Éppen a stílusából, az elbeszélő modorából áradó játékos derű, a sokhelyt kissé kamaszos-hetyke humor ad Karácsony Benő regényeinek olyan feledhetetlenül kedves egyéni ízt, mely magát Robotos Imrét is megejtette — saját vallomása szerint. Ami pedig mondanivalóját illeti, az igaz, hogy hőseinek sorsa reménytelenségbe torkollik, de hogyis lehetne ez másképp a fasizmus körülményei között. Aztán meg abban is van valami derűs, hogy ezek a hősök

mégiscsak megpróbálnak embernek maradni az embertelenségben. Persze maga az író is elárulja, hogy humorában van valami tragikus bohóckodás: „a mókáim csak vastag pokrócok voltak, amik fázékony valóságaimat óvták a meghűléstől.” (*Napos oldal* 89. 1.) Karácsony Benő humora valóban nem a hideg érzélyé, a gúny nála éppen érzelmi túlfűtöttségének áttételes formája. Innen van írásaiban a derűnek és könnyeknek, az iróniának és részvétnek az a sajátos keveredése, mely a leggazdagabb érzelmi skálát képes megszólaltatni az olvasóban. Sokszor valóban a könnyeinken keresztül mosolygunk tréfáin, de ez még nem jelenti azt, hogy írásai inkább lehangolnak, mint felderítenek. Karácsony Benő műve valóban nem sugároz forradalmi optimizmust, de a polgári individualizmus talajáról oly messzire jutott a humánus és a haladás útján, amennyire ez az ő körülményei között csak lehetséges volt.

Ami a kiadást illeti, mind a romániai Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó, mind pedig a magyar Szépirodalmi Könyvkiadó gondos, jó munkát végzett. Mindössze a *Napos oldal* mellől elmaradt elő- vagy utószó keltett bennünk némi hiányérzetet, hiszen Karácsony Benő sem nem oly ismert, sem nem oly problémamentes író, hogy értékelése a magyar olvasó előtt felesleges lenne.

Vezér Erzsébet

JESZENYIN MAGYARUL

Magyarországon hosszú ideig meglehetősen keveset tudtunk Szergej Jeszenyinről, a század egyik legjelentékenyebb orosz költőjéről. Tulajdonképp nem többet, mint amennyit *Magyarok* c. kötetében Illyés Gyula mondott a fiatal parasztköltő tragikus sorsáról. 1945 után is néhány évig csak különféle híreszteléseket hallottunk Jeszenyin költészetének értékéről, illetve problémáitól voltáról. Műveit azonban nem ismerhettük meg alaposabban, néhány szórványosan megjelent sikeres fordítás (például a Képes Géza tolmácsolta *Dal a kutyáról*) érezte velünk milyen vonzó mélységei lehetnek Szergej Jeszenyin költészetének.

1955-ben, a költő halálának harmincadik, születésének hatvanadik évfordulóján végre megjelent magyarul a régóta nélkülözött Jeszenyin antológia. (Jeszenyin: *Versek*. Új Magyar Kiadó. 1955.) Ezt követte két év múlva a Világirodalom Gyöngyszemei sorozatban kiadott, mennyiségben kisebb, de igen esszenciális válogatás Rab Zsuzsa fordításá-

ban. (*Jeszenyin válogatott versei*. Móra Ferenc Kiadó. 1957).

Az így megközelíthetővé vált versek, a kötetek elő és utószava, a folyóiratokban megjelent kritikák végülis lehetővé tettek bizonyos tisztázódást Jeszenyin költészetének és embersége körül. Ez a tisztázó folyamat lényegében a Szovjetunióban indult el, s ott is csaknem ennyire későn. Hosszú ideig túlzott szigorral kezelték a forradalom utáni új életbe harmonikusan beilleszkedni nem tudó költő örökségét. Csupán az utóbbi idők, hibákat kiigazító szelleme hozta meg a szükséges újraértékelést, minek folytán Jeszenyin munkássága megkapta méltó helyét az orosz-,szovjet irodalom történetében. Az újonnan feltárt adatok, tények tanulmányozása, az életkörülmények pontosabb ismerete és a lefordított művek szinte illusztratív bizonyítéka révén a magyar olvasók is közelebb kerülhetnek az igazi Jeszenyinhez. Hiányos értesülések, sokszor egyoldalú, vagy éppen hamis elképzelések helyett most már

határozott képet alkothatunk erről a sokat vitatott, igen tehetséges költőről.

Tudjuk róla, hogy a rjazanyi kormányzó-ságban, Oroszország egyik jellegzetes vidékén született. A tavak, erdők, rétek színes természeti világa, a hat eszrendő, melyet nagyszülei házában töltött kitörölhetetlen nyomot hagyott benne. Nagyanyja meséi, nagyapja dalai, a házukban talált, első olvasmányként forgatott biblia nagymértékben magyarázzák mért lett Jeszenyin a falusi Oroszország költőjévé. E külső indítékok mellett azonban kellett legyen a gyermek Jeszenyinben valami belső hajlam, valami sajátos adottság, hogy a természet és a falusi élet különben mindennapos jelenségei oly mélyen érinthették. Önéletrajzában meghatódva emlékszik vissza az estékre, amikor szeretett nagyapjával együtt lejárta a folyóra lovakat itatni. Csendes időben éppen az Óka színén állt a hold. Ahogy a lovak szürsölték a vizet, úgy tetszett neki, már-már a holdat is megisszák. Minden parasztiúnak lehetnek hasonló élményei kicsiny-korában, de kevesekben válik annyira jelentéknnyé egy-egy ilyen momentum, hogy húsz év múlva is emlékezzék rá. Ezek a tudatosodott, fontosság vált pillanatok árulják el Jeszenyin költői érzékenységének erendő voltát, látásmódjának szépséggel bűvölt természetét. Ezért van az hogy környezetéből elsősorban a finom hangulatok, színes képek, meleg érzéssel megrajzolható idilljeit veszi észre. Ezzel magyarázható, hogy bár élete harminc esztendejében sokféle hatás érte, a gyermekkor poétikusnak vélt világától, varázslatos emlékeitől nem tudott elszakadni. Olthatatlanul sóvárgott utána akkor is, amikor értelmével belátta annak szükségszerű elmúlását.

Falusi mondókák hatására kezdett verseket írni kilenc éves korában. Az iskolában az ógyházi szláv nyelvet szerette leginkább, a költők közül az orosz természet, az orosz falu népdal-hangú énekését: Kolcovot. Ezek után könnyen ítéletet mondhatnánk Jeszenyin rőghöz tapadt izléséről, paraszti korlátoltságáról. Ez a vélekedés épp oly hamis volna, mint az a szándék, mely minden áron a tanulatlan falusi östehetség zseniálitását szeretné csodálni Jeszenyin verseiben. A talán meglepő igazság az, hogy a költő 1913—14-ben, másfél évig egyetemre is járt, és csak anyagi okok miatt szakította meg tanulmányait. Vastag jegyzetfüzete bizonyítja, hogy az ismeretek meglehetősen széles körével foglalkozott. (Filozófiát, gazdaságtant, történetet, irodalmat hallgatott.) Ekkortájt élenként érdekeltek a társadalmi kérdések. A rendelkezésére álló gazdag könyvtárból rengeteget olvasott. Különösen Gogol, Puskin és Nyekraszov művei vonzották.

Moszkvai tartózkodása, — az egyetemi évek — során kezdte el önálló irodalmi mun-

kásságát. Kapcsolatban volt irodalmi és társadalmi jellegű szervezkedésekkel. Korrektorként dolgozott egy nyomdában, majd egy rövid életű lap: a *Nép barátja* munkatársaként. Ezek az adatok ismét élénk cáfolatai a Jeszenyinnel kapcsolatos egyéb hiedelmeknek, miszerint erendő hajlama volt a naplopó életmódra és hogy a város öt első találkozásától fogva tragikus meghasonlásra készítette. Kétségtelen, hogy nehezen illeszkedett be a számára olyannyira idegen környezetbe, de eleinte mindent megpróbált ennek sikeréért. Belső megrendülése, erkölcsi válsága csak később Péterváron következett be, ahova húsz éves korában, — egy rosszul sikerült házasság után — azzal a szándékkal utazott, hogy ott verseit folyóiratokban, kötetben megjelentethesse. A pétervári irodalmi közvélemény rendkívüli, szinte veszedelmes lelkesedéssel fogadta. A csizmás, oroszinges fiatalember nem tudta, hogy viselkedjek ebben a szokatlan helyzetben, hogyan őrizze meg a költészetről és az életéről való naívan becsületes felfogását. Pétervárra kerülésének erről a kritikus korszakáról szemléletes képet rajzol, a vele ugyancsak kapcsolatba került, őt őszintén támogató Gorkij, egyik R. Rollandhoz írott levelében. Soraiiban drámaként, a lírikus és romantikus falusi legény az erdő, mező, az állatok és növények, a falusi ég szerelmesének drámájaként emlegeti Jeszenyin sorsát. „Azért jött a városba, hogy a kezdetleges élet iránti rajongó szeretetéről beszéljen, ennek az életnek egyszerű szépségeiről szójlon. Ismertem Jeszenyint, amikor ismerkedni kezdett a várossal. Alacsony volt, arányos termetű, szőkefürtű, kékszemű és takaros. A város olyan elragadtatással fogadta akár az inyenc januárban a földiepret. Ánokol és mértéktelenül dicsérték verseit, ahogyan csak a kétszínűek és irigyek tudnak dicsérni. Csakhamar megérezte, hogy a város el fogja pusztítani és erről gyönyörű verseket írt”.

Fokozódó városellenességét, anarchikus nyugtalanságát az 1917-es események sem tudták megszüntetni. „A forradalom éveiben teljességgel október mellett voltam, — írja önéletrajzában, — de mindent a magam módján igadtam: paraszti lélekkel.” Az 1917-ből való *Eltvárs* c. versében, ha nem is olyan hatásosan, mint Majakovszkij, vagy Blok, egyértelműen hitet tesz az ígérkező új társadalmi rend mellett. A későbbiek során a polgárháború eseményeire a legőszintébb hazafisággal reagál. *Dalok a nagy hadjaratról* c. szaggatott költeménysorozatában a Kolcov használta népi vers helyenkint szinte robban a feszültségtől s művésziileg Jeszenyinhez méltóan gazdag árnyalatokban, költői közvetlenségben. Régi és új elemek nem mindig keverednek ilyen

szerencsésen a forradalom utáni versekben. A felgyorsult ritmusokban, fellazult formákban sokszor érzünk valami esetlegességet, bizonytalanságot, de a szándék őszinteségében, a költő forradalmi renddel való rokonszenvében nincs okunk kételkedni. A paraszti gondolkodású Jeszenyin régi kétségeit azonban nem oldja meg, inkább elmélyíti a forradalmat követő változás. Most már nemcsak a városban érzi idegennek magát, de egyre inkább félszegül mozog az átalakuló faluban is. Tele van aggodalommal, hogy a gyermekkori poétikus világ, mely szinte álomkép gyanánt élt benne mindvégig, — halálra van ítélve. Fél a szelid mezőkre robogó vasvendégtől, a géptől, mely átfarmálva a régi falu képét, időszerűtlenné teszi az ő onnét táplálkozó költészetét. „Álmatlanul kinlódóm az ágyon, mintha látnám ellenségemet, új ifjúság jön új sereggel látom, feltöri sok drága földemet” — írja egyik versében. Jeszenyin becületességére jellemző, hogy szépítes nélkül, nyíltan megvállja ezeket a kétségeit. Könyörtelenül ítéletet is mond saját maradisága felett a falu utolsó költőjének, idejét-múlt jelenségnek tartván magát. Talán éppen a régi utáni nosztalgikus vágyakozás, és a törvényszerű új hősieis elismerése teszi olyan megkapóvá a költő utolsó éveiben írt, vívódó, nemet és igent egyszerre kimondó verseit. (*Szovjetország*). Vannak írásai, például a *Hideg holdfény* kezdetű költemény, mikben a tépelődés jogát is tagadva tesz hitvallást, hazája, a réti Oroszország boldogabbnak remélt jövője mellett. „Nem tudom mire végzem... Megeshet /nem értem az új élet szavát-/ szeretném látni mégis erősnek/ /ezt a bús szegény orosz hazát./ /Hallgatom, hogy csahól közelmessze/ a motor, amíg bög, zeng az ég./ Fognáim fületem a két kezembe./ha megint a kordék kezdenék!"/ Bámulatos heroizmus van egy-egy ilyen megnyilatkozás mögött, hiszen a költőnek itt a felismert igazságért saját, multba húzó vágyódásaival, kinjaival kell megküzdenie. Élete utolsó évében írt, talán legjelentékenyebb költeményét, az *Anna Sznyeginát* is azért érezzük különösen vonzónak, mert a földesúrnő iránt fellobbant szerelme, régi falusi emlékei búvköréből képes átlépni a forrongó, jogaikat követelő muzsikok világába, s épp oly meggyőző szeretettel beszél azok felszabadult örömről, amilyen megindult hangon saját bánatáról. Így válik a költemény a két forradalom közti orosz falu művészileg hiteles, eleven rajzává.

Lehetne beszélni arról, mennyit ártott Jeszenyinnek, mennyiben siettette sorsa szomorú beteljesülését a forradalom utáni, irányzatokban tobzódó irodalmi élet. A különféle csoportok közül ő a meglehetősen dekadens, a képalkotás öncéluságát hirdető imaginistákhoz csatlakozott. Ezekben az

években (1919—20) alig írt, de végleges megtorpanást a költészetben, vagy a kor valóságából való teljes kiszakadást ez éppúgy nem okozott nála, mint a következő két esztendő, amit javarészt külföldön töltött. Bejárta Németországot, Francia és Olaszországot, az Egyesült Államokat, utjairól azonban semmi írásos emlék nem tanúskodik. A rjazanyi parasztok fia nem találhatott magának új hazát, olthatatlan honvágy húzta vissza az egyetlen éltető környezet: szülőföldje közelébe. Szülőföldjén viszont a közben eltelt évek után, végkép nem találhatja többé a gyermekkor idealizált világát, a patriarchális falu szelid nyugalmát. Jeszenyin tragédiáját ez pecsételte meg. Utolsó két évében ugyan feltűnően termékenyebb válik. *Perzsa motívumok* c. sorozatában mintha az elpusztult idillt akarná föltámasztani képzetele. Szerelmi lírájának legszebb, legfinomabb darabjai ezek, tele színnel, izzel, egészséges kedéllyel. Falujába írt költői levelei, már említett, vívódó versei az új élethez való közeledéséről tanuskodnak. „Kiábrándultam a régi, koldus *Oroszországból!*” — jelenti ki egyhelyütt. Esze azonban nem tud urrá lenni elárvult érzéseinek, csalódását feledni nem tudó ösztöneinek, melyek egyre inkább rezignációban céltalan fenegyerekeskedésbe, züllésbe ragadják.

Utolsó verseiben már csak a búcsúzás variálja a sorsukat tovább hordozni nem tudók reménytelenségével. 1925-ben, harminc éves korában vet véget életének.

Lehetnek, akik merőben dekadens tradícióként értelmezik Jeszenyin öngyilkosságát s elitlike gyengesége miatt. Ez azonban költészete vitathatatlan értékén nem változtat. Az orosz földnek, a természeti lét szépségének kevés hozzá fogható éneke volt. Ábrázolása tele van érzéssel, erővel, tele az élet szeretetével. Ha zavaró is olykor kétlelkűsége, hogy egyszerre mutatja meg a virágzást és pusztulást, — rokonszenves egyéniségének megejtő nyíltsága, tehetségének tiszta sugárzása feledhetetlenül hat arra, aki műveivel ismerkedik.

II

Jeszenyin verseinek magyarra fordítása első látásra könnyűnek látszik. Költészetünknek eléggé általános tulajdonsága, — talán kissé betegesége is, — a leíró jelleg. Az orosz költő, gondolatokban nem különösen gazdag, de szemlélődésben annál sokszínűbb, mindenkor átlekesített, érzékletessé vált táj-lírájának megvannak a magyar rokonai Arany Jánostól Juhász Gyulán át Takáts Gyuláig. A Jeszenyin-versekben mutatkozó tárgyi világ se sokban különbözik attól, amit a magunk házatája körül

ismerünk. A sűrűn előforduló nyírfákon, trojkák csengetyűjén, harmonikaszón kívül a népi világnak szinte ugyanazokat a részleteit látjuk, mikkel a magyar költészetben is találkozunk: a határtalan pusztát, a ködös, szittyós tavakat, fehér házakat, szunnyadozó pajtát, jászol előtt elbólintó teheneket, holdfényben ázó zsupptetőket, huhogó baglyokat, a kaporszagú kiskertet, árokszéli galagonyát, vagy éppen az árvalányhajás sziket.

A Jeszenyin fordítás nehézsége ott kezdődik, hogy ezek a téma révén sokszor ismerős hangulatú versek mégiscsak jellegzetesen oroszul szólnak. Igaz, hogy néha egy-egy orosz népdal egyszerűségével, de az orosz népdal hangzása is erősen különbözik a hangsúlyos ritmusú, tagolva lejtő magyarétól. A lágyabb orosz nyelv sokkal jobban bírja a ritmikai kötöttséget, aprózást, minék folytán az orosz népköltészetben nem ritka a következetesen használt anapesztus, vagy daktilus. Ugyanez a magyarban szinte elképzelhetetlen. Jeszenyin fordítójának tehát számolnia kell bizonyos formai problémákkal. A friss, szinte táncos ritmusu dalokat göcsörtös, döcögő nyelven nem lehet méltóképpen tolmácsolni. A sima hangzás, a megfelelő lejtésű szavak keresgélése viszont nem adhat módot bonyolultságra, nyakatekert-ségre, mert a versek szelleme ezt sem engedi meg.

A kötelező egyszerűség, tisztság közvetítésének van még másik akadályja is: Jeszenyin képalkotás-módja, költészetének e legfontosabb, legegységibb sajátága. Hasonlatai, metaforái néha szokatlan merész fordulatokként illeszkednek a versbe. Például így:

Már alkony fröccsent olvadt aranylávát
szürke mezőkre, pőre jegenyére,
mely árokparton megveti a lábát,
mint nyurga borjú kapujához érve.

(Szovjetország —
Rab Zsuzsa fordítása)

vagy másutt:

Csönd lepi borókás partok meredélyét.
Az ősz, a pej kanca, fésűli sörényét.

Folyamszegély hús leple felett
patkói kék csengése lebeg.

Remete szél óvakodva, lassan
avart tapos útkanyarulatban.

(Ősz — Weöres Sándor fordítása)

De a kissé meghökkentő képek az eredetiben mindig természetesekek, nyelvileg könny-

nyedek e tulajdonságukat az átültetésben is meg kell őrizni.

Végül ugyancsak nehezen visszaadható vonása Jeszenyin lírájának a természetbe feledkező érzelmesség. Ez a már-már pantheisztikus szemlélet, a többnyire bánatos, de sohase szentimentális hanghordozás, tulajdonképpen nem hasonlít a mi Juhász Gyulánk néhez melankóliájára, helyenként inkább Verlaine áhitatos lebegésű elrövidüléseire emlékeztet.

Némi sematizálással azt mondhatnánk tehát: Jeszenyint lehetőleg olyan fordító fordítsa, akinek van természet-élménye, aki eléggé ismeri a falu atmoszféráját, aki meg tud birkózni nehezebb formákkal és képes a bonyolult szövevű képeket, a csorduló érzéseket egyszerűen, áttetsző tisztsággal közvetíteni.

Az 1955-ben megjelent magyar Jeszenyin-válogatás a költő összes verseinek mintegy kétharmadát (136 verset) tartalmazza. A fordítói munka nagyobb részét: Weöres Sándor, Rab Zsuzsa, Jánosy István, Urbán Eszter, Keszthelyi Zoltán, kisebb részét: Jobbágy Károly, Dybas Tihamér, Gáspár Endre és Illyés Gyula végezte. Rajtuk kívül Madarász Emil, Kemény Ferenc, Képes Géza és Nagy László szerepel még egy-két verssel.

Már a névsorból is kitűnik, hogy a fordítók összeválogatásában inkább az ötletszerűség, mint a körültekintő egyeztetés döntött. A kötet alaposabb vizsgálata, a versek eredetivel való összevetése bizonyítja, hogy a fordítók fele egyáltalán nem, vagy csak kis részben felel meg a követelményeknek, melyek Jeszenyin tolmácsolásánál szükségesek.

Keszthelyi Zoltán fordításai például teljesen sikertelenek az eredeti versek szellemét és hangzását illetően. Nem ügyel a szabatos formai megoldásokra, sorai tele vannak ritmushibával. A *Hőföregteg vadul vágat* c. versben például eleve rosszul, önkényesen kezeli az eredetiben levő hatszótagos, sorokat:

Разгулялась вьюга
Наклонились ели
До земли. С испуга
Ставни заскрипели

Nála ugyanis nyolc-szótagosra nőnek a strofák:

Hőföregteg vadul vágat,
fenyők hajlanak a földig.
A zsalukra vad szél támad,
nyikorgatja, rázza-gyötri.

Erre a hűtlenségre a tiszta rím könnyebb megtalálása sem lehet mentség, hiszen a „földig — gyötri” megoldás még népi asszo-

náncnak sem fogadható el. Jeszenyinnél ilyen sehol sem találunk. A formai elégtelenségek természetesen összefüggnek Keszthelyi fordításainak egyéb művészi, tartalmi fogyatékoságával. A „*Perec-sor lóg a sövényen*” kezdetű vers, melyben a vásári forgatag tarkaságát, elevenségét kéne visszaadnia, nála erőtlen, furcsán összerakott, nehézkes képsorozat csupán. A „*Nem szeretsz te, nem sajnálsz te engem*”-ben viszont a bántó csináltság, erőltettség zavar. Az „*És valakivel összebújva andalogsz majd műszerelmesen*” semmiképpen sem felel meg az eredetiben levő kifejezésnek: и когда с другим по переулку ты пройдешь *Болтая про любовь* (szerelemről fecsegyve), mint ahogy ilyen műzü elvontságok sincsenek az eredeti versben: „*És nem török meg bensőm csendje — semmi sem ver zajt a lelkemen.*”

Nem sok jót lehet inondani *Jobbágy Károly* fordításairól sem. Olykor, ha nem is pontos hűséggel, de jeszenyini szellemben kitűnően fogalmaz meg egy-egy látomást

Ó Orosz föld! Kedvesem te!
Kunyhók... mint a vert arany.
Határaid végtelenje
kéken szememre zuhan.

Egyébként nála is iépten-nyomon ügyetlen, felszínes, költőietlen megoldásokra bukkanunk: „*Tüske szurta, gyógyfüvek bujtak az ösvénybe*” (*Mamácska, az erdőn át*). „*Holdak törzse roppan, ők hörgik végső percemet.*” : (A falvak utolsó költője) Ezeknél is szembeötlőbb hibája a helyenkénti bonyolultság: az eredeti mondanivaló széttörése, komplikált összerakása:

Ó rétek, rétek, rétek!
Bánat Kolomeán.
A szívben a mult még; de
a szívben, benn: Hazám.

Verszták csíz-füttye hallik
a lópaták alól.

E sorok valósággal szemléltetik, hogyan nem szabad megközelelni Jeszenyin tömörségét, egyszerűségét, jőhangzását.

*Dybas Tihamér*nek van érzéke egy-egy versszak hangulatának megragadásához. Milyen szép, finom a *Honni hajlék* c. búcsú-zóvers záró-szakasza:

Honni hajlék! megjövök.
Hol volt, hol nem volt egy ember...
Éjenkint a tő fölött
Harmatkönnyet ejt a kender.

Sajnos azonban *Dybas* sem fordít megbízhatóan. Stílusa gyakran költőietlenné, prózaián darabossá szürkül (*A kutyakölyök*). Az iskolás formahűség nem kárpótol értelmezéseinek gyakori művészetlenségéért. Itt-ott édeskés, túlszép jelzőkkel rontja el az eredeti kifejezés hitelét: (szomorka könny, csacska csengő)

Ez utóbbi hibába időnkint a *Dybas*nál egyenletesebb nívón fordító *Urbán Eszter* is beleesik. Olykor csak a rim kedvéért:

Te vihar, te vihar, te seperd be
hóval mult életemet.
Legyek újra derűs *siederke*
virág, mit bont kikelet

máskor azért, mert a szó szerinti hűségre törekedve bonyolult finomkodásra kényszerül:

„*Pajkos visszhang szájuk szélére szökve*
elcsalja vágukat ismeretlen mezőkre.”

(A ménes)

A jeszenyini közvetlenség szenved kárt a *Lassan este lett* c. vers zárószakaszában is, ahol a fordító szinte elvont gondolatisággá változtatja a kedvesét idéző költő szavait:

Tűnt időnk visszhangja orinokon
leng, s megszabja vére lüktetését,

Az eredetiben

nincs szó ilyesmiről:

Но живет по звуку прежних лет
Что, как эхо, бродит за горами.

(De él a mult idők hangjaként,
mint visszhang bolyong a hegyek mögött!)

Ezeket a gyengéseket és a tulságosan gyakori áthajlásokat (enjambement-kat) nem tekintve akadnak *Urbán Eszter*nek hangban jól eltalált tolmácsolásai. Ilyenek az „*Anyám levele*” és „*Válasz*”-a, vagy a „*Szél suhog*”, melynek kezdő képét az eredeti sorok szerencsés átformálásával így adja vissza:

Szél suhog, zeng az ezüstszinű orkán
selymesen zizzen a hó kavargva.

*Jánosy István*nak van ereje ahhoz, hogy kötött ritmusú rövid sorokkal megküzdjön, s van elegendő készsége, költői fantáziája hogy az orosz költő eredeti színeit, finom tónusait érzékeltesse. („*Cséplés*”, „*Elcsitult a mult sebe*”, „*Sáfránysárga tájak esti*

jénye”, „Khorasszán kertjén”). Kár hogy egy-egy disszonáns sor, esetlen fordulat olykor az ő fordításaiban is akad.

Jánosy legjobb képességéit nem is annyira a rövid versekben, mint az *Anna Sznyegina* c. poémában szemléltethetjük. Ennek a lírai és drámai részekben bővelkedő, anapsztikus ritmusú költeménynek hű visszaadása nem könnyű feladat. Ismerni kell hozzá a verses elbeszélések közvetlen puskinsi hangját. (Jeszzenyin végülis Puskit szerette legjobban elődei közül.) Át kell élni továbbá a zaklatott, hangulatait sűrűn váltogató lelkiállapotot, melyet a költő a külső, belső történéssel ábrázol. Jánosynak a lírai pillanatok megfogása szinte mindig sikerül. A kivánt drámai szaggatottsággal, eleven képekkel, kellő érzelmi hőfokon és tömörséggel szólal meg nála az egyik előhang-szerű részlet, mely különben a költemény egész mondanivalóját magába foglalja.

Csend lett.

Ahogy illik, nyeljük,
mig tart szamovárnyi teánk.
Megyek fel a hējűra. Elnyűtt
ómódi, iromba subám.
A bozótos kertbe keringek.
Arcomhoz orgona ér.
De jó gyulladt szemcimnek,
hogy nézem a kerti sövényt!
A régi tizenhat esztendő
kamasznak a kertkapuban:
„Nem” — sugta egy hőszinű kendő^S
lányka szelíd-finoman.
Szép monda... de messzire eltűnt...
E képet úgy őrzi szívem...
Mi mindenkit de szerettünk,
mások minket nemigen.

A felfordult falusi állapotok többnyire ugyancsak hiteles mozgalmassággal tárulnak elénk Jánosy ábrázolásában. Amivel legtöbbet vesződik, legtöbbször kudarcot vall: a tulajdonképpeni párbeszéd részek. (A nép és Jeszenyin, Jeszenyin és Anna közt.) Ám ezek közt is akadnak példás drámai leleménnyel megoldott részek. Ime Anna és Szergej egyik dialógusa a 3-ik részből:

„Szergej,
a szégyen mardos.
Ugy fáj,
Maga csúnya betyár,
hogy országszerte bolondos
berugásainak híre jár!
No mondja,
mi van Magával?”
„Tudom én?”
„Ki tudja?”
„Talán
az ősz ködös évszakában
hozott a világra anyám.

„Tréfál.”

„Maga tréfál Annám.”

„Szeret valakit?”

„Ugyan, én?”

„Magát teszi tönkre...”

Jánosy találékonyágát dicséri a fordítás sokszinű, hajlékony nyelvezete. Bátran, — helyenként tulságosan bátran — alkalmaz új szavakat, kifejezéseket. Alakjait mindig életre tudja kelteni, de különösképpen remekel a természeti atmoszféra megteremtésében:

Mint májusi álmatag éjszaka
oly hirtelen elfut a nyár.
Vörösen, ridegen kel a reggel,
Hull acra borúlva a köd.
A tarlott tölgyfaberekben
cinkék csevegése csönög.

Mindezek az erények sem feledtetik Jánosy verselésének gyakori zökkenőit. A több mint húsz oldalas költemény szinte minden oldalán akad valami hanyagul megoldott részlet. E hibák részint onnét erednek, hogy a fordító a spontánul variált anapsztust nem kezel mindig folyamatos könnyedséggel, másrészt valószínűleg a poéma szaggatott előadás módjából következően: bizonyos sorokat, főként a szakaszok végén, süketen, sután elejt. Negatívumként említendő még, hogy vannak a szövegben izlésficamra valló, Jeszenyin stílusától idegen elemek: („Szép ez a föld meditáltam”, „... gyisten feleim”, „Szalonkahúzásról jöve kanapéra szűnyöni dülök”, „gebéink lépésbe kocogtat”, „Tenyerük de sima. Szovjettag.”) E hibák kijavításával hosszú időre véglegessé válna Jánosy István, az eredeti nivót így is közelítő, jelentőségteljes munkája.

Gáspár Endre kissé szanozos tolmácsolásai (*Perzsa motívumok*) és a többi kevés versű fordító jórészt közepes eredményei után magasan kiemelkedik *Illyés Gyula* három remekbe-készült átültetése. A már idézett *Hideg holdfény* mindenek előtt a lírai hőfok rendkívüli erejét, feszültségét adja vissza. Az eredeti szöveg apróbb változtatásai min azindulat elemi lendületét, keménységét, a mondanivaló csattanóját hangsúlyozzák igen meggyőzően. Jótékonyan belejátszik e fordításba Illyés költészetének e versével rokon, tépelődő, majd szigorúan konzekvens hangja is.

A *Kószálok a völgyben* elsősorban hangulati hűségével ragad meg. A komótos nyugalmu, méltóságos kezdés után a leírás közvetlen elevelességgel kíséri a cselekvéssé váló szemlélődést, amikor is a költő kaszát ragad: „Mit nekem gödör, mit göröngy, mit a zombék!” E sor lendülete, lüktetése is pontosan

megfelel az eredetinek: Нипочем мне яамы,
нипочем мне кочки..

► Az *Elmegyünk egy kicsit* kezdetű vers fordítása a legszebb, legbensőségesebb a három közül. A hang halk rezignáltsága mögött valami torokszorongató bánat érződik. A szelíd képeken átható mély megrendültségben Jeszenyin talán legemberibb arcára ismerünk.

A tárgyalt fordítás-antológia jelentékeny részét (számszerint 45 verset) *Weöres Sándor* fordította. Ilyen nagy mértékű szereplését rendkívüli nyelvművészete indokolja, melylyel a legnehezebb formai megoldásokra is képes. Daktilusokkal épp oly bravurosan bánik, (*Kantáta*) mint amilyen folyamatosan kezeli az anapesztust (*Rég ismerős ez az utca*) Igaz, némelyik fordítása inkább csak a jól megoldott feladat hatását kelti, kissé kimérten szól, hiányzik belőle az eredeti frissége: („*Emberszívet mérni*”, „*Ez a bánat*” „*Sura hugomnak*”). Vannak aztán versek, miknek darabosságával, disszonanciáival *Weöres* sem tud mit kezdeni. („*Hazatérés a szülőföldre*”, „*Ballada a Huszonhatról*”) Néhány kudarc mellett azonban rengeteg kitűnő megoldást találunk *Weöres* fordításaiban. Költői érzékenysége, impressziók iránti fogékonysága híven tükrözteti Jeszenyin merész képeit:

Záporban látom a kertet

.....
• Hársak zöld mancsai lengnek...
(*Rég ismerős ez az utca*)

vagy:

Aranyos fürtödként lebber
kunhalmon a lány laboda
(*Ne kínozz*)

S bármilyen választékos finomsággal rakja egymás mellé a szavakat, sohasem válik cizelláltan érzélgőssé:

Miért susog úgy a neved,
mint rőt koraösz hűvös éje.
(*Mint bárki, oly egyszerű vagy*)

A *Dalok a nagy hadjáratról* c. nehezen fordítható sorozatból *Weöres* nyelvi sokoldalúsága, ötletessége a maximálisat képes magyarul visszaadni. Erőteljes villanásokkal ábrázolja a polgárháború drámai helyzetait:

Kéveként hever
holttest-garmada,
nyihog és topog
a lovak sora.
.....

Meztélláb a nép
fut Moszkva fele,
és nyögéssel és sirással
van a föld tele.
Kérnek adományt,
kolduskenyeret,
dühös keserőség
teng a föld felett.

Játékos könnyedséggel tudja követni: Jeszenyin fehéreket idéző ironikus hangját:

Harsog végig a Donon
az ő énekük:
„Kikötő alatt
gőzhajó halad,
kommunistákkal etetjük
hej, a halakat.”

A fordítás ötletességére vall a következő részlet is:

Fehér lilium,
mákvirág-szirom,
kolcsákolj el messzire
admirálisom.

(Az eredeti szójáték szerint:

a „kolcsákolj el messzire” pontosan megfelel az отколчакивай-пак).

S végül az idilli szépség ritka pillanatai is hűen elevenednek meg a fordításban:

Te galambkék kiskert,
lila orgona!

Ой ты. синяя сирень,
Голубой палисад!

Különösen szépen, odaadó melegséggel friss lendülettel tolmácsolja *Weöres* az 1925-ből való utolsó Jeszenyin verseket. („*Mélyre csüggesztve fejüket*”, „*Haj, a szán*”, „*Kék kód a hóborította lapályon*”, „*Kékgű estben*”) Ezekben a versekben többször láthatjuk, hogyan lehet, hogyan szabad a jeszenyini szemlélet ismeretében új vonásokkal hozzájárulni az eredeti képekhez, annak szellemét, hatását megőrizve. Például: „*Kék kód a hóborította lapályon, / citrom-erekkel a hold szövi át.*” — írja *Weöres*, jöllehet az orosz szöveg csak finom, citromsín holdfényről beszél. Az ilyen „továbbkötés” épp úgy megengedhető, mint a «*Лунные ночи*» helyett használt „*Holdderes éjek*”.

Weöres kivételes fordító-művészetét a Jeszenyin-antológiában csak egyvalaki: *Rab Zsuzsa* múlja felül. Érthető tehát, hogy e válogatásban szereplő huszénhét fordítását, nyolcvan-egynehányra kiegészítve 1957-ben önálló Jeszenyin-kötetként is megjelentette.

Aki az antológia után ezt a kisebb gyűjteményt olvassa el, meglepődve tapasztal-

hatja, hogy belőle zavartalanabb, egysége-
sebb és erőteljesebb élményt kap a költőről.
Aki pedig az eredeti versekkel is összeveti
Rab Zsuzsa munkáját, megbizonyosodhat
róla, hogy a jeszenyini líra ezúttal olyan
fordítóra talált, aki nemcsak megközelíti az
eredeti hangot, de annak egyenértékését ké-
pes adni, méghozzá oly természetességgel,
közvetlenséggel, mintha saját érzéseit, mon-
danivalóját öntené versekbe.

A szerencsés találkozás okai közt legfon-
tosabbnak azt véljük, hogy Rab Zsuzsa fenn-
tartás nélkül, teljesen bele tudja élni magát
Jeszenyin világába. Biztos formakészsége,
féveszthetetlen stílusérzéke és orosz nyelv-
ismerete megóvja a buktatóktól, hamis értel-
mezésektől. A kiváló tolmácsolás további
magyarozatát Rab Zsuzsa költői nyelvének
árnyalatos hajlékonyságában, feszültséget
hordozó erejében látjuk. Férfias kemény-
ségre, ellágyuló puhaságra egyaránt alkal-
mas ez a nyelv, melynek egyébként dicsé-
retes tulajdonsága még, hogy nemcsak az
irodalomból, hanem saját népi, természeti
élmények gazdag tartalékából táplálkozik.
Végül a fordítás értékének, életképességének
okát látom abban is, hogy szellemében, mű-
vészi felfogásában jelenkori költészetünk leg-
jobb színvonalához igazodik. Pontosabban
szólva: az új magyar lírából is felszívja
azokat az eredményeket, amelyek a népi
érvilág, — sokszor éppen Jeszenyinével
érintkező — színeit, dinamikáját tartal-
mazzák. (Gondolok itt elsősorban Nagy
László költészetére, például olyan versek
kapcsán mint a *Leányének*, vagy a *Fojto-
gatnak kegyetlen aszályok*. Kár, hogy a
Jeszenyin-antológia szerkesztői Nagy Lászlót
nem foglalkoztatták kellőképpen.)

Számtalan példát idézhetünk olyan ver-
sekből, miket mások is lefordítottak, —
annak bizonyására: Rab Zsuzsa szemlélete
mennyivel közelebb áll az eredetihez, mennyi-
vel költőibben fejezi ki magát. Az *Este*,
este c. vers egyik legszebb képe így hangzik
Jeszenyinnél: «И берези стоят, как боль-
шие свечи» szó szerinti fordításban: „És
állnak a nyírfák, mint hatalmas gyertyák”.
Keszthelyi Zoltán fordításában a következőket
olvassuk: „Gyertyalángú nyírfákat látok
én mindenütt.” E ritmikailag is rossz meg-
oldás magát a képet teszi megfoghatatlanná
a „gyertyaláng” és a „mindenütt” / emleget-
ésével. Rab Zsuzsa találékony egyszerűsége
megőrzi a költői vizualitást: „Hallgatnak
a nyírfák, / fehér gyertyaszálak.”

Az *Erdőn által ment anyám* c. verset
Jobbágy Károly így indítja:

Mamácska az erdőn át ment Kupalnyicába
Botorkált a harmaton mezítelen lába.

Rab Zsuzsa tudja, hogy a Kupalnyica itt
nem helység-névként szerepel. A magyaróza-

tot lábjegyzet helyett könnyedén be tudja
iktatni a versbe, s Jobbágy kissé darabos,
objektív leírása helyett ilyen közvetlen me-
legséggel ábrázol:

Erdőn által ment anyám Iván éjszakáján,
csatagos, hideg fűben bottladozott árván.

De nemcsak az első látásra gyenge for-
ditások mellett bizonyul Rab Zsuzsáé jobb-
nak. Dybas Tihamér *Oroszország* c. fordítá-
sát az olvasó önmagában hűnek és nívós-
nak vélheti. Csak az összehasonlításnál derül
ki Dybas hűsége mennyire iskolás igyeke-
zet, nívója mennyire költőietlen. Íme két
szakasz a harmadik részből Dybas, majd
Rab Zsuzsa tolmácsolásában:

Majd felkáróg a varjú, setét sereg.
Hire száll: iszonyú a veszély.
Viharozva kering a vidék felett
s szemfedőt köt a habból a szél.

Mennydörög: az ég boltja beléreped.
Rongyfelhőbe merül a vadon.
Csupa megremegett, arany ékszernek
az ég mécssei a magason.

illetve:

Ricsajával a gyászszínű varjúhad
feljlesztí a puszta mezőt.
Vihar indul, nyírfa hajába kap,
s vet a tóra tarajlepedőt,

fut a villám, reccsen az ég-üveg,
kőcfelleg oson feketén...
S már csillagok ontják fényüket,
pici mécssek az ég ereszén.

Rab Zsuzsa megoldásának egyetlen hát-
ránya, hogy a halotti lepel értelmű «саван»
szót nem tudta használni. A sorok töretlen
lendülete, a képek plasztikussága, lírai töl-
tése viszont teljesen az eredeti leírás hang-
ját, erejét idézi.

Bizonyos apróbb változtatásokat, átköl-
téseket gyakran találunk Rab Zsuzsánál, de
ezek sohasem öncélúak, mindig a mondani-
való érzelmi, vagy értelmi kiemelését szol-
gálgják. A *Fönn a menny két hideg táltján* c.
versben például van egy jellegzetes kép.
Oroszul így hangzik:

А из туч глядит как капля,
Одинокая звезда.

Szó szerinti jelentése: „A felhőkől mint eső-
csepp néz egy magányos csillag.” Rab Zsuzsa
ézelmesebben, de a vers hangulatának meg-
felelően így fogalmaz:

Árva csillag, majd lecseppen,
mint a harmat tündököl.

Lehet, hogy ez a megformálás kissé dús-
szépségű, de mennyivel igazabb mégis, mint

Keszthelyi, hűségében fantáziátlan, lapos regisztrálása :

Mint vízcsepp a felhőrezen,
egy magányos csillag int.

Érzelmi felfokozottság, nyelvi simulékony-ság teszi feledhetetlenné Rab Zsuzsa egyik legsikerültebb fordítását. (*Bokraink közt.*) Jó érzékre vall már az is, hogy az eredetiben levő első két sor indirekt mondat szerkezetét, szörendjét: »Не бродить, не мять в кустах багряных / »Лебеды и не искать следа» kiegyenesíti, ezáltal kap a végül visszatérő kezdőszakaszk különösen megkapó, bánatos hangszínt :

Bokraink közt már az ősz barangol,
kóro lett a fényes laboda.
Zizegő, szép zabkéve-hajadról
nem álmodom többé már soha.

S a továbbiakban is tele van a vers az eredeti hasonlatok hallatlanul finom, gyengéd érzékeltetésével: („Arcod hamván boggyók bíbor vére...”, „Gyűrött sálam őrzi már csak híven/fehér kezéd hárszék-illatát.”) Örvedetes, hogy ez a költemény, mely oroszul talán a legelterjedtebb, nép körében legismertebb, kívülről tudott alkotása Jeszenyinnek, magyarul ugyancsak könnyed szépségű, szinte magakellettő dallamként szólalt meg.

Másik — talán az egész válogatott kötet legjelentékenyebb, legszebb fordítása a *Kékség*. Elegikus hangja mögött már-már fogható elevenséggel érezzük az éjszakába poroszkáló költő alakját, leírt környezetéből áradó mély, de névtelen szomorúságát. Alig van Jeszenyin-vers melyben a tömény színeknek, finom tónusoknak ilyen uralkodó szerepe volna. Rab Zsuzsa főerénye, hogy mindig pontos vonalakkal, konkrét szemléltetéssel, plasztikusan ábrázolja a poétikus atmoszférát. A képek sokszor merész, szinte a szürrealisták képzeletét közelítő vízióit sikerül frappánsan, végleges biztonsággal megoldania :

„a folyó hűvös, tejfehér vizében
locsogva mossa kék lábát az est.”

„Oroszföld alszik, rajta derűs bánat,
s őszi hegyekre fonja karjait.”

„Ott fenn az ég megnyitja tág karámját,
s kivezet száron egy makrancos felleget”

Ez utóbbi két sorban különösen dicsérendő a láttatás ereje, a helyzethez illő melegen emberi hangulat megteremtése. De nemcsak az ilyen, pusztán érzéki ábrázolásból fogant részletek kitűnnek, az olykor

kívánatos fogalmi összevonásoknak is megvan a kellő költői távlata :

„Az asszony alszik és a szalmaágyat
laposra döngöli az özvegy szerelem.”

A forradalom előtti Jeszenyin versek közül, melyeknek festőisége, természet-zenéje áthatóbb, harmónikusabb a későbbiekénél még egy harmadikat is meg kell említenünk. a *Dűlők álmodnak* kezdetűt. Az érzékeny fordító itt ismét remekelt az eredeti költemény árnyalatainak, ízeinek fölkelésében. Még az olyan bonyolult képszővéssel is meggyőzően bírkózik, mint amilyenre az első szakasz kényszeríti :

„Dűlők álmodnak piros alkonyokról,
bokrok tövén kék kutat ás a kőd.
Kunyhó-anyóka csend-kenyeret morzsol,
tűnődve rája ajka, a kűszöb.”

De akár valamennyi szakaszt idézhetnénk az ellebendő hangulatok költői megteremtésének példáiként. Az áttetszően tiszta, légies finomságú sorok után szívfájdítóan szép az utolsó versszak bűvös realizmusa :

„A csend sűrűl, már szunnyadoz a pajta,
deres út himzi a síkos mezőt.
Zizegve sir a vékony árpaszalma
el-elbólintó tehénkéek előtt.”

A jelzők, igék életszerű valóságában benne érezzük nemcsak a télbehajló orosz falut, de egy kicsit azt is, amit Juhász Gyula nyomán József Attila látott meg a téli Alföld hangulatából. A fordító érdeme, hogy az átszüremlő hatásokat ilyen szolid harmóniába, önmagához és a realitáshoz egyaránt hű egységbe tudja foglalni.

A művészi igényességén, az érzékek közötti biztos használatán túl, igen szerencsés adottság Rab Zsuzsa tolmácsolásaiban a feltétlenül természetesség, közvetlenség iránti hajlam. Különösen olyan versekben hasznos e készség, ahol nagyobb szerepe van a drámai motívumoknak. A forradalom alatti és utáni természetben akadnak ilyenek, melyekben a párbeszédesebb részek vagy a zaklatott hanghordozás fellazítják a szokásos, egyenletesen építkező jeszenyini dalformát. Ezek közé tartozik: „Az elvtárs”, és a „Szovjetország”. Az 1955-ös válogatott kötetben mind a két vers Weöres Sándor fordításában olvasható. Rab Zsuzsát talán a bennük mutatkozó prózai esetlegességek, pontatlanságok készítették arra, hogy e bizonyos fokig hálátlan költemények átültetésével újra próbálkozzék. A legkritikusabb részek összehasonlítása az ő kísérletét, annak természetesebb voltát igazolja.

Az *elvtárs* c. vers egyik pontján ezt olvassuk Weöresnél:

Hallom: szólít bennünket,
ő, én hű Jézusom.

Felénk kiált: segítség!
Orosz nép, küzdj, remélj!
Szabadság, egyenlőség
és munka: ez a cél!

Rab Zsuzsánál ugyanez sokkal talpraesettebben hangzik:

Nem hallod, kiseded Jézus;
nekünk, nekünk kiált!

Oda hív, hol a népünk
kemény csatán forog,
hogy győzzön az igazság,
a munka és a jog!

A *Szovjetország* c. vers nivója helyenkint egyforma a két fordítónál, de a vasárnapos parasztok gyülekezését, az élő beszédet, a mozgalmasabb jeleneteket megint Rab Zsuzsa tolmácsolja hitelesebben.

A késői (1924—25-ös) versek közül e kisebb Jeszenyin kötetben a borongós, bánatos-hangú dalok megszólaltatása sikerült kitűnően. Az *Aranylik, őszül*-ben egyszerre érezhetjük a lírikus fojtott szűkszavuságát és a természeti szépség túlaradó gazdagságát. A *Perzsa motívumok* itt szereplő néhány darabjában a színek, illatok szinte részegítően súlyosak. A szavak lejtése, puha-ritmusu zenéje pedig olykor teljesen az eredeti hangzást mintázza: („Karcú keze fehér hattyupár”... oroszul: „Руки белой — пара лебедей” (Ruki miloi pára lebegyej.)

Igen szépen, bensőségesen zengnek az utolsó versek is, különösen a *Micsoda éj* és az *Őrök vándor elmegyek*. (Melyet Dybas Tihamér „Honni hajlék” kezdéssel tolmácsolt a másik kötetben.) Újra és újra bebizonyosodik, hogy Rab Zsuzsának rendkívüli érzéke van a jeszenyini szomorúság, a jellegzetes festői tónusok, finom árnyalatok megfogalmazásához. Magától érthetően vannak kötetében gyengébb darabok is, mint például a kissé halvány *Ősz* (Egyetlen olyan vers, mely Weöres fordításában határozottan sikerültebb.) A részletes vizsgálat fölfedhet a válogatás részleteiben olyan vitás pontokat is, ahol az eredeti elemek átköltése már-már önkényesnek látszik, ezek a hibák azonban elenyészenek a kötet számtalan erényéhez képest. Méltán mondhatjuk, hogy a Rab Zsuzsa tolmácsolta Jeszenyin válogatásra büszke lehet a magyar fordítás-irodalom. Ehhez fogható igényes vállalkozás a legjobbknak is csak ritkán sikerül. A kitűnő fordítónő ezuttal olyan vizsgát tett képességeiről, melyért bizonyára sokáig hála lesz az irodalomtörténet.

A leendő teljesebb Jeszenyin kötetnek elsősorban Rab Zsuzsa munkájára kell támaszkodnia, továbbá Weöres Sándor, Illyés Gyula néhány sikeres fordítására és Jánossy István átdolgozott *Anna Sznyegina* tolmácsolására. E maradandó műveket lehetőleg olyanok gazdagítsák, akikben az említett formai és lelki készség egyaránt megvan, akiknek nem idegen Jeszenyin monotonnak látszó, de érzésben, színben igen gazdag költői világa.

Bízást remélhetjük, hogy a magyarul ily szerencsésen megszólalt orosz lírikus, a jövőben is megkapja majd rokonszívú magyar tolmácsait.

Fodor András

BÓKA LÁSZLÓ: TEGNAPTÓL MAIG

(Válogatott tanulmányok, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1958.)

Bóka László nevével még egyetemi éveim alatt ismerkedtem meg: mohó s tisztelettel nem-tudó fiataságomban kevés hozzá hasonlóan, állandóan harcrakész, lendületes vitakozóval, a célzások és utalások ezeryi törével egyszerre szűrő-vágó villogó stílusú íróval találkoztam a folyóiratok hasábjain; akinek, mint az igazi atlétáknak a versengésben, nem annyira az elérendő eredmény parlagi célja lebegett a szeme előtt, mint inkább a szellem izmainak szabad tornája, a gyürkőzés öröme. E tekintetben a mostani kötet, mely a nagy termékenységű esszéíró, kritikus és publicista első gyűjteménye, in-

kább csalódással szolgál: a polemikus szinte helyet sem kapott benne. „Tegnaptól maig”, írta könyve fedelére, s e cím alatt — talán éppen, mert a fejlődésre veti a hangsúlyt — elsősorban nem a vita kötete született meg, hanem az állításé: azoknak a nagyobb igényű és nagyobb lélekzetű íróknak a gyűjteménye, amelyeken keresztül szerzőjük szellemi fejlődése, kibontakozása a leginkább lemérhető.

Ugyanakkor Bóka saját fejlődéséről sem adhatna hiteles képet — márpedig e kötet az általa megtett útnak hű tükrözője — ha a polemikus nem találna benne helyet;

három vitakozó darabja mintegy mutatót ad háromféle hangjáról, módszeréről e nemben: Zilahyról írott cikke a rövid, éles, megsemmisítő bírálat példája lehet, míg a Farkas Gyula irodalomtörténeti fajvédelméről, *Az asszimiláció koráról* írott cikke az elemző, tudományos felkészültséget latba vető s a tudomány, a ráció világánál minden almosztos-teremtést szétzúzó tanulmányoknak, s végül, sajátos módon, a *Móricz Zsigmond halálára* írott megemlékezést is a polemikus cikkek közé sorolnám, melyben az alkalom adta fájdalmas-emelkedett hangon vitakozik saját korával, kor- és pályatársaival, akik a szellem óriásának sírja mellett oly kicsinynek találtattak.

Bóka László előszavában hangsúlyozza, hogy a fejlődés képét akarja adni kötetével. Itt közölt tanulmányai ennek valóban jó tükrözői, még akkor is, ha — mint erre ő maga utal — kisebb írásainak alig harmadát foglalhatja csak e testes kötet magába, s ha a válogató önkritikája elsősorban a felszabadulás előtti írásokat ritkította: a kötet harminchat ívéből alig nyolcat foglalnak el az akkor született tanulmányok. A szellemi fejlődés képe azonban így is világosan kibontakozik, s mintegy a vele kortárs magyar értelmiség legjavának útját példázza: Bóka László fejlődése az általános humanista magatartástól a harcoss anti-fasizmusig, antifasizmustól a szocializmusig vezetett; a materializmussal eleve barátkozó racionalizmustól a marxizmusig; azon belül pedig, az elmúlt évtized során, a módszer alkalmazás-közbeni elsajátításától annak teljes magáévá tételéig, alkalmazástól alkotásig.

Ennek az útnak már első lépésénél is van egy olyan vonása, amely eleve kiemeli a kortársak átlagából és az éltre lendíti: az Ady—József Attila vonal korai felismerése, hirdetése. Bóka — nem egyedül, de kevesed-magával — akkor emelte magasra Ady nevét, akkor követelte az elmélyült, rendszeres és szervezett Ady-filológia művelését, amikor már elhalt az Ady körüli harcok, s a költő új reneszánsza még nem következett el; akkor követelte a teljes Ady-életmű közzétételét, amikor úgy látszott: zaj nélkül besorolódik ő is a lassan porosodó nemzeti nagyságok közé. S József Attila ügyében is már akkor azok között foglalt helyet; akik a költőt Ady mellé, legnagyobb nemzeti költőink közé sorolják, amikor még egyáltalán nem volt eldöntött a helye a magyar líra folytonosságában; abban a pillanatban, amikor életműve tragikusan lezárult. S e két nagy név mellé egy harmadikat emel velük egyidőben: Bartóké, akiről a zeneértő biztos ítéletével mondja ki — megint akkor, amikor ez még korántsem volt eldöntött és vitathatatlan, különösen

nálunk nem — hogy ő a modern zene első klasszikusa, aki új formanyelvvel ajándékozta meg a hangok világát s közben annak nyelvében szóhoz juttatta az addig nemzetközileg néma magyar nép mélyrétegeit.

Humanizmustól antifasizmusig tart Bóka László fejlődésének első szakasza; s e fejlődés jellegét, minőségét az előbb idézett három név kellőképpen példázza. Bóka kötetét „egy tovatűnt nemzedék emlékének” ajánlja. Ez a nemzedék — a Halász Gábor, Hevesi András, Kerecsényi Dezső, Szerb Antal nemzedéke — az övé is; s nem tudom volt-e irodalmár-generáció, mely csillogóbb vértézzel, nagyobb felkészültséggel, szélesebb műveltséggel, tárgyi tudással és finom érzékenységgel lépett a művészet és a tudomány mezejére; de biztosan tudom, hogy nem volt nemzedék, amelyben a mostoha sors szélesebb rendet vágott volna még azelőtt, hogy sokrétű gazdagságuk megérte volna a betakarítás idejét. Bóka ennek a nemzedéknek a tagja, s legtöbb jótulajdonosságukkal ékes; tudós mellett figyelemreméltó költő és prózáíró, az irodalom mellett a zenének is értője, művelt ismerője; rajzkészségét, művészettörténeti jártasságát csak közeli barátai tudnák jellemezni. A kötet tanulmányjaiban mindebből felcsillan valami: egy-egy finom célzás, utalás, egy-egy hasonlat vagy párhuzam-tűzijáték kápráztat el, mely nemcsak csillog, de a szigorú próbát is kibírja.

A játékos hajlammal ölelkező széles műveltségnek jó példája *A limousini ünnepségekre* c. írása, mely valójában nem más, mint a német fasizmusnak, s a magyar cenzurának egyszerre adott tréfás, de fájóan viselkedő fricska, ugyanakkor a magyar és francia tizenyolcadik század művésze, kultúrája mély ismeretének, alapos értésének is tanubizonysága; máig érvényes példája annak, hogyan lehet a kultúra védelmében, a kultúra fegyvereivel a fasizmus hatalmaira saját várukon belül fájó csapást mérni. (Persze abban, hogy a fasizmus elleni harcban éppen a tizenyolcadik századhoz nyúl, Saint-Aulaire márkí költészetéhez, bizonyos mértékig, bizonyos áttételeken át a magyar értelmiség antifasizma harcának korlátai is megnyilatkoznak; de ne próbáljuk egy fricskára ráépíteni az egész magyar társadalom háború alatti helyzetének elemzését.)

Bóka, ha akarja, egy-egy művész vagy tudós alakját nagy ábrázoló erővel, lendülettel és szeretettel tudja megalkotni. Példája ennek a Bartók-portré, vagy talán még inkább a Gomboczról írott emlékezés, melyben a tisztelő szeretet ábrázoló erővé válik, s amely az ember és a tudós képét egyszerre, összefonódva és egységben tudja megraj-

zolni. De érdeklődése általában nem az író személyiségének felelevenítése felé viszi. Talán azért is, mert több művészetet belülről ismer, azoknak műhelytitkaiban a gyakorlaton keresztül otthonos, legérdekesebb esszéi a művészi eszközök vizsgálatáról szólnak. Ezek közül a nyelvi eszközök érdeklík legjobban, azokról van a legtöbb és leggazdagabb mondanivalója. Ha az irodalomtörténetet jelesévé is lett, Gombocz Zoltán tanítványa volt; az írók nyelvét, nyelvművészetét az avatott nyelvtudós eszközeivel vizsgálja, s zenén edzett fülle hallja ki a mondatok, verssorok zengését. *Vörösmarty és a magyar nyelv* c. dolgozata talán a legjobb példája annak, milyen könnyedséggel kezeli mély erudícióját Bóka László; milyen, látszólag erőfeszítés nélküli, szinte játékos természetességgel tudja megvilágítani a felsemésített példák tömegén át azt a megtermékenyítő hatást, amelyet Vörösmarty nyelvi zsenije az egész magyar lírára gyakorolt, Petőfitől Adyn át Babitsig, József Attiláig. De úgyse fel az olvasó Arany Jánosról szóló két tanulmányát (*A lírikus Arany, Arany nyelvi eredetisége*), a József Attila eszközeit elemző két értekezést (*Ember és stílus, József Attila költői eszközei*), ugyancsak az erényeket fogja bennük is megtalálni; s *Ady szimbolizmusáról* szóló tanulmánya — mely nyilvánvalóan készülő Ady-monográfiájának műhelymunkája — a művészi érzékenység és a tudós műveltség harmonikus ötvözetének jó példája: csak a kettő együttes segítségével tudhatta ilyen szerencsés kézzel megoldani Ady és a francia szimbolizmus egymáshoz való viszonyának annyira bonyolult és kielégítő magyarázatot mindeddig nem talált problémáját.

Az írói portré-rajzolás, mint mondtuk, e kötetben jobbra kerül; de egy-egy mű üregyén, vagy egy író tevékenységének valamelyik szektorán keresztül többször is tüzetes pályaképet ad. Móricz Zsigmond életművében nem a legjelentősebb a tanulmány-író tevékenysége; Bóka László azonban a tanulmányokból is ki tudja bontani az író fejlődését, pályájának összetetten egyenes útját. Az *Egri csillagok* elemzése példadarabja lehet a regényelemzés kézikönyvének: mindenre kiterjedő gondos figyelem, beleérző intuíció, a regény meséje s a megírás korának egyaránt alapos ismerete jellemzik; de emeletl s ezen felül a tanulmány régen hiányzó irodalomtörténeti feladatot is ellát, Gárdonyi Géza írói-emberi pályájának hiteles és alapos felrajzolásával. Rendkívül érdekes és meggyőző *A másik Juhász Gyuláról* írott esszéje is; ennek talán csak azt vehetnők szemére, hogy „a másik” felfedezése és felmutatása örömben kissé megfeledkezik „az egyik” Juhász Gyuláról, arról, akit addig ismert s leírt az irodalmi

magyomány. Ezt a feledékenységet eléggé magyarázza a felfedezés izgalma; s ha e tanulmány ma már bizonyos korrekciókra szorul is, nem múló érdeme, hogy az első lökés volt abban az irányban, hogy az igazí, vagy ha úgy tetszik a teljes Juhász Gyula képe kialakulhasson a magyar irodalomtudományban — azé a Juhászé, aki egyszerre, egymás mellett s önmagában-önmagával vitatkozva volt az „egyik” is, meg a „másik” is.

Bóka László érdeklődését e kötet tanúsága szerint elsősorban a magyar líra fejlődése, legnagyobb alakjai kötik le; a legkevésbé talán a dráma kérdései izgatják. Pedig hogy ahhoz is milyen hozzáértéssel tud hozzászólni, arról néhány, alkalom-szülte elemzése tanuskodik; mind között is leginkább *Hamlet*-tanulmánya, mely nemcsak a dráma alapos és hiteles kibontása, hanem a Nemzeti Színház előadásának, illetve a párhuzamos szereposztás három Hamlet-alakításának is példamutatóan lelkiismeretes és hiteles, szinte a megjelenítésig menő elemzése. Bródy *A tanítónőjéről* szóló írása szinte mellesleg vázolja fel a magyar dráma fejlődésének képét, s helyezi el ezen belül biztos kézzel Bródy Sándor műveit; Csehov drámai műveiről szóló értekezése pedig (mint más vonatkozásban *a Nyelv és halhatatlanság*) jó példája a tudós találékonyságának: hogyan lehet egy látszólag mellékes kérdés tárgyalásával (ebben az esetben Csehov két mellék-alakjával) egy író, egy alkotó módszer lényegére rámutatni.

Az irodalom részletkérdései, műhelyproblémái, az írói pályaképek mellett a kötetben nem jelentéktelen helyet foglalnak el magának az irodalomtudománynak a problémái is. Az ezekre vonatkozó írások nyilvánvalóan a tudománypolitikus alkotásai: túlnyomórészt a Magyar Tudományos Akadémián betöltött tiszte készítette Bóka Lászlót arra, hogy a maga szaktudományának általános problémáival és aktuális feladataival összefoglaló írásokban nézzen szembe. Az ilyen jellegű tanulmányai nagy és nemes sorba méltóképpen illeszkednek: Toldy, Gyulai óta nagy tradíciója van az ilyen mérlegkésztéseknek, amelyek túl a pillanat szükségén s azon a közvetlen igényen, hogy felmérve eddigi eredményeinket és hibáinkat, kijelöljük egy-egy új periódus feladatkörét, egyben fontos tudománytörténeti feladatot is betöltenek: megkönnyítik a jövő kutatója számára a tájékozódást, kortársi mércét adnak, mely mellett az utókor sajmértékét is ellenőrizheti. Bóka tudományt politikai írásai (*A magyar irodalomtudomány tíz esztendeje, Irodalomtörténetírásunk és a mai irodalom, az irodalomtudomány XX. századi problémái*) általános jellemzője az, hogy alapos részletismeretekre támaszkodva

sem vész bele soha a részletekbe, hanem mindig elvi magaslatról nézi az irodalomtudomány helyzetét, feladatait ; nemcsak bírálni és mérlegelni tud, de perspektívát nyitni is. Az ilyen jellegű írások természetéhez tartozik, hogy ezek igazán elmondásuk pillanatában érdekesek, majd nagyobb távlatból, hosszabb idő múltán ; kevéssel születésük aktualitása után fényük megfogyatkozik s a patinával tér vissza. Részben ez az oka annak, hogy e három közül az utolsót érezzük ma is rendkívül érdekesnek. Ennek a dolgozatnak egész problémafelvetése újszerű : az irodalom és az irodalomtudomány helyzetét a technika legújabb állásával próbálja szembesíteni, előrelátni azokat a következményeket, amelyek az általános műveltség emelkedésével, az írásbeliség szinte kivétel nélküli elterjedésével s a technika, különösen a különböző formájú távközlési lehetőségek tökéletesedésével jelentkeznek. Mint Bóka maga is hangsúlyozza, ez a tanulmány inkább csak kérdéseket ad fel, mintsem felelni tud rájuk ; de ilyesmiben már az is nagy eredmény, ha valaki helyesen tud feltenni kérdéseket, s felében-harminadában előre tudja látni az ezekre adandó válaszokat.

A kötet túlnyomó többsége a magyar irodalom kérdéseivel foglalkozik ; világirodalmi érdekű esszé (a Saint-Aulaire-ról szóló íráson kívül, mely inkább ürügy, mint tanulmány) összesen négy van : a már említett Hamlet-elemzésen és Csehov tanulmányon kívül egy-egy írás Dobroljubovról és Dosztojevszkij-ről. Tudjuk, jól — s a magyar irodalomról szóló tanulmányok utalás-anyaga is élénk bizonyítéka ennek — hogy Bóka László érdeklődése és tájékozottsága közel sem áll meg ezeken a határokon ; s nem a meglévők elleni kifogás (különösen a Dosztojevszkij-tanulmány emelkedik a kötet legjobb darabjainak magasságába), hanem az elmaradtak miatti hiányérzet mondatja, hogy talán a kötet egységét is megerősítette volna, ha ezeket a világirodalmi jellegű cikkeket elhagyja, egy későbbi, esetleg teljesen világirodalmi jellegű tanulmánykötet számára) amint azt Sötér István is tette) s e

kötet csak a magyar irodalommal és irodalomtudománnyal foglalkozik.

Úgy, ahogy van, a *Tegnaptól maig* egy érdekes és gondolkodó lélek fejlődésének korára és környezetére is jellemző képe olyan részlettanulmányokon át, melyek a magyar irodalomtudománynak marandó értékei, melyeknek eredményei már eddig is nagyrészt felszívódtak a marxista magyar irodalomtörténetírásba és ott termékenyítve hatnak tovább. A kötetbe foglalt írások a magyar irodalomtörténetírás marxista útjának nyomjelzői ; egyben hatékony munkálói, előrelendítői is ennek az útnak. Saját fejlődéséről való hűséges számotadásának jele, hogy Bóka tanulmányai csoportosításával nem próbálja marxistává átfesteni humanista, antifasiszta múltját ; viszont már ennek a periódusának különös és valóban előre, a mi korunkra mutató értéke, hogy mindvégig Ady és József Attila-központú az irodalomszemlélete, értékskalája, állásfoglalásainak megalapozása.

Utoljára hagyjuk, mert bárhol szóljunk is róla, Bóka Lászlóval kapcsolatosan menthetetlenül közhelyként hat annak a megemlítése, hogy a stílus művészetének nemcsak vájtfüllű figyelője, értője, hanem szellemes megvalósítója is. Bármiről szóljon, gondozott, gördülékeny, egyéni, élvezetes stílusban tud róla beszélni ; tanulmányai már hangvétellükkel, nyelvükkel egyéniségről árulkodnak, akit stílusjegyei után is fel lehet ismerni, bármelyik kortársától megkülönböztetni. Konceptióján, tárgyalásfelépítésén (mint pl. *A kőszívű ember fia* esetében) itt-ott megérzik a dogmatizmus befolyása, a nyilvánvalóan pedagógikus szándék ; stílusa, nyelvi fordulatai ugyanakkor mindig mentek tudtak maradni azoktól a stílárius pongyolaságoktól, attól a bürokratikus fanyelvtől, mely az ötvenes évek eleje kritikáit és tanulmányait általában annyira szennyezte. A *Tegnaptól maig* olyan kötet, melyet az irodalom kedvelője élvezettel olvashat végig, s amelyet az irodalom kutatója gyakran kényszerül majd kezébe venni, s mindig örömmel forgathat.

Nagy Péter

TÁRSASÁGI HÍREK

A Társaság életéből

Az MTA Irodalomtörténeti Intézete és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1959. június 1-én *ankétot* rendezett *a felszabadulás utáni magyar irodalom helyzetéről*. A referátumokat Tolnai Gábor egyetemi tanár, Kiss Lajos és Diószegi András tartotta. A referátumokat követő vitához az Irodalomtör-

téneti Intézet és az ELTE Irodalomtörténeti tanszékeinek kutatói szoltak hozzá.

*

1958. december 7-én a Magyar Irodalomtörténeti Társaság az Irodalmi Színpad rendezésében *Babits Mihály születésének 75. év-*

fordulója alkalmából irodalmi estet rendezett. A bevezetőt *Sóter István* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja mondta. A nagy gonddal és körültekintéssel összeállított műsor keretében felléptek: *Gáti József, Gönczöl János, Ilosvai Katalin, Kelen Dóra, Kővecses Béla, Lászlóffy Katalin, Ungvári László* Kossuth-díjas érdemes művész és *Zách János*. Zongorán kísért: *Freymann Magda*.

1959. május 5-én a Társaság az Egyetemi Szinpaddal karöltve *Radnóti Miklós születésének 50. évfordulója* alkalmából műsoros irodalmi estet rendezett. Az ünnepi megemlékezést *Ortutay Gyula* akadémikus, az ELTE rektora tartotta. A műsor keretében fellépett: *Ilosvai Katalin, Horváth Ferenc* érdemes művész, *Keres Emil, Sándor Judit* és *Melis György*, valamint az *Egyetemi Énekkar* *Baross Gábor* vezényletével.

Előző számunkban hírt adtunk arról, hogy a Társaság tervében fontos pontként szerepel a vidéki magyarszakos tanárok továbbképzésére szolgáló előadó-utak szervezése. 1959. április 16-án *Székesfehérvárra* látogattunk el, ahol a Fejér megyei magyarszakos tanároknak *Tóth Dezső*, az irodalomtudományok kandidátusa és *Horváth Károly* tudományos kutató tartott előadást *Tóth Dezső* Vörösmarty-monográfiájáról és a Vörösmarty-kutatás legújabb eredményeiről.

A *Magyar Klasszikusok sorozat*nak az év első felében a következő kötetei jelentek meg: *Móricz Zsigmond*: Az isten háta mögött — A fáklya, *Babits Mihály* Válogatott Művei I—II., *Bajza József* Válogatott Művei, *Apáczai Csere János*: Magyar Encyclopaedia.

1958. évi tagdíjak — az előző számunkban közöltekén kívül — még a következő tagjainktól érkeztek be:

Bán Imre, Debrecen	50,— Ft
Bohus Magda, Budapest	10,— Ft
Bodor Sándor, Nyíregyháza	10,— Ft
Földessy Gyula, Budapest	20,— Ft
Gellért Oszkár, Budapest	20,— Ft
Gergely Gergely, Budapest	30,— Ft
Horváth Károly, Budapest	25,— Ft
Jenei Ferenc, Budapest	20,— Ft
Juhász Géza, Debrecen	50,— Ft
Katona Béla, Nyíregyháza	10,— Ft
Kemény G. Gábor	25,— Ft
Klanczay Tibor, Budapest	25,— Ft
Kovács Győző, Budapest	25,— Ft

Lengyel Béla, Budapest	25,— Ft
Makay Gusztáv, Budapest	15,— Ft
Margócsy József, Nyíregyháza ...	20,— Ft
R. Mezei Márta, Budapest	20,— Ft
Némedi Lajos, Eger	25,— Ft
Némedi Lajosné, Eger	25,— Ft
Pataki László, Eger	25,— Ft
Rába György, Budapest	25,— Ft
Rónay György, Budapest	20,— Ft
Sáfrán Györgyi, Budapest	25,— Ft
Szamosujvári Sándor, Debrecen .	10,— Ft
Tamás Anna, Budapest	25,— Ft
Tamás Attila, Budapest	20,— Ft
Vajda György Mihály	25,— Ft
Varga József, Budapest	25,— Ft
Waldapfel József, Budapest	50,— Ft

Hírek

Az 1959. évre megkötött magyar—szovjet akadémiai együttműködési egyezmény keretében az *Irodalomtörténeti Intézet* és a *moszkvai Gorkij Intézet* közösen dolgoz ki három témát. Így: a magyar—orosz és az orosz—magyar irodalmi kapcsolatok története, a nemzeti hagyományok és a szocialista realizmus kapcsolata, s a szocialista realizmus kialakulása a magyar irodalomban.

Berlinben, a Német-Szovjet Baráti Társaság székházának márvány-termében *magyar irodalmi estet* rendezett a Német Írószövetség és a Kulturkapcsolatok Intézete, valamint a Német—Szovjet Baráti Társaság.

Ady Endre halálának 40. évfordulója alkalmából emlékünnepeket rendezett a Művelődésügyi Minisztérium és az Irodalmi Tanács. Az emlékünnepeket *Kállai Gyula*, a Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának tagja, államminiszter nyitotta meg, majd a nagy költő életművéről *Kardos László* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja emlékezett meg.

Ady Endre-emlékestet rendezett Debrecen Város Tanácsa és a pedagógus irodalmi csoport a *Déri Múzeum nagytermében*. Az ünnepi est bevezetőjét dr. *Kiss Tamás* gimnáziumi tanár tartotta. — Az irodalmi est után a Déri Múzeum kiállítási termeiben *Ady-emlékkiállítás* nyílt meg.

1959. február 20-án *Győrött* a Jókai Mór Művelődési Házban *Bóka László* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja „*József Attila, a költő és az ember*” címmel tartott előadást. Az előadást

követő műsorban Jancsó Adrienn, Surányi Ibolya és Horváth Ferenc érdemes művész lépett fel.

*

1959. március 17-én *Kisvárdán* a Művelődési Ház rendezésében az *Irodalom—Forradalom* c. előadásorozat első előadásaként *Czine Mihály*, az Irodalomtörténeti Intézet tudományos kutatója tartott előadást *Móricz Zsigmond a forradalomban* címmel.

*

1959. március 15-én a *gyöngyösi Vak Bottyán Gimnáziumban emléktáblát* lepleztek le az iskola diákjai az intézmény nagyevű diákjai, *Bajza József* tiszteletére. Bajza József életét, munkásságát *Fülöp Lajos* tanár méltatta.

*

1959. július 19-én a Hazafias Népfront Veszprém megyei Bizottsága és a Veszprém megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala *Anyos Pál* emlékére Nagyesztergár községében, a költő *szülőházának falán emléktáblát helyeztet el*. Az emlékbeszédet *Páldy Róbert*, a megyei könyvtár vezetője mondta.

A szerkesztőség hírei.

Ez év első felében az Irodalomtörténetben való ismertetés céljából az egyes kiadottól az alábbi műveket kaptuk meg: *Akadémiai Kiadó — Csomasz Tóth Kálmán*: A XVI. század dallamai, *Apáczai Csere János*: Magyar Enciklopédia I., *Régi magyar költők tára, Révész Imre*: Sinai Miklós és kora, *Mikszáth Kálmán* Összes Művei 11—12., *Pogány Péter*: Folklor és irodalom kölcsönhatása, *Fitz József*: A magyar nyomdászat könyvkiadás és könyvkereskedeleme története.

Szépirodalmi Kiadó — Bajza József Válogatott művei, *Móricz Zsigmond*: Irodalomról, művészetről, *Móricz Zsigmond*: Az isten háta mögött — A fáklya, *Krudy Gyula*: Aranykéz utcai szép napok, *Lengyel József*: Prenn Ferenc hányatott élete, *Pirkadása magyar égne* — Írók emlékezései a Tanácsköztársaságra, *Ambrus Zoltán*: Giroflé és Girofla, *Csurka István*: Hamis tanú, *Elek Artúr*: A platánsor, *Heltai Jenő*: Összegyűjtött versek, *Juhász Gyula*: Összes költeményei, *Benedek Elek*: Édes anyaföldem, *Mesterházi Lajos*: Pokoljárás, *Tamási Áron*: Czimeresek, *Darvas József*: Kormos ég, *Gábor Andor*: Véres augusztus, *Hatvany Lajos*: Ady, *Nagy Lajos*: Író, könyv, olvasó, *Illés Béla*: Anekdóták könyve, *Gyóni Géza*:

Csak egy éjszakára, *Katona József*: Összes Művei, *Babits Mihály*: Válogatott művei, *Apáczai Csere János*: Magyar Encyclopaedia, *Gellér Andor Endre*: Gőzmosoda, *Tömörkény István*: Hajnali sötétben, *Molnár Ferenc*: Gőzszlop, *Nagy Endre*: Várad — Pest — Párizs, *Zrinyi Miklós* Összes Művei.

Magvető Kiadó — Kolozsvári Grandpierre Emil: A boldogtalanság művészete, *Cholnoky László*: Prikk mennyei útja, *Karinthy Frigyes*: Kötéltánc, *Tolnai Gábor*: Évek, számadok, *Bródy Sándor*: Két szöke asszony, *Móra Ferenc*: Beszélgetés a ferde toronyal — Túl a palánkon, *Simon István*: A Jangce vitorlái, *Móricz Miklós*: Móricz Zsigmond indulása, *Ébredés* — Fialat prózairok antológiája, *Krudy Gyula*: A fehér lábu Gaálné.

Magyar Helikon Kiadó — Ilja Erenburg: A kommunár pipája, *Radnóti Miklós*: Ikrék hava, *Jacques Gaucheron*: A lyoni selyemszövő, *Füst Milán*: Boldogtalanok — Negyedik Henrik, *Karikás Frigyes*: A 39-es dandár.

Gondolat Kiadó — Kemény G. Gábor: Mocsáry Lajos válogatott írásai, *Vargha Balázs*: Berzsenyi, *Dolmányos István*: Költők barátságától népek testvériségéig, *Gellért Oszkár*: Egy író élete, A magyar Tanácsköztársaság művelődési, oktatásügyi és szociális törvényei, *Kéry László*: Shakespeare tragédiái, *Lutter Tibor*: James Joyce.

Móra Kiadó — Thury Zoltán: Előbb meg kell halni, *Arany Petőfi levelezése*, *Zrinyi Miklós*: Szigeti veszedelem.

Táncsics Kiadó — Magyar Múza I—II — Költészeti antológia.

Kossuth Kiadó — Arnold Zweig: A wandsbeki vár.

Európa Kiadó — Bert Brecht: Galilei, *Bert Brecht*: Kurázi mama és gyermekei, *Majakovszkij*: Poloska — Fürdő, *Mai francia költészet*, *Az angol líra kincsháza*, *Hevensi Gyula*: Egy mérnök a forradalomban, *Fegyűn*: Fivérek, *Pozner*: Emlékezések Gorkijra.

*

• Munkatársaink kívánságára közöljük, hogy az *Irodalomtörténet szerkesztősége fogadó-órát* minden kedden 13—15 óra között tartja a szerkesztőség helyiségében: Budapest, V., Pesti Barnabás u. 1. III. 43. Telefon 180—960 122 mellék.

СОДЕРЖАНИЕ

- Ласло Бока*: О некоторых вопросах венгерского литературоведения
Шандор Коцкаш: Источник побудительных причин
Пал Панди: Один период творчества Шандора Петёфи
Анна Тамаш: Смена вахты у журнала «Элеткепек» (Жанровые картины)
Дьёрдьне Хорлац: Народная проза в эпоху после крушения венгерской освободительной войны
Йожеф Саудер: «Школа чувств» в г. Кашша
Тибор Кланцицаи: Проблемы венгерского позднего ренессанса
Ласло Гальди: Типологический обзор угрофинского народного стихотворчества. Часть I.

ДИСКУССИЯ

- Лоранд Баш*: История одного литературного процесса
Петер Эгри: Пал Фабиан и т. д. Очерк венгерской стилистики
Аладар Комлош: «Начало карьеры Яноша Вайда»

ГЛАЗАМИ СОВРЕМЕННОКОВ

- Антальне Серб*: Последние месяцы жизни Антала Серб
Милан Фюшт: Зарождение журнала «Нюгат» (Запад)
Л. Б.: Йожеф Ташиш

ДОКУМЕНТАЦИЯ

- Йожеф Саудер*: Чоконан, Казинци и журнал «Мадьяр Хирмондо» (Венгерский Вестник)
Тамаш Кишиш: Рекламация Эндре Ади
Карой Мезёши: Из неизвестных юношеских стихотворений Ференца Мора
Габор Моллаи: Немецкая проповедь Габора Дайка о толерантности
Дьёрдь Криштоф: Об окончательном тексте стихотворения Яноша Арань: «Чалаци Кёр» (Семейный Круг)
Шандор Эккхардт: Бочкаи и Римаи
Иштван Боржак: Сирены Адриатического моря
Эндре Чаткаи: Письма венгерских писателей провинциальному композитору
Карой Редль: Пельбарт Темешвари и Подражание Христа
Дьюла Ласло: Исторические и археологические примечания к преданиям о могиле Петёфи
Роберт Холлоши: Повторяющаяся ошибка в тексте изданий произведений Ференца Мора
Йожеф Начади: Ревизки и журнал («Сегеди Напло») («Сегедский дневник»)
Ференц Кольта: Неизвестное письмо Миклоша Иштванффи
Иштван Феньё: Пропущенные детали из дневника Шандора Кишфалуди

ОБЗОР

- Пал Инпер*: Фридьеш Карикаш, Бригада № 39
Дьёрдь Раба: Магда Сабо, Мелкий шум
Чаба Шик: Магда Сабо, Мелкий шум
Эржебет Везер: Бенё Карачонь, Солнечная сторона
Андраш Фодор: Есенин на венгерском языке
Петер Надь: Ласло Бока, С вчерашнего дня до сегодня

ИЗВЕСТИЯ ОБЩЕСТВА

О некоторых вопросах венгерского литературоведения

Ласло Бока

Резюме

В венгерском литературоведении еще до сегодняшнего дня существует опасность национализма. Его наличие не является следствием враждебной деятельности, а обусловлено неправильным осуществлением по существу правильных намерений. После освобождения страны венгерское литературоведение вполне обоснованно выступило против космополитизма и буржуазных взглядов, правильно опознавая значение движения народных писателей. Однако, в ходе осуществления этих задач не были созданы основы для сравнительной социалистической истории литературы, и умалчиванием о результатах буржуазной истории литературы, а затем чрезмерной реабилитацией последних, открылся также путь для ошибочных, националистических взглядов, причем народные писатели часто выдвигались в ущерб представителей социалистического реализма.

Нынешний провинциализм в венгерском литературоведении весьма тревожное явление. Наша задача подробно исследовать проблемы национализма и интернационализма, и основательно занимаясь с литературой соседних народов, одновременно ликвидировать опасность национализма и космополитизма.

Источник побудительных причин

Шандор Коцкаш

Резюме

Автор стремится среди компонентов мировоззрения и лирики зрелого поэта осветить роль переживаний детства Аттилы Йожеф. Он исходит из общеизвестного простого факта, что Аттила Йожеф стал социалистическим поэтом не в результате своих детских переживаний; но последние открыли возможность для его плодородного отклика на притягательную силу социализма и для того, чтобы постепенно завоеванное им социалистическое мировоззрение объединялось с этими личными переживаниями в интенсивное художественное единство.

Автор приписывает матери Аттилы Йожеф — «Маме» — большое значение в жизни поэта, чем это подчеркивалось в прежних взглядах. Прежняя крестьянка стала в столице пролетаркой: она — даже в период самой большой нищеты — не заменила пригород с провинцией. Таким образом она унаследовала своему сыну пролетарскую судьбу и пролетарское сознание. В качестве нового момента и подкрепляя его биографическими мотивами автор анализирует изображение нищеты в поэзии Аттилы Йожеф. В то время как крестьянские «народные» поэты той эпохи часто боролись только семейными мотивами, своими плебейскими предками против крупных помещиков, ссылающихся на исторические права своих предков, то Аттила Йожеф нападает на мир господ и угнетателей исходя из другой основы, из «почвы» пригорода. В заключение: переживания детства также служат объяснением для своеобразного воззрения поэта на ландшафт, являющегося революционно новым в лирическом изображении как деревенского, так и городского ландшафта.

В творчестве Аттилы Йожеф социалистическое мировоззрение удачно и оплодотворяющим образом сочеталось с пролетарскими переживаниями его детства.

Один период творчества Шандора Петёфи

Пал Панди

Резюме

Настоящая статья является частью подготовляющейся в настоящее время монографии. В ней обсуждается много оспариваемый период творчества Петёфи от лета до осени 1844 года. В этом году в весенних стихотворениях поэта часто встречаются его портреты, в которых он изображает себя божественным, легкомысленным. Личная аутентич-

ность этих стихотворений не подлежит сомнению, однако, она коренится не в объективных моментах, а в элементах нрава и настроения. Однако, начиная с лета 1844 года поэт все ярче выступает перед действительным материальным фоном своей жизни в качестве воспевателя действительных переживаний. Настоящая статья внимательно следит за этим процессом: каким образом в этих группах стихотворений сплетаются элементы его нравственной и объективной индивидуальности.

Смена вахты у журнала «Элеткепек»

(Жанровые картины)

Анна Тамаш

Резюме

В годы, предшествовавшие освободительной войне, стираются границы истории, литературы и революции. Это наглядно доказывается также и «Обществом Десяти», учрежденном по инициативе Петёфи. Настоящая статья излагает на основе богатой документации возникновение и оформление этого общества. Показывается присоединение общества к журналу «Элеткепек». Дается описание появившихся в журнале произведений членов общества, прежде всего произведений Петёфи. Автор распространяется на махинации венского двора, желавшего всеми средствами прекратить деятельность журнала, и в заключение приводятся рецензии консервативных газет Венгрии, содержание нападки на журнал «Элеткепек».

Народная проза в эпоху после крушения венгерской освободительной войны

Дьёрдьне Хорлан

Резюме

В пределах народной прозы, в эпоху после крушения освободительной войны, в одном из течений ставится в центр эмоциональный жизнь народа идиллический, романтический способ изображения. Другое течение характеризуется предназначенной для народа литературой с наставительной, поучительной тенденцией, заслуга которой заключается в социографических описаниях. В заключение появляется — параллельно с фигурой трезвого, зажиточного крестьянина — в качестве критики крестьянской капитализации — натуралистическое изображение богатого, высокомерного, жестокого и трагического крестьянина, который в конце концов своей силой уничтожает самого себя: предшественник способа изображения Жигмонда Морица.

«Школа чувств» в г. Кашша

Йожеф Саудер

Резюме

В связи с изложением пребывания Казинцы в г. Кашша автор анализирует в своей статье связи в частной жизни писателя, в первую очередь его любовные расположения. Подробное раскрытие этих связей оказалось необходимым по той причине, что в литературных произведениях, да даже в художественных переводах Казинцы имеются многочисленные следы связей и чувств поэта из периода его пребывания в г. Кашша.

Резюме

В своей статье автор считает стоицизм важнейшим идеологическим направлением в венгерском позднем ренессансе, а маниеризм — как стиль этого периода. Исследуются связи венгерского стоического направления с создателем нестоической философии, Юстусом Липсиус, далее те обстоятельства, которые аподиктически требовали, чтобы венгерский феодальный господствующий класс в начале XVII столетия принял Липсиуса. Представители стоицизма в Венгрии преимущественно относились к аристократии, или же к сфере ее интересов, причем значительной была не только их литературная, но и политическая роль. Подробно обсуждается роль стоических политиков в период 15 летней войны, сторонников Бочкан, как и в последующих десятилетиях, далее показывается различное оформление судьбы стоического направления в королевской Венгрии, или же в Трансильвании. То обстоятельство, что в Венгрии члены господствующего общественного класса и выдающиеся политики данной эпохи были представителями стоического направления, обуславливало, что учения Юстуса Липсиуса проникали здесь также и в практическую политику, и в ходе этого процесса наблюдаются такие явления, которые обогащают европейскую историю стоицизма новыми чертами. Автор подробно занимается со стихотворческой деятельностью венгерских стоиков, прежде всего с поэзией Риман, и на основе примера последнего показывает разницу между поэзией расцвета ренессанса и позднего ренессанса. Вторая часть статьи посвящена стилю позднего ренессанса, маниеризму, и распространяется также на общие вопросы определения и исторической проблематики маниеризма. Расцвет маниеристского стиля в Венгрии в первой трети XVII столетия показывается на многочисленных примерах, как из области поэзии, так и прозы и излагаются также важнейшие стилевые особенности маниеризма. В заключительной части статья исследует связи между венгерским поздним ренессансом и барокко.

CONTENU

- László Bóka* : Sur quelques problèmes des sciences littéraires hongroises
Sándor Koczkás : „Origine et motif”
Pál Pándi : Une étape de la carrière de Petőfi
Anna Tamás : Relève de la garde du périodique „Életképek” („Scènes de la vie”)
Mme György Horlai : Prose populaire après la chute de la Guerre d’indépendance
József Szauder : „Érzelmeik iskolája” („L’école des sentiments”) de Kassa
Tibor Klaniczay : Les problèmes de la dernière période de la Renaissance en Hongrie (Stoïcisme et maniérisme)
László Gárdi : Récapitulation typologique de la versification populaire des Finno-ougriens
Ière partie

D é b a t

- Lóránd Basch* : L’histoire d’un procès littéraire
Péter Egri : Pál Fábrián, etc. : Esquisse de la stylistique hongroise
Aladár Komlós : „Les débuts de la carrière de János Vajda”

Chronique des contemporains

- Mme Antal Szerb* : Les derniers mois d’Antal Szerb
Milán Füst : La naissance de la revue „Nyugat” („Occident”)
L. B. : József Tass

Notes et documents

- József Szauder* : Csokonay, Kazinczy et le „Magyar Hírmondó” („Messenger Hongrois”)
Tamás Kiss : La réclamation d’Endre Ady
Károly Mezősi : Quelques poésies inconnues du jeune Ferenc Móra
Gábor Mollay : Une prédication en langue allemande de Gábor Dayka sur la tolérance
György Kristóf : Le texte définitif du poème „Családi Kör” („Chez-soi”)
Sándor Eckhardt : Bocskay et Rimay
István Borzsák : „Sirène de la mer Adriatique”
Endre Csátkai : Lettres des écrivains hongrois à un compositeur de province
Károly Redl : Pelbárt Temesvári et l’„Imitatio Christi”
Gyula László : Notes historiques et archéologiques aux légendes du tombeau de Petőfi
Róbert Hollós : Une erreur répétée dans les textes des éditions de Móra
József Nacsády : Reviczky et le journal „Szegedi Napló” („Journal de Szeged”)
Ferenc Kolla : Une lettre inconnue de Miklós Istvánffy
István Fenyő : Passages omis du journal de Sándor Kisfaludy

Revue

- Pál Ippert* : Frigyes Karikás : La brigade 39 (A 39-es dandár)
György Rába : Mlle Magda Szabó : Bruits (Neszek)
Csaba Sik : Mlle Magda Szabó : Bruits (Neszek)
Mlle Erzsébet Vezér : Benő Karácsony : Le flanc ensoleillé (Napos oldal)
András Fodor : Yessenine en hongrois
Péter Nagy : László Bóka : D’hier jusqu’aujourd’hui
(Tegnaptól máig)

Chronique

LÁSZLÓ BÓKA : SUR QUELQUES PROBLÈMES DES SCIENCES LITTÉRAIRES HONGROISES

Le danger du nationalisme subsiste encore de nos jours dans les sciences littéraires hongroises. Sa présence ne peut être considérée comme une activité d'hostilité, mais plutôt comme la conséquence de la mauvaise exécution des intentions fondamentalement bonnes. Les sciences littéraires hongroises après la libération ont attaqué d'une manière juste le cosmopolitisme, les vues bourgeoises et ont fort bien reconnu l'importance du mouvement des écrivains populaires. Cependant au cours de l'accomplissement de ces tâches, nous avons négligé à créer les fondements de l'histoire de la littérature socialiste comparée. Et même, en passant sous silence les résultats de l'histoire littéraire bourgeoise, en la réhabilitant plus tard d'un manière excessive, nous avons ouvert un passage libre aux vues erronées — voire nationalistes —, et encore nous avons mis très souvent en vedette les écrivains populaires au détriment des représentants du réalisme socialiste.

Le provincialisme actuel des sciences littéraires est alarmant. Notre tâche consiste à examiner d'une manière approfondie les problèmes du nationalisme et de l'internationalisme, et, en étudiant au fond la littérature des peuples voisins, à supprimer en même temps le danger du nationalisme et du cosmopolitisme.

SÁNDOR KOCZKÁS : „ORIGINE ET MOTIF”

L'étude se propose d'éclaircir la portée des souvenirs d'enfance vécus d'Attila József, à la lumière des éléments composant la conception du monde et la poésie lyrique du poète mûr. L'auteur débute du fait connu et simple qu'Attila József ne fut pas formé poète socialiste par ses expériences d'enfance ; toutefois, elles lui présentèrent la possibilité que l'attraction du socialisme fût pour lui une inspiration fertile, que sa conception du monde socialiste obtenue progressivement au prix de grands efforts, puissent s'unir avec des expériences personnelles en une harmonie artistique pleine de force.

L'auteur attribue une importance plus accentuée dans la vie du poète, à l'opposé de la manière de voir acceptée jusqu'à présent, à la mère d'Attila József, à „Maman”. La jeune fille paysanne d'autrefois devient femme prolétarienne dans la capitale : elle ne changea plus le faubourg, même au temps de la plus grande misère, contre le milieu provincial. C'est ainsi qu'elle laissa en héritage à son fils le sort et la conscience des prolétaires. La représentation de l'indigence et de la gêne dans la poésie d'Attila József est complétée — et c'est un nouvel élément de cette étude — par l'analyse appuyée sur des motifs biographiques. Tandis que les poètes paysans et „populaires” de l'époque ne combattent souvent que par leurs aïeux plébéiens, par motifs familiaux, l'aristocratie terrienne réclamant les droits historiques de leurs ancêtres, Attila József attaque le monde des seigneurs oppresseurs en posant ses pieds sur le „sol” des faubourgs. Finalement : les expériences d'enfance du poète expliquent, en partie, sa manière de voir spéciale pour symboliser en lyrique les paysages rustique et urbain, en nouvelle forme révolutionnaire.

Dans l'oeuvre d'Attila József, la conception transformatrice du monde socialiste rencontre, de manière heureuse et féconde, les souvenirs prolétariens de son enfance.

PÁL PÁNDI : UNE ÉTAPE DE LA CARRIÈRE DE PETŐFI

La présente étude est un passage tiré d'une monographie en préparation. Son sujet est l'étape si souvent discutée de la carrière de Petőfi : l'été de 1844 jusqu'à l'automne de cette même année. Dans les poésies de ce printemps nous voyons encore souvent le portrait du poète se présentant bohème et insouciant. L'authenticité personnelle de ces poésies est incontestable, mais elle ne n'est pas basée sur des éléments objectifs, elle est cherchée plutôt dans les incidents d'humeur et de disposition. A partir de l'été de 1844, le poète se présente de plus en plus vigoureusement dans l'entourage matériel de sa vie réelle, comme chanteur de souvenirs vécus et d'expériences réelles. L'étude suit avec attention ce processus : comment se rencontrent-ils, dans ces groupes de poésies, les éléments de la personnalité sujette à l'humeur et les éléments de la vie réelle.

ANNA TAMÁS : RELÈVE DE GARDE DU PÉRIODIQUE
„ÉLETKÉPEK” („SCÈNES DE LA VIE”)

Les limites de l'histoire, de la littérature et de la révolution s'effacent dans les années qui précèdent la Guerre de l'indépendance. La „Société des Dix” („Tizek Társasága”) initiée par Petőfi est une documentation de ce fait. L'étude fait connaître, en fournissant un riche matériel de documents, la naissance et l'évolution de cette société ; présente leur adhésion au périodique „Életképek” („Scènes de la Vie”). L'étude passe en revue les oeuvres y publiées, en premier lieu celles de Petőfi. Elle s'étend sur les machinations de la Cour de Vienne, se servant de tous les moyens pour faire cesser le périodique. Pour terminer elle donne des commentaires concernant les journaux conservateurs de la Hongrie attaquant ce périodique.

Mme GYÖRGY HORLAI : PROSE POPULAIRE APRÈS LA CHUTE
DE LA GUERRE DE L'INDÉPENDANCE

Après la chute de la Guerre de l'indépendance, il y avait deux mouvements dans la prose populaire. L'un était une tendance à figurer la vie sentimentale du peuple, mise au centre, dans un milieu idyllique et romantique. L'autre une littérature didactique et moralisante, destinée au peuple, dont le mérite réside dans les descriptions sociographiques. Enfin, parallèlement avec la figure de paysan sobre et cossu, l'autre figure tragique de paysan fait son entrée, celui-ci étant riche, arrogant et cruel qui s'anéantit finalement par sa propre force, et qui représente une critique de la transformation capitaliste des paysans ; ce type est un précurseur du genre de Móricz.

JÓZSEF SZAUDER : „ÉRZELMEK ISKOLÁJA”
 („L'ÉCOLE DES SENTIMENTS”) DE KASSA

L'étude, tout en traitant le séjour de Kazinczy à Kassa (Cassovie) 1785—1791), analyse les relations de la vie privée, et en premier lieu les sentiments tendres de l'écrivain. Il était nécessaire de mettre à jour ces relations avec précision pour mieux faire comprendre les nombreux éléments relatifs à ce séjour, aux rapports et aux sentiments, qui se retrouvent dans les oeuvres littéraires et même dans les traductions artistiques de Kazinczy.

TIBOR KLANICZAY : LES PROBLÈMES DE LA DERNIÈRE PÉRIODE
DE LA RENAISSANCE EN HONGRIE (STOÏCISME ET MANIÉRISME)

L'étude présente le stoïcisme comme la tendance idéologique la plus importante de la dernière période de la Renaissance hongroise, et le maniérisme comme le représentant du style de cette période. L'auteur analyse les relations qui existaient entre la tendance stoïcienne hongroise et le créateur de la philosophie néo-stoïcienne Justus Lipsius, en plus les circonstances qui expliquent que les enseignements de Lipsius furent inéluctablement, acceptés par la classe dirigeante féodale de Hongrie au début du XVIIe siècle. Les représentants du stoïcisme en Hongrie appartiennent pour la plupart à la classe seigneuriale, ou à leur sphère d'intérêt, et leur rôle littéraire et surtout politique est considérable. L'étude expose en son détail le rôle des hommes politiques stoïciens à l'époque de la guerre de 15 ans, aux côtés de Bocskay, ensuite dans les décades ultérieures, visualisant les évolutions divergentes du sort de la tendance stoïcienne dans la Hongrie royale et en Transylvanie. La circonstance qu'en Hongrie les représentants de la tendance stoïcienne étaient justement les membres de la classe dirigeante de la société et les politiciens gouvernants de l'époque, détermina que les enseignements de Justus Lipsius passaient aussi dans la politique actuelle, et dans la suite nous pouvons déjà être les témoins de phénomènes qui enrichissent plus tard de nouveaux l'histoire du stoïcisme européen aussi. L'auteur s'occupe amplement de l'activité des poètes stoïciens, et en premier lieu de la poésie de Rimay, en démontrant, par son exemple, les différences entre la poésie de la Renaissance florissante et la poésie de la dernière période de celle-ci. La deuxième partie de l'étude traite le style de la Renaissance de la dernière période, le maniérisme et couvre en même temps les questions générales de l'ensemble des problèmes de la définition et de l'histoire du maniérisme. Il présente par nombre d'exemples puisés dans les deux domaines, la poésie et la prose, la floraison du style maniériste en Hongrie au premier tiers du XVIIe siècle, en exposant aussi les particularités les plus importantes du style maniériste. L'étude se termine par l'analyse des rapports de la dernière époque de la Renaissance et de l'âge baroque en Hongrie.

INHALT

- László Bóka*: Über einige Fragen unserer Literaturwissenschaft
Sándor Koczkás: Der Motivierungsursprung
Pál Pándi: Ein Abschnitt der Laufbahn Petőfis
Anna Tamás: Wachablösung bei der Zeitschrift „Életképek“
Frau Gy. Horlai: Volksprosa nach dem Zusammenbruch des Freiheitskampfes
József Szauder: Die Kassaer „Schule der Gefühle“
Tibor Klaniczay: Die Probleme der ungarischen Spätrenaissance
László Gáldi: Der typologische Überblick der finnisch-ungarischen Volksversifikation I. Teil

DISKUSSION

- Lordnd Basch*: Geschichte eines literarischen Prozesses
Péter Egri: Pál Fábíán usw. Umriss der ungarischen Stilistik
Aladár Komlós: „Laufbahnbeginn von János Vajda“

MIT DEM AUGE DER ZEITGENOSSEN

- Frau A. Szerb*: Die letzten Monate Antal Szerbs
Milán Füst: Die Entstehung der Zeitschrift „Nyugat“
B. L.: József Tass

ANGABEN UND BEITRÄGE

- József Szauder*: Csokonay, Kazinczy und der „Magyar Hírmondó“
Tamás Kiss: Reklamation Endre Adys
Károly Mezősi: Aus den unbekanntenen Jugendgedichten von Ferenc Móra
Gábor Mollay: Die Predigt Gábor Daykas in deutscher Sprache über die Toleranz
György Kristóf: Über den definitiven Text des „Családi kör“
Sándor Eckhardt: Bocskay und Rimay
István Borzsák: Die Sirene des Adriatischen Meeres (Zrínyi)
Endre Csalkay: Briefe ungarischer Schriftsteller an einen Komponisten in der Provinz
Károly Redl: Pelbárt Temesváry und die Imitatio Christi
Gyula László: Geschichtliche und archäologische Anmerkungen zu den Sagen über das Grab Petőfis
Róbert Hollós: Ein wiederkehrender Textfehler der Móra-Ausgaben
József Nacsády: Reviczky und der „Szegedi Napló“
Ferenc Kolta: Unbekannter Brief von Miklós Istvánffy
István Fenyő: Ausgelassene Einzelheiten aus dem Tagebuch von Sándor Kisfaludy

RUNDSCHAU

- Pál Ippert*: Frigyes Karikás, Die 39er Brigade
György Rába: Magda Szabó, Geräusche
Csaba Sik: Magda Szabó, Geräusche
Erzsébet Vezér: Benő Karácsony, Sonnige Seite
András Fodor: Jesenin in ungarischer Sprache
Péter Nagy: László Bóka, Von gestern bis Heute

GESELLSCHAFTSNACHRICHTEN

LÁSZLÓ BÓKA: ÜBER EINIGE FRAGEN UNSERER LITERATURWISSENSCHAFT

Die Gefahr des Nationalismus besteht auch heute noch in unserer Literaturwissenschaft. Ihre Anwesenheit ist nicht die Folge einer feindseligen Tätigkeit, sondern liegt in der schlechten Durchführung der im Grunde genommen richtigen Intentionen. Unsere Literaturwissenschaft nach der Befreiung ging richtigerweise den Kosmopolitismus, die bourgeoisen Anschauungen an und erkannte auch so die Bedeutung der Bewegung der volkhaften Schriftsteller. Während der Ausführung dieser Aufgaben schafften wir aber nicht die Grundlagen der vergleichenden sozialistischen Literaturgeschichte und bereiteten, indem die Ergebnisse der bourgeoisen Literaturgeschichte verschwiegen, sodann übertriebenerweise rehabilitiert wurden, auch ihren falschen nationalistischen Anschauungen den Weg und hoben die volkhafte Schriftsteller oft auf Kosten der Vertreter des sozialistischen Realismus hervor.

Der gegenwärtige Provinzialismus unserer Literaturwissenschaft ist beängstigend. Unsere Aufgabe stellt sich in der eindringlichen Prüfung der Probleme der Nationalität und Internationalität, des weiteren darin, dass nach gründlicher Beschäftigung mit der Literatur der benachbarten Völker gleichzeitig die Gefahr des Nationalismus und Kosmopolitismus behoben werde.

SÁNDOR KOCZKÁS: DER „MOTIVIERUNGSURSPRUNG“

Die Abhandlung bezweckt die Bedeutung der Erlebnisse des Kindesalters von Attila József zwischen den Komponenten der Weltanschauung und Lyrik des reifen Dichters zu beleuchten. Der Verfasser geht aus der bekannten und einfachen Tatsache aus, wonach Attila József nicht durch die Erlebnisse seines Kindesalters zum sozialistischen Dichter geformt worden war, die aber dafür Möglichkeit boten, dass die Anziehungskraft des Sozialismus einen fruchtbaren Resonanzboden bei ihm findet und seine Schritt für Schritt er kämpfte sozialistische Weltanschauung sich mit diesen persönlichen Erlebnissen zu kraftvollem künstlerischem Zusammenklang vereint.

Der Verfasser lässt im Leben des Attila József seiner Mutter der „Mama“ eine grössere Bedeutung zukommen als es bei der bisherigen Anschauung der Fall war. Das ehemalige Bauernmädchen aus dem Dorfe reifte in der Hauptstadt zur Proletarierfrau: sie vertauschte die Vorstadt selbst zur Zeit des grössten Elends nicht mehr mit der ländlichen Umgebung und hinterliess das Proletarierschicksal und Bewusstsein auf diese Weise als Erbschaft ihrem Sohn. Als neues Moment und mit biographischen Motiven unterstützt analysiert die Abhandlung auch die Darstellung der Armut in der Dichtung des Attila József aus. Während die bäuerlichen „volkhafte“ Dichter der Zeit oft nur mit Familienmotiven, ihren plebejer Ahnen gegen die Grossgrundbesitzer, die sich auf die geschichtlichen Vorrechte ihrer Vorfahren berufen, ankämpften, greift Attila József die Herren und die Welt aller Unterdrückter von einer anderen Basis, dem „Boden“ der Vorstadt an. Letzten Endes: die eigenartige Landschaftsanschauung des Dichters, die in der lyrischen Darstellung der Dorflandschaft und auch der städtischen Umgebung revolutionär neuartig ist, findet in den Erlebnissen des Kindesalters seine Erklärung.

Im Lebenswerk von Attila József trafen die gestaltende sozialistische Weltanschauung mit den Proletariererlebnissen des Kindesalters in glücklicher und fruchtbarer Weise zusammen

PÁL PÁNDI: EIN ABSCHNITT DER LAUFBAHN PETŐFIS

Die Abhandlung bildet einen Teil einer in Vorbereitung befindlichen Monographie. Ihr Thema besteht in einem viel bestrittenen Abschnitt der Laufbahn Petőfis vom Sommer 1844 bis zum Herbst dieses Jahres. In der Frühjahrsversernte des Jahres konnten wir oft dem Portrait des sich für einen Bohemien, für leichtsinnig ausgebenden Dichters begegnen. Die persönliche Authentizität dieser Gedichte ist auch zweifellos, doch wurzelt sie nicht in den sachlichen Momenten sondern im Gemüt und in der Stimmung. Vom Sommer 1844 tritt jedoch der Dichter in der wirklichen sachlichen Umgebung seines Lebens als Sänger seiner wirklichen Erlebnisse stets kraftvoller hervor. Die Abhandlung verfolgt diesen Verlauf: wie Gemüt und Sachlichkeit in diesen Versgruppen im Persönlichen zusammentreffen.

ANNA TAMÁS : WACHABLÖSUNG BEI DER ZEITSCHRIFT „ÉLETKÉPEK”

In den, dem Freiheitskampf vorangehenden Jahren sind die Grenzen von Geschichte, Literatur, Revolution verschwommen. Dies ist auch in der von Petöfi angeregten „Gesellschaft der Zehn” dokumentiert. In der Abhandlung ist die Entstehung und Ausgestaltung dieser Gesellschaft reich dokumentiert besprochen, stellt ihren Anschluss an die Zeitschrift „Életképek” dar, bespricht ihre darin erschienenen Werke, in erster Linie die von Petöfi. In der Abhandlung wird auch auf die Machinationen des Wiener Hofes eingegangen, der die Einstellung der Zeitschrift mit allen Mitteln durchsetzen wollte und abschliessend enthält sie eine Rezension über die die Zeitschrift angreifenden ungarischen konservativen Zeitungen.

FRAU GY. HORLAI : VOLKSPROSA NACH DEM ZUSAMMENBRUCH DES FREIHEITSKAMPFES

Innerhalb der Volksprosa aus der Zeit nach dem Zusammenbruch des Freiheitskampfes kommt in der einen Strömung die, das Gefühlsleben des Volkes in den Mittelpunkt stellende idyllische, romantische Darstellungsart zur Geltung. Die andere stellt die dem Volk bestimmte Literatur von lehrender, erbaulicher Tendenz dar, deren Verdienst in den soziographischen Beschreibungen liegt. Schliesslich erscheint parallel mit der Figur des nüchternen, wohlhabenden Bauern als Kritik an der Bauernkapitalisation — die romantisch-naturalistische Darstellung der reichen, hochmütigen, grausamen, mit ihrer Kraft zum Schluss sich selbst zugrunde richtenden tragischen Bauernfigur: Vorläufer der Mórisczen Darstellungsweise

JÓZSEF SZAUDER : DIE KASSAER „SCHULE DER GEFÜHLE”

Die Studie untersucht, sich mit Kazinczys Aufenthalt in Kassa befassend, die private Beziehungen des Schriftstellers, in erster Linie seine Liebeszuneigungen. Das Aufdecken diesen Beziehungen erwies sich aus dem Grund als notwendig, weil in den belletristischen Schöpfungen, ja auch in den Übertragungen von Kazinczy zahlreiche Spuren seines dortigen Aufenthaltes und seiner damaligen Beziehungen, Gefühle vorzufinden sind.

TIBOR KLANICZAY : DIE PROBLEME DER UNGARISCHEN SPÄTRENAISSANCE (STOIZISMUS UND MANIERISMUS)

Die Abhandlung stellt den Stoizismus als die wichtigste ideologische Richtung der ungarischen Spätrenaissance und den Manierismus als den Stil dieser Periode vor. Es werden darin die Zusammenhänge der ungarischen stoischen Richtung mit dem Schaffer der neo-stoischen Philosophie, Justus Lipsius, und diejenigen Umstände untersucht, die es notwendig machen, dass die Lehren von Lipsius von der ungarischen feudalen Herrscherklasse zu Beginn des 17. Jahrhunderts rezipiert werde. Die Vertreter des Stoizismus in Ungarn gehörten im überwiegenden Teil der Klasse des Hochadels oder seines Interessenkreises an, und es war nicht bloss ihre literarische aber auch ihre politische Rolle bedeutsam. Die Abhandlung prüft eingehend die Rolle der stoischen Politiker im Zeitraum des 15jährigen Krieges, an der Seite von Bocskay, sodann in den späteren Jahrzehnten und veranschaulicht die verschiedene Gestaltung des Schicksals der stoischen Richtung in Ungarn bzw. in Siebenbürgen. Jener Umstand, dass in Ungarn die Vertreter der stoischen Richtung die Mitglieder der leitenden Klasse der Gesellschaft und die führenden Politiker waren, führte hier zum Hineingeraten der Lehren Justus Lipsius in die praktische Politik und im Verfolg dessen können wir Zeugen solcher Erscheinungen sein, durch die auch die europäische Geschichte des Stoizismus mit neuen Zügen bereichert wird. Die Abhandlung befasst sich eingehenderweise mit der dichterischen Tätigkeit der ungarischen Stoiker, darunter in erster Linie mit der Dichtung Rimays und stellt an seinem Beispiel die Unterschiede zwischen der blühenden und späten Renaissancepoesie dar. Der andere Teil der Abhandlung handelt über den Stil der Spätrenaissance, den Manierismus wobei auch auf die Bestimmung des Manierismus, die allgemeinen Fragen seiner geschichtlichen Problematik eingegangen wird. An Hand zahlreicher Beispiele aus dem Gebiete der Dichtung und der Prosa ist die Blüte des manieristischen Stils in Ungarn im ersten Drittel des 17. Jahrhunderts vorgeführt, unterdessen werden auch die hauptsächlichsten Stileigenheiten des Manierismus erörtert. Abschliessend befasst sich die Abhandlung mit der Untersuchung der Zusammenhänge die zwischen der Spätrenaissance und dem Barock bestehen.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Pataki Ferenc

A kézirat beérkezett 1959. VIII. 7. Pédányszám: 2500. Terjedelem: 18*25 (A/5) papírív

49771/59. Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

IRODALOMTÖRTÉNET

1959.

3—4. SZÁM

Révai József (1898—1959)	325
Bóka László: Irodalomtudományunk néhány kérdéséről	326
Koczkás Sándor: A motiváló „eredet”	331
Pándi Pál: Egy pályaszakasz Petőfi útján	344
Tamás Anna: Örségváltás az Életképek-nél	371
Horlai Györgyné: Népies próza a szabadságharc bukása után	383
Szuder József: A kassai „Érzelmek iskolá”-ja	394
Basch Loránt: Egy literáris pör története	408

VITA

Egri Péter: Fábíán Pál, Szathmári István, Tercscsényi Ferenc: A magyar stilisztika vázolata	434
Komlós Aladár: „Vajda János pályakezdése” (Válasz Barta Jánosnak)	444

KORTÁRSÁK SZEMÉVEL

Szerb Antalné: Szerb Antal utolsó hónapjai	449
Füst Milán: A Nyugat születése	453
Basch Loránt: Tass József 1894—1958	467

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Szuder József: Csokonai, Kazinczy és a Magyar Hírmondó 1794 III. 8-i levele.	469
Kiss Tamás: Ady Endre reklamációja	472
Kristóf György: A Családi kör végleges szövegéről	474
Eckhardt Sándor: Bocskai és Rimay	478
Borzsák István: „Adriai tengernek Syrenaia”	480
Csatkai Endre: Magyar írók levelei egy vidéki zeneszerzőhöz	488
László Gyula: Történeti és régészeti jegyzetek Petőfi sírjának mondáihoz	490
Hollós Róbert: A Móra-kiadások egy visszatérő szöveghibája	496
Kolta Ferenc: Istvánffy Miklós ismeretlen levele	497
Fenyő István: Kihagyott részletek Kisfaludy Sándor naplójából	499

SZEMLE

Ipper Pál: Karikás Frigyes: A harminckilences dandár	502
Rába György: Szabó Magda: Neszek	504
Vezér Erzsébet: Karácsony Benő: Napos oldal	505
Fodor András: Jeszenyin magyarul	508
Nagy Péter: Bóka László: Tegnaptól máig	517

TÁRSASÁGI HÍREK

Ára: 16,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,— Ft

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1959 3—4. számának tartalma:

TANULMÁNYOK

József Farkas: Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról II.
Szauder József: Kazinczy útja a jakobinus mozgalom felé
Horváth Károly: A pozitívizmus a magyar irodalomtörténetírásban
Pirnáth Antal: Az alap és felépítmény problémái a régi magyar irodalomban
Fenyő István: A Kesergő Szerelem
V. Kovács Sándor: A Dózsa-háború humanista eposza

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Kökay György: Kazinczy és az első magyar újságok
Beke Ödön: A botanikus Csokonai
Bognár András—Levárdy Ferenc: A Példák Könyve keletkezésének körülményei
Eckhardt Sándor: Balassi Bálint utolsó hadjárata

VITA

Mezősi Károly: Petőfi vitatott szülőhelye

ADATTÁR

Molnár István: Ismeretlen irodalmi lap 1919-ből
Kosjár Márton: Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése
Kunszery Gyula: Kisfaludy Sándor két ismeretlen verse
Stoll Béla: Sztárai Mihály ismeretlen bibliai históriája

SZEMLE

Némedi Lajos: Bóka László—Pándi Pál, A magyar irodalom története 1849-ig
Szabolcsi Miklós: Kardos Pál, Nagy Lajos élete és művei
Illés László: Hevesi Gyula, Egy mérnök a forradalomban
Bóka László: Nagy Péter, Szabó Dezső indulása
Gyenis Vilmos: Bán Imre, Apáczai Csere János
Vujcsics D. Sztoján: Zrinski, Petar, Adrijanskog Mora Sirena
Tarnai Andor: Takács Lajos, Históriaok, históriák
Somogyi Sándor: Antal Árpád, Szentiváni Mihály
Sztlágyi Péter: Madách Imre, Válogatott művei
Zimándi P. István: Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő, Vajda János levelei Milkó Izidorhoz

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Vita a felszabadulás utáni magyar irodalom kérdéseiről
Vita a Szépirodalmi Könyvkiadó 1958. évi kiadványairól
Vita az irodalomtörténetírás pozitívista irányáról
Ady-dokumentumok gyűjtése
Intézeti hírek (1959. január 1—október 31.)